

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

EL-İRÂKÎ VE TEFSÎRU'L-KUR'AN'IN ÖZELLİKLERİ

Hazırlayan:

Celal Eker

Danışman:

Prof. Dr. İshak Yazıcı

Doktora Tezi

SAMSUN, 2009

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

EL-İRÂKÎ VE TEFSÎRU'L-KUR'AN'IN ÖZELLİKLERİ

Hazırlayan:

Celal Eker

Danışman:

Prof. Dr. İshak Yazıcı

Doktora Tezi

SAMSUN, 2009

KABUL VE ONAY SAYFASI

Celal EKER tarafından hazırlanan “**El-İrâkî ve Tefsîru’l-Kur’an’ın Özellikleri**” başlıklı bu çalışma, 02/10/2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından **DOKTORA TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Başkan :	Prof. Dr. İshak YAZICI (Tez Danışmanı)	
Üye :	Prof. Dr. Muhsin KOÇAK	
Üye :	Prof. Dr. İbrahim ÇELİK	
Üye :	Doç. Dr. Mustafa ÜNVER	
Üye :	Yrd. Doç. Dr. Recep GÜN	

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

__/__/__

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya, kullandığım başka yazarlara ait her özgün fikre kaynak gösterdiğimi bildiririm.

02/10/2009

İmza

Celal EKER

ÖNSÖZ

Âlemlerin Rabbi olan Yüce Allah tarafından insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için Cebrâil (AS) aracılığı ile son peygamber Hz. Muhammed (sav)’e vahiy yoluyla peyderpey indirilen Kur’ân-ı Kerim, hiçbir mahlûkun bir benzerini asla vücûda getiremeyeceği; i`câz özelliğine sahip yegâne ilâhî bir kitaptır.

Peygamber Efendimizden şu âna kadar, bin dört yüz yılı aşkın bir zaman geçmiş olmasına rağmen Kur’ân-ı Kerim’in hiçbir âyeti ve harfi değişikliğe ve tahrifâta uğramadı. Bu geniş zaman aralığında Kur’ân-ı Kerim’in anlaşılması hususunda sayılamayacak kadar nice araştırmalar, incelemeler ve eserler kaleme alınmıştır.

Bunun yanı sıra farklı ilim dallarına mensup pek çok âlim, bizzat âyetlere başvuru olarak Kur’ân-ı Kerim ile ilgili çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Örneğin kelâmcılar, Kur’ân-ı Kerim’de ifade edilen burhanlar ile ilgilenmişler ve Kur’ân-ı Kerim’in âyetlerinden Allah’ın varlığını, birliğini ve ebedîliğini ifade eden delilleri bulup çıkarmışlardır ki, buna “Usûlü’-d-Din ilmi” adı verilmiştir.

Fıkıh usûlü âlimleri ise, Kur’ân-ı Kerim’in bazı âyetlerinin anlamlarının daha kapsamlı; bazılarının ise anlam açısından kapsamının daha dar olduğunu tespit etmişler ve Kur’ân-ı Kerim’den hükümler çıkarmışlardır. Ayrıca fıkıh âlimleri, Kur’ân-ı Kerim’de ifade edilen helal, haram ve diğer hükümler üzerinde durmuşlar ve bu konuda belli başlı kurallar ortaya koymuşlardır.

Kırâat âlimleri, Kur’ân-ı Kerim’in kelimelerinin mahreçlerinin üzerinde durmuşlar ve Kur’ân-ı Kerim’in kelimelerini, âyetlerini, sûrelerini, hizblerini ve secdelelerini sayıp her on âyetin sonuna belli işaretler koymuşlardır. Nahiv âlimleri ise, Kur’ân-ı Kerim’de belirtilen isimler, fiiller, âmil harfler, edatlar ve bunların çeşitleri hakkında birçok araştırma ve inceleme yapmışlar; tarihçiler de Kur’ân-ı Kerim’de zikredilen geçmiş dönemlere ait kıssalarla ilgilenmişler ve bu haberleri nakletmişlerdir.

Müfessirler ise, Kur’ân-ı Kerim’in âyetleri üzerinde düşünüp Yüce Rabbimizin bunlarla neyi kastettiğini anlamaya çalışmışlardır. Kur’ân-ı Kerim’in âyetlerinde ifade edilen kelimeler, birden fazla anlama geliyorsa; müfessirler, bu hususta kelimelerin kuvvetle muhtemel olan anlamları ile ilgili şahsî tercihlerde bulunup onlar hakkında bir takım yorumlar ortaya koymuşlardır.

Ömrünün büyük bir kısmını Kur’ân-ı Kerim ile ilgili inceleme ve araştırma yaparak geçiren ve onları mümkün olduğu kadar doğru anlamaya çalışan değerli âlimlerden biri de hiç şüphesiz, “Abdülkerim b. Ali el-Îrâkî”dir. Müfessir el-Îrâkî, pek çok kıymetli eserler kaleme almıştır. İşte bu eserlerden biri de bizim tezimizin konusunu teşkil eden ve yurt içindeki çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları mevcut olan “Tefsîru’l-Kur’ân” adlı eserdir.

Müfessir el-Îrâkî’nin tefsirdeki metodunu tespit etmek amacıyla Tefsîru’l-Kur’ân’ı okuyup incelemek için 2005 yılında eserin mahtût (el yazması) bir nüshasını CD ortamına aktardık. Ancak daha sonra Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Davut Ağbal’ın “Abdülkerim b. Ali el-Îrâkî ve Tefsirdeki Metodu” adlı Yüksek Lisans Tezini 2006 yılında tamamladığını, daha ileri bir tarihte Yüksek Öğretim Kurumu’nun Tez tarama sayfasından öğrendik. Bu bilgiye muttali olduğumuzda ise, Doktora Tez çalışmamız ile ilgili inceleme ve araştırmalarımızı bitirmiş ve Doktora Tezimizin yazımı aşamasına geçmiştik.

Böyle bir bilgiye muttali olmamıza rağmen müfessir el-Îrâkî’nin hayatının, eserlerinin, tefsirdeki metodunun ve bilhassa Tefsîru’l-Kur’ân adlı eserinin özelliklerinin daha kapsamlı ve ayrıntılı bir şekilde Doktora Tezi olarak çalışılmasının gerekli ve uygun olacağını düşündüğümüzden başka bir tez konusu belirleyerek yeni bir araştırma yapmaya ihtiyaç duymadık. Hem zaten süre açısından da böyle bir tez değişikliği yapmamız mümkün görünmüyordu.

Bu nedenle “Danışman” Hocamın da onayını alarak “el-Îrâkî ve Tefsîru’l-Kur’an’ın Özellikleri” isimli Doktora Tez çalışmalarımızı sürdürmeye devam et-

tik. Bu arada bahsi geçen Yüksek Lisans Tezini de görüp inceleyerek onu kaynaklar arasında zikrettik.

“El-İrâkî ve Tefsîru’l-Kur’an’ın Özellikleri” adlı Doktora Tezimiz, giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, müfessirin yaşadığı dönemin siyasî ve ilmî durumunu inceleyip ayrıca o dönem hakkında fikir sahibi olabilmek için müfessirimiz ile aynı dönemde yaşayan diğer müfessirler ve onların belli başlı eserleri hakkında bilgiler verdik.

Birinci Bölüm’de müfessirimiz el-İrâkî’nin hayatı, İkinci bölümde ise “Tefsîru’l-Kur’ân”ın kaynakları hakkında mâlumat sunduk.

Çalışmamızda Tefsîru’l-Kur’ân’ın Beyazıt Devlet Kütüphanesi’ndeki Beyazıt 529 numarada kayıtlı bulunan el yazması nüshasını esas aldık. Tefsîru’l-Kur’ân’ı inceleyen çalışmamızla ilgisi bulunan farklı kaynaklardan da yararlandık ve Tefsîru’l-Kur’ân’dan aktardığımız örnekleri, kendisinden çokça alıntılar yapıldığından, Ebu’l-Kasım Mahmud b. Ömer Carullah ez-Zemahşerî (ö:538/1144)’nin “el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Akâvîl fî Vucûhi’t-Te’vîl” ve Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed Habîb el-Mâverdî el-Basrî (ö:450/1058)’nin “en-Nüket ve’l-Uyûn” adlı eserleri başta olmak üzere diğer tefsirler ile karşılaştırdık.

Ayrıca Tefsîru’l-Kur’ân’da geçen hadisleri hadis kitaplarından araştırıp, referanslarını dipnotlarda verdik. Örnek olarak sunduğumuz âyetlerin meâllerini ise, çoğunlukla Diyanet İşleri Başkanlığı’nın neşrettiği “Kur’ân-ı Kerîm Meâli”nden aktardık.

Doktora Tezi ile alâkalı çalışmalarımın her aşamasında bilgi, öneri ve yapıcı eleştirilerinden çokça istifade ettiğim muhterem hocam ve Tez danışmanım Sayın, Prof. Dr. İshak YAZICI’ya ve çalışmalarım esnasında görüş ve düşüncelerinden yararlandığım diğer hocalarıma şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

SAMSUN, 2009

Celal EKER

ÖZ

[EKER, Celal]. [El-İrâkî ve Tefsîru'l-Kur'an'ın Özellikleri], [Doktora Tezi], Samsun, [2009].

Asıl adı Abdülkerim b. Ali b. Ömer el-İrâkî olan müfessir, 622/1225 veya 623/1226 yılında Mısır'da doğmuştur. Müfessir el-İrâkî, Abdülhamid b. İsa el-Hüsrevşâhî, Abdülazim b. Abdilkavî el-Münzirî, Abdülaziz b. Abdisselam es-Sülemî, Behâüddin İbn Nühâs ve Muhammed b. Abdirrahman et-Tilimsânî'den ders almıştır. Ebu Hayyân el-Endelûsî ile es-Subkî de müfessirden ders almışlardır.

Tefsir, fıkıh, usûl ve lûgat ilimlerinde uzman bir şahsiyet olan müfessirin görüşlerine ilmî konularda atıfta bulunulmuştur. Öte yandan müellif, yazı ve hesap konularında liyakat sahibi olup, hüsn-i hat sanatıyla uğraşmış ve şiirler yazmıştır. Âmâ olan müfessir, 704/1304 yılında Kâhire'de vefat etmiştir.

“Tefsîru'l-Kur'ân” adlı eseri, onun en meşhur eserlerinden biridir ve yurt içinde üç adet el yazma nüshası mevcut bulunmaktadır. Müellif, eserini yazarken çoğunlukla Zemahşerî'nin Keşşâf adlı tefsirinden yararlanmıştır. Tefsîru'l-Kur'ân, dirâyet ağırlıklı bir tefsirdir. Ancak tefsirde rivâyetlere çokça yer verildiği de olmuştur.

Ehl-i Sünnet'in görüşlerini benimseyen ve amelde Şafî mezhebine mensup olan İrâkî, âyetleri tefsir ederken daha çok kelâmî ve fikhî konuları açıklamıştır. Tefsîru'l-Kur'ân'da fıkıh konuları ile âyetlerin dil açısından tahlillerine dair açıklamalara da sıkça yer verilmiştir. Ayrıca müfessir, yer yer Tefsîru'l-Kur'ân'da esbâb-ı nüzûl ve nasih-mensûh gibi Kur'ânî ilimlere de değinmiştir.

Sonuç olarak Tefsîru'l-Kur'ân, lüzumsuz ayrıntılardan uzak olması ve öz bilgiler içermesi sebebiyle veciz bir tefsirdir.

Anahtar Sözcükler: Müfessir, Tefsir, Metot, Rivâyet, Dirâyet.

ABSTRACT

[EKER, Celal]. [Al-Irākī and Features of Tafsīr al-Qur'ān], [Ph. D. Dissertation], Samsun, [2009].

al-Irākī, whose real name is Abdulkarīm b. Ali b. Umar, was born in Egypt in 622/1225 or 623/1226. He learned lessons from Abdulhamīd b. Īsā, Abdulazīm b. Abdulkavī al-Munzīrī, Abdulazīz b. Abdussalām al-Sulamī, Bahāuddīn b. al-Nuhās and Muhammad b. Abdurrahman al-Tilimsānī. Abū Hayyān al-Endulusī and as-Subkī learned lessons from him.

Also al-Irākī was an expert in qur'anic interpretation, Fiqh, religious methodology and Arabic language. Many scholars made benefit from him in their religious studies. Furthermore, author al-Irākī was capable of writing and calculation, deal with calligraph. He wrote poems in kind of couplet and prose. al-Irākī was a blind interpreter, died in 704/1304 in Cairo.

"Tafsīr al-Qur'ān" was one of his most famous books and had three handwritten copies in Turkey. The author has mainly benefited from Kashshāf written by Zamahsharī. Tafsīr al-Qur'ān is mainly based on dirāyah. But it also included a great deal of rivāyah.

He who was a believer of Ahl al-Sunnah and belonged to Shāfiī religious sect in Fiqh, explained matters concerning Kalām and fiqh interpretations, while commenting verses of Qur'an. Interpretations of fiqh and language analyses of verses were mostly mentioned in Tafsīr al-Qur'ān. He also interested in sciences related Qur'ān like asbāb al-nuzūl and nāsīh-mansūh.

In result, Tafsīr al-Qur'ān is clear of unnecessary details, included short and main knowledges, therefore it is an effective interpretation work.

Key words: Interpreter, Interpretation Work, Method, Rivāyah, Dirāyah.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZ	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	xvi

GİRİŞ

ABDÜLKERİM BİN ALİ EL-İRÂKÎ’NİN YAŞADIĞI DÖNEMDEKİ

SİYASÎ VE İLMÎ DURUM

I- SİYASÎ DURUM	1
II- İLMÎ DURUM.....	3
A- Müfessir İrâkî’nin Yaşadığı Dönemdeki Önemli İlim Şehirleri	3
B- Müfessir İrâkî’nin Dönemindeki Meşhur İlim Adamları	4
1- Ebu’l-Berekât en-Nesefî (ö:710/1310)	5
2- İbn Kayyım el-Cevziyye (ö:751/1350)	6
3- Allâme Teftâzânî (ö:792–793/1389–1390)	8

BÖLÜM 1

ABDÜLKERİM BİN ALİ EL-İRÂKÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

I- HAYATI	10
A- İlmî Kişiliği ve Vefatı	12
B- Hocaları	12
1. Abdülhamîd b. İsâ el-Hüsrevşâhî (ö:652/1254)	13
2. Abdülazîm b. Abdilkaviy el-Münzirî (ö:656/1258)	13
3. Muhammed b. İbrâhîm et-Tilimsânî (ö:656/1258)	14
4. İbn Abdisselâm es-Sülemî (ö:660/1262)	14
5. Behâüddin İbn Nühâs (ö: 698/1299)	15
C- Öğrencileri	16
1- Ebu Hayyân el-Endelûsî (ö:745/1344)	16
2- Takıyyuddin es-Subkî (ö:756/1355)	18
II- ESERLERİ	19
A- Tefsîru'l-Kur'ân Dışındaki Eserleri	19
1. Muhtasaru'l-İntisâf Mine'l-Keşşâf	19
2. El-İnsâf Muhtasaru'l-İntisâf Mine'l-Keşşâf	22
3. Şerhu't-Tenbîh	23

4. Muhtasar fî Usûli'l-Fıkh	24
5. Tehzîbu'l-Keşşâf alâ Sebîli'l-İnsâf	26
B. Tefsîru'l-Kur'ân	26
C- Tefsîru'l-Kur'ân'ın Yazma Nüshaları	27

BÖLÜM 2

TEFSİRU'L-KUR'ÂN'IN KAYNAKLARI VE

ABDÜLKERİM BİN ALİ EL-İRÂKÎ'NİN TEFSİRDEKİ METODU

I- TEFSİRU'L-KUR'ÂN'IN KAYNAKLARI	32
A- Tefsir Kaynakları	33
1- Sahâbî Müfessirler	33
a. Abdullah b. Abbâs (ö:68/687)	33
b. Abdullah b. Mes'ûd (ö:32/652)	36
c. Ali b. Ebî Tâlib (ö:40/661)	39
2- Tabiîn Müfessirleri	42
a. Hasanü'l-Basrî (ö:110/728)	42
b. Mücahid b. Cebr (ö:100/718)	44
c. Katâde b. Diâme es-Sedûsî (ö:117/737)	47
B- Diğer Tefsir Kaynakları	50

1- ez-Zemahşerî	50
2- el-Mâverdî	54
C- Lügat ve Dil Açısından Kaynakları	57
1. Sibeveyh (ö:194/809)	57
2. el-Ahfeşü'l-Evsat (ö:215/830)	60
3. ez-Zeccâc (ö:311/923)	62
II- ABDÜLKERİM BİN ALİ EL-İRÂKÎ'NİN TEFSİRDEKİ METODU	64
A- Rivâyet Yönünden Tefsîru'l-Kur'ân	64
1. Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsiri	65
2. Kur'ân'ın Sünnet ile Tefsiri	68
a. Kur'ân'ın Hükümünü Teyid Eden Hadisler	69
b. Kur'ân'ın Mücmelini Tafsîl, Müşkilini Tavzih, Müphemini Ta'yin ve Umûmu- nu Tahsis Eden Hadisler	72
3. Kur'ân'ın Sahâbe Sözleri ile Tefsiri	74
4. Kur'ân'ın Tabîîn Sözleriyle Tefsiri	78
5. Kıssa ve İsrâiliyyât Karşısındaki Tutumu	81
a. Ashab-ı Kehf (Mağara Arkadaşları) İle İlgili İsrâiliyyât	82
b. Hz. Yûnus (AS) Hakkındaki İsrâiliyyât	83

c. Hz. Musa (AS)'ın Âsası İle Kızıldeniz'i Yarması İle İlgili İsrâiliyyât	84
d. Hz. Musa (AS) ve Annesi Hakkındaki İsrâiliyyât	85
e. Hz. Musa (AS) ve Kârûn İle İlgili İsrâiliyyât	85
B- Dirâyet Metodu Açısından Tefsirin Özellikleri	87
1- Ulûmu'l-Kur'an Açısından Tefsirin Özellikleri	87
a. Esbab-ı Nüzûl'ü (Nüzûl Sebeplerini) Belirtme Metodu	87
(1) Özet Muhteva Şeklinde Sebeb-i Nüzûl Nakletmesi	88
(2) Olayı Detaylıca Zikretmek Suretiyle Sebeb-i Nüzûl Nakletmesi	91
(3) Bir Âyet Hakkında Birden Fazla Sebeb-i Nüzûl Nakletmesi	95
b. Nâsih ve Mensûh Konusundaki Tutumu	97
(1) Kendi Görüşüne Göre Mensûh Kabul Ettiği Âyetleri Belirtmesi	105
(2) Mensûh Âyetlere İlişkin Olarak Başkalarının Görüşlerini Nakletmesi	109
c. Muhkem ve Müteşabih Konusundaki Tutumu	111
d. Hurûfu'l-Mukattaa'yı Tefsir Etme Üslûbu	117
e. Müşkilü'l-Kur'ân ile İlgili Âyetleri Açıklaması	119
f. Mübhemâtü'l-Kur'ân'ı Tayin Etmesi	123
g. Emsâlü'l-Kur'ân'ı Yorumlaması	126
h. Mücmeli Beyân Etmesi	132

1. Ğarîbu'l-Kur'ân'ı Açıklaması	135
i. Aksâmu'l-Kur'ân'a Yer Vermesi	137
j. Mekkî ve Medenî Sûreleri Belirtmesi	140
k. Kısasu'l-Kur'ân İle İlgili Rivâyetlere Yer Vermesi	142
l. Fedâilü'l-Kur'ân İle İlgili Rivâyetlere Yer Vermesi	144
m. Siyâk - Sibâk Konusuna Değınmesi	146
2- Çeşitli İlimler Açısından Tefsirin Özelliğı	148
a. Fıkıh	148
(1) Mezhep İmamlarının Görüşlerini Belirtmesi	149
(a) İmam Şâfiî'nin Görüşlerini Belirtmesi	149
(b) İmam Ebû Hanîfe'nin Görüşlerini Belirtmesi	152
(c) İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî'nin Görüşlerini Belirtmesi	154
(d) Birçok Görüşü Birlikte Belirtmesi	157
(2) Fıkıhî Meseleleri Açıklaması	160
(a) Nafıle Namaz	160
(b) Tavaftan Sonra Kılınan İki Rekât Namaz	160
(c) Sa'y	161
(d) Şükür Kurbanı	161

(e) Fıkıhî Lafızlar	162
(f) Fâsid Akid	163
(g) Yeminin Hükümü	164
b. Kelâm	164
(1) Ehl-i Sünnet'in Görüşlerini Nakletmesi	165
(2) Ehl-i Sünnet Mezhep İmamlarının Görüşlerini Nakletmesi	166
(3) Kelâmî Konularda Kendi Görüşlerini Belirtmesi	168
(4) Kelâmî Konularda Başkalarının Görüşlerini Belirtmesi	170
(5) Kelâm ile ilgili Bazı Konuları Açıklaması	171
(a) Hayır ve Şer	171
(b) Mürtekeb-i Kebîre'nin (Büyük Günah İşleyen Kimsenin) Durumu	171
(c) İsrâ ve Mi'râc Olayı.....	172
(d) Peygamberlerin İsmet Sıfatı	172
(e) Nüzûl-i İsâ Meselesi	173
(f) Kabir Azabı	173
c. Tasavvuf ve İşârî Yorum	174
d. Siyer ve Meğâziden Bazı Önemli Konulara Yer Vermesi	180
(1) Bedir Savaşı Hakkında Bilgi Vermesi	181

(2) Benî Şeybe'ye Kâbe'nin Anahtarının Verilmesi	181
(3) Hz. Ömer (RA)'a "el-Fârûk" Lakabının Verilmesi	182
(4) Hudeybiye Anlaşmasının Müşrikler Tarafından Bozulması Bozulması	183
(5) Sa'lebe Olayı	184
(6) Rıdvan Bey'atı	185
e. Dil ve Belâğat	186
(1) Âyetlerdeki Bazı Kelimelerin Anlamlarını Belirtmesi	187
(a) Kelimelerin Sözlük ve Terim Anlamlarını Belirtmesi	187
(b) Kelimenin Anlamı İle İlgili Olarak Âyet ve Hadisten Delil Getirmesi	189
(2) Sarf Yönünden Bazı Kelimelerin İştikâklarını, İ'lâl ve İdğam Durumlarını Belirtmesi	191
(3) Fiil Çeşitlerini ve İsim Fiillerini Belirtmesi	194
(a) Zemm Fiillerini Belirtmesi	194
(b) Müteaddî ve Lâzım Fiilleri Belirtmesi	195
(c) İsim Fiilleri Belirtmesi	197
(d) Ğayr-i Munsarif ve Arapça Asıllı Olmayan Kelimeleri Belirtmesi	198
(4) Kelimelerin Nahiv Yönünden Cümle İçindeki Durumlarını Belirtmesi	199
(a) Mübteda ve Haberleri Belirtmesi	199

(b) Mefûl Çeşitlerini Belirtmesi	202
(c) Hâl, Temyiz, İstisnâ ve Sıfatları Belirtmesi	204
(d) Bedel, Atf-ı Beyan ve Atıfları Belirtmesi	205
(5) Cümle Çeşitlerini Belirtmesi	208
(a) Hâl Cümlesi	208
(b) İsti`nâf (Başlangıç) Cümlesi	209
(c) Mu`teriza Cümlesi	210
(d) Fasıl Cümlesi	212
(6) Âyetlerdeki Bazı Edat ve Harflerin Fonksiyonlarına İşaret Etmesi	213
(7) Âyetlerdeki Haziflere İşaret Etmesi	215
(8) İrâb Hakkında Bilgi Vermesi	217
(9) Belâğat Yönünden Âyet-i Kerimelerdeki Edebî San`atları Belirtmesi	218
(a) Hakikat ve Mecâz	218
(b) Kinâye	220
(c) İstiâre	221
(d) Teşbîh	223
(10) Harflerin Mânâ İnceliklerini Belirtmesi	225
f. Kırâat	226

(1) Kırâat İmamlarının Açıklamalarını Belirtmesi	228
(2) Kırâat İle İlgili Açıklamaları İsim Vermeden Belirtmesi	230
(3) Şâz Kırâatleri Belirtmesi	232
g) Vakıf ve İbtidâ`	232
(1) Vakıf ve İbtidâ` İle İlgili Olarak Kendi Görüşlerini Belirtmesi	233
(2) Vakıf ve İbtidâ` İle İlgili Olarak Başkalarının Görüşlerini Belirtmesi	235
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	237
KAYNAKÇA	243
EKLER	262

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
AS	: Aleyhi's-selâm
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
a.y.	: Aynı yer
b.	: bin, ibn
bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
İA	: İslam Ansiklopedisi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
İA	: İslam Ansiklopedisi
Krş.	: Karşılaştırınız
ktp.	: Kütüphane, kütüphanesi
m.	: Mîladî
md.	: Madde, maddesi

mm.	: milimetre
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
müst.	: Müstensih
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
OMÜİF	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ö.	: Ölümü, ölüm tarihi
RA	: Radıyallahu Anhu
s.	: Sayfa
SAV	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkîk eden
ts.	: Tarihsiz
vr.	: Varak
yay.	: Yayınları
y.y.	: Baskı yeri yok, belli değil.

GİRİŞ

ABDÜLKERİM BİN ALİ EL-İRÂKÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDEKİ

SİYASÎ VE İLMÎ DURUM

I- SİYASÎ DURUM

Tabakât kitaplarının verdikleri bilgilere göre müfessir İrâkî, hicrî yedinci (miladî on üçüncü) asırda doğmuş ve hicrî sekizinci (miladî on dördüncü) asrın başlarında da vefat etmiştir.¹ Müfessir İrâkî'nin yaşamış olduğu hicrî yedinci ve sekizinci asra, hilafeti elinde bulunduran Memlûkler damgasını vurmuştur.

Müfessir İrâkî, Memlûklerin hâkim olduğu Mısır'da doğmuştur. Tabakât kitaplarında İrâkî'nin ilim tahsil etmek için yaptığı herhangi bir seyahatten bahsedilmemiştir.²

¹ Hayreddin ez-Zirikli. 1969. **el-A`lâm**. Beyrut: y.y. 3.Baskı: IV, 178; Ömer Rıza Kehhale. Ts. **Mu`cemu'l-Müellifin Teracimu Mûsânnifi'l-Kütübi'l-Arabiyye**. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabiyye. 2. Baskı: V, 319; İsmail Paşa Bağdadî. 1951. **Hedîyyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Asârü'l-Müsannifin**. İstanbul: I, 610; Mustafa b. Abdullah Katip Çelebi. 1971. **Keşfu'z-Zünûn an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn**. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. 2.Baskı: I, 453; Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmed İbn Hacer el-Askalânî. 1349/1930. **ed-Dürretü'l-Kâmine fî A`yani'l-Mieti's-Sâmine**. Hindistan: Matbaatü Meclisi Dairati'l-Meârifî'l-Osmaniyye. 1. Baskı: II, 399-400; Celaleddin es-Suyûtî. 1299/1881. **Hüsnü'l-Muhadara fî Ahbari Mısra ve'l-Kâhire**. Mısır: Matbaatü İdareti'l-Vatan: s. 238; Tacüddin Ebû Nasr Abdülvehhab İbn Takıyyiddin es-Subkî. Ts. **Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ**. Mısır: Matbaatü'l-Hasiniyyeti'l-Mısıriyye. 1. Baskı: VI, 129-130; Süleyman Mollaİbrahimoğlu. 2002. **Süleymaniye Kütüphanesinde Bulunan Yazma Tefsirler**. İstanbul: Kahraman Ofset: s. 193; Şemsüddin Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dâvûdî. 1972. **Tabâkâtü'l-Müfessirîn**, (Thk. Ali Muhammed Ömer). Kahire: Matbaatü'l-İstikbali'l-Kübrâ. 1. Baskı: I, 334; Selâhuddin Halil b. Aybek es-Safedî. 1993. **el-Vâfi bi'l-Vefâyât**, (Thk. Rıdvan es-Seyyid). Beyrut: XIX/II, 95; es-Safedî. 1990. **A`yânu'l-Asr ve A`vânü'n-Nasr**, (Thk. Fuad Sezgin). Frankfurt: II, 111.

² ez-Zirikli. 1969: a.y.; Kehhale. Ts: a.y; Bağdadî. 1951: a.y; Katip Çelebi. 1971: a.y; Askalânî. 1930. **ed-Dürretü'l-Kâmine**, a.y; es-Suyûtî. 1881. **Hüsnü'l-Muhadara**, a.y; es-Subkî. Ts: a.y; Mollaİbrahimoğlu. 2002: a.y; ed-Dâvûdî. 1972. **Tabâkâtü'l-Müfessirîn**, I, 334-335; es-Safedî.

Müfessir İrâkî'nin yaşadığı dönemin siyasî durumunu ortaya koyabilmek için Memlûkler hakkında bilgi vermemizin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Memlûkler, 648/1250'den 922/1517'ye kadar Mısır ve Suriye'de egemenlik sürdüren devlet olup; memlûk komutanları, Eyyûbîler döneminde güçlerini kullanarak hânedanı oluşturmuşlardır. Abbâsi hâlifesi Mutasım'dan sonra köle ordularının (memlûk) komutanları, devleti ele geçirmiş; hâlifeleri görevden alabilecek yahut da öldürebilecek güç ve kudrete sahip olmuşlardır. Ayrıca 646/1249'da Melik Salih Eyyûbî'nin ölümünden sonra tahtın varisini öldürüp kendi içlerinden birini tahta çıkarmışlardır.³

Eski tarihçiler, Memlûklerin iktidarını “Bahrî” (648/1250-783/1382) ve “Burcî” (783/1382 - 922/1517) olmak üzere ikiye ayırırlar. Tarihçiler ise, bu dönemleri “Türk” ve “Çerkez” olarak isimlendirirler. Bu farklı isimlendirme, Sultan Barkuk'un yönetimi ele almasından sonraki ırk olarak etnik farklılığın devlet idaresine olan tesiri sebebiyledir.

Ayrıca Memlûklerde savaş ve barış ile ilgili kararları hükümdar, Saltanat meclisine danışarak verirdi.⁴ Sultan Salih Eyyûbî'nin Türk olan dul eşi Şecerüddür'ü devletin başına getiren Türk kumandanları, seksen gün sonra İzzeddin Aybek el-Türkmânî ile evlendirdiler. Daha sonra Şecerüddür, kocasının lehine yönetimden çekilince, 648/1250 yılında “ed-Devletü't-Türkiyye” adıyla anılan Memlûk devleti kurulmuş oldu.⁵ Bu dönemde Haçlılar, Ortadoğu'dan; Moğollar da Filistin ve Suriye'den çıkartıldı. Böylelikle Memlûkler, müslümanları mağlup olmaktan kurtarıp İslam dünyasının takdirini kazandılar. Memlûkler, hâlifeliği 655/1258'de

1993. **el-Vâfi bi'l-Vefâyât**, XIX/II, 95-96; es-Safedî. 1990. **A'yânu'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr**, II, 111-112.

³ Geniş bilgi için bkz. Ebû't-Tîb Muhammed b. Ahmed el-Fasî el-Mekkî. Ts. **Zeylû't-Takyid**. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye. 1.Baskı; I, 95; Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî. 1413/1992. **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, Beyrut: Müessesetü'r-Risalet. 6.Baskı: XXI, 437; Takıyyüddin Ahmed b. Ali Markizî. 1934. **Kitabu's-Sülûk li Marifeti Düveli'l-Mülûk**. Kahire: I, 146-148. Ayrıca bkz. M. Sobernheim. 1950. “Memlûkler” md. **İA**. İstanbul: ME Basımevi: VII, 689-691; **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**. 1986. (Komisyon). İstanbul: Gelişim Yay.: XIII, 7987-7988; **Bilkent Temel Eğitim Ansiklopedisi**. 2004. (Komisyon). Ankara: Meteksan Matbaa. 2. Baskı: III, 525-527.

⁴ **Gelişim Hachette**. 1993. (Komisyon). İstanbul: VII, 2678.

⁵ Cengiz Tomar. 2004. “Mısır” md., **DİA**, Ankara: XXIX, 559-563.

tekrar canlandırdılar; ancak 802/1400 yılında Suriye’yi Timur’a karşı koruyamadılar. Ayrıca Sultan Baybars’ın 825/1422–841/1438 yılları arasındaki hükümdarlığı döneminde Kıbrıs’ın fethi ile parlak bir dönem yaşanmıştır.

Sonuçta Memlûkler, Portekizlilerin ticaret yollarına saldırımları ve Osmanlı devletine karşı giriştikleri 921/1516’da Mercidabık ile 922/1517’deki Ridaniye savaşları sonucunda yenilgiye uğrayarak yıkıldılar.⁶

II- İLMÎ DURUM

A- Müfessir el-İrâkî’nin Yaşadığı Dönemdeki Önemli İlim Şehirleri

Müfessir el-İrâkî’nin, Memlûklerin hâkimiyeti altındaki Mısır’da yaşadığını belirtmiştik. Müfessir el-İrâkî’nin döneminin önemli ilim şehirlerini tam olarak tespit edebilmek için Memlûklerin ilmî durumu alt başlık halinde sunmanın lüzumlu olduğu kanaatini taşımaktayız.

Mısır ve Suriye’ye hâkim olan Memlûkler, Eyyûbîlerin Kahire’de kurdukları medreselere, hicrî yedinci yüzyıldan itibaren yenilerini ekledi. Memlûk medreselerinin içinde en ünlüsü, Cemâleddin Mahmud b. Ali el-Üstedar ez-Zahirî’nin, 797/1395’te kurduğu Mahmudiye Medresesidir. Bu medresenin meşhur kütüphanesine İbn Hacer el-Askalânî (ö:851/1448)’nin nezaret ettiği ifade edildi.⁷ Ayrıca Memlûk sultanı Melikü’l-Eşref Seyfeddin Kayıtbay (ö:901/1496), Mekke’de Mescid-i Haram’ın yanında bir medrese kurdu.⁸

Arapça, o dönemde yazı ve konuşma dili olarak tüm toplumda benimsendi. Moğol istilasından kaçan çok sayıda göçmen Mısır’a sığındı. Memlûk sultanları, Arap

⁶ Muhammed b. Ahmed İbn İyas. 1896. **Bedayiu’z-Zuhûr fi Vekâyii’d-Duhûr**. Kahire: V, 122-124; M. Sobernheim. 1950: VII, 689-692. Ayrıca bkz. Kazım Yaşar Koprıman. 1986. “Tolunoğulları, İlşidîler ve Memlûkler” md., **Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi**. (Komisyon). İstanbul: Çağ yay.: VI, 433-434.

⁷ Yahya Mahmud Sâatî. 1988. **el-Vakfu ve Bünyetü’l-Mektebeti’l-Arabiyye**. Riyad: s. 71-71; İsmail Erünsal. 1992. “İslam Medeniyetinde Kütüphaneler” md., **Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi**. İstanbul: XIV, 248.

⁸ Muhtarüddin Ahmed. 1960. **Mecelletü’l-Ulûmi’l-İslamiyye**. Y.y.: s. 123-124; Erünsal. 1992: XIV, 249.

din adamlarını ve bilginlerini koruma altına aldı. Bu durum, Mısır'da kültürel anlamda zenginliğe sebep oldu. Aynı dönemde Arap sanatçılar da büyük destek gördü. Bunun yanı sıra tarih yazımının gelişmesiyle de kültür alanında büyük gelişme sağladı.⁹

B- Müfessir el-İrâkî'nin Dönemindeki Meşhur İlim Adamları

Müfessir el-İrâkî'nin dönemi, birçok ilim adamının yetiştiği bir dönem olmuştur. Nitekim müfessirin döneminde meşhur ilim adamı olarak, tefsir usûlü alanında Bedrüddin ez-Zerkeşî (ö:794/1391)'yi; fıkıh alanında Hasan el-Makdisî (ö:732/1331) ve eş-Şatibî (ö:790/1387)'yi; tarih alanında Ebû'l-Fidâ (ö:732/1331) ile ez-Zehebî (ö:748/1347)'yi ve tasavvuf alanında ise İbrahim el-Hemedânî (ö:710/1310) ile Şeyh Edebâli (ö:748/1347)'yi zikredebiliriz.

Bu dönemde tefsir yazan birçok müfessir yetişmiştir. Müfessir el-İrâkî'nin de mensubu olduğu hicrî sekizinci tabakadaki müfessirleri kronolojik olarak şu şekilde sıralayabiliriz: Kutbuddin eş-Şirâzi (ö:710/1310), Necmüddin et-Tûfî (ö:716/1316), İmâdü'l-Kindî (ö:720/1320), İbnü'l-Mutahhar el-Hullî (ö:726/1325), İbn Teymiyye Takıyyüddin (ö:728/1327), Rüknuddin Muhammed et-Tunûsî (ö:738/1337), İbnü'l-Bâzirî (ö:738/1337), Ebû'l-Hüseyn el-İskenderî (ö:741/1340), Hâzin-i Bağdâdî (ö: 741/1340), Şerefüddin et-Tîbî (ö: 743/1342), el-Hasen b. Muhammed et-Tîsî (ö:743/1342), Ebû Hayyan el-Endelûsî (ö:745/1344), Ahmed el-Çarperdî (ö:746/1345), Tacüddin Ebû Muhammed en-Nahvî (ö:749/1348), İbnü'l-Lebbân (ö:749/1348), Ebû's-Senâ el-İsfahânî (ö:749/1348), İmadüddin Yahya (ö:750/1349), Şeyh Semîn (ö:756/1355), Kâdî Adudiddin el-Îcî (ö:756/1355), Ebû Uame İbnü'n-Nakkâş (ö:763/1361), Kutbuddin er-Râzî (ö:766/1364), Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî (ö:768/1366), İbn Akîl (ö:769/1367), Cemalüddin Askerayî (ö:770/1368), İbn Kesîr el-Basrî (ö:774/1372), Ebû's-Senâ Mahmud el-Konevî (ö:777/1375), Şihabüddin Sivâsî (ö:780/1378), Ekmelüddin Bâbertî (ö:786/1384), Şemsüddin Muhammed el-

⁹ **AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi.** 1989. (Komisyon). Ankara: XVI, 38; **Gelişim Hachette.** 1993: VII, 2679.

Kirmânî (ö:786/1384), el-Atâikî (ö:790/1388) ve Ebû Bekir el-Haddâdî (ö:800/1397).¹⁰

Sözü edilen bu müfessirler içerisinde özellikle Ebû'l-Berekât en-Neseî (ö:710/1310), İbn Kayyım el-Cevziyye (ö:751/1350) ve Allâme Taftâzânî (ö:792-793/1389-1390), tefsir tarihinde çok meşhur kimselerdir. Bu sebeple bu üç tefsir âliminin kısa hal tercümeleri ile birlikte bazı önemli eserlerini belirtmenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

1- Ebû'l-Berekât en-Neseî (ö:710/1310)

Asıl adı, Hafızuddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud'dur.¹¹ Buhara'nın Karaşi şehrinin Neseî beldesine mensuptur. Tefsir, hadis fıkıh ve usul ilimlerine vakıf bir zattır. Hanefî mezhebinin imamlarındandır. Muhammed b. Abdissettar el-Kerderî, Hamidüddin Darîr ve Harher Zade Bedrüddin'den fıkıh dersi almıştır. Mecmeu'l-Bahreyn'in yazarı Muzafferüddin b. es-Sâatî ile Hidâye adlı eseri şerheden Hüsameddin el-Siğnâkî, onun meşhur öğrencileridir.¹²

Ebû'l-Berekât en-Neseî'nin "Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil" adında farklı baskıları bulunan iki veya üç ciltten ibaret matbu kıymetli bir tefsiri vardır. Ebû'l-Berekât en-Neseî, 710/1310 yılında vefat etmiştir.¹³

Eserlerinden başlıcaları şunlardır:

1. Umde Akîdetü Ehli's-Sünneti ve'l-Cemaah.

¹⁰ Ömer Nasuhi Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn)**. Ankara: Doğu Matbaası: II, 361-400.

¹¹ ez-Zirikli. 1969: IV, 192; Katip Çelebi. 1971: II, 1640-1641; ez-Zehebî, Muhammed b. Hüseyin. 1976. **et-Tefsir ve'l-Müfessirûn**, y.y.: Daru Kütübî'l-Hadis: I, 304; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, 361; Murteza Bedir. 2004. "Ebû'l-Berekât en-Neseî" md. **DİA**. Ankara: XXXII, 567.

¹² W. Heffening. 1964. "Neseî" md. **İA**. İstanbul: ME Basımevi: IX, 199-200; Bedir. 2004: XXXII, 567-568.

¹³ ez-Zirikli. 1969: a.y.; Katip Çelebi. 1971: a.y.; ez-Zehebî. 1976. **et-Tefsir ve'l-Müfessirûn**: a.y.; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, 361-362.

2. İ`timad.
3. Menâru'l-Envâr.
4. Keşfu'l-Esrâr Şerhu'l-Menâr.
5. Kenzü'l-Hakâik.
6. el-Vâfî, el-Manzûme.
7. el-Mûsâffâ, en-Nâfi`.
8. el-Mustasfâ.¹⁴

2- İbn Kayyım el-Cevziyye (ö:751/1350)

Asıl adı, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ed-Dimeşkî¹⁵ olup Şam'da doğmuştur. Aliyyü'l-Mecd et-Tunûsî ve İbnü Ebi'l-Fethe'l-Bâlî'den arapçayı; et-Takiyy Süleyman, Ebû Bekir b. Abdüddâim ve Ebû Nasr b. eş-Şirâzî'den de hadis ilmini almıştır.

İbn Teymiyye'nin öğrencilerinden biri olan İbn Kayyım, tefsir ilmine vakıf olan; usul, fıkıh ve tasavvuf alanlarında otorite bir şahsiyettir. İbn Kayyım, hocası İbn Teymiyye ile birlikte Şam kalesinde hapsedilmiştir. İbn Teymiyye'nin vefatından sonra kurtulan İbn Kayyım, Müşebbihe ve Mücessime'nin fikirlerini andıran yazılar yazmıştır.¹⁶

İnsanlar arasında sevilen bir şahsiyet olup, ahlak ve tasavvuf alanlarında eserler kaleme almıştır. Hanbelî mezhebine mensup olan İbn Kayyım'ın "et-Tibyân fî

¹⁴ ez-Zehebî. 1976. **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**: a.y.; ez-Zirikli. 1969: a.y.; Katip Çelebi. 1971: a.y.; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, 362.

¹⁵ Katip Çelebi. 1971: I, 455; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, 384; H. Yunus Apaydın. 2004. "İbn Kayyım el-Cevziyye" md. **DİA**. Ankara: XX, 109-110.

¹⁶ Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: a.y.

Aksâmi'l-Kur'ân" adıyla kıymetli bir kitabı vardır. 751/1350 yılında Şam'da vefat etmiştir.¹⁷

Eserlerinden bazıları şunlardır:

1. Tefsîru'l-Fâtiha.
2. Tefsîru Esmâi'l-Kur'ân.
3. et-Tibyân fî Aksâmi'l-Kur'ân.
4. Miftâhu Dari's-Seâdeh.
5. Tehzîbu Süneni Ebî Dâvûd.
6. er-Risaletü'l-Halebiyyetü fî't-Tarîkati'l-Muhammediyye.
7. İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslamiyye.
8. Ahbâru'n-Nisâ.
9. Bulûğu's-Suâl min Ekdıyeti'r-Rasûl.
10. el-Cevâbu'l-Kâfi limen Seele ani'd-Devâi's-Şâfi.
11. Kitabu'r-Rûh.
12. Şifâu'l-Alîl fî'l-Kadâi ve'l-Kaderi ve'l-Hikmeti ve't-Te'lîl.
13. İddetü's-Sâbirîn ve Zehîratü's-Şâkirîn.
14. el-Kasîdetü'n-Nûniyye.

¹⁷ Katip Çelebi. 1971: I, 455-456; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: a.y.; Apaydın. 2004. "İbn Kayyim el-Cevziyye" md., **DİA**: XX, 109-119.

15. Kitabu's-Sâlat ve Ahkâmu Târikîhâ.

16. Medâricu's-Sâlikîn beyne Menâzili İyyâke Ne`budu ve İyyâke Neste`în.¹⁸

17. İ`lâmu'l-Muvakki`în.

3- Allâme Teftâzânî (ö:792-793/1389-1390)

Asıl adı, Sa`düddin Mes`ûd b. Ömer b. Abdillâh el-Herevî el-Horasânî¹⁹ olan Al-lâme Teftâzânî, 712/1312 veya 727/1326 yılında, Horasan'da Nesâ civarında bir köy olan Teftâzân'da doğmuştur. Doğuda Moğolların istilasına sebebiyle İslâm medeniyetinin durakladığı bir dönemde yaşayan Teftâzânî, Kutbuddin Râzî ve Adûdiddîn el-Îcî'den ilim tahsil etmiş ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Serahs'da ikamet etmiş, Timur ile birlikte sefere çıkmış; ancak sonunda Timur tarafından Semerkand'a gönderilmiştir.

Teftâzânî, Osmanlı âlimleri ile de görüşmüş ve o tarihten sonra eserleri Osmanlı ilim kurumlarında da okunmaya başlamıştır. İbn Nüceym, Ahmed et-Tahavî ve Aliyyü'l-Kârî'ye göre Teftâzânî, Hanefî mezhebine bağlı olup; Hanefî fıkına dair eserler telif etmiş ve Hanefî kadılığına da tayin edilmiştir. Kefevî, Hasan Çelebi ve Katip Çelebi'ye göre ise Teftâzânî, Şafî mezhebine mensuptur. Teftâzânî, 792/1389 veya 793/1390 yılında Semerkand'da vefat etmiş ve naaşı Serahs şehrine nakledilmiştir.²⁰

Teftâzânî'nin eserleri istinsah edilerek neşredilmiştir. İlminden ötürü kendisinden öncekilere "Mütekaddimîn"; ondan sonrakilere ise "Müteahhirîn" denilmiştir.²¹

Eserlerinden bazıları ise şunlardır:

¹⁸ Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, 385; Apaydın. 2004. "İbn Kayyim el-Cevziyye" md., **DİA**: XX, 115-123.

¹⁹ Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, 396; Katip Çelebi. 1971: II, 1487.

²⁰ Katip Çelebi. 1971: a.y.; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, 396-398.

²¹ Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, 397.

1. Keşfu'l-Esrâr.
2. Keşşâf Hâşiyesi.
3. Kırk Hadis Şerhi.
4. Telvîhun fî Keşfi Hakâiki't-Tenkîh.
5. el-Fetevâ'l-Hanefiyye.
6. Şerhu Hutbeti'l-Hidâye.
7. Şerhu'l-Mekâsıd.
8. Şerhu Akâidi'n-Nesefî.
9. Tehzîbu'l-Mantık ve'l-Kelâm.
10. Şerhu'l-Miftâh.
11. Muhtasar.
12. Davâbitatü İntâci'l-İşkâl ve İrşâdu'l-Hâdî.²²

²² Katip Çelebi. 1971: a.y.; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, 398.

BÖLÜM 1

ABDÜLKERİM BİN ALİ EL-İRÂKÎ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

I- HAYATI

Müfessir İrâkî’nin hayatı hakkında elimizde yeterli oranda bilgi mevcut değildir. Tabakât kitaplarında aktarılan bilgilere göre müfessir İrâkî’nin hayatı hakkında şunları söyleyebiliriz:

Müfessirin asıl adı, “Abdülkerim b. Ali b. Ömer el-İrâkî”dir. Müfessir İrâkî, anne tarafından dedesi olan Mısırlı Ebû İshak el-İrâkî eş-Şâfiî’ye atfedilerek “el-İrâkî” nisbesiyle meşhur olmuştur.²³ Ayrıca “el-Ensârî”²⁴, “el-Mısırî”²⁵ ve “eş-Şâfiî”²⁶ nisbeleriyle de anılmıştır.

Müfessirin doğum yerinin Mısır olması sebebiyle, el-Mısırî nisbesiyle anılması kuvvetle muhtemeldir. Müfessirin eş-Şâfiî²⁷ nisbesiyle anılmasının sebebi ise, Şafii mezhebine mensup olmasıdır. Müfessir, hayatı hakkında bilgi veren kaynak-

²³ ez-Zirikli. 1969: IV, 178; Kehhale. Ts: V,319; Bağdadî. 1951: I, 610; es-Subkî. Ts: VI, 129; Askalânî. 1930. **ed-Dürretü’l-Kâmine**, II, 399; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, 362; es-Suyûtî. 1881. **Hüsnü’l-Muhadara**, 238; Katip Çelebi. 1971: I, 453; ed-Dâvûdî. 1972. **Tabâkâtü’l-Müfessirîn**, I, 334; es-Safedî.1993. **el-Vâfi bi’l-Vefâyât**, XIX/II, 95; es-Safedî. 1990. **A`yânu’l-Asr ve A`vânü’n-Nasr**, II, 111.

²⁴ ez-Zirikli. 1969: a.y.; Bağdadî. 1951: a.y.

²⁵ Bağdadî. 1951: a.y.

²⁶ Bağdadî. 1951: a.y.; Katip Çelebi. 1971: a.y; ed-Dâvûdî. 1972. **Tabâkâtü’l-Müfessirîn**, a.y.; es-Safedî. 1993. **el-Vâfi bi’l-Vefâyât**, a.y.; es-Safedî. 1990. **A`yânu’l-Asr ve A`vânü’n-Nasr**, a.y.

²⁷ Kehhale. Ts: a.y.; Bağdadî. 1951: a.y.; Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi**, a.y.; Katip Çelebi. 1971: a.y; ed-Dâvûdî. 1972. **Tabâkâtü’l-Müfessirîn**, a.y.; es-Safedî. 1993. **el-Vâfi bi’l-Vefâyât**, a.y.; es-Safedî. 1990. **A`yânu’l-Asr ve A`vânü’n-Nasr**, a.y.

ların neredeyse tümünde “Alemüddîn” lakabıyla birlikte zikredilmesinin²⁸ yanı sıra, “İbnü Binti’l-Îrâkî” ve “el-Hafız” şeklinde de anılmıştır.²⁹

Buraya kadar aktardığımız bilgiler ışığında müellifin lakap, künye, isim ve nisbesinin tümünü şu şekilde sıralayabiliriz: “el-Hâfız eş-Şeyh Alemüddin Abdülkerim b. Ali b. Ömer İbni binti’l-Îrâkî el-Ensârî eş-Şâfiî.”

Müellifin doğum yeri olan Mısır, o yıllarda Memlûklere bağlı bir vilâyet olarak zikredilmektedir.

Yakut el-Hamevî, Mısır’a Mısır b. Mesrâyim b. Hâm b. Nuh (AS)’ın adının verildiğini ve Mısır’ın Hz. Ömer döneminde Hz. Amr b. el-As tarafından fethedildiğini ifade etmiştir. Zeyc’in yazarı, Mısır’da üç iklim yaşandığını söylemiştir. Ayrıca Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, “Meryem oğlunu ve annesini de (kudretimize) bir alâmet kıldık; onları, yerleşmeye elverişli, suyu bulunan bir tepeye yerleştirdik”³⁰ âyetinde bahsedilen yerin Mısır olduğunu söylemiştir.³¹

Müfessir Îrâkî, Mısırlı âmâ bir müfessirdir. Mühezzeb şarihi Ebû İshak el-Îrâkî’nin anne tarafından torunudur ve Mısır’da doğmuştur.³² Kaynaklarda müfessir Îrâkî’nin doğum tarihi, 622/1225³³ veya 623/1226 olarak verilmiştir.³⁴ Müelli-

²⁸ ez-Zirikli. 1969: a.y.; Kehhale. Ts: a.y.; Bağdadî. 1951: a.y.; es-Subkî. Ts: a.y.; Askalânî. 1930. **ed-Dürretü’l-Kâmine**, a.y.; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: a.y.; es-Suyûtî. 1881. **Hüs-nü’l-Muhadara**, a.y.; Katip Çelebi. 1971: a.y.

²⁹ Bağdadî. 1951: a.y.; Katip Çelebi. 1971: a.y.; ed-Dâvûdî. 1972. **Tabâkâtü’l-Müfessirîn**, a.y.; es-Safedî. 1993. **el-Vâfi bi’l-Vefâyât**, a.y.; es-Safedî. 1990. **A’yânu’l-Asr ve A’vânü’n-Nasr**, a.y.

³⁰ Meryem 19/50.

³¹ Şahabüddin Ebû Abdillâh Yakut b. Abdillâh el-Hamevî er-Rûmî. 1957. **Mucemu’l-Buldan**. Beyrut: V, 137-142

³² ez-Zirikli. 1969: a.y.; Kehhale. Ts: a.y.; Bağdadî. 1951: a.y.; es-Subkî. Ts: a.y.; Askalânî. 1930. **ed-Dürretü’l-Kâmine**, a.y.; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: a.y.; es-Suyûtî. 1881. **Hüs-nü’l-Muhadara**, a.y.; Katip Çelebi. 1971: a.y.

³³ Askalânî. 1930. **ed-Dürretü’l-Kâmine**. a.y.

³⁴ ez-Zirikli. 1969: a.y.; Kehhale. Ts: a.y.; Bağdadî. 1951: a.y.; es-Subkî. Ts: a.y.; Askalânî. 1930. **ed-Dürretü’l-Kâmine**, a.y.; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: a.y.; es-Suyûtî. 1881. **Hüs-nü’l-Muhadara**, a.y.; Katip Çelebi. 1971: a.y.; ed-Dâvûdî. 1972. **Tabâkâtü’l-Müfessirîn**, a.y.; es-Safedî. 1993. **el-Vâfi bi’l-Vefâyât**, a.y.; es-Safedî. 1990. **A’yânu’l-Asr ve A’vânü’n-Nasr**, a.y.

fin babasının Endülüslü olduğu; daha sonra Mısır'a geldiği ve müellifin Mısır'da doğduğu ifade edilmiştir.³⁵

A- İlmî Kişiliği ve Vefatı

Müfessir İrâkî, âlim bir kişi olup; tefsir alanında ise kudret sahibi bir şahsiyettir.³⁶ Tabakat kitaplarında müfessir İrâkî'nin dini ilimlere karşı özen gösteren biri olduğu ve fıkıh, usûl ve Arapça ilimlerinde uzman bir şahsiyet olduğu belirtilmiştir.³⁷

Ayrıca mânâ ile ilgili lafızların müşkilleri³⁸ ve Kur'ân'daki cemî ve müfretler gibi ilmî konularda müfessirin görüşlerine atıfta bulunulmuştur.³⁹ İbn Hacer el-Askalânî, müellifin yazı ve hesap konularında liyakat sahibi olduğunu; hüsn-i hat sanatıyla uğraştığını; beyit ve nesir türlerinde şiir yazdığını söylemiştir.⁴⁰

Öte yandan Müfessirin Irak'a gittiği ifade edilmiş, ancak ilmi bir seyahatinden bahsedilmemiştir.⁴¹ İrâkî, 704/1304 yılında Safer ayının yedisinde seksen yaşında Kahire'de vefat etmiştir.⁴²

B- Hocaları

Müfessir İrâkî'nin, Abdülhamid b. İsa el-Hüsrevşâhî (ö:652/1254)'den kelâm; Abdülazim b. Abdilkavî el-Münzirî (ö:656/1258)'den hadis; Abdülaziz b. Abdisselam es-Sülemî (ö:660/1262)'den fıkıh ve Behâüddin İbnü'n-Nühâs

³⁵ es-Suyûtî. 1881. **Hüsnü'l-Muhadara**, a.y.; ed-Dâvûdî. 1972. **Tabâkâtü'l-Müfessirîn**, a.y.; es-Safedî. 1993. **el-Vâfî bi'l-Vefâyât**, a.y.; es-Safedî. 1990. **A'yânu'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr**, a.y.

³⁶ Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: a.y.

³⁷ ez-Zirikli. 1969: a.y.; Kehhale. Ts: a.y.

³⁸ el-İmâm Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî. Ts. **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**. (Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim). Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs: III, 383; Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî. Ts. **el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân**. y.y.: I, 247.

³⁹ ez-Zerkeşî. Ts: IV, 11.

⁴⁰ Askalânî. 1930. **ed-Dürretü'l-Kâmine**: a.y.

⁴¹ es-Safedî. 1993. **el-Vâfî bi'l-Vefâyât**, XIX, 95-96.

⁴² ez-Zirikli. 1969: a.y.; Kehhale. Ts: a.y.; Bağdadî. 1951: a.y.; es-Subkî. Ts: a.y.; Askalânî. 1930. **ed-Dürretü'l-Kâmine**: a.y.; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: a.y.; es-Suyûtî. 1881. **Hüsnü'l-Muhadara**: a.y.; Katip Çelebi. 1971: a.y.; ed-Dâvûdî. 1972. **Tabâkâtü'l-Müfessirîn**, I, 335; es-Safedî. 1993. **el-Vâfî bi'l-Vefâyât**, XIX/II, 95; es-Safedî. 1990. **A'yânu'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr**, II, 111.

(ö:698/1299)'tan da tefsir ilimlerini okuduğu ifade edilmiştir.⁴³ Ayrıca Muhammed b. Abdurrahman et-Tilimsânî (ö:656/1258)'den de ders almıştır.⁴⁴

Yaptığımız tafsilatlı araştırma ve incelemelere rağmen Abdülhamîd b. Îsâ el-Hüsrevşâhî (ö:652/1254), Abdülazîm b. Abdilkavî el-Münzirî (ö:656/1258), Muhammed b. Abdurrahman et-Tilimsânî (ö:656/1258), Abdülazîz b. Abdisselam es-Sülemî (ö:660/1262) ve Bahâüddin İbnü'n-Nühâs (ö:698/1299)'ın dışında, müfessirin kendisinden ilim aldığı kimselere dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık. İrâkî'nin haklarında malumat sahibi olduğumuz hocalarının hal tercümelerinden bahsetmek istiyorum.

1. Abdülhamîd b. Îsâ el-Hüsrevşâhî (ö:652/1254)

Kaynaklarda yer aldığı şekliyle asıl adı, Ebû Muhammed Şemsüddin Abdülhamîd b. Îsâ el-Hüsrevşâhî et-Tebrizî eş-Şâfiî olan Abdülhamîd b. Îsâ, 580/1184 yılında Tebriz'de doğdu.⁴⁵ Fahreddin er-Râzî'den tefsir; İbn Muhammed'den de hadis dersi aldı. Ömrünün büyük bir kısmını Şam'da geçiren Abdülhamîd b. Îsâ, dini ilimler hususunda döneminin meşhur âlimlerindendir.

Bunlara ek olarak Abdülhamîd b. Îsâ, Fahreddin er-Râzî, İbn Sînâ ve Ebû İshak eş-Şirâzî'ye ait olan bazı eserleri ihtisar etti. Abdülhamîd b. Îsâ, 652/1254 yılında Şam'da vefat etti.⁴⁶

2. Abdülazîm b. Abdilkavî el-Münzirî (ö:656/1258)

Asıl adı, Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî olup; 581/1185 yılında Kahire'de dünyaya geldi. Abdurrahman b. Muhammed el-Kureyşî'den fıkıh dersleri aldı. Ayrıca el-Eryahî, el-Me'mûnî, el-Beyhâkî ve el-Makdisî gibi meşhur alimlerden de hadis tahric etti. Hafızlığının

⁴³ Askalânî. 1930. *ed-Dürretü'l-Kâmine*, a.y.; es-Subkî. Ts: VI, 129; ed-Dâvûdî. 1972. *Tabâkâtü'l-Müfessirîn*, I, 334.

⁴⁴ ed-Dâvûdî. 1972. *Tabâkâtü'l-Müfessirîn*, a.y.

⁴⁵ Ali Durusoy. 1999. "Hüsrevşâhî" md. *DİA*. İstanbul: XIX, 58.

⁴⁶ Durusoy, "Hüsrevşâhî" md. *DİA*: XIX, 59.

kuvvetli olmasıyla da meşhur olan ve aynı zamanda hadis âlimi olan el-Münzirî, 656/1258 yılında Kahire’de vefat etmiştir.⁴⁷

Eserlerinden bazıları şunlardır:

1. et-Terğîb ve’t-Terhîb.
2. Muhtasaru Sahîhi Müslim.
3. Muhtasaru Süneni Ebî Dâvûd.
4. Cevâbu’l-Hâfız.
5. et-Tekmile.
6. el-Mu`cemu’l-Mütercim.⁴⁸

3. Muhammed b. İbrâhîm et-Tilimsânî (ö:656/1258)

Asıl adı, Muhammed b. İbrâhîm b. Abdurrahmân el-Hazrecî et-Tilimsânî el-Mâlikî olan et-Tilimsânî, 584/1188 yılında dünyaya geldi. Mısır’da İskenderderiye körfezinde ikamet etti. Fazilet sahibi bir kişi olan et-Tilimsânî, “Şerhu’l-Cellâb” adlı bir eser telif etti ve 656/1258 yılında Zilka`de ayında hakkın rahmetine kavuştu.⁴⁹

4. İbn Abdisselâm es-Sülemî (ö:660/1262)

Asıl adı, Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi’l-Kâsım es-Sülemî olup; künyesi Ebû Muhammed’dır. Aslen Mısırlıdır ve 577/1181 yahut da 588/1192 yılında Şam’da doğmuştur. Abdurrahmân b. Asâkîr, el-Âmidî, Hâfız Ebû Muhammed el-Kâsım ve Şeyh Şihabuddin es-Sühreverdî gibi âlimlerden ders aldı. “Şeyhulislam”,

⁴⁷ İsmail Lütfî Çakan. 1997. **Hadis Edebiyatı**. İstanbul: s. 131; Abdülazîm b. Abdilkavîy el-Münzirî. 1984. **et-Terğîb ve’t-Terhîb mine’l-Hadisi’s-Şerîf**. İstanbul: I, 39; M.Yaşar Kandemir. 2006. “Münzirî” md. **DİA**. İstanbul: XXXII, 35-36.

⁴⁸ el-Münzirî. 1984: I, 40; Kandemir. 2006. “Münzirî” md. **DİA**: XXXII, 36.

⁴⁹ Kehhale. Ts: VIII, 206.

“Sultanü’l-Ulemâ” ve “İzzeddin” ünvanlarına sahiptir. 660/1262 yılında Kâhire’de vefat etmiştir.⁵⁰

Eserlerinden bazıları şunlardır:

1. Tefsîru’l- Kur’ân.
2. Mecâzü’l- Kur’ân.
3. Muhtasarı Riâyeti’l-Muhâsibî.
4. el-İmâm fî Edilleti’l-Ahkâm.
5. el-Kavâidü’l-Kübrâ.⁵¹

5. Behâüddin İbnü’n-Nühâs (ö: 698/1299)

Asıl adı, Ebû Abdillâh Bahâüddin Muhammed b. İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî’dir. Hicrî 627 yılının Cemaziyülâhır ayının yirmi dokuzunda (15 Mayıs 1230) Halep’te doğdu. İlköğrenimini Ebû İshâk İbrâhîm’den yaptıktan sonra, Ebû’l-Bekâ İbn Yaîs ve öğrencisi Cemâlüddin İbn Amrun’dan dil ve edebiyat; Ebû Abdillâh Muhammed el-Fâsî’den de kıraat dersi okudu. Ayrıca Ebû’l-Müneccâ, İbnü’l-Lutfî, İbn Revâha ve Ebû Hayyân el-Endelûsi kendisinden ilim tahsil etmişlerdir.

Moğol ordusunun Halep’e saldırmasının ardından 658/1259 yılında Mısır’a giden Behâüddin İbn Nühâs, orada vermiş olduğu nahiv dersleri ile meşhur olmuş ve

⁵⁰ Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, 343; ed-Dâvûdî. 1972. **Tabâkâtü’l-Müfessirîn**: I, 308-315; Hayrettin Karaman. 1999. **İslam Hukuk Tarihi**. İstanbul: s. 263; Hacı Yunus Apaydın. 1999. “İbn Abdisselam, İzzeddin” md. **DİA**. İstanbul: XIX, 284-286.

⁵¹ Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, a.y; Apaydın. 1999. “İbn Abdisselam, İzzeddin” md., **DİA**: XIX, 286.

Mansûriye Medresesinde tefsir dersleri vermiştir. Behâüddin İbn Nühâs, 698/1299 tarihinde Kahire’de vefat etmiştir.⁵²

C- Öğrencileri

Kaynaklarda Ebû Hayyân el-Endelûsî, es-Subkî ve bunların dışındaki bazı kimse-lerin, İrâkî’den ders aldığı belirtilmiştir.⁵³ Ancak müfessir İrâkî’den ders alan ve “bunların dışındaki diğer kimseler” şeklinde ifade edilenlerin adları, bunların kim-ler olduğu gibi hususlar zikredilmediği için bu kimseler bizce müphem kalmıştır.

Müfessirin haklarında bilgi sahibi olduğumuz öğrencileri ise şunlardır:

1- Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö:745/1344)

Asıl adı, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân’dır. Ebû Hayyân, 654/1256 yılında Gırnata’nın Mütahşariş beldesinde doğmuş olup, lakabı Esîru’d-Dîn’dir. Endülüs’te yetişen büyük bir âlim ve edebiyatçıdır.⁵⁴

Ebû Hayyân, birçok âlimden ders almıştır. Gırnata’da Ebû Cafer b. ez-Zübeyr, Ebû Cafer b. el-Beşîr ve Ebû Cafer b. et-Tîbâ’dan; Mâlaka’da Ebû Abdillâh Muhammed b. Abbâs el-Kurtubî’den; Bicâye’de Ebû Abdillâh Muhammed b. Salih el-Kinânî’den; Tunus’da Ebû Muhammed Abdullah b. Harun’dan; İskenderiye’de Abdülvehhab b. Hasan’dan; Mekke’de Ebû’l-Hasen Ali b. Salih el-Cesenî’den; Mısır’da Abdülaziz el-Harrânî’den ve Ebû Muhammed Dimyâtî’den kıraat, hadis, fıkıh, nahiv, lügat ve edebiyat ilmi okumuştur. Tabakâtü’s-Şâfiyye adlı eserin yazarı olan Tâcüddin es-Sübki ile babası Ali b. Abdülkâfi es-Sübki ondan ders almıştır.

Ebû Hayyân, 745/1344 yılında Kahire’de vefat etmiş ve Mekabir-i Sûfiyye (Sûfi kabristanlığı) denilen yere defnedilmiştir.⁵⁵

⁵² İsmail Durmuş. 2004. “İbnü’n-Nühâs el-Halebî” md. **DİA**. Ankara: XXI, 177-178.

⁵³ Askalânî. 1930. **ed-Dürretü’l-Kâmine**, a.y; es-Safedî. 1990. **A`yânu’l-Asr ve A`vânü’n-Nasr**, a.y.

⁵⁴ ez-Zirikli. 1969: VIII, 26; Katip Çelebi. 1971: I, 226; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, 372; Mahmut Kafes. 2004. “Ebû Hayyan el-Endelûsî” md. **DİA**. Ankara: 2004, X, 152.

Kendisine “Lisânü’l-Arab” denilen ve amelde Şafiî mezhebine mensup olan Ebû Hayyân, çok sayıda eser telif etmiş ve “el-Bahru’l-Muhît” adlı sekiz ciltlik meşhur tefsirinde dirâyet metodunu başarıyla uygulamıştır.⁵⁶

Ebû Hayyân’ın eserlerinden başlıcaları şunlardır:

1. el-Bahru’l-Muhît.
2. en-Nehru’l-Mâd mine’l-Bahr.
3. İttihaful-Erîb bimâ fî’l-Kur’âni mine’l-Ğarîb.
4. el-Esîr fî Kıraati İbni Kesîr.
5. el-Mevredü’l-Ğamer fî Kıraati İbni Amr.
6. er-Remzetü fî Kıraati İbni Hamza.
7. Takrîbü’n-Nâî Fî Kıraati’l-Kisâî.
8. Ğâyetü’l-Matlûb fî Kıraati Ya`kûb.
9. el-Halelü’l-Hâliye fî Esânîdi’l-Kıraati’l-Âliye.
10. Fihristü Mesmûâtî.
11. el-Ebyâtü’l-Vâfiye fî ilmi’l-Kâfiye.
12. Meşîhatü İbni Ebî’l-Mansûr.
13. Kitabü’l-Esfâri’l-Mülehas min Kitabi’s-Sıfâr.

⁵⁵ ez-Zirikli. 1969: a.y.; Katip Çelebi. 1971: ay.; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, 372; Kafes. 2004. “Ebû Hayyan el-Endelûsî” md. **DİA**: a.y.

⁵⁶ Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, 372-373; Kafes. 2004. “Ebû Hayyan el-Endelûsî” md. **DİA**: X, 152-153.

14. Kitabü't-Tecrît li Ahkâmi Sibeveyh.
15. Kitabü't-Tebdîl ve't-Tekmîl min Şerhi't-Teshîl.
16. et-Tahlîlü'l-Mülehhas min Şerhi't-Teshîl.
17. Kitabü'l-Fadl.
18. Ğâyetü'l-Ihsân.
19. el-İrtidâü fi'd-Dâi ve'z-Zâi.
20. Ikdu'l-Lâî.
21. İrtişâfü'd-Darb min Lisâni'l-Arab.
22. el-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk.
23. Kitabu'l-Ef'âl fi Lisâni't-Türk.
24. Nefhatü'l-Misk fi Sîrati't-Türk.
25. Mantiku'l-Hars fi Lisâni'l-Fars.⁵⁷

2- Takıyyuddin es-Subkî (ö:756/1355)

Asıl adı, Ebû'l-Hasen Takıyyuddin Ali b. Abdülkâfi b. Yusuf el-Ensarî'dir. Şeyhülislam unvanına sahip olmuş, meşhur bir alimdir. Mısır'da "Subk" denilen yerde 683/1284 yılında doğmuştur.⁵⁸ Kahire ve Şam'da da bulunmuştur. 739/1338 yılında Şam kadılığı yapmıştır. es-Subkî, daha sonra Kahire'ye dönmüş, 756/1355'te vefat etmiş ve Bâbü'n-Nasr denen yere defnedilmiştir.

⁵⁷ Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, 378-379; Kafes. 2004. "Ebû Hayyan el-Endelûsî" md. **DİA**: a.y.

⁵⁸ ez-Zirikli. 1969: a.y.; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, 372.

es-Subkî, müfessir olmasının yanı sıra çokça hadis ezberleyen araştırmacı bir şahsiyettir. Şafii mezhebine mensup olan es-Subkî, kıraat ilmini Takıyy Sâîğ'den; tefsir ilmini Alemüddin el-Îrâkî'den; fıkıh ilmini İbnü'r-Rif'a'dan usûl ilmini Alâ-i Bâcî'den; nahiv ilmini Ebû Hayyan'dan; hadis ilmini Şerif Dimyatî'den ve tasavvuf ilmini de Tacüddin b. Atâullah'tan almıştır.

Eserlerinden başlıcaları ise şunlardır:

1. ed-Dürrü'n-Nazîm fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm.
2. el-İbtihâc fî Şerhi'l-Minhâc.
3. et-Ta'zîm ve'l-Minnet.
4. el-İ'tibâr bi Bekâi'l-Cenneti ve'n-Nâr.
5. Fetevâ.
6. Şifau's-Sikâm.
7. el-İlmu'l-Menşûr fî İsbâti'l-Meşhûr.
8. Mecmûa.⁵⁹

II- ESERLERİ

A. Tefsîru'l-Kur'ân Dışındaki Eserleri

1. Muhtasaru'l-İntisâf Mine'l-Keşşâf

Îrâkî'nin bu eserinin İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde üç nüshası mevcuttur.

⁵⁹ Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, 386; Kafes. 2004. "Ebû Hayyan el-Endelûsî" md. **DİA**: X, 153.

1. Bu nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah 238 numarada kayıtlı olup, müellifin adı; İbn binti'l-İrâkî Abdülkerim b. Ali b. Ömer el-Ensârî şeklindedir. Eser, harekesiz olarak siyah mürekkeple kaleme alınmış, ancak “قال” ibareleri kırmızı renkle yazılmıştır. tefsir ilmine dair olan eser, nesih hattıyla kaleme alınmış olup yetmiş bir varaktan müteşekkildir ve sayfalarında varak numaraları gözükmemektedir.

Eserin kütüphane kayıtlarındaki üçüncü varakta şu ibareler mevcuttur:

قال العبد الفقير الى رحمة ربه عبد الكريم بن علي الانصارى عفا الله عنه: "الحمد لله رب العالمين. قد اختصرت في هذا الكتاب الانصاف من الكشف."

“Rabbinin rahmetine muhtaç olan bu fakir kul Abdülkerim b. Ali el-Ensârî -Allah onu affetsin- şöyle demiştir: “Hamd (övme ve övülme), âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. Bu kitapta “el-İnsaf mine'l-Keşşâf” adlı eseri ihtisar ettim (muhtasar yazdım).”

Eserin kütüphane kayıtlarındaki yetmiş birinci varığında şu ibareler mevcuttur:

قال محمود: "و من سورة يونس عليه السلام ابتداء و الحمد لله و صلي الله علي سيدنا محمد و اله و صحبه."

“Mahmud (ez-Zemahşerî) demiştir ki: “Ona Yunus (AS) sûresinden başlamıştır. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. Allah, Efendimiz Muhammed’e, onun âline ve ashabına salât etsin.”

2. Diğer bir nüsha ise, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 643 numarada kayıtlı olup, müellifin adı; Alemüddin Abdülkerim b. Ali el-Ensârî şeklindedir. Eserin tümü harekesiz, siyah renkli mürekkeple kaleme alınmıştır ve nesih hattıyla yazılmıştır. Eser, iki yüz kırk yedi varaktan müteşekkil olup, her varakta yirmi bir satır mevcuttur. Eserin ebadı; 264x170 (201x117) mm’dir. Eser, 697/1297 yılında istinsah edilmiştir. Eserin son varığında Süleymaniye Kütüphanesinin mührü

mevcuttur. Eserin iç kapağında “كتاب مختصر الانتصاف من الكشف” (Kitabu Muhtasari’l-İntisaf mine’l-Keşşâf) ibaresi mevcuttur.

Eserin kütüphane kayıtlarındaki ikinci varağında şu ibareler mevcuttur:

"بسم الله الرحمن الرحيم. رب يسر بخير قال الشيخ الامام العلامة علم المحققين السالك في الاعتقاد منهج الحق."

“Bismillahirrahmanirrahim. Ey Rabbim! (Bana işlerimi) hayırla kolay kıl. İtikatta hak yolda olan, muhakkıkların bilgisini haiz Şeyh İmâm dedi ki”

Eserin kütüphane kayıtlarındaki ikiyüz kırk yedinci varağında aşağıda yer alan ferağ kaydı yer almaktadır.

"و كان الفراغ يوم الجمعة الثالث والعشرين من شهر ربيع الآخر... و الحمد لله رب العالمين و صلي الله علي محمد خاتم النبيين. و لا حول و لا قوة الا بالله العلي العظيم."

“Bu eserin bitimi, Rebîu’l-âhir ayının yirmi üçü Cuma günüdür... Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. Allah, peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed’e salât etsin. Güç ve kuvvet, ancak yüce ve ulu olan Allah(’ın sayesinde) ileler.”

3. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 644 numarada kayıtlı olan bu nüshada müellifin adı; Alemüddin Abdülkerim b. Ali el-Ensarî şeklindedir. Eserin harekeli kısımları, sûre adları ve “قال” ibareleri kırmızı; diğerleri ise siyah renkli mürekkeple kaleme alınmıştır. Nüsha, nesih hattıyla yazılmıştır. Eser, iki yüz kırk dört varaktan müteşekkil olup, her sayfada yirmi bir satır mevcuttur. Eser, 687/1288 yılında istinsah edilmiştir ve eserin ebadı ise, 271x176 (188x124) mm’dir.

Eserin iç kapağında şu ibareler mevcuttur:

"مختصر الانتصاف في شرح الكشف. تصنيف علم الدين عبد الكريم بن علي بن عمر الانصاري."

“Muhtasaru’l-İntisaf fî Şerhi’l-Keşşâf. Alemüddin Abdülkerim b. Ali b. Ömer el-Ensari’nin tasnifidir.”

2. El-İnsâf Muhtasaru’l-İntisâf Mine’l-Keşşâf

Süleymaniye Kütüphanesi’nde Ayasofya 78 numarada kayıtlı olan bu eserin adı, “el-İnsâf Muhtasaru’l-İntisâf mine’l-Keşşâf”; eserin müellifinin adı ise, “İbn binti’l-İrâkî Alemüddin Abdülkerim b. Ali el-Ensarî” şeklinde kayıtlıdır. Eserin bu nüshası, 693/1293 yılında Ahmed Hamdi b. Yahya tarafından istinsah edilmiştir. Eser, yüz kırk varaktan oluşmaktadır ve nesih hattıyla kaleme alınmıştır.

Eserin vikâye varâğında şu ibareler mevcuttur:

"المرء مخبوء تحت لسانه من كتم سره ملك امره من عرف نفسه فقد عرف ربه. و ما الفخر بالعظم الرميم
و انما فخر الذي يبغى الفخار بنفسه."

“Kişi, dilinin altında saklıdır. Sırrını saklayan, işine mâlik olur. Kendini tanıyan, Rabbini de tanır. Övünmek, cesetle (dış görünüşle) değil; ancak nefsinin gerektirdiği ile olur.”

Ayrıca vikâye varâğında eserin vakfedildiği bilgisi de mevcuttur.

Eserde “el-İntisâf adlı eserin, İbnü’l-Müneyyir tarafından yazıldığı; eserde “Muhtasaru’l-Mahsûl fî Usulî’l-Fıkh” adlı risalenin de yer aldığı ve müfessir İrâkînin, itikatta Ehl-i Sünnet’e mensup olduğu” ifade edilmektedir. Ayrıca “İbnü’l-Müneyyir olarak bilinen kişinin adının Ahmed; eseri el-İrâkî olarak bilinen Abdülkerim eş-Şeyh el-İmam el-Alim Nureddin Ebû’l-Hasen Ali el-Ensarî eş-Şafî’nin ihtisar ettiği ve de tefsir alanında yazılmış olan Muhtasaru’l-İntisâf adlı eserin, Şeyh Alemüddin el-İrâkî tarafından telif edildiği” de belirtilmiştir.⁶⁰

Eserin 1b varâğı şu ifadelerle başlamaktadır:

⁶⁰ İrâkî, **el-İnsaf Muhtasaru’l-İntisaf Mine’l-Keşşâf**, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr.: 78, vr: 1a.

"بسم الله الرحمن الرحيم و صلي الله علي سيد الانبياء محمد و آله و صحبه ..."

“Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Allah, Peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed’e, onun âline ve Ashabına salât etsin...”

Eser, 692/1292 yılında Kahire’de Medrese-i Şerif’te el-Îrâkî’den okunmuştur. Îrâkî, Allah’a hamd ettikten ve Nebi (SAV)’e salât ettikten sonra Şeyh Alim el-Hibru’l-Muhakkık el-Fadıl Nasıruddin Ahmed el-Malikî’nin yazdığı “el-İntisaf mine’l-Keşşâf” adlı eseri ihtisar etmiştir. Müellif, ez-Zemahşeri’nin sözlerinin uzun bölümlerini daha güzel olması için hazfettiğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra ez-Zemahşeri’nin Ehl-i Sünnet’e dil uzatmasına karşılık salih akide çerçevesinde eleştirilere dengiyle cevap verdiğini belirtmektedir.

Müfessir Îrâkî, bunları yaparken kitapta dile getirilen anlamları, faydalı bilgileri ve nükteleri çıkartmadığını; ayrıca doğru kabul ettiği fikirleri aynen bıraktığını ve yanlış addettiği fikirlerin zayıf yönlerini açıkladığını söylemiştir.⁶¹

3. Şerhu’t-Tenbîh

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 1677 numaradaki eser, ikiyüz kırk üç varaktan oluşmaktadır ve her sayfada da yirmi beş satır mevcuttur. Ebadı 246x165 (187x127) mm. olan eserin konusu kayıtlarda belirtilmemiştir. Ancak eser, fıkha dair olup, iç kapağında şu ifadeler mevcuttur:

"جلد اول من شرح التنبيه في فقه الشافعي."

“Şafiî fıkına dair olan Şerhu’t-Tenbîh adlı eserin birinci cildi.”

Eserin kütüphane kayıtlarındaki dördüncü sayfasında şu ibareler mevcuttur:

"بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين. الحمد لله العظيم القادر القاهر العليم الخالق الرزاق الرحيم."

⁶¹ Îrâkî, el-İnsaf Muhtasaru’l-İntisaf Mine’l-Keşşâf, vr: 1b.

“Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Biz, O’ndan yardım dileriz. Hamd; azîm, kadîr, kâhir, alîm, hâlik, rezzak ve rahîm olan Allah’a mahsustur.”

Kitabu’t-Tenbîh’i Şeyh İmam el-Âlim el-Âmil ez-Zâhid el-Âbid Ebû İshak eş-Şirazî tasnif etmiştir. Eserin iki yüz kırk altıncı varağında Süleymaniye Kütüphanesinin mührü mevcuttur. Eserin son kısmı mevcut olmayıp, eserin müellifinin adı kayıtlı değildir.

4. Muhtasar fi Usûli’l-Fıkh

Bu eserin iki nüshası mevcuttur.

1. Nüsha:

Kelâm ilmine dair olan bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi’nde Bağdatlı Vehbi 2082 numarada kayıtlıdır. Eser, 1334/1915 tarihi ile kayıtlı olup; otuz beş ile kırk birinci varaklar arasında yer almaktadır. Eserin ebadı ise, 197x117 (137x167) mm. olup, her sayfa on yedi satırdan müteşekkildir.

Eserin otuz altıncı varağında şu ibare mevcuttur:

"بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين والصلوة على سيدنا محمد و علي آله اجمعين."

“Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. Salâtü selamlar, Efendimiz Hz. Muhammed’e ve onun tüm âline olsun.”

Eserin kırk birinci yani son varağında şu ibare mevcuttur:

"تمت الكتاب بعون الله و الحمد لله رب العالمين."

“Allah’ın yardımıyla kitap (yazılması) tamamlandı. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.”

Bu risalenin yazılı olduğu kitapta sırasıyla başka şu risaleler de mevcuttur:

1. er-Risaletü'l-Velediyye: Saçaklı Zade Muhammed b. Ebî Bekir el-Maraşî el-Hanefî.
2. Hidâyetü'l-Hikmet: el-Ebhevî, Esiruddin Mufaddal b. Ömer b. Osman es-Semerkindî.
3. er-Risale fi Adâbi'l-Mutalaa: el-Gıfârî, Hamid b. Burhan b. Ebî Zer.
4. eş-Şemsiyyetü fi'l-Kavaidi'l-Mantıkıyye: el-Kâtibî, Necmuddin Ali b. Ömer b. Ali el-Kazvînî.
5. Tehzîbü'l-Mantık ve'l-Kelâm: et-Taftazânî, Saduddin Mesud b. Ömer.
6. Umdetü'l-Akaid: Neseî, Hafizuddin Abdullah b. Mahmud el-Hanefî.
7. Muhtasar fi Usuli'l-Fıkıh.
8. er-Risaletü fi Adabi'l-Münazara.

2. Nüsha:

Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi 6189 numarada kayıtlı olan bu nüsha, “Âdâbü'l-Bahs” adında bir risale ile birlikte bulunmaktadır. Kütüphane kayıtlarından anlaşıldığına göre eserin konusu Kelâm'dır. Ebadı 170x105 (120x50) mm olan eser, on bir ile yirmi birinci varaklar arasındadır. Her varak, on üç satırdır ve talik hattıyla yazılmış; virgüller kırmızı mürekkeple, diğer kısımları ise siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Aynı şekilde bu nüshada da müellifin adı geçmemektedir.

Eserin onuncu varağında şu ibareler mevcuttur:

"بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين وصلي الله علي محمد و آله و صحبه و سلم ... و صنفتم
مختصرا في اصول الفقه ثم اختصرته علي وجه."

“Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsus-tur. Allah, Hz. Muhammed’e, onun âline ve Ashabına salâtü selâm (merhamet) etsin. Ben, Muhtasarun fi Usuli’l-Fıkh alanında muhtasar bir eser vücuda getirdim, onu belli bir usûl ve şekle göre kısalttım.”

5. Tehzîbu’l-Keşşâf alâ Sebîli’l-İnsâf

Alemüddin Abdülkerim b. Ali el-İrâkî’nin bu eseri Topkapı Sarayı kütüphanesi, Koğuşlar kitaplığı 570 numaradadır. Eser, yazma olup üç yüz on iki varaktan oluşmaktadır.

B. Tefsîru’l-Kur’ân

Müellif tarafından özel bir adı olmayan bu eserin baş tarafı, “Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm” adıyla kayıtlıdır.⁶² Kâtip Çelebi de, bu eseri “Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm” şeklinde zikretmiştir.⁶³ Müfessir İrâkî, tefsirine “بسم الله الرحمن الرحيم اللهم صل على سيدنا محمد و اله و صحبه و سلم” “Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Allahım! Hz. Muhammed Efendimiz’e, o’nun âli’ne ve Ashâb’ına salâtü selâm (merhamet) et” şeklindeki giriş ile başlamıştır.⁶⁴ Müellif, bu salâvât-ı şeriften sonra Fatiha sûresi-nin tefsirine başlamıştır.⁶⁵

Eser, dirâyet ağırlıklı muhtasar bir tefsirdir ve önsözü mevcut değildir. Eserde kelime izahlarının yanı sıra, irab ve kıraat farklılıklarına da işaret edilmiştir. Dil ile ilgili açıklamalarda âyetler delil gösterilmiş; toplu anlama önem verilmiştir. Ahkâm âyetlerinin tefsirinde ilgili fikhî açıklamalar ve mezhep imamlarının görüşleri belirtilmiştir. Kelâmî konulara, Ehl-i Sünnet’in ve Mutezile’nin görüşlerine de değinilmiştir.

⁶² Kehhale. Ts: V,319; Bağdadî. 1951: I, 610.

⁶³ Katip Çelebi. 1971: I, 453.

⁶⁴ İrâkî, Abdülkerim b. Ali, **Tefsîru’l-Kur’ân**, Beyazıt Devlet ktp., Beyazıt, nr.: 570, (Müst.: İbnü’s-Sâbunî Muhammed b. Ali), t.y., vr. 1b.

⁶⁵ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr. 1b.

Tefsirde sıkça “قيل” lafzı kullanılmış, sebab-i nüzûl ve kıssalara da yer verilmiştir. Dil ile ilgili açıklamalarda Ahfeş, Sibeveyh ve Zeccâc gibi âlimlerin görüşlerine temas edilmiş ve Keşşâf ve en-Nüketü ve’l-Uyûn tefsirlerinden yararlanılmıştır.⁶⁶

C- Tefsîru’l-Kur’ân’ın Yazma Nüshaları

Tefsîru’l-Kur’ân’ın, yurt içindeki kütüphanelerde üç adet yazma nüshası mevcuttur. Eserin tesbit edebildiğimiz yazma nüshaları ise şunlardır:

1. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Beyazıt, nr: 529

Çalışmamıza esas aldığımız bu nüsha, bordo meşin ciltlidir. Tek cilt halindeki bu nüshanın ebadı, 273x182 (200x130) mm.’dir. Nüsha, üç yüz kırk üç varaktan müteşekkil olup Kur’ân’ın tümünün tefsirini içermektedir.

Eser, siyah mürekkeple yazılmış olup; kısmen harekeli ve sayfadaki metin kısmı, kırmızı çizgi ile dörtgen içine alınmıştır. Sûre adları, biraz daha büyük ve kırmızı mürekkeple yazılmış; âyetler ise kırmızı çizgi ile işaretlenmiştir.

Kitabın cilt kısmında “Beyazıt K. 529” şeklinde bir ibare vardır ve katalog fişi şu şekildedir:

297.211=927	Beyazıt 529
el-İrâkî, Alemüddin Abdülkerim b. Ali, 623-704 h. Tefsîru’l-Kur’ân. 273x182 (200x130) mm. 343vr. 25 st. Nesih. İbn Sâbunî, Muhammed b. Ali.	

Eserin her varağı yirmi beş satırdır ve nesih hattıyla yazılmıştır. 343a varağındaki ferağ kaydına göre nüsha, “İbnü’s-Sâbunî Muhammed b. Ali” tarafından istinsah edilmiştir.

⁶⁶ Mollaİbrahimoğlu. 2002: s.193-194.

Kitap kapalı iken varakların yan kısmında şu yazı mevcuttur:

"تفسير شريف المسمى بعراقي فى معانى القرآن"

“Meâni’l-Kur’ân konusunda İrâkî olarak adlandırılan Tefsîr-i Şerîf.”

Nüşanın vikâye (koruma) varağında ise sonradan yazılmış olması kuvvetle muhtemel olan şu yazı mevcuttur:

"قال كشف الظنون تفسير العراقي لعلم الدين عبد الكريم بن علي الشافعي المتوفى 704."

“Keşfu’z-Zunûn, Tefsîru’l-İrâkî’nin (hicrî) 704 yılında vefat eden Alemüddin Abdülkerim b. Ali eş-Şâfiî’ye ait olduğunu söylemiştir.”

Vikâye varağının diğer tarafında ise şu yazı mevcuttur:

"تفسير القرآن معانى القرآن"

“Tefsîru’l-Kur’ân Meâni’l-Kur’ân”

Eserin başında sûre fihristi de mevcuttur. Eserin 1b varağında şu bilgiler mevcuttur:

"بسم الله الرحمن الرحيم اللهم صل على سيدنا محمد و اله و صحبه و سلم سورة الفاتحة بسم الله الرحمن الرحيم الحمد علي ما وصل إلي الحامد و علي ما لم يصل إليه و الشكر علي ما وصل ..."

“Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Allahım! Efendimiz Hz. Muhammed’e, onun Âli’ne ve Ashâb’ına salâtü selâm (merhamet) et. Fâtîha sûresi. Rahmân ve

Rahîm olan Allah'ın adıyla. Hamd(in hepsi), ulaştığı ve ulaşamadığı şekliyle kendi kendini öven ve övgüye layık olan (Allah) içindir. Şükür de ulaştığı ...”⁶⁷

Eserin 343a varağındaki yani ferağ kaydında ise şu bilgiler mevcuttur:

"تم الكتاب بحمد الله تعالى و حسن توفيقه على يد العبد الفقير الى الله تعالى محمد بن علي المعروف بابن الصابوني لطف الله تعالى به و غفر له و لوالديه ..."

“Bu kitap, O’nun hüsnü tevfiği ile Yüce Allah’a hamdolsun tamamlandı. Yüce Allah, bunu güzelce başarmayı fakir kulu olan, İbnü’s-Sâbunî olarak bilinen Muhammed b. Ali’ye nasip etti. Yüce Allah, ona lutfetsin. O’na, anne ve babasına mağfiret etsin...”⁶⁸

2. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, nr: 45

Abdülkerim b. Ali (ö:704/1304) adına kayıtlı olan bu nüshanın adı, “تفسير العراقي” “Tefsîru’l-Îrâkî” şeklindedir. Fatiha sûresinden Nur sûresine kadar olan birinci cilt, yüz elli bir varak olup; her sayfa yirmi beş satırdır. Nüshanın ebadı, 274x180 (235x125) mm olup; nüsha, nesih hattıyla kaleme alınmıştır.

İkinci cilt ise, Nur sûresinden Nâs sûresine kadardır ve yüz altmış beş varaktan müteşekkildir. Her sayfa, yirmi üç satır olup; eserin ebadı, birinci cildin ebadıyla aynıdır.

Eserin 1b varağında şu ifadeler mevcuttur:

"سورة الفاتحة. بسم الله الرحمن الرحيم الحمد علي ما وصل إلي الحامد و علي ما لم يصل إليه و الشكر علي ما وصل ..."

⁶⁷ Îrâkî, Tefsîru’l-Kur’ân, vr: 1b.

⁶⁸ Îrâkî, Tefsîru’l-Kur’ân, vr: 343a.

“Fâtiha sûresi. Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Hamd(in hepsi), ulaştığı ve ulaşamadığı şekliyle hamdedilen (Allah) içindir. Şükür de ...”⁶⁹

3. Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi, nr: 4581

Alemüddin Abdülkerim b. Ali el-Ensâri İbnü Binti’l-Îrâkî (ö:704/1304) adına kayıtlı olan bu nüshanın adı, “Tefsîru’l-Kur’ân” şeklinde olup eser, Fatiha sûresinden Ankebût sûresine kadardır. Bu nüsha, eserin birinci cildi olup; eserin ikinci yahut da diğer ciltleri hakkında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eserin birinci cildi olan bu nüsha, yüz almış dört varaktan müteşekkildir ve her sayfada yirmi üç satır mevcuttur. Ayrıca ebadı, 260x175 (205x120) mm olan nüsha, nesih hatıyla kaleme alınmıştır ve 04.04.1994 tarihinde Malatya Müftülüğünden getirilmiştir.

Eserin kapağı, yeşil mukavvadan olup tamir görmüş; âyetler, eflatun renkli çizgi ile işaretlenmiştir. Eserin vikâye varağında içindekiler sayfası ve Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi’nin mührü vardır.

Eserin 1a varağında şu bilgiler mevcuttur:

"الجزء الأول من تفسير القرآن عبد الكريم ابن علي الشافعي المعروف بأبن بنت العراقي."

“Tefsîru’l-Kur’ân’ın birinci cildi. İbn Binti’l-Îrâkî adıyla bilinen Abdülkerim b. Ali eş-Şâfiî.” Ayrıca bu varakta bu eseri İsmail Ezden el-Hattâbî’nin, (hicrî) 26.Rebîu’l-Evvel.1371 yılında istinsah ettiği bilgisi de yer almaktadır.

Eserin 1b varacağı ise Fâtiha sûresinin tefsiri ile şöyle başlamaktadır:

"سورة الفاتحة. بسم الله الرحمن الرحيم الحمد علي ما وصل إلي الحامد و علي ما لم يصل إليه و الشكر علي ما وصل ..."

⁶⁹ Îrâkî, **Tefsîru’l-Îrâkî**, Süleymaniye Ktp, Hacı Mahmut Efendi, nr: 45, vr: 1b.

“Fâtiha sûresi. Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Hamd(in hepsi), ulaştığı ve ulaşamadığı şekliyle kendi kendini öven ve övgüye layık olan (Allah) içindir. Şükür de ulaştığı ...”⁷⁰

Eserin 164a varlığında Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi’nin mührünün yanı sıra şu ifadeler yer almaktadır:

"تم الجزء الأول بحمد الله و عونہ يتلوه في الذي بعده سورة الروم. و الحمد لله وحده و صلى الله علي سيدنا محمد و اله و صحبه و سلم سليماً كثيراً."

“Allah’a hamdolsun O’nun lutfu yardımıyla birinci cilt tamamlandı. Bunu takip eden sonraki (sûre) ise Rûm sûresidir. Hamd, bir tek olan Allah’a mahsustur. Allah, Efendimiz Hz. Muhammed’e, o’nun âline ve Ashâbına çokça salât (merhamet) eylesin.”⁷¹

⁷⁰ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, DİB Ktp, nr: 4581, vr: 1b.

⁷¹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, DİB Ktp, nr: 4581, vr: 164a.

BÖLÜM 2

TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN'IN KAYNAKLARI VE

ABDÜLKERİM BİN ALİ EL-İRÂKÎ'NİN TEFSİRDEKİ METODU

I- TEFSİRÜ'L-KUR'ÂN'IN KAYNAKLARI

Dinî ilimlerle ilgili eser kaleme alan âlimlerin neredeyse tümünün, kendilerinden önce yaşayan âlimlerin fikirlerinden ve de yazdıkları eserlerinden faydalandıkları açık seçik bir şekilde görülmektedir. Bu sebeple daha sonraki dönemlerde kaleme alınan eserlerin, önceden yazılan eserlerden bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir.

Tefsir ilminde Kur'ân-ı Kerim'in nazil olduğu döneme erişmiş olan Sahâbe'nin ve onlardan ilim almış olan Tabiîn'in görüşlerine başvurmak bir zorunluluktur. Çünkü tefsir ilminin, başlangıçta rivâyet ağırlıklı olması ve tefsir ile ilgili bilgilerin nesilden nesile aktarılması, selefin görüşlerine müracaat etmeyi gerekli kılmaktadır.

Müfessir İrâkî'den önceki dönemlerde, rivâyet ve dirâyet metoduyla yazılmış pek çok tefsirin mevcut olduğu bilinen bir gerçektir.

Müfessir İrâkî'nin, tefsirinde yer verdiği isimlere bakıldığında birçok âlimin fikirlerinden faydalandığı görülmektedir. Müfessir İrâkî'nin tefsirinin kaynakları,

Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ı, el-Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn'u, Sahâbe ve Tâbiîn müfessirlerdir.

Tefsiru'l-Kur'ân'da aynı ile veya özet olarak el-Keşşâf tefsirinden alıntı yapılmış ibarelere rastlamaktayız. Bu sebeple bu tefsiri "Tefsir Kaynakları" bölümünün ilk sırasında zikretmeyi daha münasip gördük. Müellif, Tefsîru'l-Kur'ân'ı yazarken bu tefsirden, ayrıca lügat ve dil âlimlerinin görüşlerinden yararlanmıştır. Bu bilgiler ışığında Tefsîru'l-Kur'ân'ın kaynaklarını, "Tefsir Kaynakları", "Diğer Tefsir Kaynakları" ve "Lügat ve Dil Açısından" olmak üzere üç ana başlık altında inceleyebiliriz:

A- Tefsir Kaynakları

1- Sahâbî Müfessirler

Tefsir ilminde Kur'ân ve sünnetten sonra, Sahâbe'nin görüşleri de kaynak olarak kullanılmıştır. İrâkî de, Kur'ân âyetlerini tefsir ederken Sahâbe'nin sözlerinden nakillerde bulunmuştur. Tefsîru'l-Kur'ân'da görüşlerinden çokça nakilde bulunan Sahâbîler sırasıyla; Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mes'ûd ve Ali b. Ebî Tâlib'dir.

a. Abdullah b. Abbâs (ö:68/687)

Asıl adı, Ebû'l-Abbâs Abdullah b. Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureyşî olan İbn-i Abbâs, Hz. Peygamber (SAV)'in amcasının oğlu olup, "İbn Abbâs" diye tanınmıştır. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret etmesinden üç sene önce doğan İbn Abbâs, Hz. Peygamber'in vefatında on üç yaşındaydı.⁷² Hz. Osman'ın halife olmasından sonra çeşitli sebeplerle Arab yarımadasının dışına çıkmıştır. Hz. Ali'nin halifeliği zamanında ise, Hz. Ali ile beraber Cemel ile Sıffin savaşlarına iştirak etmiştir. İbn Abbâs, yetmiş yaşlarındayken Taif'te ahirete irtihal etmiştir. İbn Abbâs, "Müksirûn" adı verilen çok hadis rivâyet eden sahabeden biri olup, Hz. Pey-

⁷² Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi:** I, 65; Cerrahoğlu. 1988. **Tefsir Tarihi:** I, 103; İsmail L. Çakan - Muhammed Eroğlu. 2004. "Abdullah b. Abbâs" md. **DİA.** Ankara: I, 76-79.

gamber'in; "Allah'ım! O'na te'vili öğret ve onu, dinde fakih (anlayış sahibi) kıl"⁷³ şeklindeki duasına da mazhar olmuştur. İbn Abbâs'a, tefsir ilmindeki önemi sebebiyle, kendisine "Tercümânü'l-Kur'ân" (Kur'ân'ın tercümanı) lakabı verilmiştir; ayrıca kendisine nisbet edilen çok sayıda tefsir rivâyetleri nakledilmiştir.⁷⁴

Abdullah b. Abbâs, müfessirin Tefsîru'l-Kur'ân'da adını zikrederek kendisinden nakilde bulunduğu âlimlerin başında gelmektedir. Tefsîru'l-Kur'ân'da Abdullah b. Abbâs'a nisbet edilen rivâyetlerden bazıları şöyledir:

Örnek 1:

{ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجَكُمْ وَبَنَاتِكُمْ وَنِسَاءَ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا } عن ابن عباسٍ "الرداء الذي يستر من أعلي البدن الي أسفلها."

"Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına (bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman) dış örtülerini üstlerine almalarını söyle. Onların tanınması ve incitilmemesi için en elverişli olan budur. Allah; bağışlayandır, esirgeyendir."⁷⁵ İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Âyette ifade edilen rida (el-bise), bedeni en üstten en aşağıya kadar (tepeden tırnağa) örten şeydir."⁷⁶

Örnek 2:

⁷³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîra b. Berdizbe el-Buhârî. 2000. **Sahîhu'l-Buhârî, el-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillah (SAV) ve Sünenihî ve Eyyâmihî (el-Kütübü's-Sittetü)**. Riyad: Daru's-Selâm. 3. Baskı: s. 306 (Buhârî, Fedâilü'l-Ashâb, 24 [3756]).

⁷⁴ Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalanî. 1324/1906. **el-İsâbe fi Temyizi's-Sahabe**. Beyrut: II, 330-334; Ali b. Muhammed b. el-Esir. 1970. **Üsdü'l-Ğâbe fi Marifeti's-Sahabe**. Kahire: II, 290-294; Zehebi. 1976. **et-Tefsir ve'l-Müfessirûn**: I, 65-83; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: I, 107-108; Çakan – Eroğlu. "Abdullah b. Abbâs" md. **DİA**: I, 76-79; Muinüddin Ahmed en-Nedvî - Said Sahib el-Ensârî. 1985. **Asr-ı Saadet Peygamberimizin Ashabı**. (Çev. Ali Genceli). İstanbul: II, 75-91.

⁷⁵ Ahzâb 33/59.

⁷⁶ İrâkî, **Tefsiru'l-Kur'ân**, vr: 191b. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr**. Kahire: XII, 141; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Kurtûbî. 2006. **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mübeyyin lemâ Tedammenühü mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân**. Beyrut: Müessesetü'r-Risalet. 1. Baskı: XVII, 230.

{ الله يتوفي الأنفس حين موتها و التي لم تمت في منامها فيمسك التي قضى عليها الموت و يرسل الاخرى الي اجلٍ مسمى إن في ذلك لآياتٍ لقومٍ يتفكرون } عن ابن عباسٍ "إن في بدن الانسان روحًا و نفسًا فعند النوم توفي الأنفس و عند الموت توفي الأرواح."

"Allah, ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda iken canlarını alır da ölümüne hükmettiği canı alır, ötekini muayyen (belirlenmiş) bir vakte kadar bırakır. Şüphe yok ki, bunda iyi düşünecek bir kavim için ibretler vardır."⁷⁷ İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir; "İnsanın vücudunda hem ruh hem de nefis vardır. Uyku esnasında nefisler, ölüm esnasında ise ruhlar teveffî edilir (vefat eder)."⁷⁸

Örnek 3:

{ هو الذي أنزل السكينة في قلوب المؤمنين ليزدادوا إيمانًا مع إيمانهم و لله جنود السموات و الأرض و كان الله عليماً حكيماً } عن ابن عباسٍ "أول ما أوجب الله التوحيد ثم بعد ذلك أنزل الصلوة و الزكوة و الحج ثم الجهاد."

"İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye müminlerin kalplerine güven indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah, bilendir; her şeyi hikmetle yapandır."⁷⁹ İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah'ın farz kıldığı şeylerin ilki tevhiddir. Bundan sonra ise namaz, zekât ve hacc daha sonra ise cihadın farziyyeti hükmünü indirmiştir (göndermiştir)."⁸⁰

Örnek 4:

{ إذ يغشي السدرة ما يغشي } عن ابن عباسٍ "يغشيها فراشٌ من ذهبٍ."

⁷⁷ Zümer 39/42.

⁷⁸ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 225a. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü'l-Mensûr**: XII, 664; el-Kurtubî. 2006: XVIII, 284; el-İmâmu'l-Celîl el-Hâfız İmâdüddin Ebi'l-Fidâ İsmail b. Kesîr ed-Dimeşkî. 2000. **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**. (Thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed). Kahire: Mektebetü Evlâdi'sh-Şeyh li't-Türâs. 1. Baskı: XII, 133.

⁷⁹ Fetih 48/4.

⁸⁰ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 259b-260a. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü'l-Mensûr**: XIII, 469; el-Kurtubî. 2006: XIX, 301.

“Sidre’yi kaplayan kaplamıştı.”⁸¹ İbn Abbâs’tan rivâyet olunmuştur ki; “Orayı (Sidre’yi), altından mamûl bir döşek kaplamıştı.”⁸²

Örnek 5:

{ يَسْتَلْهُ مِنْ فِي السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ كُلِّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ } عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ "الدَّهْرُ كُلُّهُ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَانِ."

“Göklerde ve yerde bulunan herkes, O’ndan ister. O, her an yeni bir yaratma halindedir.”⁸³ İbn Abbâs’tan nakledildiğine göre “Allah katında zamanın tümü, (ahiretteki gün kavramı kapsamına göre) iki gündür.”⁸⁴

Bu örneklerde görüldüğü gibi Tefsîru’l-Kur’ân’da görüşlerinden en çok nakil yapılan sahâbî, Abdullah b. Abbâs’dır.⁸⁵

b. Abdullah b. Mes’ûd (ö:32/652)

Abdullah b. Mes’ûd’un asıl adı, Ebû Abdîrrahman b. Mes’ûd el-Huzeylî olup, künyesi Ebû Abdîrrahman’dır. İbn Mes’ûd, annesine nisbetle “İbn Ümmî Abd” diye de anılmıştır.⁸⁶ İbn Mes’ûd, Hz. Osman döneminde idareci olarak Kûfe’ye tayin edilmiş, orada kaldığı sürede birçok talebe yetiştirmiş ve bu talebeleri ile Kûfe tefsir ve fıkıh ekollerinin temellerini oluşturmuştur. Onun en meşhur öğrencilerinden bazıları, Hasanü’l-Basrî, Katâde, Ebû Abdîrrahman es-Sülemî ve Ebû Amr eş-Şeybanî’dir. Kur’ân, tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerinde şöhrete ulaşmış olan

⁸¹ Necm 53/16.

⁸² İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 273b. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü’l-Mensûr**: XIV, 25; el-Kurtubî. 2006: XX, 28; İmâdüddin Ebu’l-Fidâ İsmail b. Kesîr ed-Dimeşkî. 2000. **Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm**. (Thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed). Kahire: Mektebetü Evlâdi’ş-Şeyh li’t-Türâs. 1. Baskı: XIII, 264.

⁸³ Rahmân 55/29.

⁸⁴ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 279a. Krş. el-Kurtubî. 2006: XX, 134-135.

⁸⁵ Abdullah b. Abbâs’tan yapılan diğer nakiller için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 12b; 24b; 29a; 37a; 68a; 101a; 105b; 108a; 126b; 137b; 140a; 141; 141b; 145b; 157b; 159a; 169b; 172a; 177b; 178b; 191a; 194; 198a; 198b; 199a; 202b; 205b; 208b; 212a; 213a; 215b; 223a; 224b; 225a; 227b; 244a; 246a; 254a; 258b; 261a; 264b; 273a; 278b; 279a; 282b; 284a; 287a; 307a; 314b; 328a; 330b; 336; 336b; 341a ve 342a. Ayrıca bkz. Davut Ağbal. 2006. **Abdülkerim b. Ali el-İrâkî ve Tefsirdeki Metodu**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara. Gazi Üniversitesi: s. 61-62.

⁸⁶ Cerrahoğlu. 1988. **Tefsir Tarihi**: I, 90; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: I, 225.

İbn Mes'ûd, Hz. Osman'ın halife olduğu dönemde 32/652 yılında Medine'de ahirete irtihal etmiştir.⁸⁷

Abdullah b. Mes'ûd, İbn Abbâs'tan sonra en fazla görüş nakledilen şahsiyetlerden biridir. İbn Mes'ûd'un görüşlerinden nakilde bulunan İrâkî, onun mushafındaki kıraat farklılıklarına işaret etmiştir.

Tefsîru'l-Kur'ân'da yer alan İbn Mes'ûd'un görüşlerinden bazı örnekler şunlardır:

Örnek 1:

{ و فعلت فعلتك التي فعلت و أنت من الكافرين } و قرأ ابن مسعود "من الجاهلين" أي "فعلت فعل أولي الجهل و السفه".

“(Firavun, Mûsâ’ya dedi ki:) Sonunda o yaptığın (kötü) işi de yaptın. Sen nankörün birisin!”⁸⁸ İbn Mes'ûd, bu âyeti şöyle okumuştur: "و فعلت فعلتك التي فعلت و أنت من الجاهلين" (Firavun, Mûsâ’ya dedi ki:) Sonunda o yaptığın (kötü) işi de yaptın. Sen cahil birisin!” Yani “sen, cahil ve sefih bir kişilerin yaptığı (kötü) işi yaptın” demektir.⁸⁹

Örnek 2:

{ و فديناه بذبح عظيم } قال ابن مسعود: "إن المذبح هو الميثر به لقوله "فبشرناه بغلامٍ حليم".

“Biz, oğluna (İsmail’e) bedel ona (İbrahim’e) büyük bir kurban verdik.”⁹⁰ İbn Mes'ûd, bu âyette kurban edilmek istenen kişinin, “İşte o zaman biz, onu uslu bir

⁸⁷ Askalânî. 1906. **el-İsâbe**: II, 36-37; İbnü'l-Esir. 1970: III, 390; Zehebi. 1976. **et-Tefsir ve'l-Müfessirîn**: I, 83-88; Cerrahoğlu. 1988. **Tefsir Tarihi**: I, 92; Cerrahoğlu. 2004. “Abdullah b. Mes'ûd” md. **DİA**. Ankara: I, 114-117; Şah Muinüddin Ahmed en-Nedvî, Said Sâhib el-Ensârî. 1963. **Büyük İslam Tarihi, Asr-ı Saadet Peygamberimizin Ashabı**. (Çev. Eşref Edib). İstanbul: Ülkü Matbaacılık: II, 105-115.

⁸⁸ Şuarâ 26/19.

⁸⁹ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 149b. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü'l-Mensûr**: XI, 241; el-Kurtubî. 2006: XVI, 18; İbn Kesîr. 2000: X, 340.

⁹⁰ Saffât 37/107.

oğul ile müjdeledik”⁹¹ âyetinden hareketle kendisi ile müjdelenen çocuk (Hz. İsmail) olduğunu söylemiştir.”⁹²

Örnek 3:

{ يوم يكشف عن ساقٍ ويدعون الي السجود فلا يستطيعون. خاشعةً أبصارهم ترهقهم ذلَّةٌ و قد كانوا يدعون الي السجود و هم سالمون } عن ابن مسعودٍ "يكشف الرحمن عن ساقه فأما المؤمنون فيخرون سجداً."

“O gün incikten açılır ve secdeye davet edilirler; fakat güç yetiremezler. Gözleri horluktan aşağı düşmüş bir halde kendilerini zillet bürür. Hâlbuki onlar, sapasağlam iken de secdeye davet ediliyorlardı (fakat yine secde etmiyorlardı).”⁹³ Bu âyetle ilgili olarak, İbn Mes’ûd’un şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Rahman (olan Allah), onun (insanın) inciğini açar ve bunun üzerine müminler, derhal secdeye kapanırlar.”⁹⁴

Örnek 4:

{ إنا خلقنا الإنسان من نطفةٍ أمشاجٍ نبثليه فجعلناه سميعاً بصيراً } عن ابن مسعودٍ "هي عروق النطفة."

“Gerçek şu ki; biz, insanı katışık bir nutfeden (erkek ve kadının dölünden) yarat-tık; onu imtihan edelim diye, kendisini iştirir ve görür kıldık.”⁹⁵ İbn Mes’ûd’un âyette ifade edilen katışık bir nutfenin “nutfenin damarları, kökleri” olduğunu ifade ettiği rivâyet edilmiştir.”⁹⁶

Örnek 5:

{ إذا جاء نصر الله و الفتح و رأيت الناس يدخلون في دين الله أفواجا فسبح بحمد ربك و استغفره إنه كان توابا } عن ابن مسعودٍ "إن هذه السورة تسمى سورة التوديع."

⁹¹ Saffât 37/101.

⁹² İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 212b.

⁹³ Kalem 68/42-43.

⁹⁴ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 303a. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü’l-Mensûr**: XIV, 643; el-Kurtubî. 2006: XXI, 178; İbn Kesîr. 2000: XIV, 99.

⁹⁵ İnsân 76/2.

⁹⁶ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 317a. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü’l-Mensûr**: XV, 146; el-Kurtubî. 2006: XXI, 447; Kerim Buladı. 2007. **Kur’ân’ın İnsan Tasvvuru**. İstanbul: Pınar yay.: s. 195-197.

“Allah’ın yardımını ve zaferi geldiği ve insanların bölük bölük Allah’ın dinine girmekte olduklarını gördüğün vakit, Rabbine hamdederek O’nu tesbih et ve O’ndan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir.”⁹⁷ Rivâyet edildiğine göre İbn Mes’ûd, bu âyetin tefsirine ilişkin olarak şunları söylemiştir: “Muhakkak bu sûre, “tevdî` (vedalaşma) sûresi” olarak isimlendirilmiştir.”⁹⁸

c. Ali b. Ebî Tâlib (ö:40/661)

Hız. Ali, Hız. Peygamber (SAV)’in amcası Ebû Tâlib’in en küçük oğlu olup, Mekke’de dünyaya gelmiştir. Hız. Ali, aynı zamanda Hız. Peygamber’in damadı olup Peygamberimiz ile birlikte Tebük savaşı dışında tüm savaflara iştirak etmiştir.⁹⁹ Hız. Osman’ın 35/656 yılında şehit edilmesinden sonra halife olan Hız. Ali’nin zamanında istenmeyen, büyük karışıklıklar yaşanmıştır. Hız. Ali’nin halifeliği yaklaşık beş yıl sürmüş ve Hâricî olan Abdurrahman b. Mülcem adındaki bir kişi tarafından hançerlenerek yaralanmıştır. Aldığı bu yara sebebiyle de 40/661 yılında Kûfe’de ahirete irtihal etmiştir.¹⁰⁰

Hız. Ali, Hız. Peygamber henüz hayattayken Kur’ân’ı ezberlemiş olup; Kur’ân ve Ulûmu’l-Kur’ân’a vakıf olan mümtaz Sahabîlerden birisidir.¹⁰¹ Bunun yanı sıra Sahâbe arasında Kur’ân, hadis ve fıkıh alanındaki bilgisiyle temayüz etmiştir.¹⁰²

İrâkî’nin, Hız. Ali’den yapmış olduğu nakillerden bazıları şunlardır:

Örnek 1:

⁹⁷ Nasr sûresi.

⁹⁸ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 342b. Krş. el-Kurtubî. 2006: XXII, 538. Abdullah b. Mesûd’dan yapılan diğerk nakiller için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 12b; 147b; 184b; 205a; 212a; 248a; 265b; 286b; 324b; 330b ve 336a.

⁹⁹ Askalânî. 1906. **el-İsâbe**: II, 507-508; Ali b. Muhammed İbn’ül-Esir. 1970. **Üsdü’l-Ğâbe fi Marifeti’s-Sahabe**. Kahire: IV, 91-92.

¹⁰⁰ Askalânî. 1906. **el-İsâbe**: II, 509; Mahmud Sami Ramazanoğlu. 2003. **Hız. Aliyyü’l-Mürtezâ Radiyallahu Anhu**. İstanbul: Erkam yay.: s. 70-80. Sadık Cihan. 1997. **Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi**. Samsun: Etüt yay. 2. Baskı: s. 121-122; Seyyid Eyyüb b. Sıddık. 1980. **Peygamberimiz ve Dört Büyük Halife**. (Çev. Faruk Meyân, Mehmet Çelik). İstanbul: Berekat Yay.; s. 248-252; **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, II, 223-225.

¹⁰¹ Zehebi. 1976. **et-Tefsir ve’l-Müfessirûn**: I, 89; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: I, 220-221.

¹⁰² Ethem Ruhi Fığlalı. 2004. “Ali” md. **DİA**. Ankara: II, 371-374.

{ و من يسلم وجهه إلي الله و هو محسنٌ فقد استمسك بالعروة الوثقى و الي الله عاقبة الامور } قرأ علي بن ابي طالب "و من يسلم" بالتشديد.

“İyi davranışlar içinde kendini bütünüyle Allah’a veren kimse, gerçekten en sağlam kulpa yapışmıştır. Zaten bütün işlerin sonu, Allah’a varır.”¹⁰³ Hz. Ali b. Ebî Tâlib, bu âyeti “و من يسلم” şeklinde şeddeli okumuştur.¹⁰⁴

Örnek 2:

{ و لقد ارسلنا رسلا من قبلك منهم من قصصنا عليك و منهم من لم نقصص عليك و ما كان لرسول أن يأتي بآية إلا بإذن الله فإذا جاء أمر الله قضي بالحق و خسر هنالك المبطلون } عن علي "بعث الله نبيا أسود فهو ممن لم نقصص علينا خبره."

“And olsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlardan sana kıssalarını anlattığımız kimseler de var, durumlarını sana bildirmediğimiz kimseler de var. Hiçbir peygamber, Allah’ın izni olmaksızın herhangi bir âyeti (mucizeyi) kendiliğinden getiremez. Allah’ın emri gelince de hak uygulanır ve o zaman batılı seçenler hüsrana uğrayacaklardır.”¹⁰⁵ Hz. Ali’nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Allah, zenci bir peygamber de göndermiştir. Ancak onun haberi bize anlatılmamıştır.”¹⁰⁶

Örnek 3:

{ و ما أصابكم من مصيبةٍ فيما كسبت أيديكم و يعفو عن كثيرٍ } عن علي "من عفا الله عنه في الدنيا عفا عنه في الآخرة."

“Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah çoğunu affeder.”¹⁰⁷ Hz. Ali’nin şöyle dediği nakledilmiştir: Allah, kimi dünyada affederse; o’nu ahirette de affeder.”¹⁰⁸

¹⁰³ Lokmân 31/22.

¹⁰⁴ Îrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 176a. Krş. el-Kurtubî. 2006: XVI, 487.

¹⁰⁵ Mümin 40/78.

¹⁰⁶ Îrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 233a. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü’l-Mensûr**: XIII, 77.

¹⁰⁷ Şûrâ 42/30.

Örnek 4:

{ إذا السماء انشقت { عن عليّ "ينشق من المجرة." }

“Gök yarıldığı (vakit)...”¹⁰⁹ Bu âyetin tefsirine dair Hz. Ali’nin; “O (gök), (kıyamet gününde) gök adadan (Samanyolundan) yarılacak” dediği rivâyet olunmuştur.”¹¹⁰

Örnek 5:

{ والعاديات ضبحًا فالموريات قدحًا فالمغيرات صبحًا فأثرن به نفعًا فوسطن به جمعًا { عن عليّ "إن الله تعالى أقسم بالإبل التي يحج عليها." }

“Harıl harıl koşanlara, (nallarıyla) çakarak kıvılcım saçanlara, (ansızın) sabah baskını yapanlara, orada tozu dumana katanlara, derken orada bir topluluğun tâ ortasına girenlere yemin ederim ki...”¹¹¹ Rivâyet edildiğine göre Hz. Ali şöyle demiştir: “Muhakkak Yüce Allah, üzerinde (binerek) haccedilen deveye bile yemin etmiştir.”¹¹²

Yukarıda zikredilen bu üç Sahâbînin dışında, Tefsîru’l-Kur’ân’da görüşlerine yer verilen diğer Sahâbîler ise şunlardır: Ebû Bekir Abdullah b. Ebî Kuhafe (ö:13/634)¹¹³, Ömer b. Hattâb (ö:23/645)¹¹⁴, Osman b. Affan (ö:35/656)¹¹⁵, Zeyd

¹⁰⁸ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 241a. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü’l-Mensûr**: XIII, 163; el-Kurtubî. 2006: XVII, 478-479; İbn Kesîr. 2000: XII, 281.

¹⁰⁹ İnşikâk 84/1.

¹¹⁰ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 328a. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü’l-Mensûr**: XV, 314; el-Kurtubî. 2006: XVIII, 497-498.

¹¹¹ Âdiyât 100/1-5.

¹¹² İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 339a. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü’l-Mensûr**: XV, 598; el-Kurtubî. 2006: XIX, 279-286; İbn Kesîr. 2000: XIV, 434. Hz. Ali’den yapılan rivâyetler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 81a; 138b; 167a; 176b; 212a; 214a; 240a; 270b; 287a; 327b; 329a ve 338b.

¹¹³ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 284a ve 323b. Asıl adı, Ebû Bekir Abdillâh b. Ebî Kuhâfe Osman b. Amir el-Kureyşî et-Teymî’dir. İlk Müslümanlardan ve Hulefa-i Râşidin’in ilkidir. Fil olayından üç yıl sonra Mekke’de doğdu. Aşere-i mübeşşere’denir. “Sıddîk” lakabıyla meşhur olmuştur. İslam tarihinde “halife” kelimesi ilk olarak o’nun için kullanıldı. Şiiler, hilafeti Hz. Ali’nin hakkıyken Hz. Ebû Bekir tarafından gaspedildiğini iddia ettiler. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Fayda. 2004. “Ebû Bekir” md. **DİA**. Ankara: X, 101-108; Ramazanoğlu. 2003. **Hiz. Ebû Bekir Sıddîk Radiyallahu Anhu**, İstanbul: Erkam yay.: s.11-25.

¹¹⁴ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 2a; 9a; 11b; 35a; 73b; 164b; 193b; 240a; 254a; 310b; 323b; 330b ve 340b.

b. Sabit (ö:45/665)¹¹⁶, Ubey b. Ka`b (ö:35/656)¹¹⁷, Ebû Hureyre (ö:57/677)¹¹⁸, Hasan b. Ali (ö:49/670)¹¹⁹, Abdullah b. Ömer (ö:73/692)¹²⁰, Abdullah b. Zübeyir (ö:73/692)¹²¹, Cabir b. Abdillâh (ö:78/697)¹²², Abdullah b. Selâm (ö:43/663)¹²³, Ebû'd-Derdâ (ö:32/652)¹²⁴, Enes b. Malik (ö:93/712)¹²⁵, Hz. Âişe (ö:57/676)¹²⁶, Ka`bu'l-Ahbâr (ö:32/652)¹²⁷ ve Haccâc (ö:95/714).¹²⁸

2- Tabîîn Müfessirleri

Tabîîn'den olan âlimler, Kur'ân'ın tefsiri ile ilgili bilgileri işitme yoluyla Sahâbe'den nakletmenin yanı sıra kendi görüşlerini de belirtmişlerdir. İrâkî, âyetleri tefsir ederken Tabîîn'den çoğunlukla Hasanü'l-Basrî, Mücâhid b. Cebr ve Katâde b. ed-Diâme'nin görüşlerini nakletmiştir.

a. Hasanü'l-Basrî (ö:110/728)

Hasanü'l-Basrî, 21/642 yılında Medine'de doğmuştur. Ebû Mûsa el-Eş'arî'den Kur'ân dersleri almasının yanı sıra Hz. Ali, Abdullah b. Ömer, Enes b. Malik ve

¹¹⁵ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 8a.

¹¹⁶ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 37b.

¹¹⁷ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 138b.

¹¹⁸ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 328a.

¹¹⁹ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 242b.

¹²⁰ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 12b; 125a; 212a; 287a ve 307a.

¹²¹ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 12b; 37a; 332a ve 341b.

¹²² İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 161b.

¹²³ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 14b.

¹²⁴ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 249a ve 311a.

¹²⁵ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 141b; 258a ve 311a. Asıl adı, Ebû Hamza Enes b. Malik b. Nadr el-Ensârî'dir. Hz. Rasûlullah (SAV)'e hizmet etmesiyle tanınan ve en çok hadis rivâyet eden Sahâbilerdendir. Hazrec kabilesinden olup 612 yılında doğmuştur. Rasûlullah (SAV) ile birlikte birçok sefere katıldı. Vedâ haccında da bulundu. Emevîler döneminde Haccac'ın baskılarına maruz kaldı. Geniş bilgi için bkz. İbrahim Canan. 2004. "Enes b. Malik" md. **DİA**. Ankara: XI, 234-235.

¹²⁶ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: .134a; 136a; 136b; 137b; 172a; 181a; 184b; 249a; 273a; 285b; 293a; 300b; 310 b ve 328a.

¹²⁷ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 1b; 33b; 202a.

¹²⁸ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 266a. Asıl adı, Ebû Muhammed el-Haccac b. Yusuf b. El-Hakem es-Sakafî'dir. Zalim lakabıyla meşhur olan Emevî valisidir. 41/661 yılında Taif'te doğdu. Irak'ta Emevilere karşı olan muhalif hareketleri kanlı bir şekilde bastırdı. Tüm gücünü Emevi saltanatını ayakta tutmak için harcadı ve kendi kurduğu şehir olan Vast'ta öldü. Geniş bilgi için bkz. İrfan Aycan. 2004. "Haccac b. Yusuf es-Sakafî" md. **DİA**. Ankara: 2004, XIV, 427-428.

Semûre b. Kays gibi Sahâbe'den de rivâyette bulunmuştur.¹²⁹ Hasanü'l-Basrî, 110/728 yılında Basra'da ahirete irtihal etmiş ve orada defnedilmiştir.¹³⁰

Îrâkî'nin, Hasanü'l-Basrî'den yaptığı nakillerden bazı örnekler şunlardır:

Örnek 1:

{ للبت في بطنه إلي يوم يبعثون } عن الحسن "لم يلبث إلا قليلاً."

"O (Hz. Yunus), tekrar diriltilecekleri güne kadar onun (balığın) karnında kalırdı."¹³¹ Hasanü'l-Basrî'den rivâyet edildiğine göre, "O (Hz. Yunus), az bir zaman (balığın karnında) kalmıştır."¹³²

Örnek 2:

{ هذا فليذوقوه حميمٌ و غساقٌ } عن الحسن "إن القوم عملوا أعمال خير واخفوها فأخفي الله جزاءهم و عملوا العصاة أعمالاً فأخفوها فأخفي الله عنهم جزاءهم."

"İşte bu, kaynar su ve irindir. Onu tatsınlar."¹³³ Hasanü'l-Basrî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Muhakkak bir topluluk, iyi ameller işlerse ve bunu gizli yaparsa Allah da onların karşılıklarını gizli olarak verir (gizler). Günahkâr kimseler, suç işleseler ve bunu gizli yapsalar (gizleseler) Allah da onların cezalarını gizler."¹³⁴

Örnek 3:

{ هو الحي لا إله إلا هو فادعوه مخلصين له الدين الحمد لله رب العالمين } عن الحسن "من قال "لا إله إلا الله" فليقل علي أثرها "الحمد لله رب العالمين."

¹²⁹ ez-Zehebî. 1976. **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**: I, 124-125; Muhammed b. Ali es-Sâbûnî. Ts. **et-Tıbyan fi Ulûmi'l-Kur'ân**. İstanbul: Dersaadet Kitabevi yay.; s. 125-126; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: I, 280-281.

¹³⁰ es-Sâbûnî. Ts. **et-Tıbyan fi Ulûmi'l-Kur'ân**: s.126; Süleyman Uludağ. 2004. "Hasanü'l-Basrî" md. **DİA**. Ankara: 2004, XVI, 291-293.

¹³¹ Saffât 37/144.

¹³² Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 213b. Krş. el-Kurtubî. 2006: XVIII, 95.

¹³³ Sâd 38/57.

¹³⁴ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 220b.

“O (Allah), daima diridir; O’ndan başka hiçbir ilah yoktur. O halde dinde ihlâslı ve samimi kişiler olarak O’na dua edin. Her türlü övgü, âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur.”¹³⁵ Bu âyetin tefsirine dair Hasanü’l-Basrî’nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Kim, “لا إله إلا الله” (Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur) derse; peşinden de “الحمد لله رب العالمين” (Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur) desin.”¹³⁶

Örnek 4:

{ و في السماء رزقكم و ما تعدون } عن الحسن إنه كان إذا رأى السحاب قال: "و الله رزقكم و لكنكم تحرمونه بخطاياكم."

“Semada (gökte) da rızkınız ve size vaat edilen başka şeyler vardır.”¹³⁷ Rivâyet edildiğine göre “Hasanü’l-Basrî, bulut gördüğünde “Allah, sizi rızıklandırır; ancak siz hatalarınız sebebiyle mahrum bırakılabilirsiniz” derdi.”¹³⁸

Örnek 5:

{ والملك علي أرجائها و يحمل عرش ربك فوقهم يومئذ ثمانية } قال الحسن: "لا أدري أ هم ثمانية أملاك أم صفوف؟"

“Melekler onun (göğün) etrafındadır. O gün Rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz (melek) yüklenir.”¹³⁹ Hasanü’l-Basrî, bu âyetin tefsirine ilişkin olarak “Onların sekiz melek mi, yoksa sekiz saf (sekiz saf melek) mi olduklarını bilmiyorum” demiştir.¹⁴⁰

b. Mücâhid b. Cebr (ö:100/718)

¹³⁵ Mümin 40/65.

¹³⁶ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 232a. Krş. el-Kurtubî. 2006: XVIII, 378; İbn Kesîr. 2000: XII, 207-208.

¹³⁷ Zâriyât 51/22.

¹³⁸ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 269b. Krş. el-Kurtubî. 2006: XIX, 486.

¹³⁹ Hâkka 69/17.

¹⁴⁰ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 304b. Krş. el-Kurtubî. 2006: XXI, 202. Hasanü’l-Basrî’den yapılan diğer nakiller için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 23a; 28a; 30b; 120b; 133b; 134b; 135b; 142b; 146b; 160b; 172a; 172b; 176b; 179b; 184b; 223a; 241a; 261b; 269a; 274b; 291b; 298b; 301a; 315a; 325a; 327a; 329b; 332b ve 333b.

Tefsir konusunda Tabiîn âlimlerinin en önde gelenlerinden birisi de hiç şüphesiz Mücâhid b. Cebr'dir. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde, 21/641 yılında doğan Mücâhid'in esas rivâyet kaynağı, Abdullah b. Abbâs olup, Kur'ân'ı otuz kere İbn Abbâs'a arz ettiği bizzat kendisi tarafından ifade edilmiştir.¹⁴¹ Mücâhid, Mekte'de 100/718 yılında seksen üç yaşındayken vefat etmiştir.¹⁴²

Tefsîru'l-Kur'ân'da Mücâhid b. Cebr'e ait rivâyetlerinden bazı örnekler ise şunlardır:

Örnek 1:

{ و هو الذي يبدؤ الخلق ثم يعيده و هو أهون عليه و له المثل الأعلى في السموات و الأرض و هو العزيز الحكيم } عن مجاهدٍ "المثل الأعلى قول لا إله إلا الله."

“İlkin mahlûkunu yaratıp (ölümden) sonra bunu (yaratmayı) tekrarlayan O’dur. Bu, O’nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde (tecelli eden) en yüce sıfat O’nundur. O, mutlak güç ve hikmet sahibidir.”¹⁴³ Bu âyetin tefsirine dair Mücâhid'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “En yüce sıfat, “لا إله إلا الله” (Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur) sözüdür.”¹⁴⁴

Örnek 2:

{ و لنذيقنهم من العذاب الأدنى دون العذاب الأكبر لعلهم يرجعون } عن مجاهدٍ "العذاب الأدنى عذاب القبر."

¹⁴¹ es-Sâbûnî. Ts. **et-Tıbyan fî Ulûmi'l-Kur'ân**: s. 118; Cerrahoğlu. 1988. **Tefsir Tarihi**: I, a.y.

¹⁴² ez-Zehebî. 1976. **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**: I, 104-105; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: I, 271; Cerrahoğlu. 1988. **Tefsir Tarihi**: I, 151; Muhammet Fatih Kesler. 2004. “Mücâhid b. Cebr” md. **DİA**. Ankara: XXXI, 442-443.

¹⁴³ Rûm 30/27.

¹⁴⁴ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 172b. Krş. el-Kurtubî. 2006: XVI, 419.

“En büyük azaptan önce, onlara mutlaka en yakın azaptan tattıracağız; olur ki dönerler.”¹⁴⁵ Bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak “âyetle ifade edilen “العذاب الأدنى” (en yakın azabın) kabir azabı olduğu” Mücâhid’den nakledilmiştir.¹⁴⁶

Örnek 3:

{ النبي أولي بالمؤمنين من أنفسهم و أزواجه امهاتهم و أولوا الأرحام بعضهم أولي ببعض في كتاب الله من المؤمنين و المهاجرين إلا أن تفعلوا الي أوليائكم معروفًا كان ذلك في الكتاب مسطورًا } قال مجاهد: "كل نبي أبو امته صار المؤمنون إخوة لأن النبي {ص} ابوهم في الدين."

“Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır. Eşleri, onların analarıdır. Akraba olanlar, Allah’ın Kitabına göre, (mirasçılık bakımından) birbirlerine diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar; ancak, dostlarınıza uygun bir vasiyet yapmanız müstesnadır. Bunlar Kitap’ta yazılı bulunmaktadır.”¹⁴⁷ Mücâhid, bu âyetin tefsirine ilişkin olarak şunları söylemiştir: “Her Peygamber, ümmetinin babasıdır (babası gibidir). Nebî (SAV), onların (müminlerin) babası (gibi) olduğundan; müminler, (dinen) kardeşirler.”¹⁴⁸

Örnek 4:

{ و قالوا لو لا نزل هذا القرآن علي رجلٍ من القريتين عظيمٍ } عن مجاهدٍ "هو عتبة بن ربيعة."

“(Mekke müşrikleri) “Bu Kur’ân, iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz mıydı?” dediler.”¹⁴⁹ Bu âyetle ilgili olarak Mücâhid’in şunları ifade ettiği rivâyet edilmiştir: “O (müşriklerin kendisine Kur’ân’ın indirilmesini arzuladıkları kişi), Utbe b. Rebîa’dır.”¹⁵⁰

Örnek 5:

¹⁴⁵ Secde 32/21.

¹⁴⁶ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 179a. Krş. Mücâhid b. Cebr. Ts. **Tefsiru Mücâhid**. (Thk: Abdurrahman et-Tahir) Beyrut: II, 511; es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü’l-Mensûr**: XI, 709; el-Kurtubî. 2006: XVII, 40; İbn Kesîr. 2000: XI, 103.

¹⁴⁷ Ahzâb 33/6.

¹⁴⁸ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 180a. Krş. Mücâhid. Ty: II, 514.

¹⁴⁹ Zuhurf 43/31.

¹⁵⁰ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 243b. Krş. Mücâhid. Ty: II, 581; es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü’l-Mensûr**: XIII, 202; el-Kurtubî. 2006: XIX, 36; İbn Kesîr. 2000: XII, 309-310.

{ و النجم و الشجر يسجدان } عن مجاهدٍ "النجم نجوم السماء."

"Yıldızlar ve ağaçlar secde ederler."¹⁵¹ Mücâhid'in bu âyetin tefsirine dair şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Âyette ifade edilen "النجم" (yıldız), gökteki yıldızlardır."¹⁵²

c. Katâde b. Ed-Diâme es-Sedûsî (ö:117/737)

Katâde, 61/680 yılında Basra'da doğmuştur. Abdullah b. Mes'ud'un kurmuş olduğu Irak tefsir ekolüne mensup olan Katâde, Enes b. Malik ve Said b. Müseyyeb, İbn-i Sîrin ve Hasanü'l-Basrî gibi birçok âlimden rivâyette bulunmuştur. Katâde, doğuştan kör olup kuvvetli hafızası ve derin bilgisi sebebiyle fıkıh ve tefsir ilimlerinde "el-İmâm" olarak kabul edilmiştir. Diğer taraftan ez-Zehebî ve Şa'bî gibi din âlimleri, hadis rivâyeti konusunda Katâde'yi titiz davranmamakla itham etmişler ve bu sebeple onu eleştirmişlerdir.¹⁵³ Katâde, 117/737 veya başka bir rivâyete göre 118/738 yılında Basra veya Vasıt'ta vefat etmiştir.

İrâkî'nin Tefsîru'l-Kur'ân'da Katâde'den naklettiği tefsir rivâyetlerinden bazıları şunlardır:

Örnek 1:

{ و ألقى في الأرض رواسي أن تُمِدَّ بكم و أنهارًا و سبلًا لعلكم تهتدون } قال قتادة: "خلق الله الكواكب لتهتدي بها في ظلمات البر و البحر و لزينة السماء بها."

"O (Allah), sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağları; yolunuzu bulmanız için de ırmakları ve yolları yarattı."¹⁵⁴ Katâde, bu âyetin tefsiriyle ilgili olarak şunları söylemiştir: "Allah, yıldızları kara ve denizin karanlıklarında (yıldızlar

¹⁵¹ Rahmân 55/6.

¹⁵² İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 278a. Krş. Mücâhid. Ty: II, 639; es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü'l-Mensûr**: XIV, 106; İbn Kesîr. 2000: XIII, 314. Mücâhid b. Cebr'den yapılan diğer nakiller için bkz. İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 125a; 179b; 292a ve 336b.

¹⁵³ ez-Zehebî. 1976. **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, I, 118-119; es-Sâbûnî. Ts. **et-Tıbyân fi Ulûmî'l-Kur'ân**: s. 127-128; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: I, 285-286; Abdülhamit Birışık. 2004. "Katade b. Daime" md. **DİA**. Ankara: XXV, 22-23.

¹⁵⁴ Nahl 16/15.

sayesinde) yol bulmamız için ve (yıldızlarla) semayı (göğü) süslemek için yaratmıştır.”¹⁵⁵

Örnek 2:

{ و ننزل من القرآن ما هو شفاءٌ و رحمةٌ للمؤمنين و لا يزيد الظالمين إلا خسارًا } قال قتادة: "مجالس أخذ هذا القرآن الأقسام أو العصيان."

“Biz, Kur’ân’dan öyle bir şey indiriyoruz ki; o, müminler için şifa ve rahmettir; zalimlerin ise yalnızca ziyanını artırır.”¹⁵⁶ Katâde, bu âyetin tefsirine dair şunları söylemiştir: “Bu Kur’ân, inkarcıları günah meclislerine götürür. Yani müminleri doğru şeylere inkarcıları da isyana sürükler.”¹⁵⁷

Örnek 3:

{ حتي إذا أخذنا مترفيهم بالعذاب إذا هم يجنرون } عن قتادة "نزلت هذه الآية في قتلي بدر."

“En nihâyet, refah ve bolluk içinde olanlarını sıkıntıya (veya azaba) uğrattığımızda, bakarsın ki, onlar feryadı basarlar.”¹⁵⁸ Rivâyet edildiğine göre Katâde, bu âyetle ilgili olarak şunları söylemiştir: “Bu âyet, Bedir savaşında (müşriklerden) ölenler hakkında nazil olmuştur.”¹⁵⁹

Örnek 4:

{ أم يقولون افتري علي الله كذبًا فإن يشأ الله يختم علي قلبك و يمح الله الباطل و يحق الحق بكلماته إنه عليم بذات الصدور } قال قتادة: "ينسبك القرآن و يقطع عنك الوحي أي لو افتري علي الله الكذب لفعل به."

¹⁵⁵ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 97a. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü’l-Mensûr**: IX, 25; el-Kurtubî. 2006: XII, 306.

¹⁵⁶ İsrâ 17/82.

¹⁵⁷ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 103a. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü’l-Mensûr**: IX, 430; el-Kurtubî. 2006: XIII, 163; İbn Kesîr. 2000: IX, 70.

¹⁵⁸ Müminûn 23/64.

¹⁵⁹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 133b. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü’l-Mensûr**: X, 604; el-Kurtubî. 2006: XV, 63.

“Yoksa onlar, (senin için) Allah’a karşı yalan uydurdu mu derler? Allah, dilerse senin kalbini de mühürler. Allah, batılı yok eder; sözleriyle hakkı ortaya koyar. Şüphesiz O, kalplerde olanları bilendir.”¹⁶⁰ Katâde, bu âyetin tefsirine ilişkin olarak şunları söylemiştir: “Allah, sana Kur’ân’ı unutturur ve senden vahyi keser. Yani “Şâyet o (Resül), Allah’a iftira uydurursa; Allah da bunları yapar” demektir.”¹⁶¹

Örnek 5:

{ و لقد زينا السماء الدنيا بمصابيح و جعلناها رجوماً للشياطين و أعتدنا لهم عذاب السعير { قال قتادة: "خلق الله النجوم لثلاثة أمور: زينة للسماء و رجوماً للشياطين و علامات يهتدي بها."

“Andolsun ki biz, (dünyaya) en yakın olan göğü kandillerle donattık. Bunları şeytanlara atılan taşlar yaptık ve onlara alevli ateş azabını hazırladık.”¹⁶² Bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak Katâde şunları ifade etmiştir: “Allah, yıldızları üç iş için yaratmıştır: Semânın süsü olması için, şeytanları taşlamak ve kendisiyle yol bulma işaretleri olması için (yaratmıştır).”¹⁶³

Tefsîru’l-Kur’ân’da görüşlerine yer verilen bu üç Tabiî müfessirin dışında İrâkî, gerek Tabiîn gerekse sonraki nesillerde yetişen birçok âlimin görüşlerine de yer vermiştir. Söz konusu bu âlimleri, kronolojik olarak şu şekilde sıralayabiliriz: Mesrûk b. el-Ecda` (ö:63/683)¹⁶⁴, Ebû’l-Âliye er-Reyâhî (ö:90/709)¹⁶⁵, Saîd b.

¹⁶⁰ Şûrâ 42/24.

¹⁶¹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 240a. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürri’l-Mensûr**: XIII, 155; el-Kurtubî. 2006: XVII, 481.

¹⁶² Mülk 67/5.

¹⁶³ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 299a. Krş. el-Kurtubî. 2006: XXI, 118; İbn Kesîr. 2000: XIV, 73. Katâde b. Ed-Diâme es-Sedûsî’den yapılan diğer nakiller için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 48b; 97b; 134a; 135b; 156a; 169b; 171b; 174a; 175a; 175b; 184b; 188a; 213a; 256b; 257b; 262b; 269b; 298a; 299b; 309b ve 316b.

¹⁶⁴ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 37a ve 328a. Asıl adı, Ebû Umeyye Mesruk b. El-Ecda` b. Malik el-Hemedânî el-Vâdî el-Kûfî olan Mesruk, Kûfe ekolüne mensup olan muhaddis ve Fakîh Tâbiîn’denidir. 622 yılında doğmuştur. Aslen Yemenlidir. Âbid bir kişiydi. Birçok sefere katıldı. Vâsıt yakınlarında vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Bünyamin Erul. 2004. “Mesruk b. Ecda” md. **DİA**. Ankara: XXIX, 336-337.

¹⁶⁵ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 66b ve 125a. Asıl adı, Ebû’l-Âliye Rufey` b. Mihrân er-Riyâhî el-Basrî’dir. Tefsir, hadis ve kıraat alimidir ve Tâbiîn’denidir. Hz. Ebû Bekir döneminde Müslüman oldu. Hadis rivâyeti konusunda sika kabul edildi. Abdullah b. Abbâs, o’nu ilim meclisinde oturtturdu. Haricîlere karşı sert bir tavır takındı. Geniş bilgi için bkz. Abdullah Aydemir. 2004. “Ebû’l-Âliye er-Riyâhî” md. **DİA**. Ankara: X, 292.

Cübeyr (ö:95/715)¹⁶⁶, Dahhâk b. Müzâhim (ö:105/723)¹⁶⁷, İkrimetü'l-Berberiyyü'l-Medenî (ö:107/725)¹⁶⁸, Âmiru'sh-Şa'bî (ö:109/727)¹⁶⁹ ve Kelbî (ö:146/763).¹⁷⁰

Îrâkî, yukarıda isimleri zikredilen âlimlerin yanı sıra mezhep imamı ile dil ve kırâat âlimlerinden de nakil de bulunmuştur. Bu isimlerden ilerde bahsedilecektir.

B- Diğer Tefsir Kaynakları

1- ez-Zemahşerî (ö:538/1144)

Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, Harezm'in Zemahşer köyünde 467/1074 yılında dünyaya gelmiştir. İlk olarak eğitimine köyünde başlamış olan ez-Zemahşerî, daha sonra Bağdat'ta Nizamiye Medresesi'nde tahsiline devam etmiştir. Pek çok ilmî seyahatte bulunmasının ardından Harezm'e dönmüş ve 538/1144 yılında vefat etmiştir.¹⁷¹

Bazı meşhur eserleri ise şunlardır:

1. el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl.
2. el-Fâik fi Ğarîbi'l-Hadîs.

¹⁶⁶ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 133a; 184b; 269a ve 315b.

¹⁶⁷ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 169a; 176b; 179a ve 330b. Asıl adı, Ebû'l-Kasım Ebû Muhammed Dahhak b. Müzahim el-Hilâlî el-Horasanî el-Belhî'dir. Hayatı hakkında tafsilatlı bilgi mevcut değildir. Hadis rivâyetinde sika kabul edilmiştir. Ancak müfessir olmasıyla meşhur olmuştur. Belh'te vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Eroğlu. 2004. "Dahhak b. Müzahim" md. **DİA**. Ankara: VIII, 410-411.

¹⁶⁸ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 62b; 135a; 174a; 212a; 261a ve 269b.

¹⁶⁹ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 135b ve 259a.

¹⁷⁰ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 133a; 143a; 257a ve 338b. Asıl adı, Ebû'n-Nadr Muhammed b. Sâib b. Bîşr el-Kelbî el-Kûfî olan Kelbî, tefsir ve neseb âlimidir. 66/685 yılında Kufe'de dünyaya geldi. Eş-Şa'bî'den hadis rivâyet etti. Süfyan es-Sevrî, kendisinden rivâyette bulundu. Hadis otoritelerince eleştirilmiştir. Tefsiri de ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Tefsiri, **Tefsîru'l-Kelbî** adıyla kayıtlıdır. Geniş bilgi için bkz. İsmail Cerrahoğlu. 2004. "Kelbî, Muhammed b. Sâib" md. **DİA**. Ankara: XXV, 205-206.

¹⁷¹ ez-Zehabî. 1976. **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**: I, 429-475; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, 163; ez-Zirikli. 1969: VIII, 55-56; İsmail Cerrahoğlu. 1988. **Tefsir Tarihi**. Ankara: DİB yay.: I, 343-344.

3. el-Makâlât.
4. el-Kelimü'n-Nevâbiğ.
5. el-Enmûzec.
6. Mukaddemetü'l-Edeb.
7. E`cebü'l-Aceb.
8. Şerhu Lâmiyeti'l-Arab.
9. el-Cibâl ve'l-Ekmenetü ve'l-Miyâh.
10. er-Râid.
11. el-Müsteskâ fi'l-Emsâl.
12. Rebû'l-Ebrâr.
13. Samîmü'l-Arabiyye.
14. Kıstâs.
15. Şerhu Ebyâti'l-Kitâb.
16. el-Ferâiz.
17. Esas-ı Büleğâ.
18. el-Mufasssal.¹⁷²

¹⁷² ez-Zehebî. 1976. **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**: I, 475-476; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, 164; ez-Zirikli. 1969: VIII, 56; İsmail Cerrahoğlu. 1988. **Tefsir Tarihi**. Ankara: DİB yay.: I, 344.

Îrâkî'nin Tefsîru'l-Kur'ân'ının ana kaynaklarından biri, ez-Zemahşerî'dir. En meşhur eseri ise el-Keşşâf'tır. Tefsîru'l-Kur'ân'da yer alan ifadelerin, dirâyet yönü açısından el-Keşşâf'tan alındığı olmuştur. Îrâkî, yaklaşık otuz dört yerde ez-Zemahşerî'nin adını; iki yerde ise el-Keşşâf'ın adını zikretmiştir.

Tefsîru'l-Kur'ân'da ifade edilen Kelâm ilmine dair hususlar, Ehl-i Sünnet'in fikirleri şeklinde belirtilmiştir.

Tefsîru'l-Kur'ân'da ez-Zemahşerî'den nakledilen rivâyetlerinden bazı örnekler ise şunlardır:

Örnek 1:

{ و إن خفتم ألا تقسطوا في اليتيم فانكحوا ما طاب لكم من النساء مثنى و ثلاث و رباع فإن خفتم ألا تعدلوا فواحدةً أو ما ملكت أيمانكم ذلك أدني ألا تعولوا } قال الشافعي { ر ر } : " لا يكثر من تعولوا واحتج به علي وجوب نفقة الزوجات." و انتصر الزمخشري للشافعي مع أنه حنفي.

“Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetimlerin haklarına riâyet edememekten korkarsanız; beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın; yahut da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.”¹⁷³

İmam Şâfiî (RA), haksızlık yapmaktan korkanların eş sayılarını çoğaltmamalarını ifade etmiştir. Ayrıca bu âyeti, (kadın) eşlerin nafakalarını (tedarik etmenin) farz olduğuna delil tutmuştur. ez-Zemahşerî, bu konuda kendisi fıkhıta Hanefî olmasına rağmen İmam Şâfiî'nin görüşünü desteklemiştir.¹⁷⁴

Örnek 2:

¹⁷³ Nisâ 4/3.

¹⁷⁴ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 29b. Krş. Ebû'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî. 1997. **el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl**. Riyad: II, 16-17.

{ يسئلك أهل الكتاب أن تنزل عليهم كتاباً من السماء فقد سألوا موسى أكبر من ذلك فقالوا أرنا الله جهرة فأخذتهم الصاعقة بظلمهم ثم اتخذوا العجل من بعد ما جاءتهم البينات فعفونا عن ذلك و اتينا موسى سلطاناً مبيياً { توهم الزمخشري أن رميهم بالصاعقة كان عقوبة لسؤالهم الرؤية المستحيلة عنده.

“Ehl-i kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyor. Onlar, Mûsâ’dan, bunun daha büyüğünü istemişler de, “Bize Allah’ı apaçık göster” demişlerdi. Zulümleri sebebiyle hemen onları yıldırım çarptı. Bilâhare kendilerine açık deliller geldikten sonra buzağıyı (ilah) edindiler. Biz, bunu da affettik. Mûsâ’ya apaçık delil (ve yetki) verdik.”¹⁷⁵ “ez-Zemahşerî, onları yıldırım çarpmasının, görülmesi imkânsız olanı görmeyi istemeleri üzerine bir ceza olduğu fikrini savunmuştur.”¹⁷⁶

Örnek 3:

{ والوزن يومئذ الحق فمن ثقلت موازينه فالآنك هم المفلحون { قال الزمخشري: "الحق صفة للوزن."

“O gün tartı haktır. Kimin (sevap) tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”¹⁷⁷ ez-Zemahşerî, “âyette geçen “الحق” (hak) kelimesinin, “الوزن” (tartı) kelimesinin sıfatı olduğunu söylemiştir.”¹⁷⁸ Bu şekliyle, “hak olan tartı” anlamına gelmektedir.

Örnek 4:

{ و إذا قيل لهم أنفقوا مما رزقكم الله قال الذين كفروا للذين آمنوا أ نطعم من لو يشاء الله أطعمه إن أنتم إلا في ضلالٍ مبينٍ { إستهزاء و المؤمنون يقولون ذلك حقيقة و قد شارك الزمخشري الكفار في اعتقادهم في هذه المسألة.

“Allah’ın size rızık olarak verdiklerinden hayra sarf ediniz, denildiğinde kâfirler, müminleri alaya alarak dediler ki: “Allah’ın dilediği takdirde doyuracağı kimsele-

¹⁷⁵ Nisâ 4/153.

¹⁷⁶ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 40b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: II, 172.

¹⁷⁷ A`râf 7/8.

¹⁷⁸ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 55b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: II, 425.

ri biz mi doyuracağız? Siz, gerçekten apaçık bir sapıklık içindesiniz.”¹⁷⁹ Müminler, infaka teşvik sözünü gerçek anlamda (ciddiyetle) söylemektedirler. ez-Zemahşerî, kâfirlerin bu konu hakkındaki itikadlarında birbirleri ile ortak noktaları olduğunu öne sürdü.”¹⁸⁰

Örnek 5:

{ فسجد الملكة كلهم أجمعون } قول الزمخشري "إن كلا للإحاطة و أجمعون للإجماع في وقت السجود."

“Bütün melekler toptan secde ettiler.”¹⁸¹ ez-Zemahşerî’nin görüşüne göre, “âyette ifade edilen “كل” (bütün) ifadesi, kuşatma; “أجمعون” (topluca) ifadesi ise, secde etme zamanındaki toplanma, bir araya gelme anlamını vermek için kullanılmıştır.”¹⁸²

Daha önce ifade edildiği gibi Tefsîru’l-Kur’ân’da el-Keşşâf’tan çokça alıntılar yapıldığı ve yararlanıldığı bu örneklerde de anlaşılmaktadır.

2- el-Mâverdî (ö:450/1058)

Asıl adı, Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed Habîb el-Basrî olan el-Mâverdî, 364/974-975 yılında Basra’da dünyaya gelmiştir. Ebû’l-Kasım es-Saymerî, Ebû Hamîd el-Esferâyînî, Hasan b. Ali el-Hanbelî ve Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Bâfî’den ders aldı. Hanefî âlimi Kudûrî’den yararlandı. Bağdat’a gitti ve birçok beldede kadılık yaptıktan sonra Basra’ya döndü. Fıkıh, usûlû fıkıh, tefsir ve ahlak dersleri verdi. 450/1058 yılında Bağdat’ta vefat etti.¹⁸³

Başlıca eserleri ise şunlardır:

¹⁷⁹ Yâsîn 36/47.

¹⁸⁰ Îrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 205a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 181.

¹⁸¹ Sâd 38/73.

¹⁸² Îrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 220a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 281. Keşşâf’tan yapılan diğer rivâyetler için bkz: Îrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 25a; 54b; 64a; 79a; 80b; 81a; 89a; 99a; 102a; 106b; 111b; 170a; 174a; 198b; 205a; 205b; 228a; 254b; 258a; 274a; 280b; 296b; 298b; 300b; 309b; 320b; 326a ve 336b.

¹⁸³ Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, 241-242; Cengiz Kallek. 2003. “Mâverdî” md. **DİA**. Ankara. TDV yay.: XXVIII, 180-183.

3. Tefsîru'l-Mâverdî (Tefsîru'l-Kur'ân, en-Nüket ve'l-Uyûn).
4. el-Hâvi'l-Kebîr, el-İknâ'.
5. A'lâmü'n-Nübüvveh.
6. el-Emsâl ve'l-Hüküm.
7. Nasîhatü'l-Mülûk.
8. Teshîlü'n-Nazar.
9. el-Ahkâmü's-Sultâniyeh fi's-Siyaseti'l-Medîneti's-Şer'iyyeh.
10. Siyasetü'l-Melik.
11. Kânûnu'l-Vizârah.
12. Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn.¹⁸⁴

Îrâkî, Tefsîru'l-Kur'ân'ın diğer tefsir kaynaklarından biri olan el-Mâverdî'nin adını yaklaşık on yerde zikretmektedir.

Tefsîru'l-Kur'ân'da el-Mâverdî'den nakledilen tefsir rivâyetlerinden bazı örnekler şunlardır:

Örnek 1:

{ لاهية قلوبهم و أسروا النجوي الذين ظلموا هل هذا إلا بشرٌ مثلكم أفتأتون السحر و أنتم تبصرون } قال الماوردي: "و أسروا" يستعمل في الإخفاء و الإظهار.

¹⁸⁴ Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: II, 241-244; Cengiz Kallek. 2003. "Mâverdî" md. **DİA**. Ankara. TDV yay.: XXVIII, 180-186.

“Kalpleri hep eğlencede (gaflette), hem o zâlimler şu gizli fısıltıyı yaptılar: “Bu (Muhammed), sizin gibi bir beşer olmaktan başka nedir ki! Siz şimdi gözünüz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?”¹⁸⁵ el-Mâverdî, “âyetteki “وأسروا” ibaresinin, hem gizlemek hem de izhar etmek (açığa vurmak) için kullanıldığını” söylemiştir.¹⁸⁶

Örnek 2:

{ قالوا حرقوه و انصروا آلهمكم إن كنتم فاعلين { "و قيل انه رجل" قال ذلك فخسف الله به الأرض" قاله الماوردي.

“(Bir kısmı:) “Eğer iş yapacaksanız, yakın onu da ilahlarınıza yardım edin!” dediler.”¹⁸⁷ el-Mâverdî, “âyetle bahsedilen adamın bu sözü söyleyen kişi olduğunu ve bu sebeple de, Allah’ın o’nu yerin dibine batırdığını” belirtmiştir.¹⁸⁸

Örnek 3:

{ و ذا النون إذ ذهب مغاضبًا فظن أن لن نقدر عليه فنادي في الظلمات أن لا إله إلا أنت سبحانك إني كنت من الظالمين { و أجاز الماوردي أن يراد ظلمة الخطيئة و الشدة و الوحدة لكن فيه حمل المشترك علي معانيه.

“Zünnûn’u da (Yunus’u da zikret). O öfkeli bir halde geçip gitmişti; bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı zannetmişti. Nihâyet karanlıklar içinde: “Senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zalimlerden oldum!” diye niyaz etti.”¹⁸⁹ el-Mâverdî, “âyetle geçen “الظلمات” (karanlıklar) ifadesinden maksadın, hatanın, şiddetin (zorluğun) ve yalnızlığın karanlığı olmasının mümkün

¹⁸⁵ Enbiyâ 21/3.

¹⁸⁶ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 122b. Krş. Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî el-Basrî. Ts. **en-Nüketü ve’l-Uyûn Tefsîru’l-Mâverdî**. Beyrut. Daru’l-Kütübi’l-İlmiye: III, 437.

¹⁸⁷ Enbiyâ 21/68.

¹⁸⁸ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 124b. Krş. el-Mâverdî. Ts: III, 453.

¹⁸⁹ Enbiyâ 21/87.

olabileceğini; ancak bu ifadenin (birden çok) müşterek mânâlara hamledilebilme ihtimalinin de bulunabileceği” görüşünü benimsemiştir.”¹⁹⁰

Örnek 4:

{ إن الذين سبقوا لهم من الحسنات أولئك عنها مبعدون } وقيل الجنة وقيل التوبة وهو احتمال للموردي.

“Tarafımızdan kendilerine güzel âkıbet takdir edilmiş olanlara gelince, işte bunlar cehennemden uzak tutulurlar.”¹⁹¹ Tefsîru’l-Kur’ân’da bu âyetin tefsirine dair şunlar ifade edilmiştir: “Âyette ifade edilen “الحسنات” (güzel âkıbet)’in, cennet olduğu söylenmiştir. Ayrıca o ifadeden maksadın, tevbe olduğu da belirtilmiştir. Nitekim bu, el-Mâverdî’nin hamlettiği bir mânâdır.”¹⁹²

C- Lügat ve Dil Açısından Kaynakları

1. Sibeveyh (ö:194/809)

Nahiv âlimlerinden olan Sibeveyh, 140/767’de İran’ın Şiraz yakınlarındaki Beydâ’da doğmuştur. Asıl adı, Amr olup Ebû Bîşr, Ebû Osman, Ebû’l-Hüseyn veya Ebû’l-Hasen künyeleri ile meşhur olmuştur. Nesebi, Ebû Bîşr Amr b. Osman el-Kanber’dir.¹⁹³

Sîbeveyh, ilim tahsili için Basra’ya gidip hadis ve fıkıh ilimlerini öğrenmeye başladı. Îsâ b. Ömer Sekafî, Hammâd b. Seleme ve Ebû Zeyd el-Ensârî, o’nun ilk hocalarıdır. Halil b. Ahmed’in nahiv derslerine devam etti. Bunun yanı sıra Ebû’l-Hattâb el-Ahfeş, Nezr b. Şümeyl el-Mâzinî ve Müerric b. Amr es-Sedûsî’den lügat dersi aldı. Ebû’l-Hasan el-Ahfeş ve Muhammed b. el-Mustanir ise kendisinden ders aldı. Nahiv ilmi ile ilgili “el-Kitab” adlı meşhûr eserini kaleme aldı. Nahiv

¹⁹⁰ Îrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 126a. Krş. el-Mâverdî. Ts: III, 466.

¹⁹¹ Enbiyâ 21/101.

¹⁹² Îrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 126b. Krş. el-Mâverdî. Ts: III, 473. el-Mâverdî’den yapılan diğer rivâyetler için bkz: Îrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 37a; 44a; 53a; 123a; 188b.

¹⁹³ Mehmet Çakır. 1994. **Sibeveyh Öğretim Yöntemi ve Koyduğu Bazı Nahiv Kuralları**. İzmir: s. 13.

ilmine dair zamanımıza kadar ulaşan ilk büyük eser, o'dur.¹⁹⁴ Daha sonra Sîbeveyh, Bağdâd'a gitti ve 194/809 tarihinde vefat etti.¹⁹⁵

Îrâkî'nin Tefsîru'l-Kur'ân'da Sibeveyh'den naklettiği rivâyetlerinden bazı örnekler şunlardır:

Örnek 1:

{ إلا الذين يصلون إلي قوم بينكم وبينهم ميثاق أو جأؤكم حصرت صدورهم أن يقاتلوكم أو يقاتلوا قومهم و لو شاء الله لسلطهم عليكم فلقاتلوكم فإن اعتزلوكم فلم يقاتلوكم و ألقوا إليكم السلم فما جعل الله لكم عليهم سبيلا } سيبويه يري أن الفعل الماضي لا يكون حالا إلا مع "قد" والواو مع "قد" وحده.

“Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar, yahut ne sizinle ne de kendi toplumlarıyla savaşmak istemediklerinden yürekleri sıkılarak size gelenler müstesna. Allah, dileyseydi onları başınıza belâ ederdi de sizinle savaşırldı. Artık onlar, sizi bırakıp bir tarafa çekilir de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse; bu durumda Allah, size onların aleyhinde bir yola girme hakkı vermemiştir.”¹⁹⁶ Sibeveyh, “fiil-i mâzînin tek başına kullanılmasının hal anlamı ifade etmeyeceğini; ancak “قد” (kad) edatı ile birlikte, ya da sadece vav ile söylenen “وقد” (ve kad) edatı ile beraber kullanılırsa ifade edeceği görüşünü” benimsemiştir.¹⁹⁷

Örnek 2:

{ كم أهكنا من قبلهم من قرنٍ فنادوا ولات حين مناصٍ } "لا يجوز ذكر اسمها و خبرها مع دخول التاء" عند الخليل و سيبويه.

¹⁹⁴ Geniş bilgi için bkz. Nihad M. Çetin. 1950. “Sibeveyhi” md. İA. İstanbul: ME Basımevi: X, 578-585; AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi. 1989: XIX, 341; Çakır. 1994: s. 13; Ali Bulut. 2003. Sibeveyh'in El-Kitâb'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Samsun: s. 13-27; Soner Gündüzöz. 2004. el-Kitâb'ın Kuramsal Temelleri: Sibeveyhi'nin Kitabındaki Kodifikasyonun Çözümü. OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi. Sayı: 17. Samsun: s. 235-237.

¹⁹⁵ Çetin. 1950. “Sibeveyhi” md. İA: X, 579.

¹⁹⁶ Nisâ 4/90.

¹⁹⁷ Îrâkî, Tefsîru'l-Kur'ân, vr: 36a.

“Onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. O zaman feryat ettiler. Hâlbuki, artık kurtulma zamanı değildi.”¹⁹⁸ Halil b. Ahmed ve Sibeveyh’e göre, “onun “لا” (lâ)’nın isminin ve haberinin “ت” (te) harfinin de metne katılması ile birlikte ifade edilmesi caiz değildir.”¹⁹⁹

Örnek 3:

{ بل بدا لهم ما كانوا يخفون من قبل و لو ردوا لعادوا لما نهوا عنه و إنهم لكاذبون { قال سيبويه: "و إذا قال اللص: "أطلقتني و لا أعود" بالنصب كان تقديره "إن أطلقتني لم أعد." }

“Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler (günahlar), kendilerine göründü. Eğer (dünyaya) geri gönderilseler, yine kendilerine yasak edilen şeylere döneceklerdir. Zira onlar, gerçekten yalancıdır.”²⁰⁰ Sibeveyh demiştir ki: “Şâyet hırsız, “Beni serbest bırak ki ben de (hırsızlığa) dönmeyeyim” derse; buradaki “beni” zamiri mansup konumdadır. Bu cümlemin takdiri, “eğer beni serbest bırakırsan (hırsızlığa) geri dönmem” şeklindedir.”²⁰¹

Örnek 4:

{ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلِيَجِدُوا فِيكُمْ غُلْظَةً وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ { إنما نهوا عن الفعل فاعله فكيف يأمرونا أن يجد المنافقون فينا غُلْظَةً وَ هو كقول سيبويه "لا أريك ههنا." }

“Ey iman edenler! Kâfirlerden yakınınızda olanlara karşı savaşın ve onlar (savaş anında) sizde bir sertlik bulsunlar. Bilin ki, Allah sakınanlarla beraberdir.”²⁰² Âyette ancak fail (iş yapacak kişi), bu fiili işlemekten men edilmiştir. Öyle ise (Allah), münafıkların bizde bir sertlik bulmasını nasıl olup da emretmektedir? denilirse; (cevap olarak denebilir ki) Nitekim bu durum, Sibeveyh’in “Seni orada göremiyorum” sözündeki gibidir.”²⁰³

¹⁹⁸ Sâd 38/3.

¹⁹⁹ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 215a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 241.

²⁰⁰ En`âm 6/28.

²⁰¹ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 49a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: II, 335.

²⁰² Tevbe 9/123.

²⁰³ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 74a.

Örnek 5:

{ و أصبح الذين تمنوا مكانه بالامس يقولون ويكأن الله يبسط الرزق لمن يشاء من عباده و يقدر لو لا أن من الله علينا لخسف بنا ويكأنه لا يفلح الكافرون } "و هي كلمة علي الخطأ" و هو مذهب الخليل و سيبويه.

“Daha dün onun yerinde olmayı isteyenler: “Demek ki Allah, rızkı kullarından dilediğine bol veriyor; dilediğine de az. Şâyet Allah, bize lütufta bulunmuş olmasaydı; bizi de yerin dibine geçirirdi. Vay! Demek ki, inkârcılar iflâh olmazmış” demeye başladılar.”²⁰⁴ İrâkî, “âyetteki ifadenin, (onların) hata(ları) üzerine (söylenen) bir kelime olduğunu; nitekim bunun da Halil b. Ahmed ile Sibeveyh’in görüşü olduğunu” belirtmiştir.²⁰⁵

2. el-Ahfeşü'l-Evsat (ö:215/830)

Asıl adı Ebü'l-Hasen, Sa'd b. Mes'ade el-Mecâşî el-Belhî el-Evsat olan Ahfeşü'l-Evsat, Belhli olup ömrünü Basra'da geçirmiştir. Nahiv alim olan Ahfeşü'l-Evsat, Sibeveyh'den Arapça ve fıkıh dersleri almış²⁰⁶, Hişam b. Urve'den hadis rivâyet etmiştir. Ebû Hatim es-Sicistani de o'ndan hadis rivâyet etmiştir. Daha sonra Ahfeşü'l-Evsat, Bağdat'a gidip Kisaî ile birlikte araştırmalar yapmış ve “Meâni'l-Kur'ân” adlı bir tefsiri yazmıştır. Ahfeşü'l-Evsat, tefsir, kelâm ve cedel ilimlerinde âlim bir kişi olup, 210/825, 215/830 ve 221/836 yıllarında vefat ettiğine dair farklı bilgiler mevcuttur.²⁰⁷

Ahfeşü'l-Evsat'ın eserlerinden başlıcaları şunlardır:

1. Tefsîru Meâni'l Kur'ân.

2. Meâni's-Şiir.

²⁰⁴ Kasas 28/82.

²⁰⁵ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 166b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: IV, 527. Sibeveyh'ten yapılan diğer nakiller için bkz. İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 12b; 49b; 74b; 80a; 167a; 214b; 240b ve 334a.

²⁰⁶ Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: I, 323.

²⁰⁷ Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: I, a.y.; İnci Koçak. 2004. “Ahfeş el-Evsat” md. **DİA**. Ankara: I, 526.

3. Kitâbu'l-Mulûk.
4. el-Evsât.
5. el-Mekâyis.
6. el-İştikâk.
7. el-Arûz ve'l- Kavâfî.²⁰⁸

Îrâkî'nin Tefsîru'l-Kur'ân'da Ahfeşü'l-Evsat'tan yaptığı nakillerden bazı örnekler şunlardır:

Örnek 1:

{ و قيله يا رب إن هؤلاء قوم لا يؤمنون } قال الأخفش: "هو معطوفٌ علي سرهم و نجويهم {الاية: ٨}.".

“(Rasûlullah’ın:) “Yâ Rabbi! Bunlar, iman etmeyen bir kavimdir” demesini de (Allah biliyor).”²⁰⁹ el-Ahfeş, “bu âyetteki “قيله” ifadesinin sekseninci âyetteki “onların sırları ve fısıltıları” ifadesine atfedildiğini” söylemiştir.²¹⁰

Örnek 2:

{ و لقد مكناهم فيما إن مكناكم فيه و جعلنا لهم سمعًا و أبصارًا و أفئدةً فما أغني عنهم سمعهم و لا أبصارهم و لا أفئدتهم من شيءٍ إذ كانوا يجحدون بآيات الله و حاق بهم ما كانوا به يستهزؤن } و قد جعلت إن صلة زائدة مثلها فيما انشده الأخفش: "يرجي المرء ما أن لا يراه."

“Andolsun ki, onlara da size vermediğimiz kudret ve serveti vermiştik. Kendilerine kulaklar, gözler ve kalpler vermiştik. Fakat kulakları, gözleri ve kalpleri kendilerine bir fayda sağlamadı. Zira bile bile Allah’ın âyetlerini inkâr ediyorlardı. Alay

²⁰⁸ Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: I, 323-324; Koçak. 2004. “Ahfeş el-Evsat” md. **DİA**: I, a.y.

²⁰⁹ Zuhurf 43/88.

²¹⁰ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 247b.

edip durdukları şey, kendilerini kuşatıverdi.”²¹¹ Müfessir, “âyetle ifade edildiği gibi (“ما” ism-i mevsûlünden sonra gelen) sıla cümlesinin, zait olduğunu kabul ediyorum” demektedir. Nitekim el-Ahfeş’in bir şiirinde de bunun bir örneği vardır: “Kişi, göremeyeceği şeyi ümit eder” demiştir.²¹²

3. ez-Zeccâc (ö:311/923)

Asıl adı, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. Seriyy b. Sehl olan ez-Zeccâc, 241/855 yılında Bağdat’ta doğmuş ve 311/923 yılında yine aynı yerde ahirete irtihal etmiştir.²¹³ İlk dönemlerde ilimle meşgul olmasının yanı sıra oymacılıkla meşgul olduğundan; kendisine “ez-Zeccâc” denilmiştir. Nahiv ilminde “el-İmam” olarak kabul edilen ez-Zeccâc, Müberred (ö:285/898) ve Ebû Abbâs Sa’leb (ö:291/ 904)’in ilimlerinden çokça faydalanmıştır. Fıkıhta Hanbelî mezhebine mensup olup²¹⁴ tefsir ilminde de derin bir âlimdir. Çünkü tefsir ile ilgili yazdığı “Meâni’l-Kur’ân” adlı eseri, ez-Zemahşerî’nin el-Keşşâf’ının temel kaynakları arasında yer almaktadır.²¹⁵

İrâkî’nin Tefsîru’l-Kur’ân’da ez-Zeccâc’tan yaptığı nakillerden bazı örnekler şunlardır:

Örnek 1:

{ قل جاء الحق و ما يبدئ الباطل و ما يعيد } قال الزجاج: "ما في قوله "و ما يبدئ" إستفهامية."

“De ki: “Hak geldi; artık bâtil, ne bir şeyi ortaya çıkarabilir (çıkaramaz); ne de geri getirebilir (getiremez).”²¹⁶ ez-Zeccâc, “âyetle ifade edilen “و ما يبدئ” (bir şey ortaya çıkaramaz) ibaresindeki “ما”nın “mâ-i istifhamiye” olduğunu” söylemiş-

²¹¹ Ahkâf 46/26.

²¹² İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 254a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 507-508. Ahfeşü’l-Evsat’tan yapılan diğer nakil için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 135a.

²¹³ Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: I, 369.

²¹⁴ Muhammed b. İshak b. Ebî Yakub İbn Nedim. Ts. **el-Fihrist**. Beyrut: Daru’l-Marifet: s. 90-91; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: a.y.

²¹⁵ Cerrahoğlu. 1988. **Tefsir Tarihi**: I, 355; Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: I, 369.

²¹⁶ Sebe 34/49.

tir.²¹⁷ O takdirde âyetin meâli şöyle olur: “De ki: Hak geldi; artık bâtlı, bir şeyi ortaya çıkarabilir mi, geri getirebilir mi?”

Örnek 2:

{ و يعلم الذين يجادلون في آياتنا ما لهم من محيصٍ } قال الزجاج: "النصب علي اضمار أن".

“Böylece âyetlerimiz üzerinde tartışanlar, kendilerine kaçacak bir yer olmadığını bilsinler.”²¹⁸ ez-Zeccâc, “âyetle ifade edilen “و يعلم” (bilsinler) fiilinin gizli “أن” ile nasp edildiğini” söylemiştir.²¹⁹

Örnek 3:

{ ادخلوا الجنة أنتم و أزواجكم تحبرون } قال الزجاج: "تحبرون يكرمون إكرامًا يبالغ فيه".

“Siz ve eşleriniz, ağırlanmış olarak cennete giriniz.”²²⁰ ez-Zeccâc, “âyetle ifade edilen “تحبرون” (ağırlanmış olarak) ibaresinden maksadın, mübalağalı bir şekilde ikram edilirsiniz, demek olduğunu” söylemiştir.²²¹

Örnek 4:

{ و قيله يا رب إن هؤلاء قومٌ لا يؤمنون } حمل الزجاج علي موضع الساعة.

“(Rasûlullah'ın:) “Yâ Rabbi! Bunlar, iman etmeyen bir kavimdir” demesini de (Allah biliyor).”²²² ez-Zeccâc, “bu âyetin, (sekseninci âyetteki) “الساعة” kelimesinin olduğu yere atfedildiğini iddia etmiştir.²²³

Örnek 5:

²¹⁷ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 198b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 132.

²¹⁸ Şûrâ 42/35.

²¹⁹ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 241a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 414.

²²⁰ Zuhruf 43/70.

²²¹ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 246b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 455.

²²² Zuhruf 43/88.

²²³ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 247b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 461-462.

{ اولم يروا أن الله الذي خلق السموات و الأرض و لم يعي بخلقهن بقادرٍ علي أن يحيي الموتى بلى إنه علي كل شيء قدير } قال الزجاج: "ما علمت أن زيدًا بحاضرٍ" جائزٌ.

“Gökleri ve yeri yaratan, bunları yaratmakla yorulmayan Allah’ın, ölüleri diriltmeye de gücünün yeteceğini düşünmezler mi? Evet O, her şeye kâdirdir.”²²⁴ ez-Zeccâc, “ما علمت أن زيدًا بحاضرٍ” “Zeyd’in (burada) hazır olduğunu bilmiyordum” şeklinde bir cümle kurmanın caiz olduğunu söylemiştir.²²⁵

Sibeveyh, Ahfeşü’l-Evsat ve ez-Zeccâc’ın dışında, İrâkî’nin görüşlerinden yararlanıldığı diğer dil âlimleri ise Ferezdak (ö: 114/732)²²⁶, Halil b. Ahmed (ö: 175/791)²²⁷, İbnü’s-Serrâc (ö: 316/929)²²⁸, Ebû Zeyd (ö:340/951)²²⁹ ve Zebârî’dir.²³⁰

II- ABDÜLKERİM BİN ALİ EL-İRÂKÎ’NİN TEFSİRDEKİ METODU

A- Rivâyet Yönünden Tefsîru’l-Kur’ân

²²⁴ Ahkâf 46/33.

²²⁵ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 256a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 512. Ayrıca ez-Zeccâc’tan yapılan diğer nakiller için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 150a; 165b; 195b; 205a; 206a; 255b ve 257a.

²²⁶ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 154b. Asıl adı, Ebû Firâs Hemmam b. Gâlib b. Sa’sa’ et-Temîmî olan Ferezdak, Emeviler döneminde eski üslubu devam ettiren büyük hiciv âlimlerinden birisidir. Dedesi Sa’sa’ b. Naciye, muhadramun’dandır. Uzun yıllar dini emirlere karşı ilgisiz kalmış olan Ferezdak, hayatının sonuna kadar içkiye ve eğlenceye düşkün birisi olarak yaşamıştır. Hakında kaleme alınan eserlerden bazıları şunlardır: Ahbaru’l-Ferazdak, Menakihu’l-Ferezdak ve Ahbaru’l-Ferezdak bunlardır. Geniş bilgi için bkz. Ali Şakir Ergin. 2004. “Ferezdak” md. **DİA**. Ankara: XII, 373-375.

²²⁷ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 167a; 214b ve 334a. Asıl adı, Ebû Abdîrrahman el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temim el-Ferâhidî olan Halil b. Ahmed, nahiv ve aruzu sisteme kavuşturan ünlü dil ve edebiyat âlimidir. Ebû’l-Esved ed-Düelî (ö: 69/688) ile başlayan nasr b. Âsım el-Leysî ve Yahya b. Ya’mer gibi şahsiyetlerle devam eden Kur’ân’ın harekelenmesi ve noktalanması ile ilgili çalışmalarda o’nun da çalışmaları önemli rol oynadı. Naktü’l-Mesâhif, Kitabü’l-Ayn, Kitabu’l-Aruz, Kitabu’l-Îkâ, Kitabu’l-Cümel ve el-Hurûf, o’nun başlıca eserleridir. Geniş bilgi için bkz. Tefvîk Rüştü Topuzoğlu. 2004. “Halil b. Ahmed” md. **DİA**. Ankara: XV, 309-312.

²²⁸ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 11a ve 34a. Asıl adı, Ebû Bekr Muhammed b. Es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî olan İbnü’s-Serrâc, Arap dili ve edebiyatı âlimidir. 265/878 yılında Bağdat’ta doğdu. Farabî’den mantık okudu. Bağdat’ta uzun yıllar dil ve edbiyat dersleri okuttu ve Bağdat’ta vefat etti. Başlıca eserleri; el-Usûl, el-Mu’cezz, el-Aruz, İhticacu’l-Kurrâ, el-Hat, el-İştîkak ve eş-Şekk ve’n-Nakt’tır. Geniş bilgi için bkz. Hüseyin Yazıcı. 2004. “İbnü’s-Serrâc” md. **DİA**. Ankara: XXI, 205-206.

²²⁹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 137a.

²³⁰ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 245b.

Rivâyet, sözlükte “nakletmek” anlamına gelmektedir.²³¹ Me’sûr tefsir olarak da adlandırılan rivâyet tefsirini kısaca, “Kur’ân’ın âyetlerinin yine Kur’ân’daki diğer âyetlerle, Hz. Peygamber, Sahâbe ve Tabiîn’un sözleriyle açıklanmasıdır” şeklinde tarif edebiliriz. Me’sûr tefsir, ilk olarak şifahen başlamış ve Hz. Peygamber’den Sahâbe’ye, onlardan da Tabiîn’e nakledilmiştir. Şifahi olarak yapılan bu rivâyet aşamasından sonra, tefsirde ikinci merhaleye geçilmiş ve tefsirle ilgili bilgilerin tedvinine (derlenmesine) başlanılmıştır.²³²

1. Kur’ân’ın Kur’ân ile Tefsiri

Kur’ân’ın işaret ettiği husuları, konuları, âyetlerin indiği dönemi ve âyetlerin birbirleri ile ilişkilerini anlayabilmenin en sağlam yolu, hiç şüphesiz Kur’ân’ın âyetlerinin, yine Kur’ân’ın diğer âyetleriyle açıklanması ve âyetlerin birbirleriyle ilişkilendirilmesidir.²³³ Kur’ân’ın bir yerinde mücmel olan bir âyet, başka bir yerde tefsir edilmiş; özet olarak anlatılan konu, başka bir yerde tafsilatlı bir şekilde açıklanmış olabilir.²³⁴ Din âlimleri, Kur’ân’ın tefsirini yapmak isteyen bir kişinin, öncelikle Kur’ân’a müracaat etmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.²³⁵

Ayrıca Kur’ân’ın âyetlerinin Kur’ân’ın âyetleri ile tefsir etmenin dirâyet yönünden tefsir olduğunu savunanlar da olmuştur. Ancak biz, Kur’ân’ın Kur’ân ile tefsir edilmesinin rivâyet yönünden tefsir olduğunu düşünmekteyiz.

Aynı şekilde İrâkî, tefsirinde bu metoda önem vermiştir. İrtibat kurabildiği ölçüde âyetlerde gördüğü kapalılıkları ve bazı lafızların anlamlarını başka âyetlerle izah etmiştir. Tefsîru’l-Kur’ân’da Kur’ân’ın âyetlerinin âyetlerle tefsir edilmesine dair örneklerden bazıları şunlardır:

Örnek 1:

²³¹ Ebû’l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur el-Afrîkî el-Mısırî. 2005. **Lisanü’l-Arab**. Beyrut: Daru Sadr. 4. Baskı: VI, 270-271.

²³² ez-Zehabî. 1976. **et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn**, I, 152-153.

²³³ Mustafa İzzet Derveze. 1997. **Kur’ânü’l-Mecid**. (Çev. Vahdettin İnce). İstanbul: Ekin yay.: s. 178.

²³⁴ Ahmed b. Abdülhalim b. Teymiyye. 1988. **el-Mukaddime fi Usûli’t-Tefsir**. Beyrut: s. 117.

²³⁵ es-Suyûtî. Ts. **el-İtkan fi Ulûmi’l-Kur’ân**: II, 225; Halid Abdurrahman Akk. 1986. **Usûlü’t-Tefsir ve Kavâidühü**. Beyrut: Daru’n-Nefâis: s. 79.

{ ختم الله علي قلوبهم و علي سمعهم و علي أبصارهم غشاوةٌ و لهم عذابٌ عظيمٌ } قال الله تعالى { أفلا يتدبرون القرآن أم علي قلوبٍ أفلالها } أو يطبع عليه بطابعٍ أو يختم عليه بختمٍ لقوله تعالى { فبما نقضهم ميثاقهم و كفرهم بآيات الله و قتلهم الأنبياء بغير حقٍ و قولهم قلوبونا غلفٌ بل طبع الله عليها بكفرهم فلا يؤمنون إلا قليلا }.

“Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için (dünya ve ahirette) büyük bir azap vardır.”²³⁶ Allahü Teâlâ, başka bir âyette şöyle buyurmuştur: “Onlar, Kur’ân’ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi?”²³⁷ Müfessir İrâkî, âyette kastedilen anlamın “yoksa bir damga ile damgalanmış mı, yahut da bir mühürle mühürlenmiş mi?” olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Allahü Teâlâ’nın başka bir âyetinde bu durum şöyle tefsir edilmektedir. Âyette “Sözlerinden dönmeleri, Allah’ın âyetlerini inkâr etmeleri, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ve “kalplerimiz kılıflanmıştır” demeleri sebebiyle (onları lânetledik, türlü belâlar verdik. Onların kalpleri kılıflı değildir) tam aksine küfürleri sebebiyle Allah, o kalpler üzerine mühür vurmuştur; yani iman etmeyeceklerine dair kesin hükmünü vermiştir. Pek azı müstesna artık iman etmezler”²³⁸ buyrulmuştur.”²³⁹

Örnek 2:

{ و بشر الذين امنوا و عملوا الصالحات أن لهم جناتٍ تجري من تحتها الأنهار كلما رزقوا منها من ثمرةٍ رزقاً قالوا هذا الذي رزقنا من قبل و اتوا به متشابهاً و لهم فيها أزواجٌ مطهرةٌ و هم فيها خالدون } من تحتها غرفها كقوله { لكن الذين اتقوا ربهم لهم غرفٌ من فوقها غرفٌ مبنيةٌ تجري من تحتها الأنهار وعد الله لا يخلف الله الميعاد }.

“İman edip iyi davranışlarda bulunanlara, ağaçlarının dibinden ırmaklar akan (şarıldayan) cennetler olduğunu müjdele! O cennetlerdeki bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildikçe: “Bundan önce dünyada bize verilenlerdendir, bu” derler. Bu rızıklar, onlara (bazı yönlerden dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar

²³⁶ Bakara 2/7.

²³⁷ Muhammed 47/24.

²³⁸ Nisâ 4/155.

²³⁹ İrâkî, *Tefsîru’l- Kur’ân*, vr: 3a.

için cennette tertemiz eşler de vardır. Onlar, orada ebedî kalıcılardır.”²⁴⁰ Müfessir İrâkî, “cennetin saraylarının alt yanlarında ırmaklar aktığını söylemiştir. Nitekim başka bir âyette “Fakat Rablerinden sakınanlara, üst üste yapılmış, alt yanlarından ırmaklar akan köşkler vardır. Bu, Allah’ın verdiği sözdür. Allah, verdiği sözden asla caymaz”²⁴¹ buyrulmakla önceki âyet tefsir edilmiştir.²⁴²

Örnek 3:

{ ليس عليكم جناحٌ أن تبتغوا فضلا من ربكم فإذا أفضت من عرفاتٍ فاذكروا الله عند المشعر الحرام و اذكروه كما هديكم و إن كنتم من قبله لمن الضالين } أي لأجل أنه هديكم كقوله { و اخفض لهما جناح الذل من الرحمة و قل رب ارحمهما كما ربياني صغيراً } .

“(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda, size herhangi bir günah yoktur. Arafat’tan ayrılıp akın ettiğinizde; Meş’ar-i Haram’da Allah’ı zikredin ve O’nu size gösterdiği şekilde anın. Şüphesiz siz, daha önce yanlış gidenlerden idiniz.”²⁴³ Müfessir İrâkî, bu âyeti “Onları esirgeyerek alçak gönüllülükle üzerlerine kanat ger ve: “Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et” diyerek dua et”²⁴⁴ âyetiyle tefsir etmiş ve “âyetteki “ك” (ke: gibi) edatının, “için” sebep anlamında olduğunu” söylemiştir.²⁴⁵ Yani “size hidâyet lutfetmesinden dolayı O’nu anın” demektir.

Örnek 4:

{ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ } و قال الأكثرون: "المراد بليلة المباركة ليلة القدر لقوله { إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ } ."

²⁴⁰ Bakara 2/25.

²⁴¹ Zümer 39/20.

²⁴² İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 5a.

²⁴³ Bakara 2/198.

²⁴⁴ İsrâ 17/24.

²⁴⁵ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 15a.

“Biz, onu (Kur’ân’ı) mübarek bir gecede indirdik. Kuşkusuz biz, uyarıcıyızdır.”²⁴⁶ (İrâkî der ki): “Ekserî âlimler, “Biz, o’nu (Kur’ân’ı) Kadir gecesinde indirdik”²⁴⁷ âyetinden hareketle bu âyetteki mübarek geceden maksat kadir gecesidir” demişlerdir.”²⁴⁸

Örnek 5:

{ نحن أعلم بما يقولون و ما أنت عليهم بجبارٍ فذكر بالقران من يخاف وعيد { كقوله { لست عليهم بمسيطرٍ }.

“Biz, onların dediklerini çok iyi biliriz. Sen, onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin. Tehdidimden korkanlara Kur’ân’la öğüt ver.”²⁴⁹ Müfessir İrâkî, bu âyeti “onların üzerinde bir zorba değilsin”²⁵⁰ âyeti ile tefsir etmiştir.²⁵¹

2. Kur’ân’ın Sünnet ile Tefsiri

İslam dininde Kur’ân’dan sonra ikinci kaynak, hiç şüphesiz Hz. Peygamber (SAV)’in sünnetidir ve bu hususta Kur’ân’da birçok âyet vardır.²⁵² İslâm dini, Hz. Peygamber’e itaat etmemizi, mümin olmanın şartı kılmış ve O’na itaat etmemiz çok kere vurgulanmıştır.²⁵³ Hz. Peygamber, “peygamber” sıfatıyla Allah adına

²⁴⁶ Duhân 44/3.

²⁴⁷ Kadr 97/1.

²⁴⁸ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 248a.

²⁴⁹ Kâf 50/45.

²⁵⁰ Ğâşiye 88/22.

²⁵¹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 268a. Âyetin âyetle tefsirine dair diğer örnekler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 2a; 4a; 5b; 9b; 11b; 12b; 16a; 17a; 22a; 24b; 25b; 30b; 32b; 33b; 40b; 41a; 42b; 43a; 50a; 51b; 52a; 53a; 58b; 59a; 60a; 70a; 76a; 78a; 79b; 87b; 88a; 90a; 91b; 99a; 101b; 104b; 105b; 123b; 126a; 132a; 133b; 135a; 142a; 143b; 145a; 145b; 146a; 155b; 159b; 161b; 162a; 168b; 170a; 173a; 178b; 181a; 195a; 195b; 197b; 198a; 199b; 200b; 201a; 205b; 209b; 211b; 215b; 222b; 225b; 231a; 232a; 233a; 241b; 242a; 243b; 245a; 246a; 247b; 248b; 249a; 253a; 255a; 256b; 257b; 266a; 267b; 268a; 270a; 270b; 272a; 272b; 274a; 274b; 275a; 276a; 277a; 284a; 285a; 287a; 291a; 294a; 295a; 298b; 299a; 300a; 304b; 305b; 306b; 312b; 313a; 314b; 315b; 324b; 327b; 328b; 330a; 331a; 333a; 335a; 336b; 339a; 342b ve 343b.

²⁵² Nisâ 4/13, 14, 59, 64, 65, 80; Ahzâb 33/36; Âl-i İmrân 3/31, 32. Geniş bilgi için bkz. İbrahim Kâfi Dönmez. 2002. “Fıkıh (Deliller)” md. **İlmihal**. Ankara: TDV yay.: I, 145-146; Muhammed Hikmet Tuzkaya. 2004. **İslam’da Edeb ve Ahlâk**. İstanbul: Hasen yay.: s. 163-168.

²⁵³ Âl-i İmrân 3/32, 132; Nisâ 4/69, 80; Mâide 5/92; Nûr 24/54, 56; Ahzâb 33/66; Muhammed 47/33; Teğabun 64/12. Geniş bilgi için bkz. Zekiyyüddin Şaban.. 1996. **İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-Fıkıh)**. (Çev. İbrahim Kâfi Dönmez). Ankara: TDV yay.: s. 79-82; Afzalu’r-Rahman. 1996. **H. Muhammed (SAV)**. İstanbul: 2. Baskı: I, 358-359; Tuzkaya. 2008. **Kur’ân-ı Azîmüştân Sünnet-i Nebiyi Zîştân**. İstanbul: İttihad yay.: s. 287; Hayrettin Öztürk.

Kur'ân'ı beyan (açıklama) sorumluluğu taşımaktadır.²⁵⁴ Dolayısıyla Hz. Peygamber, kendisine indirilen Kur'ân'ın hükümlerini sözleri (hadis-i şerifleri), fiilleri (davranışları) ve takrir buyurması (yanında vuku bulan olaylar veya Sahâbe'nin davranışları, sözleri karşısında olumlu ya da olumsuz tutum sergilemesi) ile beyan (tefsir) etmiştir.²⁵⁵

Hz. Peygamber'in, Kur'ân'ı tefsiri, Kur'ân'ın mücmel âyetlerini tafsil, umûmî hükümlerini tahsis, müşkilini tavzih, neshe delalet etme, müphem olanı açıklama, garip kelimeleri beyan etme, niteleme ve tasvir ederek müşahhas hale getirme, edebî incelikleri içeren âyetlerin kasdını bildirme gibi bölümlerle ilgilidir.²⁵⁶

İlk dönemlerdeki -Ashâb başta olmak üzere- tefsir ile uğraşan âlimler, Kur'ân'ın âyetlerinin tefsiriyle ilgili olarak Hz. Peygamber'in sünnetine başvurmuşlardır. Aynı şekilde müfessir İrâkî de Selef âlimlerinin bu geleneğine uymuştur. Tefsîru'l-Kur'ân'da âyetlerin tefsirine dair Hz. Peygamber'in hadis-i şeriflerine de yer verilmiştir. İrâkî, hadis-i şeriflerin senetlerini çoğunlukla ifade etme ihtiyacı hissetmemiştir, ayrıca naklettiği hadis-i şeriflerin çoğu da sahih hadis kitaplarında kayıtlıdır.

İrâkî'nin, Kur'ân âyetlerini tefsir ederken naklettiği hadis-i şerifleri iki alt başlık halinde inceleyebiliriz:

a. Kur'ân'ın Hükümünü Teyid Eden Hadisler:

Örnek 1:

2002. **İslâm'ın Yeniden Doğuşu**. Samsun: s. 18-21; Derveze. 1998. **Sîretü'r-Resûl**. (Çev. Mehmet Yolcu). İstanbul: Ekin yay.: II, 122-126; Mevlüt Güngör. 1996. **Kur'ân Araştırmaları 2**. İstanbul. Kur'ân Kitaplığı yay.: s. 13-19; Kadir Gürler. 2007. **Ehl-i Hadis'in Düşünce Yapısı –İlk Dönem Ehl-i Hadis Örneği-**. Bursa. Emin yay. 1. Baskı: s. 170-180.

²⁵⁴ Nahl 16/44, 64. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Ebû Zehra. 1997. **Ebû Hanife**. (Çev. Osman Keskiöğlu). Ankara: DİB yay. 2. Baskı: s. 285; s. Yusuf Macit. 2006. **İletişimde Model Olarak Hz. Muhammed (SAV)**. İstanbul: Yeni Akademi yay.: s. 48-49; Ebû Tâlib el-Mekkî. 1998. **Kûtu'l-Kulûb**. (Çev. Yakup Çiçek). İstanbul: Umran yay.: I, 63-65; İsmail Karagöz. 2007. **İnsan, Din ve Peygamber**. Ankara: DİB yay. 2. Baskı: s. 39.

²⁵⁵ Mehmet Erdoğan. 1995. **Akıl-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet**. İstanbul: MÜİF yay.: s. 91.

²⁵⁶ Suat Yıldırım. 1983. **Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri**. İstanbul: Kayihan yay.: s. 31.

{ فاذكروني أذكركم و اشكروا لي و لا تكفرون } و في الحديث فيما يرويه النبي (ص) عن ربه: "من ذكرني في ملا ذكرته في ملا خير منه و من تقرب مني شبرًا اتقرب منه ذراعًا و من أتاني أثيته هرولة."

“(Allah şöyle buyurdu:) Öyle ise siz, beni (ibadetle) anın ki; ben de sizi anayım. Bana şükredin; sakın bana nankörlük etmeyin”²⁵⁷ Nebî (SAV)’in Rabbinden rivâyet ettiği hadis-i kutsî de varit olmuştur ki: “(Allah şöyle buyurmuştur:) Kim, bir hükümdarın (yöneticinin) yanında beni anarsa; ben de onu (yanında beni andığı) hükümdardan daha hayırlı (kudretli) bir hükümdarın yanında onu anarım. Bana bir karış mesafe yaklaşıp, ben bir zirâ mesafe yaklaşıp. Bana yürüyerek gele, ben koşarak gelirim.”²⁵⁸

Örnek 2:

{ الذين يذكرون الله قيامًا و قعودًا و علي جنوبهم و يتفكرون في خلق السموات و الأرض ربنا ما خلقت هذا باطلا سبحانك فقنا عذاب النار } و قال النبي (ص) لعمران بن حصين: "صل قائمًا فإن لم تستطع فقاعدًا فإن لم تستطع فعلي جنب."

“Onlar (müminler), ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah’ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!”²⁵⁹ Nebî (SAV), İmran b. el-Husayn’a hitaben şöyle buyurmuştur: “Namazı ayakta (olduğun halde) kıl, buna gücün yetmezse oturarak (namaz kıl). Buna da gücün yetmezse, o zaman yan üzere yatarak (namaz) kıl.”²⁶⁰

²⁵⁷ Bakara 2/152.

²⁵⁸ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 12b. Hadis için bkz. Buhârî. 2000: s. 629 (Buhârî, Tevhid, 50); Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâburî. 2000. **Sahîhu Müslim, el-Müsnedü’s-Sahîhu’l-Muhtasar mine’s-Süneni bi nakli’l-Adli ani’l-Adli an Rasûlillah (SAV) (el-Kütübü’s-Sittetü)**: s. 1144 (Müslim, Zikir, 2) ve Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevra İbnü Mûsâ et-Tirmizî. 2000. **Câmi’u’t-Tirmizî, el-Câmi’u’l-Muhtasar mine’s-Süneni an Rasûlillah (SAV) ve Ma’rifetü’s-Sahîhi ve’l-Ma’lûli ve mâ aleyhi’l-Amel (el-Kütübü’s-Sittetü)**: s. 2022 (Tirmizî, Daavât, 142).

²⁵⁹ Âl-i İmrân 3/191.

²⁶⁰ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 29b. Hadis için bkz. Süleyman b. el-Eş’as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî. 2000. **Sünenü Ebî Davûd (el-Kütübü’s-Sittetü)**. Riyad: Daru’s-Selâm. 3. Baskı: s. 1293 (Ebû Dâvûd, Salât, 175 [952]); et-Tirmizî. 2000: s. 1678 (Tirmizî, Salât, 157 [372]) ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid er-Rebî İbn Mâce el-Kazvînî. 2000. **Sünenü İbn Mâce (el-Kütübü’s-Sittetü)**: s. 2548 (İbn Mâce, İkametü’s-Salât, 130 [1223]).

Örnek 3:

{ و التي ياتين الفاحشة من نسآءكم فاستشهدوا عليهن أربعة منكم فإن شهدوا فأمسكوهن في البيوت حتي يتوفيهن الموت أو يجعل الله لهن سبيلا { فقال النبي (ص): "خذوا عني خذوا عني قد جعل الله لهن سبيلا: البكر بالبكر جلد مائة و تغريب عام و الثيب بالثيب جلد مائة و الرجم."

“Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye; yahut Allah, onlara bir yol açıncaya kadar evlerde hapsedin.”²⁶¹ Nebî (SAV), bu âyetle ilgili olarak şöyle buyurmuştur: “(Allah’ın zina ile ilgili açtığı yeni yolu, hükmü) Gelin benden alın! Gelin benden alın! Muhakkak Allah, onlarla (zina eden kadınlarla) ilgili yol açmıştır: Bekârın bekâr ile zinası (durumunda), yüz celde (değnek) ve bir yıl sürgün (edilmek); dulun/evlinin dulla veya evli ile zinası (durumunda) ise yüz celde ve recim (gerekir).”²⁶²

Örnek 4:

{ و هو الذي جعلكم خلائف الأرض و رفع بعضكم فوق بعض درجاتٍ ليلوكم في ما آتاكم إن ربك سريع العقاب و إنه لغفورٌ رحيمٌ { و لم يذكر في العقاب ذلك أشاره الي قوله (ص) حكايةً عن ربه عز و جل: "إن رحمتي سبقت غضبي."

“Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği (nimetler) hususunda sizi denemek için kiminizi, kiminizden derecelerle üstün kılan O’dur. Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır ve gerçekten O, bağışlayandır; merhamet edendir.”²⁶³ Âyet-i kerimedede O (Allah), cezayı (açıkça) ifade etmemiştir ki, buna Nebî (SAV)’in Rabbi

²⁶¹ Nisâ 4/15.

²⁶² İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 31b. Hadis için bkz. Müslim. 2000: s. 977 (Müslim, Hudûd, 12); Tirmizi. 2000: s. 1797 (Tirmizi, Hudûd, 8 [1434]) ve el-İmam el-Hafız Ebû Davûd Süleyman b. el-Eş’as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî. 2000. **Sünenü Ebî Davûd (el-Kütübü’s-Sittetü)**: s. 1545 (Ebû Davûd, Hudûd, 23 [4415]).

²⁶³ En’âm 6/165.

(Azze ve Celle)’den rivâyet ettiği şu hadis-i kutsîsi de işaret etmektedir: “Muhakkak benim rahmetim, gazabımı geçmiştir.”²⁶⁴

Örnek 5:

{ و أقم الصلوة طرفي النهار و زلفاً من الليل إن الحسنات يذهبن السيئات ذلك ذكرى للذاكرين } و في الحديث الصحيح: "مثل الصلوات الخمس كمثل نهرٍ علي باب احدكم يغتسل فيه كل يوم مراتٍ ذلك يبقي من درنه شيئاً". قالوا: "لا". قال (ص): "كذلك الصلوات الخمس يمحو الله بها الخطايا".

“Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler, kötülükleri (günahları) giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır.”²⁶⁵ Sahih bir hadis-i şerifte varit olmuştur ki; “Beş vakit namazın durumu, sizden birinizin kapısının önündeki bir nehirin durumu gibidir. O (sizden biriniz), o nehirde her gün beş kere yıkansa; acaba üzerinde hiç kir kalır mı, ne dersiniz?” diye (Rasulullah) sorduklarında; onlar (Ashâb), “bu durumda onun (vücudunda) kirden hiçbir şey (eser) kalmaz” dediler. O (SAV) de: “Beş vakit namaz, işte böyledir. Allah, onun (beş vakit namaz) sayesinde hataları siler” buyurdu.”²⁶⁶

b. Kur’ân’ın Mücmelini Tafsil, Müşkilini Tavzih, Müphemini Ta’yin ve Umûmunu Tahsis Eden Hadisler:

Örnek 1:

{ رب إنهن أضللن كثيراً من الناس فمن تبعني فإنه مني و من عصاني فإنه غفورٌ رحيمٌ } وقال (ص): "من غشنا فليس منا".

“(Hz. İbrahim şöyle dedi:) Çünkü onlar (putlar), insanlardan birçoğunun sapması-na sebep oldular, Rabbim! Şimdi kim, bana uyarırsa o bendendir. Kim de bana karşı

²⁶⁴ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 56b. Hadis için bkz. Buhari. 2000: s. 259 (Buhari, Bed’u’l-Halk, 1); Buhari. 2000: s. 616 (Buhari, Tevhid, 15); Müslim. 2000: s. 1155 (Müslim, Tevbe, 15 [2970]) ve Tirmizi. 2000: s. 2016 (Tirmizi, Daavât, 99 [3543]).

²⁶⁵ Hûd 11/114.

²⁶⁶ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 84b. Hadis için bkz. Müslim. 2000: s. 782 (Müslim, Mesacid, 283); Tirmizi. 2000: s. 1939 (Tirmizi, Ebvâbü’l-Emsâl, 80 [2868]) ve Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali İbn Sinan en-Nesâî. 2001. **Sünenü’n-Nesâî, el-Müctebâ mine’s-Süneni (el-Kütübü’s-Sittetü)**: s. 2116 (en-Nesâî, salât, 7).

gelirse; artık sen, gerçekten çok bağışlayansın; pek esirgeyensin.”²⁶⁷ Rasulüllah (SAV), “bizi aldatan bizden değildir” buyurdu.²⁶⁸

Örnek 2:

{ فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَ كُنْتُ نَسِيًّا مَنْسِيًّا } قَالَ النَّبِيُّ {ص}: " لَا يَتَمَنَّى أَحَدُكُمْ الْمَوْتَ لَضَرِّ نَزَلَ بِهِ."

“Doğum sancısı, o’nu (Meryem’i) bir hurma ağacına (dayanmaya) sevk etti. “Keşke, bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim” dedi.”²⁶⁹ Nebî (SAV), “sizden hiç kimse, kendisine dokunan bir sıkıntı sebebiyle ölümü temenni etmesin (arzulamasın)” buyurmuştur.²⁷⁰

Örnek 3:

{ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى } وَ جَاءَ فِي الْحَدِيثِ: "إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى تِسْعَةٌ وَ تَسْعُونَ إِسْمًا مِنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ."

“Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. En güzel isimler, O’na mahsusur.”²⁷¹ Hadis-i şerifte şöyle varit olmuştur: “Muhakkak Allahü Teâlâ’nın doksan dokuz ismi vardır. Kim, onları sayarsa (ezberlerse); (muhaakak) cennete girer.”²⁷²

Örnek 4:

²⁶⁷ İbrâhîm 14/36.

²⁶⁸ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 93b. Hadis için bkz. Müslim. 2000: s. 695 (Müslim, İman, 164 [102]); Tirmizi. 2000: s. 1784 (Tirmizi, Büyü’, 74 [1315]); Ebû Davud. 2000: s. 1481 (Ebû Davud, Büyü’, 50 [3452]) ve İbn Mace. 2000: s. 12610 (İbn Mace, Ticaret, 36 [2224]).

²⁶⁹ Meryem 19/23.

²⁷⁰ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 111b. Hadis için bkz. Buhari. 2000: s. 534 (Buhari, Daavât, 30 [6349]); Müslim. 2000: s. 1145 (Müslim, Zikir, 10 [2680]); Tirmizi. 2000: s. 1744 (Tirmizi, Cenaiz, 3 [970]); Ebû Davud. 2000: s. 1457 (Ebû Davud, Cenaiz, 13 [3108]) ve en-Nesâî. 2000: s. 2207 (en-Nesâî, Cenaiz, 1 [1821]).

²⁷¹ Tâhâ 20/8.

²⁷² İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 116b. Hadis için bkz. Buhari. 2000: s. 539 (Buhari, Daavât, 68 [6410]); Müslim. 2000: s. 1144 (Müslim, Zikir, 5 [2677]) ve et-Tirmizî. 2000: s. 2012 (Tirmizi, Daavât, 87 [3507]).

{ و لو بسط الله الرزق لعباده لبغوا في الأرض و لكن ينزل بقدر ما يشاء إنه بعباده خبيرٌ بصيرٌ } و قال {ص}: "أخوف ما أخاف علي امتي زهرة الدنيا و كثرتها."

"Allah, kullarına rızıkı bol bol verseydi; (insanlar), yeryüzünde azarlardı. Fakat O, (rızıkı) dilediği ölçüde indirir. Çünkü O, kullarının haberini alandır, onları görendir."²⁷³ Nebî (SAV), "ümmetim hakkında en çok korktuğum şey, dünyanın süsü ve malının çokluğudur" buyurmuştur.²⁷⁴

Örnek 5:

{ إنا أنزلناه في ليلةٍ مباركةٍ إنا كنا منذرين { قال {ص}: "إن الله يرحم من امتي في هذه الليلة بعدد شعر أغنام بني كلب."

"Biz, onu (Kur'ân'ı) mübarek bir gecede indirdik. Kuşkusuz biz uyarıcıyızdır."²⁷⁵ Nebî (SAV), "muhakkak Allah, Benî Kelb (Kelboğulları) kabilesinin koyunlarının tüyleri sayısınca, bu gecede ümmetimden (günahkâr) olanlara merhamet eder" buyurmuştur.²⁷⁶

3. Kur'ân'ın Sahâbe Sözleri ile Tefsiri

Hız. Peygamber (SAV)'den sonra Kur'ân'ın âyetlerinin tefsirine dair söz söylemeye en fazla hak sahibi olanların, vahyin indiği dönemi müşahede eden, âyetlerin nüzûl sebeplerine muttali olan ve Hız. Peygamber'in tebliğ ve teybin faaliyetlerinin

²⁷³ Şûrâ 42/27.

²⁷⁴ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 240b. Hadis için bkz. Buharî. 2000: s. 115 (Buharî, Zekat, 47 [1465]); Buharî. 2000: s. 229 (Buharî, Cihad, 37 [2842]); Buharî. 2000: s. 540 (Buharî, Rikak, 7 [6427]); Müslim. 2000: s. 843 (Müslim, Zekat, 123 [1052]) ve en-Nesâî. 2000: s. 2255 (en-Nesâî, Zekat, 81 [2582]).

²⁷⁵ Duhân 44/3.

²⁷⁶ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 247b. Hadis için bkz. Tirmizî. 2000: s. 1720 (Tirmizî, Savm, 39 [739]). Tefsîru'l-Kur'ân'da geçen diğer hadis-i şerifler için bkz. İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 6a; 8a; 10b; 17a; 19b; 22b; 25a; 28b; 32a; 32b; 37b; 46b; 55a; 63a; 67b; 70b; 73b; 77b; 80a; 84a; 90a; 91b; 97a; 101b; 104a; 110a; 112b; 114b; 127a; 130a; 132b; 154a; 157b; 161b; 165b; 169b; 175b; 177b; 183b; 187b; 190a; 197b; 198b; 205b; 206b; 209a; 216a; 226b; 231b; 235a; 240a; 242b; 244a; 246a; 252b; 254b; 255a; 264a; 265b; 273a; 274b; 278b; 279b; 282a; 284a; 287b; 290b; 295b; 296b; 303b; 306a; 311a; 313a; 316b; 319b; 320b; 322a; 328a; 330a; 333b; 335b; 336a; 336b; 337b; 338b ve 343a.

den sürekli istifade eden Sahâbe olduğunu söyleyebiliriz.²⁷⁷ Sahâbe, Kur’ân’ın âyetlerini Hz. Peygamber’den öğrendikleriyle tefsir etmiştir. Eğer bir âyetin tefsirine dair Hz. Peygamber’in herhangi bir açıklaması mevcut değilse, o zaman kendi görüşlerine göre yorum yapmışlardır.²⁷⁸ Sahâbîlerin tefsire ilişkin nakil ve sözleri, rivâyet ettikleri hadislerle birlikte müsnedlerde toplanmıştır ve bunların çoğu da rivâyet tefsirlerinde mevcuttur.²⁷⁹

Tefsir âlimleri, Kur’ân ve Sünnetten sonra, Sahâbe’nin görüşlerini kaynak olarak kullanmışlardır. Aynı şekilde İrâkî de Kur’ân âyetlerini tefsir ederken Sahâbe sözlerinden nakillerde bulunmuştur. Nitekim görüşlerinden çokça nakilde bulunduğu Sahâbîler sırasıyla Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mes’ûd ve Ali b. Ebî Tâlib’dir.

Zikri geçen bu Sahâbîler hakkında daha önce bilgi verildiği için burada İrâkî’nin, diğer Sahâbî sözleriyle tefsir ettiği âyetlerden bazı örnekler sunmak istiyoruz.

Örnek 1:

{ و فاكهة و أبا { عن ابي بكر { انه سئل عن الأب فقال: "أي سماء تظلني أي أرض تظلني إذا قلت في كتاب الله ما لا علم لنا به." }

“Meyveler ve çayırlar (bitirdik).”²⁸⁰ Ebû Bekir (RA)’a bu âyetle ifade edilen “الأب” (çayır) kelimesi soruldu. O (RA) da: “Eğer hakkında bilgimizin olmadığı bir konuda Allah’ın kitabı ile ilgili bir şey söyleyecek olsam, hangi semâ (gök) beni gölgelendirir, (ve hangi yer beni üzerinde gezdirir).”²⁸¹

Örnek 2:

²⁷⁷ İshak Yazıcı. 1993. “Kur’ân’ın Yorumlanması’nda Temel İlkeler”. Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu. (22-23.Ekim.1992) OMÜİF - Samsun İlim Yayma ve Eğitim Vakfı. Samsun: Kardeşler Matbaası: s. 147.

²⁷⁸ Halil el-Kattan Menna’. 1993. *Mebahis fi Ulûmi’l-Kur’ân*. Beyrut: s. 336.

²⁷⁹ Bedrettin Çetiner. 1995. *Ebû’l-Berekat en-Neseffî ve Medarik Tefsiri*. İstanbul: MÜİF yay.: s. 15.

²⁸⁰ Abese 80/31.

²⁸¹ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 322b-323a. Krş. el-Kurtubî. 2006: XXII, 87; İbn Kesîr. 2000: XIV, 253. Tefsîru’l-Kur’ân’da Hz. Ebû Bekir’den yapılan diğer rivâyet için bkz. İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 284a.

{ و السابقون الأولون من المهاجرين و الأنصار و الذين اتبعوهم بإحسان رضي الله عنهم و رضوا عنه و أعد لهم جنات تجري تحتها الأنهار خالدين فيها أبداً ذلك الفوز العظيم } قال عمر: "كنت أظنها" و الأنصار" بالرفع عطف علي "و السابقون."

“(İslâm dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara güzellikle tâbi olanlar var ya, işte Allah, onlardan razı olmuştur; onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. Allah, onlara içinde ebedî kalacakları, alt yanlarından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu, büyük bir kurtuluştur.”²⁸² Bu âyetin tefsirine ilişkin olarak Hz. Ömer’in şunları söylemiştir: “Ben, âyette geçen “الانصار” kelimesinin, âyetin başındaki “و السابقون” (İslâm dinine girme hususunda öne geçen ilk muhacirler) ifadesine atıf yapılmak sûretiyle “الانصار” (el-ensâr) şeklinde merfu olduğunu zannediyorum (iddia ediyorum).”²⁸³

Örnek 3:

{ الله نور السموات و الأرض مثل نوره كمشكاة فيها مصباح المصباح في زجاجة الزجاجة كأنها كوكب دري يوقد من شجرة مباركة زيتونة لا شرقية و لا غربية يكاد زيتها يضيئ و لو لم تمسسه نار نور علي نور يهدي الله لنوره من يشاء و يضرب الله الأمثال للناس و الله بكل شيء عليم } عن ابي بن كعب "مثل نور من امن به."

“Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O’nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki; doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu,) nûr üstüne nûrdur. Allah, dilediği kimseyi nûruna erıştırir. Allah, insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah, her şeyi bilir.”²⁸⁴ Âyette ifade edilen Allah’ın nurunun temsilinden maksadın, “O’na (Al-

²⁸² Tevbe 9/100.

²⁸³ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 73a. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü’l-Mensûr**: VII, 392-395; el-Kurtubî. 2006: X, 343; İbn Kesîr. 2000: VII, 270. Tefsîru’l-Kur’ân’da Hz. Ömer’den yapılan diğer rivâyetler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 2a; 9a; 11b; 35a; 73b; 164b; 193b; 240a; 254a; 310b; 323b; 330b ve 340b.

²⁸⁴ Nûr 24/35.

lah'a) iman eden kimsenin temsili demek olduğu" Übey b. Kâ'b'dan rivâyet edilmiştir.²⁸⁵

Örnek 4:

{ و لو نشأ لأرينيكم فلعرفتهم بسيماهم ولتعرفنهم في لحن القول و الله يعلم أفعالكم } عن انسٍ "ما خفي علي رسول الله {ص} بعد هذه الآية شيء من المنافقين كان يعرفهم بسيماهم و لقد كنا في بعض الغزوات و فيها تسعة من المنافقين يشكرهم الناس فيثلوا ذات ليلة فاصبحوا و علي جبهة كل واحدٍ منهم مكتوبٌ هذا منافقٌ".

"Biz, dileydik onları sana gösterirdik de sen, onları yüzlerinden tanırdın. Andolsun ki sen, onları konuşma tarzlarından tanırsın. Allah, işlediklerinizi bilir."²⁸⁶ Bu âyetin tefsirine dair Enes b. Malik'in şöyle dediğı rivâyet edilmiştir: "Bu âyet, nazil olduktan sonra Rasûlullah (SAV)'e münafıklarla ilgili hiçbir şey gizli kalmadı. Böylelikle o (SAV), onları (münafıkları) yüzlerinden tanıyordu. Gazvelerden birindeydik ve (orduda) dokuz tane de münafık vardı. İnsanlar, onlara teşekkür ediyorlardı. Bir gece geldiler, fakat her birinin alnında "Bu, bir münafıktır" yazılı olduğı halde sabahladılar."²⁸⁷

Örnek 5:

{ القيا في جهنم كل كفارٍ عنيدٍ } قال الحجاج لبعض حرسه: "يا حرسى اضربا عنقه" فجري ذلك علي عادة كلامهم.

"(İki meleğe şu emir verilir:) "Haydi ikiniz, her inatçı kâfiri cehenneme atın!"²⁸⁸ Haccâc, bazı özel muhafızına "يا حرسى إضربا عنقه" (Ey özel muhafızım! Onun boynunu vur) derdi. Yani tek kişi olmasına rağmen iki kişiye emir verir gibi cüm-

²⁸⁵ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 138a. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürü'l-Mensûr**: XI, 61; el-Kurtubî. 2006: XV, 256; İbn Kesîr. 2000: X, 235.

²⁸⁶ Muhammed 47/30.

²⁸⁷ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 257b. Krş. el-Kurtubî. 2006: XIX, 283-284. Tefsîru'l-Kur'ân'da Hz. Enes b. Malik'ten yapılan diğ er rivâyetler için bkz. İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 141b ve 311a.

²⁸⁸ Kâf 50/24.

le kurardı. Böylelikle de (âyet), onların sözleri (dilleri) üzere cereyan etti (kullanıldı).»²⁸⁹

4. Kur'ân'ın Tabiîn Sözleriyle Tefsiri

Tabiîn'den olan âlimler, tefsirle ilgili bilgilerinin birçoğunu Sahâbe'den öğrenmiştir. Kur'ân'ın âyetlerinin tefsirine dair bilgileri işitme yoluyla nakletmişlerdir. Ancak kendi görüşlerini de ifade etmiş ve âyetlerden istidlâllerde (Bir delile dayanarak neticeye ulaşmak, delil getirerek anlamaya çalışmak) bulunmuşlardır.²⁹⁰ Bunların yanı sıra Tabiîn'in kendi görüşleriyle yaptıkları tefsirlerde, kendi görüşlerinin yanında yaşadıkları toplumun düşüncelerinin, adet ve geleneklerinin izlerini bulabilmekteyiz.²⁹¹

Bu dönemde isrâiliyyâta dair nakiller artmış ve tefsirlerde isrâiliyyâta çokça yer verilmiştir.²⁹² Bu sebeple Tabiîn'in sözlerinin tefsirdeki değeri, tartışma konusu olmuştur. Ancak Tabiîn'in tefsire dair bilgilerinin çoğu, kabul görmüştür ve tefsirlerde de kaynak olarak kullanılmıştır.²⁹³ İrâkî, Kur'ân'ın âyetlerini tefsir ederken sırasıyla Hasanü'l-Basrî, Mücâhid b. Cebr ve Katâde b. ed-Ed-Diâme olmak üzere birçok Tabiîn'in görüşlerine yer vermiştir.

İrâkî'nin, tefsirinde yer vermiş olduğu diğer Tabiîn rivâyetlerinden örnekler şunlardır:

Örnek 1:

{ و ما كان لمؤمن أن يقتل مؤمناً إلا خطأ و من قتل مؤمناً خطأ فتحرير رقبة مؤمنة و دية مسلمة إلي أهله
إلا أن يصدقوا فإن كان من قوم عدو لكم و هو مؤمن فتحرور رقبة مؤمنة و إن كان من قوم بينكم و بينهم

²⁸⁹ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 265b. Krş. İbn Kesîr. 2000: XIII, 191.

²⁹⁰ Menna`. 1993: s. 338.

²⁹¹ Cerrahoğlu. 1988. **Tefsir Tarihi**: s. 115.

²⁹² ez-Zehebî. 1976. **et-Tefsir ve'l-Müfessirûn**, I, 175.

²⁹³ Geniş bilgi için bkz. Bedreddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî. Ts. **el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'ân**. (Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim). Beyrut: II, 158; es-Suyûtî. Ts. **el-İtkan**: II, 228; Menna`. 1993: s. 338-339; Cerrahoğlu. 1988. **Tefsir Tarihi**: I, 113-114; ez-Zehebî. 1976. **et-Tefsir ve'l-Müfessirûn**, I, 128.

ميثاق فدية مسلمة إلى أهله و تحرير رقبة مؤمنة فمن لم يجد فصيام شهرين متتابعين توبة من الله و كان الله عليماً حكيماً { قال مسروق: "إن صوم الشهرين بدلٌ من الدية و العتق معاً."

“Yanlışlıkla olması dışında bir müminin, (başka) bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir. Meğer ki ölünün ailesi, o diyeti bağışlamış ola. (Bu takdirde diyet vermez). Eğer öldürülen mümin olduğu halde, size düşman olan bir toplumdan ise, mümin bir köle azat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumdan ise, ailesine teslim edilecek bir diyet ve bir mümin köleyi azat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin, Allah tarafından tevbesinin kabulü için, iki ay peş peşe oruç tutması lâzımdır. Allah, her şeyi bilendir; hikmet sahibidir.”²⁹⁴ Bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak Mesrûk, şunları ifade etmiştir: “Âyette ifade edilen iki ay oruç, hem diyetin; hem de köle azat etmenin (ikisinin de) bedelidir.”²⁹⁵

Örnek 2:

{ و اعلموا أنما غنمتم من شيءٍ فإن لله خمسه و للرسول و لذي القربي و اليتامي و المساكين و ابن السبيل إن كنتم امنتم بالله و ما أنزلنا علي عبدنا يوم الفرقان يوم التقى الجمعان و الله علي كل شيء قدير } فقال ابو العالية بظاهر الآية و قال: "تقسم الأغنام علي ستة: سهمٌ لله تعالى يصرف في مصالح الكعبة و عمارتها و سهمٌ لرسول الله {ص} كان يأخذه و يذخر منه قوت ستة ثم يصرف الباقي في الكراع و السلاح ثم بعد وفاته صار هذا السهم لمصالح المسلمين و سهمٌ لذوي قرابة رسول الله {ص} من بني هاشمٍ و بني مطلبٍ دون بني عبد الشمس و بني نوفل فإن عبد منافٍ كان له أربعة أولادٍ أحدهم هاشمٌ و هو جد النبي {ص}."

“Eğer Allah’a ve hak ile bâtılın ayrıldığı gün, iki ordunun birbiri ile karşılaştığı gün (Bedir savaşında) kulumuza indirdiğimize inanmışsanız; bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri, Allah’a, Resulüne, o’nun akrabalarına yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Allah, her şeye hakkıyla kâdirdir.”²⁹⁶ Bu âyetin tefsirine dair Ebû’l-Âliye, âyetin zahirî anlamında olduğunu söylemiş ve şunları ifade etmiştir: “Ganimetler, altıya taksim edilir. Bir kısmı, Allahü Teâlâ

²⁹⁴ Nisâ 4/92.

²⁹⁵ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 36b. Krş. el-Kurtubî. 2006: VII, 31.

²⁹⁶ Enfâl 8/41.

için olup, Kâ'be ve onun yapımı içindir (kullanılır). Diğer bir kısmı ise Rasûlullah (SAV) içindir. O (SAV), o kısmı alır ve biriktirirlerdi. Daha sonra da kalanı, diğer işler ve silahlanmak için harcanırdı. O (SAV)'nın vefatından sonra bu pay, Müslümanların menfaatleri doğrultusunda kullanıldı. Diğer bir pay da Abdüşşemsoğulları ve Nevfeloğullarının dışında kalan Hâşimoğulları ve Muttaliboğullarından olan Rasûlullah (SAV)'in akrabalarına aitti. Nitekim Abdimenâf'ın dört çocuğu vardı ki, onların ilki de Nebî (SAV)'in dedesi olan Hâşim'dir."²⁹⁷

Örnek 3:

{ و الذين يرمون المحصنات ثم لم ياتوا بأربعة شهداء فاجلدوهم ثمانين جلدة و لا تقبلوا لهم شهادة أبداً و أولئك هم الفاسقون } و قال الشعبي: "تقبل توبته و لا تقبل شهادته."

“Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu isbat için) dört şahit getiremeyenlere, seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini ebediyyen (hiçbir zaman) kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkârdırlar.”²⁹⁸ Bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak Şâ'bî demiştir ki; “O (iftira eden kimse)'nin tevbesi kabul edilir, ancak şahitliği kabul edilmez.”²⁹⁹

Örnek 4:

{ و يوم يحشرهم و ما يعبدون من دون الله فيقول أ أنتم أضللتم عبادي هؤلاء أم هم ضلوا السبيل } عن الكلبي "ينطق الله الأصنام و سألها."

“O gün Rabbin, onları ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri toplar da; der ki: “Şu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?”³⁰⁰ Bu âyetin tef-

²⁹⁷ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 66a. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü'l-Mensûr**: VII, 125; el-Kurtubî. 2006: X, 19; İbn Kesîr. 2000: VII, 81-82.

²⁹⁸ Nûr 24/4.

²⁹⁹ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 135a. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü'l-Mensûr**: X, 647; el-Kurtubî. 2006: XV, 133; İbn Kesîr. 2000: X, 171.

³⁰⁰ Furkân 25/17.

siri ile ilgili olarak Kelbî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: “Allah, putları konuştu-
rur ve onları sorguya çeker.”³⁰¹

Örnek 5:

{ الم تروا أن الله سخر لكم ما في السموات و ما في الأرض و أسبغ عليكم نعمه ظاهرة و باطنة و من الناس
من يجادل في الله بغير علم و لا هدي و لا كتابٍ منيرٍ { عن الضحاك "حسن الصورة و امتداد القامة و
تسوية الأعضاء." }

“Allah’ın, göklerde ve yerdeki (nice varlık ve imkânları) sizin emrinize verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmediniz mi? Yine de insanlar içinde, -bilgisi, rehberi ve aydınlatıcı bir kitabı yokken- Allah hakkında tartışan kimseler vardır.”³⁰² Bu âyette ifade edilen “Allah’ın nimetleri” ile ilgili olarak Dahhâk’ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Âyette belirtilen husus, (insanın) dış görünüş güzelliği (Allah’ın insanı güzel bir şekilde yaratması), boyunun uzaması (ayakta durabilmesi) ve (insanın) organlarının düzgünlüğüdür.”³⁰³

5. Kıssa ve İsrâiliyyât Karşısındaki Tutumu

İsrâiliyyât, “İsrâîlî bir kaynaktan nakledilen hikâye veya olay” şeklinde tarif edilen “İsrâiliyye” kelimesinin çoğuludur. Nakledilen bilgilere göre İsrâîl, Kur’ân’da adı geçen on iki Yahudi kabilesinin atası olan Hz. Yakub (AS)’ın adıdır. İbranice olan İsrâîl kelimesi, kul, köle anlamına gelen “İsrâ” ile Allah anlamına gelen “îl”den oluşmaktadır ve anlamı da “Allah’ın kulu” demektir.³⁰⁴ İsrâiliyyât kelimesinin terim anlamı ise İslam dinine özellikle de “tefsirlere girmiş olan Yahudî, Hristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıdır. Bunların yanı sıra İsrâiliyyât, “İslam dinine olumlu ya da olumsuz etki yapması için uydurulmuş olan Hz. Peygamber

³⁰¹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 142b. Krş. el-Kurtubî. 2006: V, 378.

³⁰² Lokmân 31/20.

³⁰³ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 176a. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü’l-Mensûr**: XI, 656; el-Kurtubî. 2006: XVI, 486.

³⁰⁴ Abdullah Aydemir. Ts. **Tefsirde İsrailiyyat**. Ankara: DİB yay.: s. 6.

(SAV)’e, onun Ashâb’ına ve sonraki dönemlerde yaşayan insanlara dayandırılarak elde edilen her türlü haber” olarak da değerlendirilebilir.³⁰⁵

İsrâiliyyât’ın İslam’a ait olan kültüre karışması ile ilgili birçok nedenler zikredilebilir. Sahâbe döneminden itibaren İslam kültürüne karışmaya başlayan isrâiliyyât, Tabiîn döneminde daha da çoğalmıştır.³⁰⁶ Maalesef sonraki nesillerde de aynı ilgiyi gören isrâiliyyât, çoğunlukla hiçbir eleştiriye tâbi tutulmaksızın rivâyet edilmiştir. Hele hele rivâyet tefsirlerinde ise isrâiliyyâta çokça yer verilmiştir.

İrâkî’nin tefsirinde yer alan isrâiliyyât rivâyetlerine gelince, onlardan bazı örnekler şunlardır:

a. Ashab-ı Kehf (Mağara Arkadaşları) İle İlgili İsrâiliyyât:

{ و تحسبهم أيقاظاً و هم رقودٌ و نقلهم ذات اليمين و ذات الشمال و كلبهم باسطٌ ذراعيه بالوصيد لو اطلعت عليهم لوليت منهم فراراً و لملئت منهم رعباً و كذلك بعثناهم ليتساءلوا بينهم قال قائلٌ منهم كم لبثتم قالوا لبثنا يوماً أو بعض يومٍ قالوا ربكم أعلم بما لبثتم فابعثوا أحدكم بورقكم هذه الي المدينة فلينظر أيها أزكي طعاماً فليأتكم برزقٍ منه وليتلطف و لا يشعرن بكم أحداً } حتي لا ياكل الأرض لحومهم إذا استمروا عليها قيل كانوا يقلبون في كل سنةٍ مرتين و قيل كانوا يقلبون في يومٍ عاشورا. و هذا أعمالا دليل عليها حتي أن معاوية بعث قومًا يستطلعون خبرهم فلما دخلوا من باب الكهف بعث الله ريحاً شديدةً فأخرجتهم و هم كارهون فبلغ معاوية فقال له بعض جلساءه: "قد منع الله من هو خبير منك من روايتهم." كانوا يظنون أن الشمس غابت فالتفتوا وراءهم فراوهم لم يغب فقالوا: "بعض يومٍ." و كان معهم دراهم من ضرب دقيانوس الملك المقدم لم يتغير للضرب تغييراتٌ كثيرةٌ في مدة ثمانية سنواتٍ.

“Kendileri uykuda oldukları halde sen, onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çevirirdik. Köpekleri de, mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi. Eğer onların durumlarına muttali olsa idin, dönüp onlardan kaçardın ve gördüklerin yüzünden için korku ile dolardı. Böylece biz, aralarında birbirlerine sormaları için onları uyandırdık. İçlerinden biri: “Ne kadar kaldınız?” dedi. (Kimi:) “Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık” dediler; (kimi de:) “Rabbimiz, kaldığınızı

³⁰⁵ ez-Zehebî. 1976. *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 165; Aydemir. Ts. *Tefsirde İsrailiyyat*: s. 6-7; Mustafa Ünver. 2008. *Tefsirde Öteki Celâleyn'de İsrâiliyyât*. Samsun. Sidre yay. 1. Baskı: s. 34-35.

³⁰⁶ ez-Zehebî. 1976. *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 169-170; Akk. 1986: s. 261-263.

müddeti daha iyi bilir. Şimdi siz, içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de, baksın. (Şehrin) hangi yiyeceği daha temiz ise size ondan erzak getirsin; ayrıca nâzik davransın (gizli hareket etsin) ve sakın sizi kimseye sezdirmesin” dedi.”³⁰⁷ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirine dair şunları ifade etmiştir: “Öyle ki, onlar yerde yatıyorlardı ama yer, onların etlerini yemiyordu (vücutlarına zarar vermiyordu). Onların, (Ashab-ı Kehf’in) yılda iki defa döndürüldükleri söylenmiştir. Bir görüşe göre ise Aşure günü döndürülmekteydiler. Bu da onların davranış sergilediklerinin delilidir... Nakledildiğine göre Muaviye, onların (Ashab-ı Kehf’in) haberini (durumunu) öğrensinler, bildirsinler diye bir grup gönderdi. O grup, mağaranın kapısından girdiklerinde Allah şiddetli bir rüzgar gönderdi. (Çıkmayı) istemeseler de; o (rüzgâr), onları dışarı çıkardı. Bu durum, Muaviye’ye ulaşınca; onun yanında oturan (ilim sahibi kimselerden) bazıları o’na şöyle dediler: “Muhakkak Allah, onların durumunu sana getirecek olan kimseye engel olmuştur.” Onlar (Ashab-ı Kehf), güneşin battığını sandılar. Hâlbuki arkalarına döndüklerinde onu (güneşi) gördüler. Bunun üzerine onlar “günün belli bir bölümünde (kaldık)” dediler. Yanlarında da değişikliğe uğramamış olan ve geldikleri şehrin hükümdarı Dakyanus’un bastırdığı dirhemler vardı. Hâlbuki seksen yıl süresince (dirhemlerin) basımlarında birçok değişiklikler olmuştu.”³⁰⁸

b. Hz. Yûnus (AS) Hakkındaki İsrâiliyyât:

{ فاستجبنا له و نجيناه من الغم و كذلك نجى المؤمنين { هو من ظلمة الخطيئة و قيل "من غم بطن الحوت." و روي أن الله أوحى الي الحوت أن لا يكسر له عظمًا و لا يخدش له جلداً و أني جعلت حبسه تأديبًا و جعلت بطنك محبسًا له و لم أجعله غذاءًا لك. و قيل "أقام في بطنه أربعين يومًا" و قيل "ثلاثة أيام" و قيل "من إرتفاع النهار إلي اخره" و قيل "أربع ساعات." }

“Bunun üzerine onun duasını kabul ettik ve onu kederden kurtardık. İşte biz, müminleri böyle kurtarıyoruz.”³⁰⁹ Müfessir, bu âyeti tefsir ederken demiştir ki; “O (Hz. Yunus’un başına gelen musibet), (yaptığı) bir hatanın vebalindendi. Âyette ifade

³⁰⁷ Kehf 18/18-19.

³⁰⁸ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 104b-105a. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürri'l-Mensûr**: IX, 507-508; el-Kurtubî. 2006: XIII, 229. Ayrıca bkz. Mustafa Ünver. 2003. **Hurûflik ve Kuran Nesiî Örneği**. Ankara. Fecr yay. 1. Baskı: s. 274.

³⁰⁹ Enbiyâ 21/88.

diye vahyetti. O (Hz. Mûsâ) da vurdu ve denizde on iki yol oldu. Her biri (boy) için geniş bir yol vardı.”³¹²

d. Hz. Mûsâ (AS) ve Annesi Hakkındaki İsrâiliyyât:

{ و أوحيناً إلي أم موسي أن أرضعيه فإذا خفت عليه فألقيه في اليم و لا تخافي و لا تحزني إنا رآدوه إليك و جاعلوه من المرسلين } فلما وضعته ظهر معه نور بين عينيه فعظم في قلبها و احبته فلم تتم علي الولد فلما خرجت دخل الذبائحون فأخذت ابنها من الدهش فألقته في التنور و النار مشتعلة فيه و لا يدري ما تصنع فلما خرج الذبائحون لم تدر اين ولدها فسمعت بكيه في التنور فوجدته قد صار عليه برداً و سلاماً. فلما خرج فرعون في قتل الولدان أوحى الله إليها أن تلقيه في اليم و روي انها أرضعته ثلاثة أشهر في تابوت من بردي.

“Mûsâ’nın anasına: “Onu emzir, kendisine zarar geleceğinden endişelendiğinde, onu denize (Nil nehrine) bırakıver, hiç korkup kaygılanma; çünkü biz, onu sana geri vereceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız” diye bildirdik.”³¹³ Bu âyeti, müfessir şöyle tefsir etmiştir: “O (Mûsâ (AS)’ın annesi), onu doğurduğunda onun doğumu ile birlikte gözlerinin tam ortasında bir nur peyda oldu (çok sevindi). Kalbinde ise ona karşı büyük bir sevgi oluştu ve o’nu (Mûsâ’yı) çok sevdi. Çocuğu yüzünden geceleri uykusuz kaldı. Bir keresinde dışarı çıktığında; (Firavun’un çocuk) katilleri geldi. O’nu (Mûsâ’nın annesini) oğlu hakkında (bulunur düşüncesiyle) bir korku aldı. Ne yapacağını bilemez halde onu (Mûsâ’yı) içersinde ateş yanan tandıra attı. Katiller gittiğinde kadın, oğlunun nerede olduğunu bilemedi (hatırlayamadı). Derken tandırın içinden o’nun (Mûsâ’nın) ağlamasını işitti. O’nu serinlik ve selamet içersinde buldu. Firavun, erkek çocuklarının öldürülmesine başlayınca; Allah, O’na (Mûsâ’nın annesine) o’nu (Mûsâ’yı) nehre bırakmasını vahyetti (bildirdi). Annesinin (Mûsâ’yı) taşınabilen bir tabutta üç ay boyunca emzirdiği de rivâyet edilmiştir.”³¹⁴

e. Hz. Mûsâ (AS) ve Kârûn İle İlgili İsrâiliyyât:

³¹² İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 151a. Krş. es-Suyûtî. 2003. *ed-Dürri’l-Mensûr*: XI, 262. Ayrıca bkz. İbrahim Çelik. 1996. “Furkan” md. *DİA*. İstanbul. TDV yay.: XIII, 220-221.

³¹³ Kasas 28/7.

³¹⁴ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 162a. Krş. el-Kurtubî. 2006: XVI, 233-234.

{ إن قارون كان من قوم موسى فبغى عليهم و اتيناه من الكنوز مآ إن مفاتحه لتتوأ بالعصبة اولي القوة إذ قال له قومه لا تفرح إن الله لا يحب الفرحين } كان قارون حسن الصورة و كان أقرأ بني إسرائيل للتورية و لكنه نفاق و قال إذا كانت النبوة لموسي و الحبورة لهرون "فما لي" و قيل إنه خاطب موسى فقال له: "إذا كانت النبوة لك و الحبورة لأخيك فما لي" فقال له موسى: "هذا من أمر الله و ليس لي فيه صنع." فقال: "و الله لا أصدقك حتي تأتي بآية" فجمع موسى عصي الصلحاء و الأبرار و ربطها و جعلها فيه فكان الوحي ينزل علي فيها فأصبحت عصي موسى وحده عليها ورق خضر و ليس علي عصي غيره شيء فقال قارون "ما هذا بأعجب مما يأتي به من السحر."

“Kârûn, Mûsâ’nın kavminden idi de; onlara karşı azgınlık etmişti. Biz, ona öyle hazineler vermiştik ki, anahtarlarını güçlü kuvvetli bir topluluk zor taşırdı. Kavmi, ona şöyle demişti: “Şımarma! Bil ki Allah, şımarıkları sevmez.”³¹⁵ İrâkî, bu âyeti tefsir ederken şunları söylemiştir: “Kârûn, yakışıklı ve İsrailoğulları içersinde Tevrât’ı en çok okuyan kimseydi. Ancak münafıklık etti ve “Niçin bana değil de; Mûsâ’ya peygamberlik, Harun’a da din adamlığı veriliyor!” dedi. O’na Mûsâ ile konuş denildiğinde, o’na (Mûsâ’ya) “Niye ben değil de; peygamberlik senin, din adamlığı kardeşinin oluyor?!” dedi. Bunun üzerine Mûsâ da “bu, Allah’ın emridir (işidir); bu hususta benim yapabileceğim bir şey yok!” dedi. O (Kârûn) da “Allah’a yemin ederim ki, bir mucize getirmediğin seni tasdik etmem (sana iman etmem)” dedi. Bunun üzerine Mûsâ, salihlerin ve itaatkar kulların asâlarını bir araya getirdi ve onları bağladı. Kendi asasını da onların içine koydu. Asalar, bu konumda iken vahiy nazil oldu. Sonuçta Mûsâ’nın asası, apayrı bir özelliğe sahip yegane tek asa oluverdi. Çünkü onun üzerinde yeşil bir yaprak vardı; diğerlerinin asalarının üzerinde ise hiçbirşey yoktu. Bunlara rağmen Kârûn şöyle dedi: “Bunda şaşılacak bir şey yok. O’nun (Mûsâ’nın) getirdiği (mucize) sihirden başka bir şey değil.”³¹⁶

İfade edilen bu örneklerden de anlaşılacağı gibi müfessir İrâkî, tefsirinde farklı konularla ilgili isrâîlî rivâyetlere yer vermiştir.³¹⁷ Ayrıca kıssalar hakkında

³¹⁵ Kasas 28/76.

³¹⁶ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 165b-166a. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürü’l-Mensûr**: XI, 505; el-Kurtubî. 2006: XVI, 313-315.

³¹⁷ Tefsîru’l-Kur’ân’da yer alan İsrâiliyât ile ilgili örnekler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 5b; 6b; 7a; 10b; 17b; 19a; 23b; 62a; 63a; 79b; 82b; 85b; 105a; 107b; 108b; 116b; 117a; 119a; 126a; 126b; 145a; 151b; 162b; 163a; 166b; 175a; 203b; 204a; 213a; 216a; 217b; 218a; 229a ve 328b.

Kur’ân’da varit olmayan, temas edilmeyen Tevrat kaynaklı rivâyetlere de yer vermiştir. Bu sebeple müfessir İrâkî’nin, isrâiliyyât karşısındaki tutumunun eleştirilebileceğini söyleyebiliriz.

B- Dirâyet Metodu Açısından Tefsirin Özellikleri

Dirâyet, sözlükte “bilmek, idrak etmek” anlamına gelmektedir.³¹⁸ Dirâyet tefsiri, rivâyetin yanı sıra dil, edebiyat, çeşitli dînî ilimler ve diğer bilgilere dayanılarak yapılan tefsirdir. Burada sözü edilen rey’den maksat ise ictihaddır.³¹⁹ Dirâyet tefsirinin doğru olup olmadığı ilk dönemlerde tartışılmıştır. Bazı âlimler, bu tefsiri reddetmiş; bazıları ise kabul etmişlerdir.³²⁰

İrâkî, Tefsîru’l-Kur’ân’da fıkıh, kelâm, tasavvuf, kıraat, dil ve belagat ile ilgili birçok konuya değinmiştir. Ayrıca Kur’ân ilimleri ile ilgili konulara da temas ettiği olmuştur. Tefsîru’l-Kur’ân, dirâyet tefsirlerinin sahip olduğu bazı nitelikleri haiz olup, dirâyet ağırlıklı bir tefsirdir.

İrâkî’nin Tefsîru’l-Kur’ân adlı eserini dirâyet metodu yönünden şu şekilde inceleyebiliriz:

1- Ulûmu’l-Kur’ân Açısından Tefsirinin Özellikleri

a. Esbab-ı Nüzûl’ü (Nüzûl Sebeplerini) Belirtme Metodu

“Nüzûl (âyetin veya âyetlerin inişi) ortamında meydana gelen bir olay veya Hz. Peygamber’e yöneltilmiş bir soru üzerine veya vukû bulduğu günlerde olayı içeren özellikleri kapsamak, cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere bir veya daha fazla âyetin inmesine vesile teşkil eden ve vahyin nazil olduğu ortamı res-

³¹⁸ İbn Manzûr. 2005: V, 253.

³¹⁹ İsmail Cerrahoğlu. 1983. **Tefsir Usulü**. Ankara: TDV yay.: s. 230; Ali Turgut. 1991. **Tefsir Usulü ve Kaynakları**. İstanbul: MÜİF yay.: s. 250.

³²⁰ Geniş bilgi için bkz. ez-Zehebî. 1976. **et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn**, I, 225-227; Akk. 1986: s. 168-169.

meden hadise” olarak tarif edilen “sebeb-i nüzûl”ü³²¹ bilmenin, Kur’ân’ın anlaşılması açısından, birçok faydası vardır. Kur’ân’daki bir hükmün konulmasına sebep teşkil eden hikmetin kavranması, âyetlerdeki müşkil ve müphem olan noktaların aydınlatılması ve anlamın daha iyi anlaşılması gibi hususlar, söz konusu faydalardandır.³²² Nüzûl sebepleri, ictehadî olarak değil; ancak o âyetlerin inişine bizzat şahit olan yahut da nüzûl sebeplerini yakından bilip bunları araştıran Sahâbeden, sahih rivâyet veya işitme yoluyla nakledilmek sûretiyle bilinebilir.³²³

Bu hususta el-Vâhidî, bir âyetin tefsirinin, âyetin kıssası ve sebeb-i nüzûlünü bilmeden yapılamayacağını, ayrıca Sahâbeden işitme ve rivâyete dayanmaksızın, âyetlerin nüzûl sebepleri hakkında görüş belirtilemeyeceğini savunmuştur.³²⁴ Bazı âlimler ise -esbab-ı nüzûl rivâyetlerini ilmî bir eleştiriye veya incelemeye tabi tutmaksızın- bu rivâyetleri sınıflandırmadan ve rivâyet kalıplarını göz önünde bulundurmadan yapılacak bir değerlendirmenin, Kur’ân’ın doğru şekilde anlaşılmasına sebep olacağı düşüncesiyle esbab-ı nüzûl rivâyetlerini, belli başlı tasniflere tabi tutmuşlar ve bu konuda nakledilen tüm rivâyetlerin aynı değeri taşımadığını ifade etmişlerdir.³²⁵

Îrâkî, âyetlerin nüzûl sebeplerini belirtme hususuna önem vermiştir. Nüzûl sebeplerini naklederken, sıklıkla “نزلت” ve “انزلت” ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca Tefsîru’l-Kur’ân’da naklettiği esbab-ı nüzûl rivâyetlerini; “Özet muhteva şeklinde sebeb-i nüzûl nakletmesi,” “Olayı detaylıca zikretmek sûretiyle sebeb-i nüzûl nakletmesi” ve “Bir âyet hakkında birden fazla sebeb-i nüzûl nakletmesi” şeklinde alt başlıklar halinde sunmamız mümkündür:

(1) Özet Muhteva Şeklinde Sebeb-i Nüzûl Nakletmesi:

³²¹ Ahmet Nedim Serinsu. 1994. **Kur’ân’ın Anlaşılmasında Sebeb-i Nüzûlün Rolü**. İstanbul: Şule yay.: s. 68.

³²² Geniş bilgi için bkz. ez-Zerkeşî. Ts: I, 23; es-Suyûtî. Ts. **el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân**: I, 38-39; Menna`. 1993: s. 79; İshak Yazıcı. 1987. **Nüzûl Sebeplerini Bilmenin Kur’ân Tefsirindeki Önemi**. İlahiyat Fakültesi Dergisi. Sayı: 2. Samsun: s. 117-118; Mevlüt Güngör. 1995. **Kur’ân Araştırmaları 1**. İstanbul. Kur’ân Kitaplığı yay.: s. 55-60.

³²³ es-Suyûtî. Ts. **el-İtkân**: I, 41; Menna`. 1993: s. 76.

³²⁴ Ebû’l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî en-Nisâbûrî. 1968. **Esbâbu’n-Nüzûl**. Kahire: Müessesetü’l-Halebî: s. 4.

³²⁵ Geniş bilgi için bkz. Serinsu. 1994: s. 116-117.

Örnek 1:

{ فاستجاب لهم ربهم أني لا اضيع عمل عاملٍ منكم من ذكرٍ أو انثي بعضكم من بعضٍ فالذين هاجروا و اخرجوا من ديارهم و اودوا في سبيلي و قاتلوا و قتلوا لأكفرن عنهم سيئاتهم ولأدخلنهم جناتٍ تجري من تحتها الأنهار ثواباً من عند الله و الله عنده حسن الثواب } روي أن ام سلمة قالت: "يا رسول الله لو كان في النساء خيرٌ لأنزل الله فيهن قرآنًا" فنزلت الآية.

“Bunun üzerine Rableri, onların dualarını kabul etti. (Dedi ki:) “Ben, erkek olsun kadın olsun -ki hep birbirinizdensiniz- içinizden, çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım. Onlar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolunda eziyete uğradılar, çarpıştılar ve öldürüldüler; andolsun, ben de onların kötülüklerini örteceğim ve onları alt (yan)larından ırmaklar akan cennetlere koyacağım.” Bu mükâfat, Allah tarafındandır. Allah, karşılığın güzeli O’nun katındadır.”³²⁶ Bu âyetin sebep-i nüzûlü ile ilgili olarak rivâyet edildiğine göre “Ümmü Seleme, Rasûlullah’a hitaben “Ey Allah’ın Rasûlü! Eğer kadınlarda hayır olsaydı, muhakkak Allah, onlar (kadınlar) hakkında âyet indirirdi” dedi. Bunun üzerine de bu âyet nazil oldu.”³²⁷

Örnek 2:

{ فاستفتهم أ هم أشد خلقاً أم من خلقنا إنا خلقناهم من طينٍ لازبٍ } قيل "نزلت في أبي الأشد ابن كلد."}

“(Rasûlüm!) Şimdi sor onlara! Yaratma bakımından onlar mı daha zor, yoksa bizim yarattığımız (insanlar) mı? Şüphesiz biz kendilerini yapışkan bir çamurdan yarattık.”³²⁸ Bu âyetin “Ebû'l-Eşed b. Kelde hakkında nazil olduğu” belirtilmiştir.³²⁹

Ebû'l-Eşed b. Kelede el-Cümehi, güçlü kuvvetli birisiydi. Gücüne kuvvetine aldanır ve Hz. Muhammed’e olan düşmanlığı uğruna çok mal harcadığını söylerdi.

³²⁶ Âl-i İmrân 3/195.

³²⁷ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 30a. Krş. el-Vâhidî. 1968: s. 93; es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü'l-Mensûr**: IV, 187; Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân el-Endelûsî. 1993. **Tefsîru Bahri'l-Muhît**. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye: III, 150.

³²⁸ Saffât 37/11.

³²⁹ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 208a.

Örnek 3:

{ أمن هو قانتٌ آناء الليل ساجداً و قائماً يحذر الآخرة و يرجوا رحمة ربه قل هل يستوي الذين يعلمون و الذين لا يعلمون إنما يتذكر أولوا الألباب } و قيل "نزلت في عمار بن ياسرٍ و أبي حذيفة بن المغيرة المخزومي."

“Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çeken ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkârcı gibi) midir? (Resûlüm!) De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür.”³³⁰ İfade edildiğine göre “bu âyet, Ammâr b. Yâsir ve Ebû Huzeife b. el-Müğîra el-Mahzûmî hakkında nazil olmuştur.”³³¹

Örnek 4:

قال المشركون للنبي {ص}: "أعبد الهتنا سنة و نعبد الهك سنة" فنزلت { قل أغير الله تامروني أعبد أيها الجاهلون }.

Müşrikler, Nebî (SAV)’e “bir yıl bizim ilahlarımıza ibadet et; bir yıl da biz senin ilahına ibadet edelim” dediler. Bunun üzerine de “De ki: “Ey cahiller! Bana Allah’tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz”³³² âyeti nazil oldu.”³³³

Örnek 5:

{ يسمع آيات الله تتلي عليه ثم يصر مستكبراً كأن لم يسمعها فبشره بعذابٍ أليم } قيل "نزلت في النضر بن الحارث."

“O, Allah’ın kendisine okunan âyetlerini işitir de; sonra büyüklük taslayarak sanki hiç onları duymamış gibi (küfründe) direnir. (Rasûlüm!) İşte onu acı bir azap ile müjdele!”³³⁴ Bir görüşe göre “bu âyet, Nadr b. el-Hâris hakkında nazil

³³⁰ Zümer 39/9.

³³¹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 22b. Krş. el-Vâhidî. 1968: s. 247; es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü’l-Mensûr**: XII, 637.

³³² Zümer 39/64.

³³³ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 223b. Krş. Ebû Hayyân el-Endelûsî. 1993: VII, 320.

ile müjdele!”³³⁴ Bir görüşe göre “bu âyet, Nadr b. el-Hâris hakkında nazil olmuştur.”³³⁵

(2) Olayı Detaylıca Zikretmek Sûretiyle Sebeb-i Nüzûl Nakletmesi:

Örnek 1:

{ احل لكم ليلة الصيام الرفث إلي نسلكم هن لباس لكم و أنتم لباس لهن علم الله أنكم كنتم تختانون أنفسكم فتأب عليكم و عفا عنكم فالآن باسروهن و ابتغوا ما كتب الله لكم و كلوا و اشربوا حتي يتبين لكم الخيط الأبيض من الخيط الأسود من الفجر ثم أتموا الصيام إلي الليل و لا تباشروهن و أنتم عاكفون في المساجد تلك حدود الله فلا تقربوها كذلك يبين الله آياته للناس لعلهم يتقون } عن بعض الصحابة جامع إمرأته بعد العشاء و شكى ذلك إلي النبي {ص} فنزل تحليل الأكل و الجماع إلي طلوع الشمس.

“Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, sizin için birer elbise; siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah, sizin kendinize kötülük ettiğinizi bildi ve tevbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık (ramazan gecelerinde) onlara yaklaşın (yaklaşabilirsiniz) ve Allah’ın sizin için takdir ettiklerini isteyin. Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yeyin, için, sonra akşama kadar orucu tamamlayın. Mescitlerde ibadete çekilmiş olduğunuz zamanlarda kadınlarla birleşmeyin. Bunlar, Allah’ın koyduğu sınırlardır. Sakın bu sınırlara yaklaşmayın. İşte böylece Allah, âyetlerini insanlara açıklar; umulur ki korunurlar.”³³⁶ Bu âyetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili olarak müfessir şu bilgileri aktarmıştır: “Sahâbe’den biri, hanımıyla cinsel ilişkiye girdi ve bu durumu Nebî (SAV)’e şikâyet etti (açıklık getirmesini istedi). Bunun üzerine de bu âyet indi.”³³⁷

İslam’ın ilk yıllarında oruçlu olan kimse, akşam iftar edince yatsı namazını kılıp uyuyuncaya kadar yeyip içerdi. Sonradan bir şeyler yemek, içmek ve kadınlarla cinsel ilişkiye girmek ise haramdı. Bazı Müslümanlar, bu duruma dayanamadılar

³³⁴ Câsiye 45/8.

³³⁵ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 250b. Krş. Ebû Hayyân el-Endelûsî. 1993: VIII, 44.

³³⁶ Bakara 2/187.

³³⁷ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 14a. Krş. el-Vâhidî. 1968: s. 30-31; es-Suyûtî. 2003. *ed-Dürri’l-Mensûr*: II, 272.

ve hanımlarıyla cinsel ilişkiye girdiler. Bazıları ise iftardan sonra hemen uyurlar ve bu sebeple de sonraki gün açlık ve susuzluktan baygınlık geçirdikleri olurdu. Allah, müminlere merhamet etti ve bir kolaylık olmak üzere bu âyeti indirdi. “Beyaz iplik ve siyah iplik” ifadelerinden maksat, “tanyerinin ağarmasından” ilavesi ile açıklığa kavuşturmuştur. Buna göre orucun başlaması gereken zaman (imsak), güneşin doğmasına değil; fecrin doğmasına, yani tanyerinin ağarmaya başlamasına bağlıdır. İplik tabiri ise tanyeri ağarmasının başlangıcını ifade etmektedir. Aydınlık yayılıp yükselince, artık ona “beyaz iplik” denemez. Aydınlığın başladığı an, sahurun bittiği ve imsakin başladığı andır ki, aynı zamanda bu, sabah namazının da vaktidir.

Örnek 2:

{ و لا تقولن لشيئٍ إني فاعلٌ ذلك غداً إلا ان يشاء الله } نزلت حين قال رسول الله {ص} للكفار: "سأخبركم غداً" أو لم يقل: "إن شاء الله".

“(Ey Rasûlüm!) Hiçbir şey için “Bunu yarın yapacağım” deme. Ancak Allah dilerse (yapacağım de).”³³⁸ Müfessir İrâkî, “Rasûlüllah (SAV)’in kâfirlere “yarın size haber vereceğim” deyip veya “İnşâallah (Allah izin verirse)” demediğinde, bu âyet-i kerime’nin nazil olduğunu” söylemiştir.³³⁹

Örnek 3:

{ هذان خصمان اختصموا في ربهم فالذين كفروا قطعتم لهم ثيابٌ من نارٍ يصب من فوق رؤوسهم الحميم } و قيل "نزلت في المسلمين و أهل الكتاب" قال اهل الكتاب: "كتابنا و نبينا أسبق" فقال المسلمون: "نبينا خاتم الأنبياء و كتابنا يقضي علي كتابكم" فنزلت.

“Şu iki gurup, Rableri hakkında çekişen iki hasımdır. Hakikat şu ki, inkâr edenler için ateşten bir elbise biçilmiştir. Onların başlarının üstünden kaynar su dökülecektir.”³⁴⁰ Müfessir, “bu âyetin Müslümanlar ile Ehl-i Kitab (kendilerine kitap verilenler) hakkında nazil olduğunun ifade edildiğini” söylemiştir. “Nitekim Ehl-i

³³⁸ Kehf 18/23-24.

³³⁹ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 106a. Krş. es-Suyûtî. 2003. *ed-Dürrü’l-Mensûr*: IX, 514-515.

³⁴⁰ Hac 22/19.

Kitab, “bizim kitabımız ve peygamberimiz, sizinkinden daha önce gelmiştir” demişlerdi. Bunun üzerine Müslümanlar ise “bizim peygamberimiz, peygamberlerin mührüdür (sonuncusudur); bizim kitabımız ise sizinkinin aleyhinde hüküm vermiştir (hükümünü ortadan kaldırmıştır)” demişlerdi. Bunun üzerine de bu âyet nazil oldu.”³⁴¹

Örnek 4:

{ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ الَّتِي اتَّيْتُ أَجُورَهُنَّ وَ مَا مَلَكَ يَمِينُكَ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ وَ بَنَاتِ عَمِّكَ وَ بَنَاتِ عَمَاتِكَ وَ بَنَاتِ خَالَكَ وَ بَنَاتِ خَالَاتِكَ الَّتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَ امْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبْتَ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَ كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا } عَنْ امِ هَانِي بِنْتِ أَبِي طَالِبٍ قَالَتْ: "خَاطَبَنِي رَسُولُ اللَّهِ {ص} فَاعْتَذَرْتُ إِلَيْهِ فَعَذَرَنِي فَأَنْزَلَ اللَّهُ هَذِهِ الْآيَةَ."

“Ey Peygamber! Mehirleri verdiğin hanımlarını, Allah’ın sana ganimet olarak verdiği ve elinin altında bulunan cariyeleri, amcanın, halanın, dayının ve teyzenin seninle beraber göç eden kızlarını sana helâl kıldık. Bir de Peygamber, kendisiyle evlenmek istediği takdirde, kendisini peygambere hibe eden mümin kadını, diğer müminlere değil; sırf sana mahsus olmak üzere (helâl kıldık). Kuşkusuz biz, hanımları ve ellerinin altında bulunan cariyeleri hakkında müminlere neyi farz kıldığımızı biliriz. (Bu hususta ne yapmaları lâzım geldiğini onlara açıkladık) ki, sana bir zorluk olmasın. Allah, bağışlayandır; merhamet edendir.”³⁴² Ümmü Hânî binti Ebî Tâlib’in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Rasûlullah (SAV), benimle evlenmek istediğini söyledi (bana dünürlük teklif etti); ben de özür diledim. O (SAV) da özrümü kabul etti. Bunun üzerine de bu âyet nazil oldu.”³⁴³

Nisa sûresinin üçüncü âyetinde dörtten fazla evlenmeye izin verilmezken, bu âyet-te Rasûlullah’ın dörtten fazla hanımla evlenmesine müsaade edilmiştir. Râsulullah’a has olan bu müsaadenin hukuki, toplumsal, siyasal ve eğitimle ilgili bir takım sebepleri vardır. Ayrıca bu sûrenin yirmi sekizinci ve yirmi dokuzuncu

³⁴¹ Îrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 129a. Krş. el-Vâhidî. 1968: s. 207-208; es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü’l-Mensûr**: X, 439-440.

³⁴² Ahzâb 33/50.

³⁴³ Îrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 178b. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü’l-Mensûr**: XII, 82-83.

âyet-i kerimelerinde³⁴⁴ Rasûlullah'ın hanımlarına, onunla evli kalmak yahut da ayrılmak şıklarından birini seçmeleri teklif edilmiştir. Bu durum karşısında ise onlar, Rasûlullah ile evli kalmayı tercih etmişlerdir. Bu âyetle ise seçimde bulunma hakkı Rasûlullah'a verilmiş ve O da hanımlarından ayrılmamayı uygun bulmuştur.

Örnek 5:

{ فَأَقْبَل بَعْضُهُمْ أَلْيَ بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ قَالُ قُلُّ مِنْهُمْ إِنِّي كَانَ لِي قَرِينٌ } وَ قِيلَ "نَزَلَتْ فِي رَجُلَيْنِ تَصَدَّقَ أَحَدُهُمْ بِجَمِيعِ مَالِهِ فَافْتَقَرَ فَسَأَلَ صَاحِبَهُ أَنْ يَعْينَهُ بِشَيْءٍ فَقَالَ لَهُ: "وَأَيْنَ مَالُكَ؟" فَقَالَ: "تَصَدَّقْتُ بِهِ كُلَّهُ أَرْجُو بِهِ ثَوَابَ الدُّنْيَا" فَقَالَ: "أَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّقِينَ وَ اللَّهُ لَا أُعْطِيكَ شَيْئًا."

“İşte o zaman, birbirlerine dönerek (dünyadaki hallerini) soracaklar. İçlerinden biri: “Benim, bir arkadaşım vardı” der.”³⁴⁵ Müfessir İrâkî, bu âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “Bu âyet, iki adam hakkında nazil olduğu ifade edilmiştir. Onlardan biri, malının tümünü tasadduk etmiş; sonuçta da fakir düşmüştü. Arkadaşından kendisine bir şeyler vermek sûretiyle yardım etmesini istedi. Ancak o (arkadaşı), “senin (önceden var olan) malın nerede” deyince; (fakir düşen) adam da “Tüm malımı tasadduk ettim. Allah’ın sevabını umuyorum” dedi. Arkadaşı da “Sen de mi (dirilmeye) inananlardansın! Allah’a yemin ederim ki, sana hiçbir şey vermem” dedi.”³⁴⁶

Rivâyete göre bu zatın arkadaşı, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden birisiydi. Bazılarına göre ise bu âyetle anlatılan iki kişi, Kehf sûresinin otuz iki ile otuz sekizinci âyetlerinde³⁴⁷ geçen iki kişidir.

³⁴⁴ “Ey Peygamber! Eşlerine şöyle söyle: Eğer dünya dirliğini ve süsünü (refahını) istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim de, sizi güzellikle salıvereğim. Eğer Allah’ı, Peygamberini ve ahiret yurdunu diliyorsanız, bilin ki, Allah, içinizden güzel davrananlar için büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”

³⁴⁵ Saffât 37/50-51.

³⁴⁶ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 209a.

³⁴⁷ “(Rasûlüm!) Onlara, şu iki adamı misal olarak anlat: “Bunlardan birine iki üzüm bağı vermiş, her ikisinin de etrafını hurmalarla donatmış, aralarında da ekinler bitirmiştik. İki bağın ikisi de yemişlerini vermiş, hiçbirini eksik bırakmamıştı. İkisinin arasından bir de ırmak fişkırtmıştı. Bu adamın başka geliri de vardı. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken ona şöyle dedi: “Ben, servetçe senden daha zenginim; insan sayısı bakımından da senden daha güçlüyüm.” (Böyle gurur

(3) Bir Âyet Hakkında Birden Fazla Sebeb-i Nüzûl Nakletmesi:

Örnek 1:

{ و ما كان لمؤمن أن يقتل مؤمناً إلا خطأً ومن قتل مؤمناً خطأً فتحرير رقبة مؤمنة ودية مسلمة إلى أهله إلا أن يصدقوا فإن كان من قوم عدو لكم و هو مؤمن فتحرير رقبة مؤمنة و إن كان من قوم بينكم و بينهم ميثاق فدية مسلمة إلى أهله و تحرير رقبة مؤمنة فمن لم يجد فصيام شهرين متتابعين توبة من الله و كان الله عليماً حكيماً } قيل "نزلت في عياش بن ابي ربيعة قتل رجلاً كان يعذب عياشاً علي إسلامه فظفر به عياش فقتله و لم يشعر بأنه أسلم." و قيل "في أبي الدرداء قتل رجلاً من المشركين بعد أن قال: "لا إله إلا الله" فشك في إسلامه هل هو خوفاً من السيف أو رغبة في إسلامه."

“Yanlışlıkla olması dışında bir müminin, (başka) bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir. Meğer ki ölünün ailesi, o diyeti bağışlamış ola. (Bu takdirde diyet vermez). Eğer öldürülen mümin olduğu halde, size düşman olan bir toplumdan ise, mümin bir köle azat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumdan ise, ailesine teslim edilecek bir diyet ve bir mümin köleyi azat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin, Allah tarafından tevbesinin kabulü için iki ay peşpeşe oruç tutması lâzımdır. Allah, her şeyi bilendir; hikmet sahibidir.”³⁴⁸ Bu âyetle ilgili olarak şunlar ifade edilmiştir: “Bu âyet, Ayyâş b. Ebî Rebîa hakkında nazil olmuştur. Nitekim o, sırf Müslüman olduğu için kendisine azap eden (çokça sıkıntı veren) bir adamı öldürmüştü. Ayyâş, (dövüşürken) adama üstün geldi. Müslüman olup olmadığını anlayamadan adamı öldürdü.” Ayrıca bu âyetin Ebû'd-Derdâ hakkında nazil olduğu da söylenmiştir. O da “Lâ ilâhe illallâh (Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur)” dedikten sonra müşriklerden birini öldürmüştü. Aynı şekilde o da adamın kılıç

ve kibirle) kendisine zulmederek başına girdi ve “bunun, hiçbir zaman yok olacağını sanmam; kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Şâyet Rabbimin huzuruna götürülürsem, hiç şüphem yok ki, (orada) bundan daha hayırlı bir akıbet bulurum” dedi. Karşılıklı konuşan arkadaşı ona hitaben: “Seni topraktan, sonra nutfeden yaratan, daha sonra seni bir adam biçimine sokan Allah'ı inkâr mı ettin! Fakat O Allah, benim Rabbimdir ve ben, Rabbime hiçbir şeyi ortak koşmam” dedi.” (Kehf 18/32-38).

³⁴⁸ Nisâ 4/92.

(ölüm) korkusuyla mı, yoksa İslam’a yöneldiğinden mi kelime-i tevhid’i söylediği hususunda şüphe etti.”³⁴⁹

Örnek 2:

{ و وصينا الإنسان بوالديه حسناً و إن جاهدك لتشرك بي ما ليس لك به علم فلا تطعهما إلي مرجعكم فأنبئكم بما كنتم تعملون } قيل "نزلت في سعد بن أبي وقاص و إمتنع أمر امه بظلمها سقف حتي يكفر بمحمد {ص}. " و قيل "في عياش بن أبي ربيعة خدعه أخواه و قالوا: "إرجع إلي امك فإنها في شدة لفراقك" فرجع معهما قاصداً مكة فربطاه و ضرباه كل واحدٍ منهما مائة سوطٍ و رجعا إلي امه فقالت: "لا يزال في عذابٍ يرجع عن دينه."

“Biz, insana, ana ve babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Eğer onlar, seni hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarlarsa; onlara itaat etme. Dönüşünüz ancak banadır. O zaman size yapmış olduklarınızı haber vereceğim.”³⁵⁰ Bu âyetin Sa’d b. Ebî Vakkâs hakkında nazil olduğu ifade edilmiştir. Nitekim annesi, o (Sa’d) Muhammed (SAV)’i inkâr edinceye kadar hiçbir şey yemeden beklemişti, ancak Sa’d, annesinin bu emrine (isteğine) karşı çıkmıştı. Ayrıca bu âyetin Ayyâş b. Ebî Rebîa hakkında nazil olduğu da söylenmiştir. O’nun iki erkek kardeşi Ayyâş’ı kandırdı ve “annene geri dön. Çünkü o, senin ayrılığından (yokluğundan) çok acı çekiyor” dediler. Bunun üzerine Ayyâş da ikisi (kardeşleri) ile birlikte Mekke’ye gidiyor zannıyla döndü. İki kardeşi, o’nu bağladılar ve her biri o’na yüz kırbaç vurdular. Daha sonra (iki kardeşi) o’nun (Ayyâş’ın) annesine döndüler (geldiler). O (annesi) de “dininden dönünceye kadar azap etmeye devam (edin)” dedi.³⁵¹

³⁴⁹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 37b. Krş. el-Vâhidî. 1968: s. 113; es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü’l-Mensûr**: IX, 578-580; el-Kurtubî. 2006: VII, 7.

³⁵⁰ Ankebût 29/8.

³⁵¹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 167a. Krş. el-Vâhidî. 1968: s. 229-230; es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü’l-Mensûr**: XI, 531; en-Nedvî - el-Ensârî. 1963. **Büyük İslam Tarihi, Asr-ı Saadet Peygamberimizin Ashabı**: II, 11-12. Tefsîru’l-Kur’ân’da yer alan Esbab-ı nüzûl ile ilgili örnekler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 9a; 10a; 11b; 13b; 14a; 15a; 15b; 16a; 19b; 20a; 24a; 25b; 26a; 26b; 28a; 28b; 29a; 29b; 31b; 33a; 33b; 34b; 35a; 35b; 36b; 37a; 37b; 38a; 38b; 41b; 42a; 42b; 44a; 46b; 47b; 49b; 50b; 54a; 68a; 69b; 73a; 74a; 84a; 91a; 100b; 103b; 105b; 116a; 121b; 128b; 129a; 131a; 135a; 135b; 136a; 139a; 139b; 140b; 146a; 148b; 160b; 165b; 167b; 173b; 174b; 177b; 179b; 180a; 185b; 188a; 189a; 189b; 190a; 190b; 201b; 203b; 208b; 209b; 215a; 223a; 224a; 226a; 235b; 239b; 240a; 241a; 245b; 246a; 249a; 250a; 250b; 253b; 261a; 261b;

b. Nâsih ve Mensûh Konusundaki Tutumu

Nâsih ve mensûh konusu, tefsir ilminde en çok konuşulan konularından biridir. Nâsih ve mensûh konusuna dair, İslam'ın ilk dönemlerinden beri birçok farklı görüş belirtilmektedir. Nesih kelimesi, sözlükte; “izale etmek, değiştirmek, tahvil ve nakletmek”³⁵² gibi anlamlara gelmekte olup, terim olarak “şer’i bir hükmün, daha sonra gelen şer’î bir delil ile kaldırılması” şeklinde tarif edilmektedir.³⁵³ Mensûh ise, “hükmü kaldırılan” demektir. Kur’ân’ın âyetlerinin neshedilip neshedilmediği hususunda iki farklı görüş ileri sürülmüşse de; âlimlerin çoğu, Kur’ân’da nâsih ve mensûh âyetlerin bulunduğu görüşünü kabul etmişlerdir.³⁵⁴

Nesih konusunun âyetlerde var olması hususu, âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul görmesine karşın, mensûh âyetlerin kaç tane olduğuna dair âlimlerce görüş birliği sağlanamamıştır. Bu konuyla ilgili olarak mensûh âyetlerin adedinin, iki yüz hatta daha da fazla olduğunu iddia edenler olduğu gibi; bu âyetlerin adedinin yirmi, hatta beş olduğunu iddia edenler de olmuştur.³⁵⁵

İrâkî, Kur’ân’da mensûh âyetlerin bulunduğunu savunanların tarafındadır. Kur’ân’da birçok âyette neshin tahakkuk ettiğine işaret etmiştir ve mensûh kabul

262a; 262b; 263a; 264a; 264b; 266a; 270b; 274; 317b; 319b; 326a; 327b; 328a; 331b; 337a; 339a; 341b; 342a ve 342b.

³⁵² İbn Manzûr. 2005: XIV, 243; Hüseyin b. Muhammed er-Ragıb el-İsfahanî. 1986. **el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân**. İSTANBUL: Kahraman yay.: s. 746-747.

³⁵³ Muhammed b. Süleyman el-Kafiyeci. 1990. **et-Teyisir fi Kavâidi İlmi't-Tefsir**. Riyad: s. 229; Ebû İshak İbrahim b. Muhammed eş-Şatibî. 1997. **el-Muvâfakat fi Usûli's-Seria**. Beyrut: III, 100; Abdülkerim Zeydan. Ts. **el-Veciz fi Usûli'l-Fıkıh**. İstanbul: Dersaadet Kıtabevi: s. 388; es-Sâbûnî. Ts. **et-Tıbyan fi Ulûmi'l-Kur'ân**: s. 87; Akk. 1986: s. 297; Abdurrahman Çetin. 2008. “Nesih” md. **DİA**. Ankara: XXXII, 579-581.

³⁵⁴ Ebû'l-Fadl Şihâbüddin es-Seyyid Mahmûd el-Âlûsî. Ts. **Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm**. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-İlmiyye: I, 351-353; el-Hatîb eş-Şirbînî. Ts. **es-Sirâcu'l-Munîr fi'l-Î'âneti alâ Ma'rifeti Ba'di Meânî kelâmi Rabbine'l-Hakîmi'l-Habîr**. Beyrut: Daru'l-Marifet. 2. Baskı: I, 84-85; İsmail Hakkı el-Burûsevî. 1970. **Tefsîru Ruhi'l-Beyân**. İstanbul: His Matbaacılık: I, 200-201; Seyyid Kutub. 1972. **Fî Zilâli'l-Kur'ân**. (Çev. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüller, Bekir Karlığa). İstanbul: Hikmet yay.: I, 215-216.

³⁵⁵ es-Suyûtî. Ts. **el-İtkân**: II, 29-30; Muhammed b. Abdilazim ez-Zerkânî. 1988. **Menâhilü'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'ân**. Beyrut: II, 253-254; Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdurrahim ed-Dihlevî. 1980. **el-Fevzü'l-Kebir fi Usûli't-Tefsir**. (Çev. Mehmet Sofuoğlu). İstanbul: Çağrı yay.: s. 34-35; Akk. 1951: s. 297-303; Çetin. 2008. “Nesih” md. **DİA**: XXXII, 579-581; **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**. 2006. (Komisyon). Ankara: DİB yay.: I, 34-35; Tuzkaya. 2008. **Kur'ân-ı Azîmü'sşân Sünnet-i Nebiyi Zîşân**: s. 36; Cemâlüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî el-Bağdâdî. 1984. **Nevâsihu'l-Kur'ân**. (Thk. Muhammed Eşref Ali el-Melebârî). Medine: İhyâu't-Türâsi'l-İslâmiyye. 1. Baskı: s. -516-517.

ettiği âyetlerle ilgili olarak çok defa kendi görüşünü ifade etmiştir. Bazen de neshe dair Sahâbe ve Tabîîn'den nakledilen rivâyetlere yer vermiştir.

Îrâkî'nin nesih konusunun Kur'ân'da var olduğuna dair görüşünü ifade eden örnekler şunlardır:

Örnek 1:

{ ما ننسخ من آية أو ننسها نأت بخير منها أو مثلها ألم تعلم أن الله على كل شيء قدير } و يجوز نسخ الحكم و التلاوة معاً و نسخ التلاوة دون الحكم و نسخ الحكم دون التلاوة و يجوز نسخ الفعل قبل مجيئ وقتة لقصة الذبيح خلافاً للمعتزلة و يجوز نسخ الحكم إلي أخف منه لأنه خير للمكلف في تخفيف المشقة عنه و إلي أثقل لأنه خير للمكلف في كثرة الثواب.

“Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak (ertelersek) mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki; Allah, her şeye kadirdir.”³⁵⁶ Bu âyetin tefsirine dair müfessir Îrâkî, şunları ifade etmiştir: “Hem hükmün hem de tilavetin her ikisinin de neshedilmesi (hükmünün yürürlükten kaldırılması), hüküm baki kalarak (sadece) tilavetin neshedilmesi ve tilaveti baki bırakılarak (sadece) hükmün neshedilmesi de caizdir (mümkündür). Mutezile'nin aksine kurban ile ilgili kıssada ifade edildiği gibi fiilin neshedilmesi, yerine getirilmeden önce de caizdir. Meşakkatin hafifletilmesinde, mükellef için hayır olduğundan; hükmün, kendisinden daha hafif bir hükümle neshedilmesi de caizdir. Aynı şekilde sevabın çok olmasının mükellef için daha hayırlı olacağı açısından hükmün kendisinden daha ağır bir hükümle neshedilmesi de caizdir.”³⁵⁷

Örnek 2:

{ يمحو الله ما يشاء و يثبت و عنده ام الكتاب } مما نسخ تلاوته و ما لم ينسخه.

“Allah, dilediğini siler, (dilediğini de) sabit bırakır. Bütün kitapların aslı, onun yanındadır.”³⁵⁸ Müfessir Îrâkî, bu âyetin tefsiriyle ilgili olarak şunları belirtmiştir:

³⁵⁶ Bakara 2/106.

³⁵⁷ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 10a. Krş. Ebû Hayyân el-Endelûsî. 1993: I, 511-514.

³⁵⁸ Ra'd 13/39.

“Âyette “dilediğini siler” ifadesinden maksat, âyetlerin tilavetini neshettiklerini (siler); “(dilediğini de) sabit bırakır” ifadesinden ise, neshetmediği (âyeti veya âyetleri) sabit bırakır, demektir.”³⁵⁹

Yüce Allah, hükmünü veya tilavetini kaldırmak isterse; muhakkak o hükmü kaldırır. Dilerse, başka bir hükmü onun yerine koyar yahut da indirdiği hükümleri olduğu gibi bırakır. Nitekim Allah, dilediğinde kâinatta birtakım şeyleri yok ederken; bazılarını da olduğu gibi bırakır. Hiçbir zaman unutulmamalıdır ki, Allah’ın her şeye gücü yeter ve O, daima dilediğini yapabilir.

Örnek 3:

{ و إذا بدلنا آية مكان آية و الله أعلم بما ينزل قالوا إنما أنت متفر بل أكثرهم لا يعلمون { كان الكفار ينكرون النسخ و يعتقدون انه بدي فنزلت.

“Biz, bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman -ki Allah, neyi indireceğini çok iyi bilir- (onlar:) “Sen, ancak bir iftiracısın” dediler. Hayır! Onların çoğu bilmezler.”³⁶⁰ Bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak müfessir İrâkî şunları söylemiştir: “Kâfirler, neshi (neshin var olduğunu) inkâr ediyorlar ve onun (neshin) “bedâ” olduğuna inanıyorlardı. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”³⁶¹

Şia’ya göre; Allah’ın ilim, irade ve tekvin sıfatlarında değişmeler vuku bulur. Bu değişimleri ifade eden kelâmî terime “bedâ” denilir. Ehl-i Sünnet, Mutezile ve Zeydiyye, bedâ’yı Allah için bilgisizlik ve eksiklik gerektirdiğinden reddetmişlerdir. Nesihte ise, şer’î bir delille sabit olan bir hüküm, yeni bir şer’î delille yürürlükten kaldırılmaktadır. Kaldırılan hükmün müddeti ve bitiş zamanı, önceden Allah katında bilinmektedir. Nesihteki değişiklik, Allah’ın ilminde değil; insanların bilgi ve uygulamalarında gerçekleşmektedir.³⁶²

³⁵⁹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 90b. Krş. Ebû Hayyân el-Endelûsî. 1993: V, 388.

³⁶⁰ Nahl 16/101.

³⁶¹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 100a. Krş. Ebû Hayyân el-Endelûsî. 1993: V, 518.

³⁶² Avni İlhan. 2004. “Bedâ” md. **DİA**. Ankara: V, 290-291.

Rivâyet edildiğine göre, şiddet ifade eden bir âyet geldiği zaman kâfirler: “Muhammed bugün emrettiğini yarın yasaklayarak ashabıyla alay ediyor” diyorlardı ki, bu âyet onlara bu konuda cevap olarak nazil oldu. Nesh ve tebdîl (hükümün değiştirilmesi), kulların maslahatına, ihtiyaçlarına göre Allah’ın bir lütfü olarak gerçekleşmiştir. Tıpkı bir doktorun hastasına, tedavi süresince bir ilaç verip; daha sonra bu ilacı başka bir ilaç vermek sûretiyle değiştirmesine benzer. Bu sebeple bir âyetin neshedilip yerine başka bir âyetin gönderilmesi, Allah’a hiçbir şekilde eksiklik getirmez.

Îrâkî’ye göre Hz. Muhammed (SAV)’in sünneti de Kur’ân âyetlerini neshedebilir. Nitekim bu durum, Tefsîru’l-Kur’ân’da şöyle yer almaktadır:

{ و المحصنات من النساء إلا ما ملكت أيمانكم كتاب الله عليكم و احل لكم ما وراء ذلكم أن تبتغوا بأموالكم محصنين غير مسافحين فما استمتعتم به منهن فاتوهن اجورهن فريضة و لا جناح عليكم فيما تراضيتن به من بعد الفريضة إن الله كان عليماً حكيماً } و كانت المتعة في ابتداء الإسلام جائزة ثم نهى النبي {ص} عنها يوم خيبر.

“(Harp esiri olarak) sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı. Allah’ın size emri budur. Bunlardan başkasını, namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helâl kılındı. Onlardan faydalanmanıza karşılık, kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Mehir kesiminden sonra (bir miktar indirim için) karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah, ilim ve hikmet sahibidir.”³⁶³ Bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak Îrâkî şunları söylemiştir: “Mut’a (nikâhı), İslam’ın ilk yıllarında caizdi. Ancak daha sonra Nebî (SAV), Hayber günü yasakladı.”³⁶⁴

Îrâkî’nin nesih konusuyla ilgili görüşünü tespit edebilmek için özellikle de zina suçunun cezası ve içki içmenin haram kılınması ile ilgili âyetlerin tefsirini sunmanın lüzumlu olduğu kanaatindeyiz:

³⁶³ Nisâ 4/24.

³⁶⁴ Îrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 32b. Krş. İbnü’l-Cevzî. 1984. **Nevâsihu’l-Kur’ân**: s. 269-271. Hadis için bkz. Buhari. 2000: s. 442 (Buhari, Nikah, 32 [5115]) ve Müslim. 2000: s. 912 (Müslim, Nikah, 29 [3431]).

a. İrâkî, eserinde zina suçu ile ilgili bazı âyetleri mensûh kabul etmiştir. İlgili mensuh âyetlerin tefsirlerini şöylece sıralayabiliriz:

Örnek 1:

{ و التي ياتين الفاحشة من نسائكم فاستشهدوا عليهن أربعة منكم فإن شهدوا فأمسكوهن في البيوت حتي يتوفيهن الموت أو يجعل الله لهن سبيلاً و الذان ياتيانها منكم فاذوهما فإن تابا و أصلحا فأعرضوا عنهما إن الله كان تواباً رحيمًا } كان فريضة الزنا في أول الإسلام علي النساء الحبس حتي يتوفيهن الموت أو يجعل الله لهن سبيلاً و علي الرجال إلا يذي بما يريه الإمام حتي يتوبوا و يصلحوا فقال النبي (ص): "خذوا عني خذوا عني قد جعل الله لهن سبيلاً: البكر بالبكر جلد مائة و تغريب عام و الثيب بالثيب جلد مائة و الرجم" و ظاهر هذا الخبر أن نجمع المحصن بين الجلد و الرجم و ليس كذلك لأن النبي {ص} رجم ماعزاً و الغامدية و لم يجلدهما فنسخ فعله ذلك الخبر.

“Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye; yahut Allah, onlara (yeni) bir yol açıncaya kadar evlerde hapsedin. İçinizden fuhuş yapan her iki tarafa ceza verin; eğer tevbe eder, uslanırlarsa artık onlara ceza verip eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allah, tövbeleri çok kabul eden ve çok esirgeyendir.”³⁶⁵

Bu âyetin tefsirinde müfessir İrâkî, şunları ifade etmiştir: “İslam’ın ilk yıllarında zina suçunun cezası, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde hapsedilmeleri idi. Erkekler için ise tevbe edip uslanıncaya kadar sadece İmâm’ın (devlet başkanı veya yetkili hâkimin) uygun göreceği bir şekilde eziyet edilme cezası vardı. Nitekim Nebî (SAV), “(Allah’ın açtığı yeni yolu, hükmü) Gelin benden alın! Gelin benden alın! Muhakkak Allah, onlarla (zina eden kadınlarla) ilgili yol açmıştır: Bekârın bekâr ile zinası (durumunda), yüz celde (değnek) ve bir yıl sürgün (edilmek); dulun/evlinin, dulla/evliyle zinası durumunda ise, yüz celde ve recim gerekir” buyurmuştur.³⁶⁶ Bu haberin zahiri (ilk akla geleni), evli olan zinakar için hem celde, hem de recim cezasını birlikte uygulamamızdır. Ancak durum böyle değil; çünkü Nebî (SAV), Mâiz’i ve Ğâmid kabi-

³⁶⁵ Nisâ 4/15-16.

³⁶⁶ Müslim. 2000: s. 977 (Müslim, Hudûd, 12); Tirmizi. 2000: s. 1797 (Tirmizi, Hudûd, 8 [1434]) ve el-İmam el-Hafız Ebû Davûd Süleyman b. el-Eş’as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî. 2000. **Sünenü Ebî Davûd (el-Kütübü’s-Sittetü):** s. 1545 (Ebû Davûd, Hudûd, 23 [4415]).

lesine mensup bulunan bir kadını celde (değnek) vurmaksızın recmetmiştir.³⁶⁷
Böylelikle O (SAV)'in uygulaması, bu haberi neshetmiştir.”³⁶⁸

Örnek 2:

{ الزانية و الزاني فاجلدوا كل واحدٍ منها مائة جلدَةٍ و لا تأخذكم بهما رافة في دين الله إن كنتم تؤمنون بالله واليوم الآخر و ليشهد عذابهما طائفة من المؤمنين } جلد مائة حد الزاني البكر و أضافت إليه السنة التغريب و لم يوجبه علي الثيب و منع أبو حنيفة من ثبوت التغريب علي البكر لأن الله تعالى اقتصر علي مائة جلدَةٍ و الزيادة علي الناس نسخ عنده و الحجة في نفي الجلدَة عن الثيب أن النبي {ص} رجم ماعزًا و الغامدية و لم يجلدهما و رجمت الصحابة بعده و لم يجلدوا.

“Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun; Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dininde (hükümlerini uygularken) onlara acıyacağınız tutmasın. Müminlerden bir gurup da, onlara uygulanan cezaya şahit olsun.”³⁶⁹ İrâkî, bu âyetin tefsiri ile ilgili şunları söylemiştir: “Yüz değnek (vurma cezası), bekâr olan zinakar içindir. Sünnet ise bu cezaya (bir yıl) sürgün cezasını da ilave etmiştir, ancak evli (zinakar) olanlara bu cezayı öngörmemiştir. Ebû Hanîfe ise bekâr (zinakar) olan için bir yıl sürgün cezasına karşı çıkmıştır. Çünkü Yüce Allah, yüz değnek cezası ile yetinmiştir. Bu ise insanlara fazlalık ve o (Allah)’nın katında olanın neshedilmesi olur. Evli zinakardan celde cezasının kaldı-

³⁶⁷ Müslim. 2000: s. 976 (Müslim, Hudûd, 22 [1695]) ve Ebû Dâvûd. 2000: s. 1547 (Ebû Davud, Hudûd, 24).

³⁶⁸ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 30b. Krş. Ebû’s-Suûd Muhammed b. Muhammed el-Amâdî. Ts. **Tefsiru Ebi’s-Suûd, İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kur’âni’l-Kerîm**. Kahire: Dâru’l-Mushaf: II, 154-155; Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfiî. 1975. **Ahkâmu’l-Kur’ân**. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiye: I, 303-306; Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh İbnü’l-Arabî. 1974. **Ahkâmu’l-Kur’ân**. (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî). Y.y.: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye: I, 354-360; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî. 1968. **Câmi,u’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân**. Y.y.: 3. Baskı: IV, 291-298; Muhammed Ali es-Sâbûnî. 1981. **Safvetü’t-Tefâsîr**. Beyrut: Daru’l-Kur’âni’l-Kerim. 4. Baskı: I, 265-266; Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî - Celâlüddin Muhammed b. Ahmed Mehallî. Ts. **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm (Tefsîru’l-Celâleyn)**. İstanbul: Çağrı yay.: I, 73-74; İbnü’l-Cevzî. 1984. **Nevâsihu’l-Kur’ân**: s. 262-265; Hayrettin Karaman. 1996. **Muhakemeli İslam Hukuku**. İstanbul: Nesil yay. 5. Baskı: I, 182-183; Ebû’l-Alâ Mevdûdî. 1991. **Tefhîmu’l-Kur’ân**. İstanbul: İnsan yay. 1. Baskı: I, 339-340. Recm hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Ziya Keskin. 2001. **Recm Cezası**. İstanbul: Beyan yay.: s. 49-60.

³⁶⁹ Nûr 24/2.

rılmasının delili ise, Nebî (SAV)'in Mâiz'i ve Ğâmid kabilesine mensup bulunan bir kadını celde vurmaksızın recim cezasına çarptırmış olmasıdır.³⁷⁰

Örnek 3:

{ الزاني لا ينكح إلا زانية أو مشركة و الزانية لا ينكحها إلا زانٍ أو مشركٌ و حرم ذلك علي المؤمنين { و قيل كان ذلك حكمًا في أول الإسلام فنسخ بقوله تعالى "و إن خفتن ألا تقسطوا في اليتامي فانكحوا ما طاب لكم من النساء مثنى و ثلاث و رباع فإن خفتن ألا تعدلوا فواحدة أو ما ملكت أيمانكم ذلك أدني ألا تعولوا." }

“Zina eden erkek, zina eden veya müşrik olan bir kadından başkası ile evlenmez; zina eden kadınla da, ancak zina eden veya müşrik olan erkek evlenir. Bu, müminlere haram kılınmıştır.”³⁷¹ Mufessir İrâkî, bu âyetteki hükmün neshiyle ilgili olarak şunları ifade etmiştir: “Âyette ifade edilen hükmün, İslam’ın ilk dönemlerinde olduğu; ancak daha sonra Yüce Allah’ın “Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetimlerin haklarına riâyet edememekten korkarsanız beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın; yahut da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır”³⁷² âyetiyle neshedildiği söylenmiştir.”³⁷³

b. İrâkî, içki içmenin haram kılınması ile ilgili olarak da bazı âyetleri mensuh kabul etmiştir.

Örnek 1:

{ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا { قيل "كانت الخمر مباحة في أول الإسلام ثم صلي رجلٌ يقوم و هو سكران فخذف "لا" من سورة "قل يا أيها الكافرون" فقال: "أعبد ما تعبدون و أنتم

³⁷⁰ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 134b. Hadis için bkz. Müslim. 2000: s. 976 (Müslim, Hudûd, 22 [1695]) ve Ebû Dâvûd. 2000: s. 1547 (Ebû Davud, Hudûd, 24). Ayrıca bkz. Tuzkaya. 2009. **İslam'da Kadın**. İstanbul: İttihat yay: s. 82.

³⁷¹ Nûr 24/3.

³⁷² Nisâ 4/3.

³⁷³ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 134b-135a. Krş. İbnü'l-Cevzî. 1984. **Nevâsihu'l-Kur'ân**: s. 404-405.

عابدون ما أعبد" إلى آخر الآية فنزل تحريم السكر في أوقات الصلوة ثم نزل بعد ذلك تحريم الشرب مطلقاً."

"Ey iman edenler! Siz, sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya bir yolculuk üzerinde bulunursanız; yahut sizden biriniz, ayak yolundan gelirse; yahut kadınlara dokunup da (bu durumlarda) su bulamamışsanız, o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin: Yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah, çok affedici ve bağışlayıcıdır."³⁷⁴ Bu âyetin tefsirinde müfessir İrâkî, şunları söylemiştir: "İslam'ın ilk yıllarında içkinin (içmenin) mübah olduğu söylenmiştir. Daha sonra adamın biri, sarhoş halde namaza kalktı. Kıyamda iken Kâfirûn sûresinin nâfiye "لا" (lâ)'larını hazfetti ("لا" demeksizin okudu) ve şöyle dedi (okudu):

"عبد ما تعبدون و أنتم عابدون ما أعبد" (Meâlen: Sizin taptıklarınıza ben de taparım, benim taptığıma da sizler tapan kimselersiniz)" şeklinde sûrenin sonuna kadar okudu. Bunun üzerine namaz vakitlerinde, sarhoş olmanın haram olduğu; daha sonra ise bunun da ötesinde (namaz vakitleri esnasında sarhoş olmanın haram olmasının ötesinde) mutlak olarak içki içmenin haram olduğu hükmü nazil oldu."³⁷⁵

Örnek 2:

{ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجَسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تَفْلَحُونَ } و لما نزل تحريم الخمر قال المسلمون: "كيف بإخواننا الذين ماتوا و هم يشربون الخمر قبل تحريمها؟" فنزلت "ليس علي الذين آمنوا و عملوا الصالحات جناحٌ فيما طعموا إذا ما اتقوا و آمنوا و عملوا الصالحات ثم اتقوا و آمنوا ثم اتقوا و أحسنوا و الله يحب المحسنين."

"Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları, birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz."³⁷⁶ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirine ilişkin olarak şunları ifade etmiştir: "İçkinin haram olması nazil olunca, Müslümanlar dediler ki; "onun (içki içmenin) haram olmasından önce içki içer halde ölen kardeşlerimizin durumu ne olacak?" Bunun üzerine de "İman eden

³⁷⁴ Nisâ 4/43.

³⁷⁵ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 33a.

³⁷⁶ Mâide 5/90.

ve iyi işler yapanlara, hakkıyla sakınıp iman ettikleri ve iyi işler yaptıkları, sonra yine hakkıyla sakınıp iman ettikleri, sonra da hakkıyla sakınıp yaptıklarını, ellerinden geldiğince güzel yaptıkları takdirde (haram kılınmadan önce) tattıklarından dolayı günah yoktur. (Önemli olan inandıktan sonra iman ve iyi amelde sebatır). Allah, iyi ve güzel yapanları sever³⁷⁷ âyeti nazil oldu.”³⁷⁸

İslam’dan önce Arap toplumunda içki içmek yaygın bir alışkanlıktı. Bu sebeple de Yüce Allah, ilk olarak müslümanları yavaş yavaş içki yasağına alıştırmıştır. Önce onun zararının faydasından çok olduğunu “Sana, şarap ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için bir takım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür. Yine sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar. “İhtiyaç fazlasını” de. Allah size âyetleri böyle açıklar ki düşünesiniz”³⁷⁹ buyurarak bildirmiştir. Daha sonra sarhoş olduğu halde namaz kılmayı yasaklamış³⁸⁰ ve son noktayı ise bu âyetle koymuştur. Kesin olarak sarhoşluk veren şeylerin içilmesini tümünden haram kılmıştır.

Bu ifade edilenlere ek olarak İrâkî’nin, nesih konusundaki tutumunu “Kendi görüşüne göre mensuh kabul ettiği âyetleri belirtmesi” ve “Mensuh âyetlere ilişkin olarak başkalarının görüşlerini nakletmesi” şeklinde iki alt başlık halinde sunmanın yararlı olacağı düşüncesindeyiz.

(1) Kendi Görüşüne Göre Mensûh Kabul Ettiği Âyetleri Belirtmesi:

Örnek 1:

{ كتب عليكم إذا حضر أحدكم الموت إن ترك خيراً الوصية للوالدين والأقربين بالمعروف حقاً علي المتقين }
{ فلما نزلت آية الميراث نسخت وجوب الوصية. }

“Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır (mal) bırakacaksa; anaya, babaya, yakınlarla uygun bir biçimde vasiyet etmek, Allah’tan korkanlar üzerine bir borç-

³⁷⁷ Mâide 5/93.

³⁷⁸ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 46b.

³⁷⁹ Bakara 2/219.

³⁸⁰ Nisâ 4/43.

tur.”³⁸¹ Bu âyetin tefsirinde müfessir İrâkî, “mîrâs âyeti nazil olunca, vasiyet etme vecibesinin (farz olduğunu ifade eden bu âyetin) neshedildiğini” belirtmiştir.³⁸²

Mirasla ilgili âyetler nazil olmadan önce, İslam, müslümana geride bırakacağı malından, parasından anne ile babasına ve diğer yakınlarına bir miktar verilmek üzere vasiyet etmesini emretmiştir. Daha sonra ise, Nisâ sûresinde gelen miras âyetleri³⁸³ ile herkesin hakkı kesin ve net olarak belirlenmiştir. Rasûlullah, “mu-hakkak Allah, her hak sahibine hakkını vermiştir. Bundan sonra vârise vasiyet yoktur” buyurmuştur.³⁸⁴ Böylelikle de Bakara sûresinin yüz sekseninci âyeti neshedilmiştir. Ancak kişinin, mirastan payı olmayan yakınlarına, fakirlere ve hayır kurumlarına belli şartlarda vasiyette bulunmasında dînen herhangi bir sakınca yoktur. İsteyen herkes, gönüllü olarak servetinden istediği yere usulünce vasiyet edebilir.

Örnek 2:

{ أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَ عَلَى الَّذِينَ يَطْبِقُونَ فِدْيَةَ طَعَامٍ مَسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ } ثم نسخ بقوله "شهر رمضان الذي أنزل فيه القرآن هدي للناس و بينات من الهدى و الفرقان فمن شهد منكم الشهر فليصمه و من كان مريضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يريد الله بكم اليسر و لا يريد بكم العسر و لتكملوا العدة و لتكبروا الله علي ما هديكم و لعلكم تشكرون."

“Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden her kim, hasta yahut yolcu olursa; (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. (İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere, bir fakir doyumu kadar fidye gerekir. Bununla beraber kim, gönüllü olarak hayır yaparsa; bu, kendisi için daha iyidir. Eğer bilerseniz (güçlüğüne rağmen)

³⁸¹ Bakara 2/180.

³⁸² İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 14a. Krş. İbnü'l-Cevzî. 1984. **Nevâsihu'l-Kur'ân**: s. 158-165; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. 1995. **Hak Dini Kur'an Dili**. Ankara: Akçağ yay.: I, 482-492.

³⁸³ Nisâ 4/7-13, 33, 127 ve 176.

³⁸⁴ Tirmizi. 2000: s. 1864 (Tirmizi, Vasâyâ, 5 [2121]); en-Nesâî. 2000: s. 2329 (en-Nesâî, Vasâyâ, 5 [3671]).

men) oruç tutmanız, sizin için daha hayırlıdır.”³⁸⁵ İrâkî, bu âyetteki hükmün neshiyle ilgili olarak şunları ifade etmiştir: “Bu âyet, daha sonra “Ramazan ayı, insanlara yol gösterici; doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur’ân’ın indirildiği aydır. Öyle ise sizden ramazan ayını idrak edenler, o’nda (Ramazan’da) oruç tutsun. Kim, o anda hasta veya yolcu olursa; (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin. Allah, sizin için kolaylık ister; zorluk istemez. Bütün bunlar, sayıyı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah’ı tazim etmeniz ve şükretmeniz içindir”³⁸⁶ âyeti ile neshedilmiştir.”³⁸⁷

Kanaatimizce, Bakara sûresinin zikri geçen yüz seksen beşinci âyetinin “nâsih” olma durumu söz konusu değildir. Zira “Ey iman edenler! Sizden önceki ümmetlere oruç farz kılındığı gibi, size de farz kılındı” mealindeki 184. âyette bahis konusu edilen oruç, zaten Ramazan ayında tutulan farz nitelikli oruçtur. Bunun bir sonraki yüz seksen beşinci âyette neshedilmesi ise pek tutarlı ve mantıklı olmasa gerektir.

Hiç şüphesiz ibadetler hususunda İslam dini’nde güçlük yoktur ve Yüce Allah, oruç ibadetini emretmiştir. Oruç tutabilenler oruç tutarlar; hastalık ve yolculuk gibi sürekli olmayan bir mazeret sebebiyle oruç tutamayanlar ise, sonradan mazeretleri ortadan kalkınca güne gün kaza ederler. İhtiyarlık ve iyileşmeyen, sürekliliği bulunan (müzmin, süreğen) hastalık gibi devamlı özrü olanlara gelince; onlar ise fidye verirler. Bütün bunlara rağmen yine de kendi isteği ile oruç tutan ve hayır yapanlar ise âyette övülmüştür.

Örnek 3:

{ و الذين يتوفون منكم ويذرون أزواجًا وصية لأزواجهم متاعًا إلى الحول غير إخراج فإن خرجن فلا جناح عليكم في ما فعلن في أنفسهن من معروفٍ و الله عزيزٌ حكيمٌ } هذه منسوخة بالاية السابقة.

“Sizden ölüp de (dul) eşler bırakan kimseler, zevcelerinin, evlerinden çıkarılmadan bir yıla kadar bıraktıkları maldan faydalanmaları hususunda (sağlıklarında)

³⁸⁵ Bakara 2/184.

³⁸⁶ Bakara 2/185.

³⁸⁷ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 14a. Krş. İbnü’l-Cevzî. 1984. *Nevâsihu’l-Kur’ân*: s. 171-174.

vasiyet etsinler. Eğer o kadınlar, (kendiliklerinden) çıkıp giderlerse, kendileri hakkında yaptıkları meşrû şeylerden size bir günah yoktur. Allah, azîzdır; hakîmdir.”³⁸⁸ Müfessir, bu âyetteki nesih konusu hakkında görüşlerini şöyle belirtmiştir: “Bu âyet, السابقة =geçen 234. âyetle neshedilmiştir.”³⁸⁹ Söz konusu bu âyet, kocaları ölen dul kadınların iddet sürelerini dört ay on güne indiren aynı sûrenin 234. âyetidir: “Sizden ölüp de (geride dul) eşler bırakan kimselerin zevceleri, kendi kendilerine (kocalarının evlerinde) dört ay on gün beklerler...”

Örnek 4:

{ و اتبع ما يوحى إليك و اصبر حتي يحكم الله و هو خير الحاكمين } منسوخة بآية السيف.

“(Rasûlüm!) Sen, sana vahyolunana uy ve Allah, hükmedinceye kadar sabret. O, hâkimlerin en hayırlısıdır.”³⁹⁰ Bu âyetin tefsirine dair Îrâkî, “bu âyetin, kılıç (savaş) âyeti (âyetleri)³⁹¹ ile neshedildiğini” ifade etmiştir.³⁹²

Örnek 5:

{ ربكم أعلم بكم إن يشأ يرحمكم أو إن يشأ يعذبكم و ما أرسلناك عليهم وكيلا } مكلفاً لهم للدخول في الإيمان نسختها آية السيف.

“Rabbiniz, sizi en iyi bilendir. Dilerse size merhamet eder; dilerse sizi cezalandırır. Biz, seni onların üstüne bir vekil olarak göndermedik.”³⁹³ Îrâkî, bu âyetteki hükmün neshiyle ilgili olarak şunları ifade etmiştir: “Âyet, “biz, seni “onları iman ettirmekle yükümlü kimse” olarak göndermedik” demektir ki, kılıç (savaş) âyeti (âyetleri), onu (bu âyeti) neshetmiştir.”³⁹⁴

³⁸⁸ Bakara 2/240.

³⁸⁹ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 17b. Krş. İbnü'l-Cevzî. 1984. **Nevâsihu'l-Kur'ân**: s. 214-215.

³⁹⁰ Yûnus 10/109.

³⁹¹ İlgili âyetler için bkz. Bakara 2/190-194, 207, 216-218 ve 244; Âl-i İmrân 3/13, 127 ve 142; Nisâ 4/91; Tevbe 9/5 ve Hac 22/39.

³⁹² Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 80a.

³⁹³ İsrâ 17/54.

³⁹⁴ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 103a. Krş. İbnü'l-Cevzî. 1984. **Nevâsihu'l-Kur'ân**: s. 392. Kılıç (savaş) âyetleri için bkz. Bakara 2/190-194, 207, 216-218 ve 244; Âl-i İmrân 3/13, 127 ve 142; Nisâ 4/91; Tevbe 9/5 ve Hac 22/39.

(2) Mensûh Âyetlere İlişkin Olarak Başkalarının Görüşlerini Nakletmesi:

Örnek 1:

{ لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنَ بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ { قيل "منسوخة بآية السيف".

“Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim, tâğutu reddedip Allah’a inanırsa; (bilsin ki o), kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah, işitir ve bilir.”³⁹⁵ İrâkî, bu âyetin neshi ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “Bu âyetin, kılıç (savaş) âyeti (âyetleri)³⁹⁶ ile neshedildiği söylenmiştir.”³⁹⁷

Örnek 2:

{ إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاءُوكُمْ حَصْرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يَقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتِلُوكُمْ فَإِنْ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَامَ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا { قيل "إنه منسوخٌ بآية السيف".

“Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar, yahut ne sizinle ne de kendi toplumlarıyla savaşmak istemediklerinden yürekleri sıkılarak size gelenler müstesna. Allah, dileyseydi onları başınıza belâ ederdi de sizinle savaşmışlardı. Artık onlar, sizi bırakıp bir tarafa çekilir de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse; bu durumda Allah, size onların aleyhinde bir yola girme hakkı vermemiştir.”³⁹⁸ İrâkî, “bu âyetin kılıç (savaş) âyeti (âyetleri) ile neshedildiğinin söylendiğini” belirtmiştir.³⁹⁹

Örnek 3:

³⁹⁵ Bakara 2/256.

³⁹⁶ İlgili âyetler için bkz. Bakara 2/190-194, 207, 216-218 ve 244; Âl-i İmrân 3/13, 127 ve 142; Nisâ 4/91; Tevbe 9/5 ve Hac 22/39.

³⁹⁷ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 19a. Krş. es-Suyûtî. 2003. *ed-Dürrü'l-Mensûr*: III, 199; İbnü'l-Cevzî. 1984. *Nevâsihu'l-Kur'ân*: s. 404-405.

³⁹⁸ Nisâ 4/90.

³⁹⁹ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 37b. Krş. es-Suyûtî. 2003. *ed-Dürrü'l-Mensûr*: VI, 575; İbnü'l-Cevzî. 1984. *Nevâsihu'l-Kur'ân*: s. 285-286.

{ قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ } قِيلَ "نَسَخْتُ بَابَةَ الْقِتَالِ".

“(Rasûlüm!) İman edenlere de ki: “Allah’ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları bağışlasınlar. Çünkü Allah, her toplumu yaptığına göre cezalandıracaktır.”⁴⁰⁰ Müfessir, bu âyetin neshi konusunda, şunları söylemiştir: “Bu âyetin, kıtal (savaş) âyeti (âyetleri) ile neshedildiği ifade edilmiştir.”⁴⁰¹

Örnek 4:

{ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَيْكُمْ صَدَقَةٌ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ } قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: "هِيَ مَنْسُوخَةٌ بِالْآيَةِ الَّتِي بَعْدَهَا".

“Ey iman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız zaman, bu konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şâyet bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah, bağışlayandır; esirgeyendir.”⁴⁰² Müfessir, bu âyetin neshi hususunda şunları söylemiştir: “İbn Abbâs, bu âyetin bir sonraki âyetle (Mücâdele 58/13)⁴⁰³ neshedildiğini söylemiştir.”⁴⁰⁴

Örnek 5:

{ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا } وَ قِيلَ "هُوَ مَنْسُوخَةٌ بِآيَةِ السِّيفِ".

“(Rasûlüm!) Onların (müşriklerin) söylediklerine katlan ve onlardan güzellikle ayrıl.”⁴⁰⁵ Müfessir, bu âyetin neshi hususunda şunları söylemiştir: “Bu âyetin, kılıç (savaş) âyeti (âyetleri)⁴⁰⁶ ile neshedildiği söylenmiştir.”⁴⁰⁷

⁴⁰⁰ Câsiye 45/14.

⁴⁰¹ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 251a. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü'l-Mensûr**: XIII, 295; İbnü'l-Cevzî. 1984. **Nevâsihu'l-Kur'ân**: s. 458.

⁴⁰² Mücâdele 58/12.

⁴⁰³ Mücâdele 58/13. Âyetin meâli ise şöyledir: “Gizli bir şey konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz mi? Bunu yapmadığınıza ve Allah da sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekâtı verin Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”

⁴⁰⁴ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 287b. Krş. es-Suyûtî. 2003. **ed-Dürrü'l-Mensûr**: XIV, 325; İbnü'l-Cevzî. 1984. **Nevâsihu'l-Kur'ân**: s. 479.

⁴⁰⁵ Müzzemmil 73/10.

⁴⁰⁶ Kılıç (savaş) âyetleri için bkz. Bakara 2/190-194, 207, 216-218 ve 244; Âl-i İmrân 3/13, 127 ve 142; Nisâ 4/91; Tevbe 9/5 ve Hac 22/39.

c. Muhkem ve Müteşabih Konusundaki Tutumu

Muhkem kelimesinin aslı “إحكام” “ihkâm” olup, sözlük anlamı “bir şeyi sağlam ve dayanıklı yapmak”; muhkem ise, ism-i mef’ul olduğundan “sağlamlaştırılmış ve yerli yerince yapılmış” demektir.⁴⁰⁸ Müteşabih’in aslı olan “teşebbüh” ve “iştibâh” ise, “iki şeyin birbirlerinden ayrılmayacak kadar birbirine benzemesi” demektir.⁴⁰⁹ İstilah olarak muhkem ile müteşabihin birçok tarifi yapılmıştır⁴¹⁰ ve meşhur olan tarife göre muhkem, “mânâsı kolaylıkla anlaşılan, tefsiri için başka bir delile muhtaç olmayan ve tek mânâsı olan âyetler”; müteşabih ise, “bir çok anlama gelmesi muhtemel olan ve bu anlamlardan birini tayin edebilmek için başka bir delile ihtiyaç duyan âyetlerdir.”⁴¹¹

Kur’ân’da müteşabih âyetlerin varlığı konusu ve bunların insan aklıyla anlaşılabilmesi hususu, din âlimleri arasında fikir ayrılığına neden olmuştur ki, bu tartışmalar, en çok Âl-i İmran sûresinin yedinci âyetinin i`rabı ve tefsirinden ortaya çıkmaktadır.<sup>412</sup> İlk dönem İslam âlimleri, müteşabih âyetlere te`vil etmeksizin inanılması ve kabul edilmesi; daha sonraki âlimler ise, zahiri muhal olan lafızların Allah’ın zâtına uygun düşen bir şekilde anlam verilmesi ve ifade edilmesi görüşünü benimsemişlerdir.⁴¹³

a. İrâkî de muhkem ile müteşabih konusu hakkındaki düşüncelerini Tefsîru’l-Kur’ân’da şöyle dile getirmiştir:

Örnek 1:

⁴⁰⁷ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 311b. Krş. İbnü’l-Cevzî. 1984. **Nevâsihu’l-Kur’ân**: s. 499-500. Tefsîru’l-Kur’ân’da Nâsîh ve mensûh konusu ile ilgili örnekler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 9b; 13b; 17a; 18b; 31a; 37a; 54b; 67b; 79b; 80a; 91a; 98b; 132a; 135a; 195b; 238b; 287a; 292a; 311a ve 312a.

⁴⁰⁸ İbn Manzûr. 2005: IV, 186-187.

⁴⁰⁹ İbn Manzûr. 2005: VIII, 17.

⁴¹⁰ Bkz. ez-Zerkeşî. Ts: II, 68-69.; es-Suyûtî. Ts. **el-İtkân**: II, 3-4; ez-Zerkânî. 1988: II, 272-273.

⁴¹¹ Akk. 1986: s. 335 ve 355; Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, s. 128.

⁴¹² Çetiner, Bedrettin. 1995. **Ebû’l-Berekat en-Nesefî ve Medarik Tefsiri**. İstanbul: MÜİF yay: s. 148.

⁴¹³ es-Suyûtî. Ts. **el-İtkân**: II, 3-10; Salih Subhi. Ts. **Mebahis fi Ulûmi’l-Kur’ân**. İstanbul: Dersaadet Kitabevi: s. 284.

{ هو الذى أنزل عليك الكتاب منه آياتٌ محكماتٌ هن أم الكتاب و آخر متشابهاتٌ فأما الذين في قلوبهم زيغٌ فيتبعون ما تشابه منه ابتغاءَ الفتنة و ابتغاءَ تاويله و ما يعلم تاويله إلا الله و الراسخون في العلم يقولون امنا به كلٌّ من عند ربنا و ما يذكر إلا أولوا الألباب } و هي النصوص التي لا تحتل إلا معني واحدًا و الظواهر التي تحتل معنيين فصاعدًا إلا أن أحدهما أسبق الي الذهن فالنص و الظاهر يشاركان في الرجحان إلا ان النص مانعٌ من النقيص و الظاهر غير مانعٍ و المتشابه الذي يحتل معنيين فصاعدًا فإن يساويا فهو مجملٌ و إن يرجح أحدهما فالمرجوح مؤولٌ و المجمل و المؤول يشتركان في عدم الرجحان إلا أن المجمل ليس بمرجوحٍ و المؤول مرجوحٌ و القدر المشترك بينهما هو المتشابه و اعلم أن لفظ المتشابه متشابهٌ فيطلق المتشابه الملبس و هو اللائق بهذه الآية و يطلق فيراد به الذي يشبه بعضه بعضًا "تشابهت قلوبهم" فذلك جاءها هاهنا إنقسام الآيات محكمة و متشابه و جاء في ايتين جعل الكتاب كله متشابهًا و جعله كله محكمًا 'كتابٌ احكمت آياته' "الله نزل أحسن الحديث كتابًا متشابهًا." { هن أم الكتاب } يعني الآيات المحكمات يرجع إليها في حل المتشابه.

“(Rasûlüm!) Sana Kitab’ı indiren O’dur. Onun (Kur’ân’ın) bazı âyetleri, muhkemdir ki; bunlar, Kitab’ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Hâlbuki o’nun tevilini, ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise: “O’na inandık; hepsi, Rabbimiz tarafındandır” derler. (Bu inceliği), ancak aklı selim sahipleri düşünüp anlar.”⁴¹⁴

İrâkî, bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “Âyette ifade edilen “muhkem âyetten” maksat, sadece tek bir mânâya hamledilen nasslardır. “Zavâhir” veya “Zâhir” denilen lafızlar ise, iki manâya da algılanması muhtemel olan ve fakat bu iki anlamdan birinin akla/zihne en yatkın bulunan yani akla ilk gelme özelliği taşıyan kelimelerdir. Nass ve Zâhir, mânâ efdaliyeti (tercihi) konusunda birbirine müsavi sözcüklerdir; ancak nass, eksik/tam olmayan bir ifade tarzı özelliğini kendisinde barındırmaz. Zâhir denilen lafızda ise noksan anlatım özelliği bulunabilir. “Müteşâbih” ise, iki ve daha fazla manaya gelme ihtimali bulunan lafızdır. Müteşâbih lafızda, her iki manaya gelme ihtimali birbirine eşitse, bu takdirde o “Mücmel”; eğer onlardan biri diğerine tercih edilebiliyorsa; tercih edilen “Müevvel” olmuş olur. Mücmel ve müevvel, efdaliyete sahip olmama özelliğinde eşittirler. Ancak mücmel, tercih olunmayan; müevvel ise tercih olunan lafızdır. Bu

⁴¹⁴ Âl-i İmrân 3/7.

iki lafız arasında müşterek bir özelliğe sahip olan kavram ise “müteşâbih”tir. Bilmiş olası ki, müteşâbih lafız, (anlamları birbirine) benzeyendir (bir lafızdır). Müteşâbih ise karışık olana denir ki; bu, bu âyetle örtüşmektedir. Böyle denilmesiyle, anlamlarının birbirlerine benzediği kastedilir. “Kalpleri (akılları), (nasıl da) birbirine benzedi!”⁴¹⁵ Bu sebeple burada âyetler muhkem ve müteşâbih olarak iki kısma ayrılmıştır. (İfade edilecek olan) iki âyette ise, O’nun (Allah’ın) kitabın tümünü müteşâbih ve muhkem kıldığı ifade edilmektedir: “(Bu sana indirilen), hikmet sahibi (ve) her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından âyetleri sağlamlaştırılmış, bir kitaptır”⁴¹⁶; “Allah, sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi.”⁴¹⁷ “Onlar, kitabın anasıdır (esaslıdır)” âyetinden maksat ise muhkem âyetlerin, müteşâbih âyetlerin anlaşılmasında başvuru olan âyetler olduğudur.”⁴¹⁸

Örnek 2:

{ الله نزل أحسن الحديث كتابًا متشابهاً مثاني تقشعر منه جلود الذين يخشون ربهم ثم تلين جلودهم وقلوبهم إلى ذكر الله ذلك هدي الله يهدي به من يشاء و من يضل الله فما له من هادٍ { "المثاني" أي تثبت فيه القصص و الأمثال على الله و إنما كررت القصص و المواعظ لأنها إذا كررت كان أوقع لها في النفس و أجدر بالقبول.

“Allah, sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi. Rablerinden korkanların, bu Kitab’ın etkisinden tüyleri ürperir; derken hem bedenleri ve hem de gönülleri Allah’ın zikrine ısınıp yumuşar. İşte bu Kitap, Allah’ın, dilediğini kendisiyle doğru yola ilettiği hidâyet rehbe-

⁴¹⁵ Bakara 2/118. Âyetin meâli şöyledir: “Bilmeyenler dediler ki: Allah bizimle konuşmalı ya da bize bir âyet (mucize) gelmeli değil miydi? Onlardan öncekiler de işte tıpkı onların dediklerini demişlerdi. Kalpleri (akılları) nasıl da birbirine benzedi? Gerçekleri iyice bilmek isteyenlere âyetleri apaçık gösterdik.”

⁴¹⁶ Hûd 11/1. Âyetin meâli şöyledir: “Elif. Lâ. Râ. (Bu sana indirilen), hikmet sahibi (ve) her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından âyetleri sağlamlaştırılmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır.”

⁴¹⁷ Zümer 39/23. Âyetin meâli şöyledir: “Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi. Rablerinden korkanların, bu Kitab’ın etkisinden tüyleri ürperir, derken hem bedenleri ve hem de gönülleri Allah’ın zikrine ısınıp yumuşar. İşte bu Kitap, Allah’ın, dilediğini kendisiyle doğru yola ilettiği hidâyet rehberidir. Allah kimi de saptırırsa artık ona yol gösteren olmaz.”

⁴¹⁸ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 20b

ridir. Allah, kimi de saptırırsa; artık ona yol gösteren olmaz.”⁴¹⁹ Müfessir, bu âyetin tefsirine dair şunları söylemiştir: “Âyette geçen “المثاني” (el-Mesânî)’den maksat, kıssaların ve Allah’ın kudretine dair darb-ı mesellerin defalarca anlatıldığı hususlar demektir. Onda (Kur’ân’da) Allah hakkındaki kıssalar ve mev’ızalar, tekrar tekrar anlatılmıştır. Bunlar tekrar edilmekle insanın içine işler ve kabul edilmeye daha müsait olur.”⁴²⁰

Îrâkî, Hud sûresinin birinci âyetinin tefsirinde Muhkem ve müteşabih konusu ile ilgili olarak herhangi bir açıklamada bulunmamış⁴²¹ olup; muhkem ve müteşabih konusuna dair bilinen görüşleri aktarmanın ötesinde, farklı ve kendine özgü herhangi bir görüş ortaya koymamıştır.

b. Tefsîru’l-Kur’ân’da, Allah’ın sıfatları hakkında müteşabih âyetlere yaptığı tefsirinden bazı örnekler ise şunlardır:

Örnek 1:

{ و قالت اليهود يد الله مغلولة غلت أيديهم و لعنوا بما قالوا بل يداه مبسوطتان ينفق كيف يشاء وليزيدن كثيراً منهم ما أنزل إليك من ربك طغياناً و كفراً و ألقينا بينهم العداوة و البغضاء إلي يوم القيامة كلما أوقدوا ناراً للحرب أطفاها الله و يسعون في الأرض فساداً و الله لا يحب المفسدين { اي هو أكرم الكرماء و هذا تمثيل لجوده و كرمه محال من يعطي بيديه كليهما.

“Yahudiler: “Allah’ın eli bağlıdır (sıkıdır)” dediler. Hay dedikleri yüzünden elleri bağlanası ve lânet olunasılar! Bilakis, Allah’ın elleri açıktır (sınırsız ihsan ve in’am sahibidir), dilediği gibi tasarrufta bulunur. Andolsun ki, sana Rabbinden indirilen, onlardan çoğunun azgınlığını ve küfrünü arttırır. Aralarına kıyamete kadar (sürecek) düşmanlık ve kin soktuk. Ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa (fitneyi uyandırmışlarsa) Allah, onu söndürmüştür. Onlar, yeryüzünde bozgunculuğa koşarlar; Allah ise bozguncuları sevmez.”⁴²² Müfessir, bu âyetin tefsirinde

⁴¹⁹ Zümer 39/23.

⁴²⁰ Îrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 223b. Ayrıca bkz. Mustafa Ünver. 2000. **Kur’ân’dan Mesajlar**. Samsun. Sidre yay: s. 46-47.

⁴²¹ Îrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 79a.

⁴²² Mâide 5/64.

şunları söylemiştir: “Âyette ifade edilenden maksat; O (Allah), cömertlerin en cömertidir, demektir. Bu da O (Allah)’ın sınırsız ihsan ve ikramı hususunda bir temsildir. Allah’ın dışındakilerin (yaratıkların) her iki eliyle ikramda bulunması (ikramın sınırsız olması) imkansızdır.”⁴²³

Örnek 2:

{ و هو القاهر فوق عباده و هو الحكيم الخبير { المستعلي عليهم علواً معنواً.

“O, kullarının üstünde her türlü tasarrufa sahiptir. O, hüküm ve hikmet sahibidir; herşeyden haberdardır.”⁴²⁴ Müfessir, bu âyette geçen “el-Kâhir” ifadesinden maksadın “Allah’ın, onları (kullarını) manevî bir yücelikle hâkimiyet ve kontrol altında tutması anlamına geldiğini” söz konusu etmiştir.⁴²⁵

Örnek 3:

{ أن اقدفيه في التابوت فاقدفيه في اليم فليلقه اليم بالساحل ياخذة عدو لي و عدو له و ألقيت عليك محبة منى ولتصنع على عيني { و إلقاء محبة الله لموسي في قلب كل من رأيه و سلامته من قتل القبطي.

“(Allah, Mûsâ’nın annesine şöyle buyurdu:) Mûsâ’yı sandığa koy; sonra onu denize (Nil’e) bırak; deniz onu kıyıya atsın da, benim düşmanım ve onun düşmanı olan biri onu alsın.” (Ey Mûsâ! Sevilmen) ve benim nezaretimde yetiştirilmen için sana kendimden sevgi verdim.”⁴²⁶ Müfessir, bu âyetin tefsirinde şunları söylemiştir: “Âyette bahsedilen Allah’ın, Mûsâ’ya sevgi bahşetmesinden maksat, o’nu gören herkesin kalbinde muhabbet peyda olması ve kıptînin öldürülmesi hususunda o’nu selamete çıkarmasıdır (Firavun’a karşı o’nu korumasıdır).”⁴²⁷

Hz. Mûsâ’nın annesi, Firavun’un, diğer erkek çocuklar gibi Hz. Mûsâ’yı da katletmesinden korkuyordu. Bu sebeple bu âyet-i kerimede bahsedildiği üzere, oğlunu nehre bıraktı. Firavun’un karısı, suda gördüğü sandığı çıkarttırıp içindeki be-

⁴²³ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 45a.

⁴²⁴ En`âm 6/18.

⁴²⁵ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 49a.

⁴²⁶ Tâhâ 20/39.

⁴²⁷ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 117b.

beği görünce şaşırdı ve âyette geçtiği gibi, Allah'ın Hz. Mûsâ'ya bir lütfu olarak, çocuğa karşı bir sevgi hissi duydu. Hz.Mûsâ'nın ablası, kardeşine ne olduğunu araştırıp soruştururken, ona bir sûtannesı arandığını öğrendi ve bunu fırsat bilerek Firavun'un sarayına gitti.⁴²⁸

Örnek 4:

{ و يبقى وجه ربك ذو الجلال و الإكرام } أى ذاته و الوجه يعبر به عن المحملة و الذات و مساكين مكة يقول: "أين وجه عربي كريم يقديني من الهوان" أي من الجوع.

“Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.”⁴²⁹ Müfessir, âyette geçen “وجه” (yüz) kelimesinden maksadın, O’nun (Allah’ın) zâtı olduğunu ve yüz kelimesinin, tüm kefaleti yüklenen (üstlenen) ve zât anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. Nitekim aynı durum Mekke fakirlerinin şu sözünde de geçmektedir: “Beni değersiz, kıymetsiz olandan yani açlıktan kurtaracak olan cömert Arab’ın yüzü (zâtı) nerede?”⁴³⁰

Örnek 5:

{ إن الذين يبايعونك إنما يبايعون الله يد الله فوق أيديهم فمن نكث فإنما ينكث علي نفسه ومن أوفي بما عاهد عليه الله فسيؤتيه أجراً عظيماً } لما قال: " إنما يبايعون الله " زاد ذلك المجاز توكيداً.

“Muhakkak ki sana biat edenler, ancak Allah’a biat etmektedirler. Allah’ın eli, onların ellerinin üzerindedir. Kim, ahdini bozarsa; ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahbine vefa gösterirse; Allah, ona büyük bir mükâfat verecektir.”⁴³¹ Müfessir, bu âyetin tefsirine ilişkin olarak şunları ifade etmiştir: “Allah, “onlar (müminler), ancak Allah’a biat etmektedirler” buyurduğunda; ma-

⁴²⁸ Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr. 1984. **Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr**. Tunus. ed-Daru’t-Tûnusiyye: XVI, 217-218.

⁴²⁹ Rahmân 55/27.

⁴³⁰ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 277b.

⁴³¹ Fetih 48/10.

nayı iyice pekiştirmek için söz konusu ifadeye “mecâz” özellikli bir mana da katmış oldu.”⁴³²

Tefsîru’l-Kur’ân’da Allah’ın sıfatları ile ilgili müteşabih âyetler yorumlanırken - hâşâ- Allah’ın cisimleştirilmesi ve başka şeylere benzetilmesinden uzak durulmuş ve bu sıfatlar, Allah’ın zâtına uygun şekilde yorumlanmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak “İrâkî, müteşabih âyetleri anlama ve yorumlama konusunda kısmen Halefîn (daha sonraki âlimlerin) görüşlerini benimsemiştir” diyebiliriz.

d. Hurûf-u Mukattaa’yı Tefsir Etme Üslûbu

“Kesik harfler” diye tercüme edilen Hurûf-u mukattaa, bazı sûrelerin başlarında, bir yahut da birden fazla harfin birleşmesinden meydana gelmiş rumuzlardır. Sûrelerin başlarındaki bu kesik harfler, İslam’ın ilk dönemlerinden beri din âlimlerinin uğraşı alanlarından birisi olmuştur. Kur’ân’da yirmi dokuz sûrenin başında ve on üç farklı şekilde yer alan bu harfler, din âlimlerinin görüş birliği ile müteşabihât’tan sayılmıştır.⁴³³ Bu sebeple de Hurûf-u mukattaa’nın bir âyet mi yoksa bir âyetin parçası mı olduğu tartışılmıştır. Din âlimlerinin birçoğu, “bunların, tam bir âyet olmayıp; kendisini takip eden âyetin bir parçası olduğu görüşünü benimsemişlerdir.”⁴³⁴ Ayrıca, Hurûf-u mukattaa’nın taşıdığı anlamlar hakkında ise birçok ve birbirinden farklı düşünceler dile getirilmiştir. Fakat Rasulullah (SAV)’den, bu kesik harflerin anlamını ya da anlamlarını ifade eden tek bir nakil veya rivâyet mevcut değildir.⁴³⁵

İlk dönem din âlimleri, bu kesik harflere herhangi bir yorum getirmekten kaçınmışlar ve bunların anlamlarını çoğunlukla da Allah’a havale etmişlerdir. Kelâmcılar ise bu tutuma karşı çıkmışlar ve Kur’ân’ın insanlar için bir hidâyet rehberi olduğunu belirtmişlerdir. Bu sebeple de Allah’ın kitabı olan Kur’ân-ı Kerim’de insan tarafından anlaşılamaz yahut da açıklanamaz olan hiçbir şeyin bulunmadığını

⁴³² İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 259a. Tefsîru’l-Kur’ân’da muhkem - müteşâbih konusuna dair diğer örnekler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 21b; 49a ve 332a.

⁴³³ Cerrahoğlu. 1983. **Tefsir Usulü**: s. 134.

⁴³⁴ Cerrahoğlu. 1983. **Tefsir Usulü**: s. 136.

⁴³⁵ Abdurrahman Çetin. 1982. **Kur’ân İlimleri ve Kur’ân-ı Kerim Tarihi**. İstanbul: Dergah yay.: s. 242.

savunmuşlar ve Hurûf-u mukattaa` ile ifade edilmek isteneni tayin etmek için bu harfleri yorumlamaya çalışmışlardır.⁴³⁶ İrâkî de bu konuda kısmen kelâm âlimlerinin savundukları görüşleri paylaşmış ve bu kesik harflere bir takım yorumlar getirmiştir. Müfessir İrâkî, bu konu hakkındaki görüşlerini bazı harflerde dile getirmiştir.

Tefsîru'l-Kur'ân'da Hurûf-u mukattaa ile ilgili örneklerden bazıları şunlardır:

Örnek 1:

{ الم } فيها الأقاويل التي في الحروف التي في أوائل السور إلا دونها إسمًا فإنه يصير التقدير "الم الله هذا قل."

"Elif Lâm Mîm."⁴³⁷ Müfessir İrâkî, buradaki hurûf-u mukattaa ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir: "Sûre başlarındaki (kesik) harfler hakkında görüşler mevcuttur. Burada ise ancak isimdir (isim olur). Böylelikle de (âyetin) takdiri, "Elif Lâm Mîm, (Ben) Allah(ım). Bunu (şunu) söyle..."⁴³⁸

Örnek 2:

{ طه } إن طه معناه "يا رجل."

"Tâ Hâ."⁴³⁹ İrâkî, bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak "Muhakkak "طه" (Tâ Hâ)'nın anlamının, "Ey Adam!" olduğunu söylemiştir."⁴⁴⁰

Örnek 3:

{ الم } انه إسمٌ للسورة.

⁴³⁶ Geniş bilgi için bkz. ez-Zerkeşî. Ts: I, 172 vd.; ez-Zerkânî. 1988: I, 228 vd.; es-Suyûtî. Ts. **el-İtkân**: II, 11-17; Cerrahoğlu. 1983. **Tefsir Usulü**: s. 137-138.

⁴³⁷ Âl-i İmrân 3/1.

⁴³⁸ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 20a.

⁴³⁹ Tâhâ 20/1.

⁴⁴⁰ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 116a. Krş. İbnü'l-Cevzî. 1983. **Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr**. Y.y.: el-Mektebetü'l-İslamiyye. 2. Baskı: V, 269.

“Elif Lâm Mîm.”⁴⁴¹ Müfessir, “الم” (Elif Lâm Mîm)’in muhakkak sûrenin ismi olduğunu” belirtmiştir.⁴⁴²

Örnek 4:

{ حم } جعلت إسمًا للسورة كان مبتدأ.

“Hâ Mîm.”⁴⁴³ İrâkî, bu âyetin tefsirinde şunları ifade etmiştir: “حم” (Hâ Mîm)’i sûrenin ismi kılındı. Böylelikle de (حم) mübtedâ oldu.”⁴⁴⁴

Örnek 5:

{ حم } إن جعلت "حم" إسمًا للسورة مرفوعًا علي خبر المبتدأ المحذوف أو العطف إن كانت "حم" مقسمًا بها.

“Hâ Mîm.”⁴⁴⁵ Müfessir, bu âyeti tefsir ederken şunları ifade etmiştir: “Eğer “حم” (Hâ Mîm) ifadesi, sûrenin ismi olarak değerlendirilir ise, mahzûf (hazfedilen) mübtedânın haberi olduğundan merfû olur. Eğer “حم” (Hâ Mîm) olarak değerlendirilir ise, bu takdirde ona (kesik harflere) yemin edilmiş olur.”⁴⁴⁶

e. Müşkilü’l-Kur’ân ile İlgili Âyetleri Açıklaması

Müşkil, sözlükte “karışık olan, benzeşen” anlamına gelmektedir.⁴⁴⁷ Kur’ân’ın bazı âyetleri arasında ihtilaf ya da zıtlık gibi görünen durumlar vardır. İlk olarak aralarında zıt anlamlar taşıdığı zannedilen âyetlerin, aralarındaki ihtilaf veya zıtlık gibi

⁴⁴¹ Secde 32/1.

⁴⁴² İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 177a.

⁴⁴³ Fussilet 41/1.

⁴⁴⁴ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 233b. Krş. İbnü’l-Cevzî. 1983. *Zâdü’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*: VII, 240-241.

⁴⁴⁵ Duhân 44/1.

⁴⁴⁶ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 246b. Krş. İbnü’l-Cevzî. 1983. *Zâdü’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*: VII, 205. *Tefsîru’l-Kur’ân*’da hurûf-u mukattaa (kesik harfler) ile ilgili diğer örnekler için bkz. İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 2a; 20a; 202b ve 214b.

⁴⁴⁷ İbn Manzûr. 2005: VIII, 120.

görünen anlaşmazlığın halledilmesinin lüzumu, “Müşkilü’l-Kur’ân” olarak isimlendirilen ilmin doğmasına neden olmuştur. Kur’ân’ın âyetlerinin birbirleri ile çelişkili veya zıt olması asla mümkün değildir. Çünkü Yüce Allah, Kur’ân’da Nisâ sûresinin seksen ikinci âyetinde bu hususu açıkça vurgulamıştır.⁴⁴⁸

Müşkilü’l-Kur’ân konusuna dair Tefsîru’l-Kur’ân’da şu açıklamalar mevcuttur:

{ أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لَوُجِدُوا فِيهِ إِخْتِلَافًا كَثِيرًا } لَكِنَّهُ كُتِبَ احْكُمْتَ آيَاتِهِ وَمَا يَظُنُّ الْمُقْصِرُ مِنْ أَنْ فِيهِ إِخْتِلَافًا فِي بَعْضِ الْمَوَاضِعِ فَهُوَ مِنْ سُوءِ فَهْمِ النَّازِلِ وَكَمْ مِنْ عَائِبٍ قَوْلًا صَحِيحًا وَافْتَهُ مِنَ الْفَهْمِ السَّقِيمِ.

“Hâlâ Kur’ân üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o (Kur’ân), Allah’tan başkası tarafından gelmiş olsaydı; onda birçok tutarsızlık bulurlardı.”⁴⁴⁹ Bu âyetin tefsirine ilişkin olarak İrâkî, şunları ifade etmiştir: “Muhakkak (bu sana indirilen), (Allah) tarafından âyetleri sağlamlaştırılmış bir kitaptır”⁴⁵⁰ şeklinde bir âyet vardır. Aklı kıt, ihmalkâr olan kişinin, o’nda (Kur’ân’da) bazı konularla ilgili olarak ihtilafın olduğunu zannetmesi, o’nun (ihmalkârın) anlayışının (bakış açısının) yanlışlığındandır. Nice noksan kişinin doğru sözü vardır. Ama onun âfeti (felaketi) ise hasta (sakat) anlayışından kaynaklanmaktadır.”⁴⁵¹

Müfessirin Müşkilü’l-Kur’ân açısından tefsir ettiği âyetlerden bazıları şunlardır:

Örnek 1:

{ وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفِرُّونَ } "وَهُوَ الْقَاهِرُ" الْمُسْتَعْلَى عَلَى عِبَادِهِ عَلَوًا مَعْنَوِيًّا "وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً" يَكْتُبُونَ أَعْمَالَكُمْ قَالِ هَهُنَا "تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا" وَفِي آخِرِي "قُلْ يَتُوفِيكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ" وَفِي آخِرِي "اللَّهُ يَتُوفِي الْأَنْفُسَ" فَالْأَعْوَانُ يَعَالِجُونَ الرُّوحَ حَتَّىٰ تَصِلَ إِلَى التَّرَاسِيفِ فَتَجْلِي لَهَا مَلَكُ الْمَوْتِ فَتَخْرُجُ وَهُوَ الَّذِي مُسَبِّبُ ذَلِكَ فَتَنْسَبُ ذَلِكَ إِلَيْهِ لِأَنَّهُ الْمُسَبِّبُ وَإِلَى الْأَعْوَانِ لِأَنَّهُمْ الْمَعَالِجُونَ وَإِلَى مَلَكِ الْمَوْتِ لِأَنَّهُ الْمُبَاشِرُ فَإِذَا قَبِضَتِ الرُّوحَ مِنَ الرَّجُلِ

⁴⁴⁸ es-Suyûtî. Ts. **el-İtkân**: II, 35-40; Akk. 1986: s. 347; Çetin. 1982. **Kur’ân İlimleri ve Kur’ân-ı Kerim Tarihi**: s.259-260; Nasrullah Hacımüftüoğlu. 2001. **Kur’ân’ın Belâğatı ve İcâzî Üzerine**. Erzurum: Ekev yay.: s. 138.

⁴⁴⁹ Nisâ 4/82.

⁴⁵⁰ Hûd 11/1.

⁴⁵¹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 45b.

الصالح صعد بها إلي السماء ففتح لها أبوابها و أما روح الكافر فتغلق دونها أبواب السماء و تلقى إلي حيث جاءت منه.

“O, kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibidir; size koruyucular gönderir. Nihâyet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz (görevli melekler), onun canını alırlar. Onlar, vazifede kusur etmezler.”⁴⁵² Müfessir, bu âyetin tefsirinde şunları ifade etmiştir: “و هو القاهر” ifadesi, (Allah), kulları üzerinde gerçekten manevî bir hâkimiyet sahibidir (kullarını manevi olarak kontrol altında tutar), demektir. “و” ise, sizin amellerinizi yazacak olan koruyucuları (melekleri) gönderir, demektir. Allah, bu âyette “توفته رسلنا” (onun canını elçilerimiz alır) buyurdu. Başka bir yerde ise “قل يتوفيك ملك الموت” (De ki: Sizin canlarınızı ölüm meleği alacak) şeklinde geçmektedir. Başka bir yerde ise “الله يتوفي الأنفس” (Allah, canları alır) buyrulmuştur. (Ölüm meleğinin) yardımcıları, ayak bileklerine ulaşınca kadar ruh ile ilgilenirler. Bunun üzerine ölüm meleği, gelir ve canı çıkarır. Allah, bu işin asıl müsebbibidir. Bu iş (can almak), müsebbib olduğu için Allah’a; (canın alınmasıyla) ilgilendikleri için (ölüm meleğinin) yardımcılarına ve de son anda ölümü haber veren olduğu için ölüm meleğine nisbet edilebilir. Nitekim (ölüm meleği), salih bir kişinin ruhunu kabzedince ruhla birlikte göğe yükselir ve onun (ruh) için göğün kapıları açılır. Kâfirin ruhuna gelince, göğün kapıları ona kapanır ve geldiği yere atılır.”⁴⁵³

Örnek 2:

{ فلم تقتلوهم و لكن الله قتلهم و ما رميت إذ رميت و لكن الله رمي و لبيلي المؤمنين منه بلاءً حسناً إن الله سميعٌ عليمٌ } و ما أوصلت المرمي إذ رمت و لكن الله أوصله و كان النبي {ص} قد أخذ كفاً من حصباء و ترابٍ فرمي بها الي ناحية القوم فأملأت عيون جميع المشركين تراباً و رملا و أعان ذلك علي إنهمهم.

“(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü. Onları attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı (onu). Bunu, müminleri güzel bir imtihanla denemek için (yaptı). Şüphesiz Allah, işitendir; bilendir.”⁴⁵⁴ Bu âyetin tefsirine dair müfes-

⁴⁵² En`âm 6/61.

⁴⁵³ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur`ân**, vr: 50b.

⁴⁵⁴ Enfâl 8/17.

sir, “âyetle ifade edilmek istenen, “attığında attığın şeyi (yerine) ulaştıran sen de-
ğildin” demektir. Nitekim Hz. Nebî (SAV), bir avuç çakıl taşı ve toprağı aldı ve
onu topluluğun tarafına attı. Bunun üzerine müşriklerin çoğunun gözlerine toprak
ve kum doldu. Bu da onların yenilmelerine yardım etti” demiştir.⁴⁵⁵

Örnek 3:

{ و قال الذين اوتوا العلم ويلكم ثواب الله خير لمن امن و عمل صالحا و لا يلقياها إلا الصابرون { ويليک
أصله الدعاء بالويل ثم استعمل في الروع و الزجر و إنما يكون ذلك للإفراط علي ما ينبغي و قوله "و لا
يلقياها" الضمير فيها يرجع الي الكلمة التي قبلها أهل العلم.

“Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise şöyle dediler: “Yazıklar olsun size! İman
edip iyi işler yapanlara göre Allah’ın mükâfatı daha üstündür. Ona da ancak sab-
redenler kavuşabilir.”⁴⁵⁶ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirinde şunları söylemiştir:
“ويلك” ifadesi, köken itibarıyla “yazıklar olsun (yuh olsun)” şeklinde bir dua olup
daha sonra (birini bir şeyden) korkutmak ve caydırmak için kullanılmıştır. Bu,
ancak gerektiği takdirde aşırılık anlamında kullanılabilir. Âyetteki “و لا يلقياها”
(ancak onlar kavuşabilir) ibaresindeki zamir, kendisinden önce geçen ilim ehline
döner.”⁴⁵⁷

Örnek 4:

{ قل يتوفيكم ملك الموت الذي وكل بكم ثم إلي ربكم ترجعون { "وكل بكم" يقبض أرواحكم و قيل "أن
الأرض بين يدي ملك الموت يقبض ما يشاء." و عن قتادة "معه أعوان من الملائكة" و قيل "ملك الموت
يدعو الأرواح فتجيبه ثم يأمر أعوانه يقبضها."

“De ki: “Size vekil kılınan (bu konuda görevlendirilen) ölüm meleği, canınızı ala-
cak; sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.”⁴⁵⁸ İrâkî, bu âyetin tefsirinde şunları söy-
lemiştir: “Âyetle ifade edilen “وكل بكم” (size vekil kılınan) ibaresinden maksat,
“sizin ruhlarınızı kabzeder” demektir. Yeryüzünün ölüm meleğinin önünde oldu-

⁴⁵⁵ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 65a.

⁴⁵⁶ Kasas 28/80.

⁴⁵⁷ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 166b.

⁴⁵⁸ Secde 32/11.

ğu ve dilediğinin (ruhunu) kabzettği de ifade edilmiştir. Rivâyet edildiğine göre Katâde “onun (ölüm meleğinin) yardımcıları vardır” demiştir. Ayrıca ölüm meleğinin ruhları çağırdığı ve bunun üzerine ruhların da o’na icabet ettikleri; daha sonra ise o’nun (ölüm meleğinin), yardımcılarını onları (ruhları) kabzetmelerini emrettiği” şeklinde bir görüş de belirtilmiştir.”⁴⁵⁹

f. Mübhemâtü’l-Kur’ân’ı Tayin Etmesi

Mübhem, sözlükte “açıklanmamış, gizli kalan” anlamlarına gelmektedir.⁴⁶⁰ “Mübhemâtü’l-Kur’ân” diye adlandırılan ilim, Kur’ân-ı Kerim’de müphem bırakılan bazı kelimeleri açıklamayı konu edinmiştir ki, ism-i işaretler, ism-i mevsuller, zamirler, cins isimler, bu konulardan bazılarıdır.⁴⁶¹ Mübhemâtü’l-Kur’ân ilmi, nakle dayanan bir ilim olduğundan; Kur’ân’daki müphem ifadelerin kime, neye işaret ettiği; kimi neyi kastettiği gibi malumatın, tek kaynağı hiç şüphesiz nakildir ve bu konuda re’y ve icthad yapılamaz.⁴⁶² ez-Zerkeşî ve es-Suyûtî ise, Selef âlimlerinin bu konuya çok önem verdiklerini söylemişlerdir. Ancak bu konunun yanlış değerlendirildiği çok kimselerce kabul edilen bir görüştür.⁴⁶³

Kur’ân-ı Kerim’de müphem ifadelerin bulunması hakkında çeşitli nedenler söylenmiştir. Müphem ifadenin meşhur edilmesi, kâmil bir sıfatla yüceltilmesi, noksan bir sıfatla yerilmesi ve müphem bırakılanın isminin açıklanmasında bir fayda görülmemesi gibi hususlar, sözü edilen sebepler arasında değerlendirilmiştir.⁴⁶⁴

İrâkî, âyetlerde müphem bırakılan ifadeleri tayin etmeye önem vermiştir. Bu konuyla ilgili açıklamalarında Sahâbe’nin ve Tabiîn’in görüşlerine atıfta bulunmuştur. Ancak görüşün sahibinin adını belirtmediği de olmuştur. Tefsîru’l-Kur’ân’da Mübhemâtü’l-Kur’ân ile ilgili örnekler bazıları şunlardır:

⁴⁵⁹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 178b.

⁴⁶⁰ İbn Manzûr. 2005: II, 170-171.

⁴⁶¹ Bilmen. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi**: I,120; Ahmet Nedim Serinsu. 1994. **Kur’ân’ın Anlaşılmasında Sebeb-i Nüzulün Rolü**. İstanbul: Şule yay: s. 156; Akk. 1986: s. 343; Cerrahoğlu. 1983. **Tefsir Usulü**: s. 186; İsmail Karagöz. 2007. “Mübhemâtü’l-Kur’ân” md., **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Ankara: DİB yay. 3. Baskı: s. 499-500.

⁴⁶² es-Suyûtî. Ts. **el-İtkân**: I, 185; Cerrahoğlu. 1983. **Tefsir Usulü**: a.y.; Turgut. 1991: s. 194.

⁴⁶³ Serinsu. 1994: s. 157.

⁴⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. ez-Zerkeşî. Ts: I, 155-156; es-Suyûtî. 1983. **el-İtkân**: II, 184-185; Cerrahoğlu. 1983. **Tefsir Usulü**: s. 186-187.

Örnek 1:

{ قال لهبطوا بعضكم لبعض عدوٌ و لكم في الأرض مستقرٌ و متاعٌ إلي حينٍ { آدم و حواء و إبليس.

“Allah: “Birbirinize düşman olarak inin! Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır” buyurdu.”⁴⁶⁵ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirinde “Allah’ın birbirinize düşman olarak inin” emrinin muhataplarının Adem, Havvâ ve İblis olduğunu” söylemiştir.⁴⁶⁶

Örnek 2:

{ و علي الثلاثة الذين خلفوا حتي إذا ضاقت عليهم الأرض بما رحبت و ضاقت عليهم أنفسهم و ظنوا أن لا ملجأ من الله إلا إليه ثم تاب عليهم ليتوبوا إن الله هو التواب الرحيم { و هم كعب بن مالكٍ و هلال ابن أمية و مرارة ابن الربيع.

“(Allah, seferden) geri bırakılan üç kişinin de (tevbelerini kabul etti). Yeryüzü, genişliğine rağmen onlara dar gelmiş; vicdanları kendilerini sıktıkça sıkılmıştı. Nihâyet Allah’tan (O’nun azabından) yine Allah’a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hallerine) dönmeleri için Allah, onların tevbesini kabul etti. Çünkü Allah, tevbeyi çok kabul edendir; pek esirgeyendir.”⁴⁶⁷ Müfessir İrâkî, “bu âyette ifade edilen üç kişinin Kâ`b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Merâre b. Rabî` olduklarını” belirtmiştir.⁴⁶⁸

Hiz. Peygamberimiz, Tebûk seferine çıkacakları zaman, münafıklar gelip, yalan yere mazeret beyan ederek sefere katılmamak için izin istediler. Hiz. Nebî de onlara izin verdi. Bunun üzerine “Allah seni affetti. Fakat doğru söyleyenler sana iyice belli olup, sen yalancıları bilinceye kadar onlara niçin izin verdin”⁴⁶⁹ âyeti nazil oldu. Yüce Allah, bu âyette Peygamber Efendimiz’i uyardı. Bazı Müslümanlar da

⁴⁶⁵ A`râf 7/24.

⁴⁶⁶ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 56b.

⁴⁶⁷ Tevbe 9/118.

⁴⁶⁸ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 74b. Rivâyet için bkz. Buhari. 2000: s. 362-363 (Buhari, Meğâzî, 80); Müslim. 2000: s. 1157-1160 (Müslim, Tevbe, 53; Tirmizi. 2000: s. 1965 (Tirmizi, Tefsîru’l-Kur’ân, 17); Ebû Davud. 2000: s. 1385 (Ebû Davud, Talak, 11); en-Nesâî. 2000: s. 2312 (en-Nesâî, Talak, 18).

⁴⁶⁹ Tevbe 9/43.

münafıkların mazeret beyan etmesine aldandılar ve kalben tereddüt ettiler. Ancak sonradan tevbe ettiler. Tebük seferine katılmayanlar arasında Kâ'b b. Malik, Hilal b. Ümeyye ve Memare b. Rabî' adlı sahabîler de vardı.

Örnek 3:

{ و من الناس من يجادل في الله بغير علم و يتبع كل شيطانٍ مريدٍ { قيل "نزلت هذه الآية في النصير بن الحارث".

"İnsanlardan, bilgisi olmaksızın Allah hakkında tartışmaya giren ve her inatçı şeytana uyan birtakım kimseler vardır."⁴⁷⁰ Müfessir İrâkî, "bir görüşe göre bu âyetin Nadr b. Hâris hakkında nazil olduğunu" söylemiştir.⁴⁷¹

Örnek 4:

{ و لما جاءهم الحق قالوا هذا سحرٌ و إنا به كافرون و قالوا لولا نزل هذا القرآن علي رجلٍ من القرينتين عظيمٍ { عن مجاهدٍ "هما عتبة بن ربيعة و كنانة".

"Kendilerine hak gelince: "Bu bir büyüdür, biz onu tanımıyoruz" dediler. "Bu Kur'ân, iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz mıydı!" dediler."⁴⁷² Müfessir İrâkî, bu âyetteki iki kimse için şunları ifade etmiştir: "Mücâhid'den rivâyet edildiğine göre; o ikisi (bu sözü söyleyenler), Utbe b. Rebîa ve Kinâne'dir."⁴⁷³

Hiz. Nebî'ye iman etmeyenlere göre Kur'ân, Mekke'nin ileri gelenlerinden Velid b. Muğire'ye yahut da Taif'in zenginlerinden Urve es Sakafi'ye indirilmeliydi. Velid b. Muğire "Kureyş'in büyüğü ve efendisi olan ben, yahut Sakif'in ulusu Ebû Amr b. Umeyr es-Sakafi dururken Kur'ân Muhammed'e mi inecek!" demişti. Hâlbuki Yüce Allah katında üstünlük, zenginlik veya soylulukla değil; takva ilemdir (Allah'tan saygıyla korkmaktır). Rasûlullah, Muhammed, soy itibarıyla onların en üstünüydü. Sadece anneden ve babadan yetim kalmıştı ve zengin de değildi.

⁴⁷⁰ Hac 22/3.

⁴⁷¹ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 128a. Krş. Ebû Hayyân el-Endelûsî. 1993: VI, 326.

⁴⁷² Zuhurf 43/30-31.

⁴⁷³ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 244b.

Örnek 5:

{ أَلْقَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ مِّنَ الْخَيْرِ مَعْتَدٍ مَّرِيْبٍ { قِيلَ "نَزَلَتْ فِي الْوَلِيدِ ابْنِ الْمَغِيرَةِ كَانَ يَقُولُ: "مَنْ دَخَلَ فِي دِينِ مُحَمَّدٍ {ص} لَمْ أَنْفَعْهُ بِشَيْءٍ أَبَدًا."

“(İki meleğe şu emir verilir:) “Haydi ikiniz her inatçı kâfiri, cehenneme atın! Hayra bütün gücüyle engel olanı ve azgın şüpheciyi.”⁴⁷⁴ İrâkî, “bu âyetin bir görüşe göre Velid b. Muğira hakkında nazil olduğunu” söylemiştir. O (Velid b. Muğîra) hep şöyle derdi: “Kim, Muhammed (SAV)’in dinine girerse; ebediyyen ona hiçbir şekilde iyilik yapmam.”⁴⁷⁵

Örnek 6:

{ فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشَرُوهُ بَغْلَامٍ عَلِيمٍ { عَنْ الْحَسَنِ "نَبِيٌّ وَ الْمُبَشِّرُ بِهِ إِسْحَقُ."

“Derken onlardan korkmaya başladı. “Korkma” dediler ve ona bilgili bir oğlan çocuğu müjdelediler.”⁴⁷⁶ Müfessir İrâkî, bu âyetteki bilgili oğlan çocuğu hakkında şunları söylemiştir: “Hasanü’l-Basrî’den rivâyet edildiğine göre o müjdelenen çocuk, peygamber olan Hz. İshak’tır.”⁴⁷⁷

g. Emsâlü’l-Kur’ân’ı Yorumlaması

Sözlükte, “bir şeyin benzeri ve delil” gibi anlamlara gelen ve çoğulu da “emsâl” olan “mesel” kelimesi, “halk arasında kabul görüp yayılmış ve meşhur olmuş sözler” diye isimlendirilir.⁴⁷⁸ Mesellerin dile getirilip söylenmesine ise, “darb-ı mesel” denilmektedir.

Kur’ân’da birçok mesel vardır. Bu meseller, bir düşünceyi pekiştirmek, va`zu nasihat etmek, iyi olan şeylere, ibadetlere teşvik etmek ve haramlardan ve kötü olan

⁴⁷⁴ Kâf 50/24-25.

⁴⁷⁵ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 265b. Krş. Ebû Hayyân el-Endelûsî. 1993: VIII, 125.

⁴⁷⁶ Zâriyât 51/28.

⁴⁷⁷ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 270a. Krş. Ebû Hayyân el-Endelûsî. 1993: VIII, 138.

⁴⁷⁸ İbn Manzûr. 2005: XIV, 18-19; Cerrahoğlu. 1983. **Tefsîr Usulü**: s. 174.

şeylerden sakındırmak gibi maksatlarla Kur'ân'da ifade edilmiştir.⁴⁷⁹ Kur'ân'daki meseller, bir takım tasniflere tabi tutulmuştur ve Mûsârrah (açık), kâmin (gizli) ve mürsel olmak üzere, üç bölümde değerlendirmiştir.⁴⁸⁰

Müfessir İrâkî, mesel içeren âyetleri bizzat kendi yorumlarken, başkalarına ait görüşlere de yer verdiği olmuştur. Tefsîru'l-Kur'ân'da yer alan Emsâlü'l-Kur'ân ile ilgili âyetlerden bazı örnekler şunlardır:

Örnek 1:

{ صَمٌّ بَكْمٌ عَمِيٌّ فَهَمْ لَا يَرْجِعُونَ } تقديره "المنافقون صَمٌّ بَكْمٌ عَمِيٌّ" لأنهم لما لم تنفعوا بأبصارهم في النظر في ملكوت السموات والأرض صاروا كالعمي و لما لم ينطقوا لألسنتهم بالثناء علي الله جعلوا أبكمًا و لما لم يسمعوا ما أنزل الله بسمعٍ مقبلٍ كانوا صمًا لفوات المقصود الأعظم من هذه الخواص.

“Onlar, sağır; dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple onlar, geri dönemezler.”⁴⁸¹ Müfessir, bu âyetteki mesele dair görüşlerini şöyle ifade etmiştir: “Âyetin takdir şöyledir: Münafıklar, sağır, dilsizler ve körlerdir. Çünkü onların gözleri göklerin ve yerin melekûtuna (hâkiminin Allah olduğunu) görme yararını elde edemediklerinden; bundan dolayı onlar, tıpkı körler gibidir. Dilleri, Allah'ı senâ edemez ve dilsiz kimseler (gibi) olurlar. Allah'ın indirdiğini kabule şâyân bir şekilde duymazlar. Bu özelliklerin sonunda hâsıl olan o yüce maksuda erişemediklerinden sağır kimseler (gibi) olurlar.”⁴⁸²

Örnek 2:

{ أَوْ كَصَيْبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَ رَعْدٌ وَ يَرْقُوجعلون أصابعهم في آذانهم من الصواعق حذر الموت و الله محيطٌ بالكافرين } المعني فيه إن أردت أن تشبيه المنافقين في إنظارهم رسول الله {ص} انه يبعث فيؤمنون به و كانوا من قبل يتفتحون و يستنصرون علي عدوهم فيقولون: "اللهم انصرنا عليهم بالنبي الذي تبعثه في اخر الزمان" فلما جاءهم ما عرفوا كفروا به فهذا مثلهم و ان أردت تمثيل القران و الهدي الذي

⁴⁷⁹ Turgut. 1991: s. 181; Cerrahoğlu. 1983. **Tefsir Usulü**: s. 174-175.

⁴⁸⁰ es-Suyûtî. Ts. **el-İtkân**: II, 167-169; Menna. 1993: s. 284.

⁴⁸¹ Bakara 2/18.

⁴⁸² İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 3a.

جاءهم و ما فيه من التخويفات و لم يكن حظهم من ذلك إلا الخوف و الحذر يحذر المنافقون أن تنزل عليهم سورة فمثلهم كمثّل الصيب الذي حظ المسافر منه الخوف من رعوده و صواعقه.

“Yahut (onların durumu), gökten sağanak halinde boşanan, içinde yoğun karanlıklar, gürültü ve yıldırımlar bulunan yağmur(a tutulmuş kimselerin durumu) gibidir. O münafıklar, yıldırımlardan gelecek ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Hâlbuki Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.”⁴⁸³ Müfessir, bu âyetteki meseli şöyle tefsir etmiştir: “Âyetteki anlam şudur: Şâyet sen, münafıkların Rasûlüllah’a bakış açılarına dair teşbihi öğrenmek istersen bu şu demektir: Muhakkak O (SAV), (peygamber olarak) gönderildi ve onlar (münafıklar) da O (SAV)’e iman ettiler. Nitekim daha önce (din) düşmanlarına “Allahım! Âhır zamanda göndereceğin peygamber hakkı için onlara (kâfirlere) karşı bize yardım et” diyerek yardım ve galibiyet istiyorlardı. Fakat o tanıdıkları (bildikleri) onlara (peygamber olarak) gelince; O’nu tanımadılar ve O’na nankörlük ettiler. Âyette onların meselleri işte budur. Eğer Kur’ân’ın, Rasûlüllah’ın getirdiği hidâyet ve onda (Kur’ân’da) yer alan uyarıların temsilini (öğrenmek) istersen o da şudur: onların (münafıkların) bundan paylarına düşen şey, ancak (nifaklarının ortaya çıkacağı konusunda) sürekli korkma ve çekinmeden ibaretti. Başka bir şey değildi. Nitekim münafıklar, kendileri hakkında bir sûre inmesinden kaygılanıyorlardı. Onların durumu, tıpkı sağanak halinde boşalan yağmur gibidir. Bu yağmur sebebiyle yolda giden kimsenin payına düşen, gök gürültüsünün o’nu dehşete düşürmesinden (titretmesinden) dolayı ve kendisini yıldırımın çarpmasından korkmasıdır.”⁴⁸⁴

Örnek 3:

{ تولج اليل في النهار و تولج النهار في اليل و تخرج الحي من الميت و تخرج الميت من الحي و ترزق من تشاء بغير حساب } الكافر من المؤمن و قيل "النطفة من الحيوان."

⁴⁸³ Bakara 2/19.

⁴⁸⁴ İrâkî, Tefsîru'l-Kur'ân, vr: 3a.

“(Allah’ım! Sen), geceyi gündüze katar; gündüzü de geceye katarsın. Ölüden diri-yi çıkarır, diriden de ölüyü çıkarırsın. Dilediğine de sayısız rızık verirsin.”⁴⁸⁵ Mü-fessir Îrâkî, bu âyetteki meseli şöyle belirtmiştir: “Âyette ifade edilen “و تخرج الميت من الحي (Diriden ölüyü çıkarırsın) ifadesi, “müminden kâfiri çıkarırsın” demektir. Âyetin anlamının, “canlıdan da nutfeyi çıkarırsın” demek olduğunu söyleyenler de olmuştur.”⁴⁸⁶

Örnek 4:

{ أنزل من السماء ماءً فسالت أودية بقدرها فاحتمل السيل زبدًا رابيًا و مما يوقدون عليه فى النار ابتغاء حلية أو متاع زبد مثله كذلك يضرب الله الحق و الباطل فأما الزبد فيذهب جفاءً و أما ما ينفع الناس فيمكث فى الأرض كذلك يضرب الله الأمثال } ضرب الله مثلين للإيمان و الكفر أحدهما أنزله الماء من السماء و هو مثل القران و الوحي فحملت أودية بقدرها فمنها ما حمل الكثير لسعته و منها ما حمل القليل الضيقة فاحتمل ذلك السيل زبدًا يعلو الماء ثم الزبد يتعلق بإطراف الوادي و بالأشجار فيضمحل و الزبد مثل الشبهات فيصفوا الماء عن الزبد و يحصل به النفع و المثل الثاني ضرب الله مثلا بما بسيل من النحاس و الرصاص فإنه يخرج من زبدٍ يعلق علي وجهه ثم يصفوا ذلك الجواهر المسبوك و يحصل به النفع فالجواهر من النحاس و الرصاص مثل للوحي الحق.

“O, gökten su indirdi de vâdiler kendi hacimlerince sel akıttı. Bu sel, üste çıkan bir köpüğü yüklenip götürdü. Süs veya (diğer) eşya yapmak isteyerek ateşte erit-tikleri şeylerden de buna benzer köpük olur. İşte Allah, hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince; o, yeryüzünde kalır. İşte Allah, böyle misaller getirir.”⁴⁸⁷

Tefsîru’l-Kur’ân’da bu âyetteki mesel şöyle izah edilmiştir: “Allah, iman ile küfür hakkında iki darb-ı mesel sunmuştur. İlki şudur: O (Allah), ona (insanoğluna) gökten suyu indirdi ki; o, Kur’ân’ın ve vahyin durumudur. Vadiler kendi hacimle-rince (suyu) yüklendi. Yüklendiğinin çoğu genişlik, ferah ve taşıdıklarının bir kısmı da darlıklar ve sıkıntılardı. Bu sel, suyun üstüne çıkan köpüğü taşıdı. Bu köpük, vadinin kenarlarına ve ağaçlara yapışır ve böylece eriyip biter. Âyetteki

⁴⁸⁵ Âl-i İmrân 3/27.

⁴⁸⁶ Îrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 22b.

⁴⁸⁷ Ra’d 13/17.

köpük, şüphelerin temsilidir. Daha sonra su, köpükten süzülür ve faydalı kısmı hâsıl olur (kalır). Allah'ın verdiği ikinci darb-ı mesel ise, sel sayesinde bakır ve kurşunun (ortaya çıkmasıdır). Çünkü onu (vadinin) yüzeyine değmek sûretiyle köpükten çıkarır (ayırır). Sonra köpük, dökümü yapılan cevherleri ayırır ve bu sayede fayda hasıl olur. Bakır ve kurşun cevheri, hak olan vahyin durumudur.”⁴⁸⁸

Örnek 5:

{ مثل الذين اتخذوا من دون الله أولياء كمثل العنكبوت اتخذت بيتًا وإن أوهن البيوت لبيت العنكبوت لو كانوا يعلمون } فإن قلت كل أحد يعلم وهن بيت العنكبوت فقلت معناه لو كانوا يعلمون أن هذا مثلهم إذا شبه دينهم نسج العنكبوت ثبت أن دينهم أوهن الأديان و هذا زائدٌ علي ضرب المثل بالعنكبوت لأنه لم يجعل ما اتخذوه من عبادة أوثانهم شيئًا.

“Allah’tan başka dostlar edinenlerin durumu, örümceğin durumu gibidir. Örümcek bir yuva edinir; halbuki yuvaların en çürüğü, şüphesiz örümcek yuvasıdır. Keşke bilselerdi!”⁴⁸⁹ Müfessir, bu âyetteki meseli şöyle izah etmiştir: “Eğer sen, “Örümceğin yuvasının çürük olduğunu herkes bilir ” dersen; derim ki, bunun anlamı şudur: “Şâyet onlar, kendi konumlarının ve dinlerinin örümceğin ördüğü ağına benzetilmesi şeklindeki, bu meseli anlasalardı; dinlerinin örümceğin ağından da daha çürük olduğu gerçeği kendiliğinden ortaya çıkmış olurdu. Bu durumda da örümcek ile onlara darb-ı mesel sunmaya gerek kalmazdı. Çünkü Allah, onların putlara tapınma açısından din olarak edindikleri yolun hak olduğuna dair bir delil de ortaya koymamıştır.”⁴⁹⁰

Örnek 6:

{ محمدٌ رسول الله و الذين معه أشداء علي الكفار رحماء بينهم تريهم ركعًا سجدًا يبتغون فضلًا من الله و رضوانًا سبماهم في وجوههم من أثر السجود ذلك مثلهم في التورية و مثلهم في الإنجيل كزرعٍ أخرج شطئه فازره فاستغلظ فاستوي علي سوقه يعجب الزراع ليغيظ بهم الكفار وعد الله الذين امنوا و عملوا الصالحات منهم مغفرةً و أجرًا عظيمًا } ذلك الوصف مثلهم أي العجيب الشأن في الكتابين جميعًا كزرعٍ يزيدهم كزرعٍ و قيل تم الكلام عند قوله "ذلك مثلهم في التورية" ثم ابتدأ "و مثلهم في الإنجيل كزرعٍ" و يجوز أن يكون

⁴⁸⁸ Irâkî, Tefsîru'l-Kur'ân, vr: 88b.

⁴⁸⁹ Ankebût 29/41.

⁴⁹⁰ Irâkî, Tefsîru'l-Kur'ân, vr: 169a.

ذلك إشارة مبهمة أوضحها بقوله "كزرعٍ أخرج شطئه" كقوله "و قضينا إليه ذلك الأمر" الآية. "شطأه" فراخه "فازره" من الموازنة كقوله و هي المعاونة "فاستغلظ" فصار من الدقة إلي الغلظ "فاستوي علي سوقه" فاستقام علي قضبه و قيل في الإنجيل سيخرج قومٌ ينبتون نبات الزرع يامرون بالمعروف و ينهون عن المنكر و من التكلف قول من زعم ان قوله "أخرج شطئه" أبو بكرٍ "فازره" عمر "فاستغلظ" عثمان "علي سوقه" علي "يعجب الزراع" إلي اخرها بقية الصحابة "ليغيظ بهم الكفار" لأنهم إذا سمعوا هذه الصفات و الثناء علي أصحاب النبي و غيرهم من المؤمنين شق ذلك عليهم و غاظهم.

“Muhammed (SAV), Allah’ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar ise, kâfirlere karşı çetin; kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûya varırken, secde ederken görürsün. Allah’tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları, yüzlerindeki secde izidir. Bu, onların Tevrat’taki vasıflarıdır. İncil’deki vasıfları ise şöyledir: “Onlar, filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin de hoşuna gider. Allah, böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirlere öfkelenir. Allah, onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vâdetmiştir.”⁴⁹¹

Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirine ilişkin olarak şunları söylemiştir: “Bu sıfat (âyette ifade edilenler), Müminlerin meselidir ve onlar adına muhatapları şaşkınlığa sürükleyecek durumları sergilemektedir. Şöyleki: İki kitabın tümünde (onların durumu), ekin gibidir. Onları ekin gibi artırır (bereketlendirir). “ذلك مثلهم في التورية” (Bu, onların Tevrat’taki vasıflarıdır) ifadesi ile sözün (cümlelerin) tamamlandığı ve “و مثلهم في الإنجيل كزرع” (onların İncil’deki vasıfları ise ekine benzer) ifadesinin mübtada olduğu söylenmiştir. Bunun müphem bir işaret olması caizdir (mümkündür). O (Allah), onu “كزرعٍ أخرج شطئه” (filizini yarıp çıkarmış ekine benzer) âyeti ile açıklamıştır. Bu durum, ⁴⁹² “و قضينا إليه ذلك الأمر” âyetinde de ifade edilmiştir. “شطأه” kelimesi, “filizi” demektir. “فازره” ifadesi, “وازر” (vâzera: kuvvetlendirdi) fiilinden gelmekte olup, âyette ifade edildiği gibi yardım etmek demektir. “فاستغلظ” ifadesi ise, inceyken kalın oldu, demektir. “فاستوي علي سوقه” ise, dalı, çubuğu üzere dikildi, demektir. İncil’de ekin eken, iyiliği emreden ve kötülüğü yasaklayan bir topluluğun çıkacağı da ifade edilmiştir. Âyette geçen “أخرج شطئه” ifadesinin Ebû

⁴⁹¹ Fetih 48/29.

⁴⁹² Hicr 15/66. Âyetin tam meâli şöyledir: “Ona (Lût’a) şu hükmümüzü vahyettik: “Sabaha çıkarlarken mutlaka onların ardı kesilmiş olacaktır.”

Bekir'i, "علي سوقه" ifadesinin Osman'ı, "فاستغلظ" ifadesinin Ömer'i, "فازره" ifadesinin Ali'yi ve "يعجب الزراع"dan sonuna kadarki kısmın geri kalan Sahâbeyi kastettiği şeklindeki bir iddia zorlama bir iddiadır. "ليغيظ بهم الكفار" (Böylece (Allah) onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelerir) Çünkü onlar, Nebî (SAV)'in Ashâb'ının ve diğer müminlerin bu sıfatlarını ve övüldüklerini duyduklarında; bu, onları üzer ve öfkelerir."⁴⁹³

h. Mücmeli Beyân Etmesi

"Mücmel" kelimesi, sözlük anlamından da anlaşılacağı gibi müphem bir kelimedir ve "özet, toplam, veciz" gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁹⁴ Mücmel olan lafızdan neyin kastedildiği yahut da ne demek istendiği tam olarak bilinemez. Mücmel olan âyette anlamlar çoğalır ve bu sebeple kastedilen asıl anlamın, bu anlamlardan hangisi olduğu açık bir şekilde belli olmaz.

Anlamı kapalı olan âyetler, Kur'ân'da var olup; Kur'ân'daki mücmel ifadeler için çoğunlukla şu sebepler mevzu bahis edilebilir: "Kelimenin iki zıd manada birleşmesi, zamirin mercii ihtilafı, atıf ihtimali veya istinaf, lafzın garabeti, lafzın çok kullanılmaması, takdim ve tehir ve asıl lafzın başka bir şekle girmesi. Bu durumlarda âyetlerde kastedilen anlamın anlaşılması zorlaşmakta ve bu sebepler âyetleri mücmel kılmaktadır."⁴⁹⁵

Mücmelin beyan edilmesi ile ilgili Tefsîru'l-Kur'ân'da yer alan bazı örnekler şunlardır:

Örnek 1:

{ و إِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِكُمْ فَأَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ } { أمر من لم يعبد العجل أن يقتل من عبده و قيل "أمركم

⁴⁹³ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 261a-261b.

⁴⁹⁴ İbn Manzûr. 2005: III, 202-203.

⁴⁹⁵ es-Suyûtî. Ts. **el-İtkân**: II, 24-27; Akk. 1986: s. 352; Cerrahoğlu. 1983. **Tefsir Usûlü**, s. 182, 183.

من عبد العجل أن يقتل نفسه ففعلوا موسى و هرون يدعون الله و يسألان التوبة علي بني إسرائيل فسقطت
السيوف من أيديهم حين تاب الله عليهم و قيل بلغ القتل سبعين."

“Mûsâ, kavmine demişti ki: “Ey kavmim! Şüphesiz siz, buzağıyı (ilâh) edinmekle kendinize kötülük ettiniz. Onun için Yaradanınıza tevbe edin de nefislerinizi (kötü duygularınızı) öldürün. Öyle yapmanız, Yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir. Böylece Allah, tevbenizi kabul etmiş olur. Çünkü acıyıp tevbeleri kabul eden ancak O’dur.”⁴⁹⁶ Müfessir Îrâkî, bu âyetin tefsirine dair şunları söylemiştir: “Allah, buzağıya tapmayanların, tapanları öldürmelerini emretti. Denildi ki; Allah, buzağıya tapanların tümünün kendilerini öldürmelerini size emretmişti. Bunun üzerine onlar, bu emrin gereğini yaptılar. Ayrıca Hz. Mûsâ ve Hz. Harun, İsrailoğullarının affedilmeleri için de dua ve tevbe ettiler. Allah, onların tevbelerini kabul edince; ellerinden kılıç düştü (öldürmekten vaz geçtiler). Öldürme olayının yetmiş kişiye ulaştığı (yetmiş kişinin öldürüldüğü) ifade edilmiştir.”⁴⁹⁷

Örnek 2:

{ حافظوا علي الصلوات و الصلوة الوسطي و قوموا لله قانتين } و هي صلوة العصر و قيل "المغرب" و قيل "العشاء" و قيل "صلوة الجمعة."

“Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah’a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın.”⁴⁹⁸ Müfessir Îrâkî, “âyette ifade edilen namazın, ikinci namazı olduğunu; ayrıca o namazın, akşam namazı, yatsı namazı ve Cuma namazı olduğunun da söylendiğini” ifade etmiştir.⁴⁹⁹

Örnek 3:

⁴⁹⁶ Bakara 2/54.

⁴⁹⁷ Îrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 7a.

⁴⁹⁸ Bakara 2/238.

⁴⁹⁹ Îrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 17a.

{ فلما جاءتهم رسلهم بالبينات فرحوا بما عندهم من العلم و حاق بهم ما كانوا به يستهزؤن { قيل "المراد علم الفلسفة تعليم جدهم يونان و عن سقرط انه سمع بموسي فقيل له: "هاجر بنا إليه." فقال: "نحن قوم مهديون لا حاجة بنا إلي من يهديننا".

“Peygamberleri onlara apaçık bilgiler getirince; onlar, kendilerinde bulunan (beşeri) bilgiye güvendiler (onu alaya aldılar). Alaya aldıkları şey, kendilerini boğuverdi.”⁵⁰⁰ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “Âyette ifade edilenden kastın, Yunanlı atalarının öğretisi olan felsefe olduğu ifade edilmiştir. Rivâyet edildiğine göre Sokrates, Hz. Mûsâ’yı (dinini) duyunca; kendisine “bizi ona götür” denildi. Bunun üzerine o, “biz zaten hidâyet üzere bir topluluğuz; bize kılavuzluk edecek kimselere hiç ihtiyacımız yok” demişti.”⁵⁰¹

Örnek 4:

{ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَ لَا تَجَسَّسُوا وَ لَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا أ يحب أحدكم أن يأكل لحم أخيه ميتاً فكرهتموه و اتقوا الله إن الله توابٌ رحيمٌ { سئل رسول الله {ص} عن الغيبة فقال {ص}: "أن تذكر أخاه بما يكره فإن كان فيه فقد اغتبتَه و إن لم يكن فيه فقد بهتَه".

“Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyle çok kabul edendir; çok esirgeyicidir.”⁵⁰² Rasûlullah (SAV)’e gıybetten soruldu. O (SAV) de “kardeşini hoşlanmadığı bir şeyle anmandır. Bu, onda varsa; gıybet etmiş olursun. Eğer bu, onda yoksa o zaman da iftira etmiş olursun” buyurdu.⁵⁰³

Örnek 5:

{ و اليل إذا عسعس { أقبل و قيل "أدبر".

⁵⁰⁰ Mümin 40/83.

⁵⁰¹ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 233a.

⁵⁰² Hucurât 49/12.

⁵⁰³ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 264b. Hadis için bkz. Müslim. 2000: s. 1130 (Müslim, Birr, 70 [6593]); Ebû Davud. 2000: s. 1581 (Ebû Davud, Birr, 40 [4874]) ve Tirmizi. 2000: s. 1847 (Tirmizi, Birr, 23 [1934]).

“Kararmaya yüz tuttuğunda geceye andolsun ki...”⁵⁰⁴ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirine ilişkin olarak şunları ifade etmiştir: “Âyetteki “عسس”in anlamı, “geldi” demektir; ayrıca fiilin “gitti” anlamına geldiği de söylenmiştir.”⁵⁰⁵

1. Ğarîbu’l-Kurân’ı Açıklaması

Sözlükte “yabancı, acayip” anlamına gelen⁵⁰⁶ ğarib kelimesi, lügat ilminde Kur’ân’daki ve hadislerdeki yabancı kelimeler için kullanılan bir terimdir. Kur’ân’da birçok yabancı kelimenin bulunması bu Kur’ânî ilim dalını ortaya çıkarmıştır.⁵⁰⁷

İbn Cerîr, İmam Şâfiî ve Ebû Ubeyde’ye göre Kur’ân’da yabancı olan hiçbir kelime yoktur. Bazı âlimlere göre ise Kur’ân’da yabancı kelimeler mevcuttur. Nitekim Araplar, ticaret vb sebeplerle yabancılardan bazı kelimeler almış ve bu kelimeleri kendi dillerinde kullanmışlardır. Kur’ân’da Ğaribu’l-Kur’ân’a dair açıklamalar, çoğunlukla İbn Abbâs’a dayanmaktadır. Âyetlerin anlamlarının ve irabının tespit edilebilmesi için Arap şiirine de müracaat etme ihtiyacı hissedilmiştir.⁵⁰⁸

Ğaribü’l-Kur’ân’a dair Tefsîru’l-Kur’ân’da yer alan bazı örnekler ise şunlardır:

Örnek 1:

{ الحج أشهرٌ معلوماتٌ فمن فرض فيهن الحج فلا رفث ولا فسوق ولا جدال في الحج وما تفعلوا من خير يعلمه الله وتزودوا فإن خير الزاد التقوي واتقون يا أولي الألباب { الرفث الجماع وكل لفظ يستحي من ذكره.

“Hac, bilinen aylardadır. Kim, o aylarda hacca niyet ederse (ihramını giyerse), hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur. Ne hayır işlerseniz Allah, onu çok iyi bilir. (Ey müminler! Ahiret için)

⁵⁰⁴ Tekvîr 81/17.

⁵⁰⁵ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 324a.

⁵⁰⁶ İbn Manzûr. 2005: XI, 24-25.

⁵⁰⁷ Akk. 1986: s. 150 ve 269.

⁵⁰⁸ es-Suyûtî. Ts. **el-İtkân**: I, 149-175; Cerrahoğlu. 1983. **Tefsir Usûlü**, s. 151-156; Mustafa Ünver. 1996. **Kur’ân’ı Anlamada Siyâkın Rolü –Bütünlük Üzerine-**. Ankara. Sidre yay: s. 189.

azık edinin. Bilin ki, azığın en hayırlısı takvâdır. Ey akıl sahipleri! Benden (emirlerime muhalefetten) sakının.”⁵⁰⁹ Müfessir İrâkî, “âyetteki “الرفث” kelimesinin, cinsel ilişki ve söylenmesinden utanılan her lafız olduğunu” söylemiştir.”⁵¹⁰

Örnek 2:

{ إذ يغشيكم النعاس أمانة منه و ينزل عليكم من السماء ماءً ليطهركم به و يذهب عنكم رجز الشيطان و ليربط علي قلوبكم و يثبت به الأقدام } "رجز الشيطان" وسوسة الشيطان إليهم قوة الخوف.

“O zaman katından bir güven olmak üzere (Allah), sizi hafif bir uykuya daldırıyordu; sizi temizlemek, şeytanın pisliliğini (verdiği vesveseyi) sizden gidermek, kalplerinizi birbirine bağlamak ve savaşta sebat ettirmek için üzerinize gökten bir su (yağmur) indiriyordu.”⁵¹¹ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirinde “âyetten geçen “رجز الشيطان” (şeytanın pisliliği) ifadesinden maksadın, şeytanın onlara vermiş olduğu kuvvetli korku şeklindeki vesvese olduğunu” belirtmiştir.⁵¹²

Örnek 3:

{ حتي إذا جاء أمرنا وفار التنور قلنا احمل فيها من كل زوجين اثنين و أهلك إلا من سبق عليه القول و من آمن و ما آمن معه إلا قليلا } و روي عن علي "فار التنور طلع الفجر" و هو غريب.

“(Nuh, dedi ki:) Ey kavmim! Ben onları kovarsam, beni Allah’tan (onun azabından) kim korur? Düşünmüyor musunuz?”⁵¹³ Hz. Ali’nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Tandırın kaynaması, tanyeri (sabah) aydınlandı, demektir. Bu kelime, “ğarib” lafızdır.”⁵¹⁴

Örnek 4:

⁵⁰⁹ Bakara 2/197.

⁵¹⁰ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 14a. Krş. Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî. 1997. **Tefsîru Garîbi’l-Kur’âni’l-Azîm**. (Thk. Hüseyin Elmalı). Ankara: TDV yay.: s. 136; Hasan Hüseyin Özkazancıgil. Ts. **Kur’ân Kelimeleri Sözlüğü**. Ankara: s. 22; Kasım b. Kutlubuğa el-Hanefî. Ts. **Kitâbu Takrîbi’l-Ğarîb**. (Thk. Osman Keskiner). Y.y. (Basılmamış Eser): s. 167.

⁵¹¹ Enfâl 8/11.

⁵¹² İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 65a. Krş. Râzî. 1997. **Tefsîru Garîbi’l-Kur’âni’l-Azîm**: s. 253; Özkazancıgil. Ts: s. 84.

⁵¹³ Hûd 11/40.

⁵¹⁴ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 81b. Krş. Özkazancıgil. Ts: s. 102.

{ فإن أعرضوا فقل أنذرتكم صاعقة مثل صاعقة عادٍ و ثمود { صاعقة أي عذابٌ شديدٌ الوقع كأنه صاعقة.

“Eğer onlar yüz çevirirlerse de ki: “İşte sizi Ad ve Semûd'un başına gelen kasırgaya benzer bir kasırgaya karşı uyarıyorum!”⁵¹⁵ İrâkî, bu âyetin tefsirine ilişkin olarak şunları belirtmiştir: “Âyetteki “صاعقة” kelimesi, “şiddetli azap” demektir. Bu durum, kasırğa gibi olacaktır.”⁵¹⁶

Örnek 5:

{ قل لحي إلي أنه استمع نفرٌ من الجن فقالوا إنا سمعنا قرآنًا عجبا { نفرٌ من الجن جماعة من الجن.

“(Rasûlüm!) De ki: “Cinlerden bir topluluğun (benim okuduğum Kur’ân’ı) dinleyip de şöyle söyledikleri bana vahyolunmuştur: “Gerçekten biz, harikulâde güzel bir Kur’ân dinledik.”⁵¹⁷ İrâkî, “âyetteki “نفرٌ من الجن”in anlamının, “cinlerden bir topluluk” olduğunu” söylemiştir.⁵¹⁸

i. Aksâmu’l-Kur’ân’a Yer Vermesi

Aksâm kelimesi, sözlükte “yemin” anlamına gelen “kasem” kelimesinin çoğuludur.⁵¹⁹ Kur’ânı Kerîm’de birçok kasem vardır ve bunların bir kısmında Yüce Allah, kendi adına yemin etmiştir. Bazı yeminlerde ise Allah, peygamberlere ve peygamberlerin peygamberlik yaptıkları şehirlere yemin etmektedir. Bunun yanı sıra meleklerle, kıyamet gününe, gök, güneş, ay, yıldız, gece, asır gibi önemli unsurlara da yemin edilmiştir.⁵²⁰

Kur’ân’da on yedi sûrenin başında yemin ifadesi vardır. Bu yemin ifadeleri ile daha baştan okuyucuların dikkatleri çekilmektedir. Saffât sûresi meleklerle; Bürûc ve Târik sûreleri felek’e; Necm, Fecr, Şems, Leyl, Duhâ ve Asr sûrelerinde fele-

⁵¹⁵ Fussilet 41/13.

⁵¹⁶ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 333b. Krş. Râzî. 1997. *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ânî’l-Azîm*: s. 357; Özkazancıgil. Ts: s. 243.

⁵¹⁷ Cin 72/1.

⁵¹⁸ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 307b. Krş. Râzî. 1997. *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ânî’l-Azîm*: s. 246-247.

⁵¹⁹ İbn Manzûr. 2005: XII, 104.

⁵²⁰ Cerrahoğlu. 1983. *Tefsir Usulû*: s. 168; Mehmet Okuyan. 2008. *Fâtîha ve Duhâ-Nâs Arası Kısa Sûrelerin Tefsîri*. Samsun. 1. Baskı: s. 54-55.

ğın levazımına; Zariyât ve Mürselât sûrelerinde havaya; Tûr sûresinde toprağa, Tîn sûresinde bitkilere; Nâziât sûresinde konuşan canlıya ve Âdiyât sûresinde ise harıl harıl koşan atlara yemin edilmektedir.⁵²¹

Kasem konusunda önemli bir husus da kasem fiiline “لا” (lâ) nefy harfinin gelmesidir. Bu şekilde yemin etmek eski Araplarda mevcuttu. Kasem fiiline eklenen “لا” (lâ) harfi ile ifade edilen söz güçlendirilmiş ve pekiştirilmiş olmaktadır.⁵²² Bu tarz yeminin anlamı ise: “İş o kadar açık ki, yemin etmeye dahi gerek görmüyorum” demektir.

Aksâmu’l-Kur’ân ile ilgili olarak Tefsîru’l-Kur’ân’da yer alan örneklerden bazıları şunlardır:

Örnek 1:

{ و الصفات صفًا { أقسم سبحانه بطوائف الملكة أو بنفوسهم.

“Saf saf dizilenlere (yemin ederim ki)...”⁵²³ İrâkî, bu âyetin tefsirinde “Allah Sübhanehu’nün, meleklerin dönmelerine yahut da bizzat onların kendilerine yemin ettiğini” söylemiştir.⁵²⁴

Örnek 2:

{ حم و الكتاب المبين إنا جعلناه قرآنًا عربيًا لعلكم تعقلون { أقسم بالكتاب المبين و هو القرآن و جعل قوله "إنا جعلناه قرآنًا عربيًا" جوابًا للقسم و هو من الأيمان البديعة لتناسب القسم و المقسم عليه.

“Hâ Mîm. Apaçık Kitab’a andolsun. Biz, anlayıp düşünmeniz için onu Arapça bir Kur’ân kıldık.”⁵²⁵ İrâkî, bu âyetin tefsirine dair şunları söylemiştir: “Allah, “الكتاب” (apaçık kitap) ifadesine yemin etmiştir ki, o da Kur’ân’dır. Böylelikle de Allah, âyette geçen “إنا جعلناه قرآنًا عربيًا” (O’nu Arapça bir Kur’ân kıldık) cümlesini

⁵²¹ es-Suyûtî. Ts. **el-İtkân**: II, 169-171.

⁵²² Cerrahoğlu.1983. **Tefsir Usûlü**: s. 171.

⁵²³ Saffât 37/1.

⁵²⁴ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 207a.

⁵²⁵ Zuhurf 43/1-3.

kaseme cevap kılmıştır. Bu (şekildeki yemin), hem yeminin hem de kendisine yemin edilenin uyumu için bedî` (edebî, belağat ölçülerine uyan) yeminlerdendir.⁵²⁶

Örnek 3:

{ و الطور } الجبل الذي كلم الله عليه موسى و هو مدين أقسم الله تعالى بما كتبه لموسي.

“Tur’a andolsun ki...”⁵²⁷ Îrâkî, “âyetteki “الطور” kelimesinden maksadın, Allah’ın Medyen’de iken Mûsâ (AS) ile üzerinde konuştuğu dağ olduğunu ve Yüce Allah’ın Mûsâ’ya (üzerindeyken) (emirlerini) yazdırdığı şeye (dağa) yemin ettiğini” ifade etmiştir.⁵²⁸

Örnek 4:

{ فلا أقسم بمواقع النجوم } لا زائدة كقوله "لا أقسم بيوم القيامة" و التقدير "فلا أنا أقسم."

“Hayır! Yıldızların yerlerine yemin ederim ki...”⁵²⁹ Îrâkî, bu âyetin tefsirinde “âyetteki “لا” (lâ) harfinin zaid (fazlalık) olduğunu” söylemiştir. Nitekim bir âyette “فلا أنا أقسم”⁵³⁰ buyrulmuştur. Âyetteki ifadenin takdiri, “فلا أنا أقسم” (Hayır! Ben yıldızların yerlerine yemin ediyorum ki...) şeklindedir.⁵³¹

Örnek 5:

{ و التين و الزيتون } أقسم بالتين و الزيتون لأنهما عجيبان من سائر الثمار.

⁵²⁶ Îrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 241b.

⁵²⁷ Tûr 52/1.

⁵²⁸ Îrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 270a.

⁵²⁹ Vâkıa 56/75.

⁵³⁰ Kıyâme 75/1

⁵³¹ Îrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 283a.

“İncire, zeytine (yemin ederim ki...)”⁵³² İrâkî, bu âyetin tefsirine ilişkin olarak şunları ifade etmiştir: “Allah, bu sûrede incire ve zeytine yemin etmektedir. Çünkü bu ikisi, diğer mahsulden daha acayıptır (ilginçtir).”⁵³³

j. Mekkî ve Medenî’yi Belirtmesi

Kur’ân, Rasûlullah’a yirmi üç yıllık bir zaman diliminde âyet âyet sûre sûre indirilmiştir. Hz. Peygamber, bu sürede Mekke ve Medine’de bulunmuştur. Kur’ân’dan, Hz. Peygamber’e değişik zamanlarda ve yerlerde nazil olan âyetler ve sûreler, bu sebeplerle Mekkî ve Medenî şeklinde isimlendirilmişlerdir. Bunun ölçüsü mekan, hicret ve muhataplara olmak üzere belirlenmiştir.⁵³⁴

Vahyin indiği yer dikkate alınmış ve Mekke’de nazil olan âyetler Mekkî; Medine’de nazil olan âyetler Medenî kabul edilmiştir. Ayrıca Rasûlullah’ın Mekke’den Medine’ye 622 yılında yaptığı hicreti ölçü alınmış ve hicretten önce inen âyet ve sûreler Mekkî; hicretten sonra inen âyet ve sûreler ise Medenî kabul edilmiştir. Son olarak da âyetlerin muhatap aldığı kimse ya da kimseleri ölçü kabul eden diğer bir görüşe göre ise, Mekkelilere hitap eden âyetler Mekkî; Medinelilere hitap eden âyetler ise Medenî olarak sınıflandırılmıştır.

Din âlimlerince, ikinci görüş daha mantıklı ve kabul edilir bulunmuştur. Âyetlerin veya sûrelerin Mekkî ya da Medenî olduklarını bilmek, Kur’ân ilimleri açısından çok yararlıdır. Bu yararları sebebiyle Mekkî ve Medenî’nin bilinmesi, Kur’ânî ilimlerle meşgul olanlar için çok mühim bir husus kabul edilmiştir.⁵³⁵

Tefsîru’l-Kur’ân’da bazı Mekkî sûrelerin başında, sûrenin Mekkî olduğu yazılıdır. Ancak İrâkî, tefsirinde Mekkî ve Medenî âyet ve sûrelere dair belli bir usûl belirtmemiş; yalnızca farklı yerlerde bu konuya değinmiştir.

Bu konuyla ilgili Tefsîru’l-Kur’ân’da yer alan bazı örnekler şunlardır:

⁵³² Tîn 95/1.

⁵³³ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 335b.

⁵³⁴ es-Suyûtî, **el-İtkân**, I, 11-12.

⁵³⁵ es-Suyûtî, **el-İtkân**, I, 24-35; Mustafa Ünver. 2001. **Tefsir Usûlünde Mekkî - Medenî İlmi**. Samsun. Sidre yay: s. 34-35.

Örnek 1:

"تفسير سورة المائدة" مدنية.

"Mâide sûresinin tefsiri." Müfessir, bu sûrenin tefsirine dair şunları söylemiştir:
“(Bu sûre), Medenî’dir.”⁵³⁶

Örnek 2:

"تفسير سورة الأنعام" مكية.

"En`âm sûresinin tefsiri." Müfessir İrâkî, bu sûreyi tefsir etmeye başlarken “(bu sûrenin) Mekkî olduğunu” ifade etmiştir.⁵³⁷

Örnek 3:

"تفسير سورة يونس عليه السلام" مكية.

"Yûnus Aleyhisselâm sûresinin tefsiri." Tefsîru'l-Kur`ân'da “(bu sûrenin) Mekkî olduğu” belirtilmiştir.⁵³⁸

Örnek 4:

"سورة الرعد" مكية.

"Ra`d sûresi." “(Bu sûrenin) Mekkî olduğu” müfessir tarafından ifade edilmiştir.⁵³⁹

Örnek 5:

"تفسير سورة يس" و هي مكية.

⁵³⁶ İrâkî, Tefsîru'l-Kur`ân, vr: 41a.

⁵³⁷ İrâkî, Tefsîru'l-Kur`ân, vr: 48b.

⁵³⁸ İrâkî, Tefsîru'l-Kur`ân, vr: 74b.

⁵³⁹ İrâkî, Tefsîru'l-Kur`ân, vr: 88b.

“Yâsîn sûresinin tefsiri.” Müfessir İrâkî, bu sûrenin tefsiri ile ilgili olarak “o (bu sûre), Mekkîdir” demiştir.⁵⁴⁰

k. Kısasu'l-Kur'ân ile İlgili Rivâyetlere Yer Vermesi

Kısas kelimesi, sözlükte “haber, söylenen cümle” anlamlarına gelen “kıssa” kelimesinin çoğuludur.⁵⁴¹ Kur'ân'da önceden yaşamış olan peygamberler, onların ümmetleri ve bunların dışındaki diğer ümmetler hakkında kıssalar bulunmaktadır. Kur'ân'da bu kıssaların bulunmasının amacı, tarihte vuku bulan olayların anlatılmasından ibaret olmayıp; sadece geçmişte yaşamış olan peygamberlerin ve onların kendilerine peygamber olarak gönderildikleri insanların başına gelenlerden ibret almamız ve bu durumdan kendimiz adına dersler çıkarmamızdır.⁵⁴² Dolayısıyla da Kur'ân'da bazı kıssalar tekrar edilmiştir.

Kur'ân'da tarihte vuku bulan olayların ayrıntıları değil, olayların amacına uygun ve insanların ortak dertleri olan yönleri seçilir. Kur'ân'da yer alan tarihî kıssaların asıl amacı, hiç şüphesiz ahlak ve terbiyedir. Hakkı hakikati gösterme hususunda en etkili unsurlardan birisi de yaşanan olaylardır.⁵⁴³

Kısasu'l-Kur'ân ile ilgili Tefsîru'l-Kur'ân'da yer alan örneklerden bazıları ise şöyledir:

Örnek 1:

{ و إِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ } لما توجه موسى بسبعين رجلا اختارهم موسى من قومه إلى الجبل فاسمعهم كلام الله فسألوا موسى رؤية الله فأخذتهم الصاعقة بدعاء موسى فقال موسى: "رب لو شئت أهلكتهم من قبل و إياي ماذا أقول لبني إسرائيل إذا عدت إليهم." فأحياهم الله تعالى بدعاء موسى.

⁵⁴⁰ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 202a.

⁵⁴¹ İbn Manzûr. 2005: XII, 120.

⁵⁴² Akk. 1986: s. 67-70; Cerrahoğlu.1983. **Tefsir Usûlü**: s. 171-173; Harun Yahya. 2000. **Kavimler Helâkı**. İstanbul: Vural yay. 5. Baskı: s. 1-2.

⁵⁴³ Akk. 1986: s. 70-72; Cerrahoğlu.1983. **Tefsir Usûlü**: a.y.; Harun Yahya. 2000. **Kavimler Helâkı**. İstanbul: Vural yay. 5. Baskı: s. 3-4.

“Bir zamanlar: “Ey Mûsâ! Biz Allah’ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız” demiştiniz de; bakıp durur olduğunuz halde hemen sizi yıldırım çarpmıştı.”⁵⁴⁴ İrâkî, bu âyetin tefsirinde şunları ifade etmiştir: “Mûsâ, kavminden dağa gitmek üzere yetmiş kişiyi seçti ve yola çıktı. Allah’ın sözünü onlara duyurdu. Onlar da Mûsâ’dan Allah’ı açıkça göstermesini istediler. Mûsâ’nın bedduasıyla zelzele (deprem), onları yakalyıverdi. Mûsâ da “Ey Rabbim! Dileseydin daha önce onları da beni de helak ederdin. (Eğer onlar ölürse) İsrailoğulları’na dönünce ne derim!” dedi. Bunun üzerine Yüce Allah da Mûsâ’nın duasıyla onları tekrar diriltti.”⁵⁴⁵

Örnek 2:

{ إذ يريكم الله في منامك قليلا و لو أريكم كثيرا لفشلتم و لتنازعتم في الأمر و لكن الله سلم إنه عليم بذات الصدور } و عن الحسن "إن المنام العين لأنه موضع النوم قرأها بعينه في اليقظة قليلين في ظنه."

“(Rasûlüm! Hatırla ki!) Allah, uykunda sana onları az gösterdi. Eğer onları sana çok gösterseydi, elbette çekinecek ve bu iş hakkında münakaşaya girecektiniz. Fakat Allah, (sizi bundan) kurtardı. Şüphesiz O, kalplerin özünü bilir.”⁵⁴⁶ Müfessir, bu âyetin tefsir ederken şunları söylemiştir: “Hasanü’l-Basrî, “âyetle sözü edilen uyku, gözün dalması (kapanması) şeklindeki bir haldir. Zira bu durum, uyku yerinde (anlamında) kullanılmıştır. Hz. Peygamber (SAV) de bilahare uyanırken onları (kâfirleri) uykuda sandığı sayıdan az olarak gördü” demiştir.”⁵⁴⁷

Örnek 3:

{ سيقولون ثلاثة رابعهم كلبهم و يقولون خمسة سادسهم كلبهم رجما بالغيب و يقولون سبعة و ثامنهم كلبهم قل ربي أعلم بعدتهم ما يعلمهم إلا قلبي فلا تمار فيهم إلا مرآء ظاهرا و لا تستفت فيهم منهم أحدا } كان ابن عباس يحلف انه من القليل الذين يعلمون عددهم.

“(İnsanların kimi:) “Onlar üç kişidir; dördüncüleri de köpekleridir” diyecekler; yine: “Beş kişidir; altıncıları köpekleridir” diyecekler. (Bunlar), bilinmeyen hak-

⁵⁴⁴ Bakara 2/55.

⁵⁴⁵ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 7a. Krş. M. Asım Köksal. 2004. **Peygamberler Tarihi**. Ankara: TDV yay.: II, 76-78.

⁵⁴⁶ Enfâl 8/43.

⁵⁴⁷ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 67b.

kında tahmin yürütmektir. (Kimileri ise), “Onlar yedi kişidir; sekizincisi köpekleridir” derler. De ki: “Onların sayılarını Rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır.” Öyle ise Ashâb-ı Kehf hakkında, delillerin açık olması haricinde bir münakaşaya girişme ve onlar hakkında (ileri geri konuşan) kimselerin hiçbirinden mâlûmât isteme.”⁵⁴⁸ Tefsîru’l-Kur’ân’da, bu âyetin tefsirine dair şu bilgiler mevcuttur: “İbn Abbâs, kendisinin onların (Ashab-ı Kehf’in) sayısını bilen az kimselerden biri olduğuna yemin ederdi.”⁵⁴⁹

I. Fedâilü’l-Kur’ân İle İlgili Rivâyetlere Yer Vermesi

Fedâil, sözlükte “iyilikte yüksek derecede olan” anlamına gelen fedîle kelimesinin çoğuludur.⁵⁵⁰ Kur’ân’ın faziletleri anlamına gelen “Fedâilü’l-Kur’ân” ilmi ile ilgili olarak, Kur’ân’ın tamamının ya da bazı sûre ve âyetlerinin sevabı; Kur’ân’ın âyetlerinin okunmasının, öğrenilmesinin, öğretilmesinin, dinlenmesinin, ezberlenmesinin, emirleri ve yasakları doğrultusunda amel etmenin sevabı ile bazı sûre veya âyetlerin şifalı olması ile ilgili olarak âyetlerde ve hadislerde verilen bilgileri ifade etmek için dînî kaynaklarda, “Fedâilü’l-Kur’ân,” “Sevâbü’l-Kur’ân” (Kur’ân’ın sevabı) ve “Menâfî’u’l-Kur’ân” (Kur’ân’ın yararları) gibi ifadeler kullanılmıştır.⁵⁵¹

Ulûmu’l-Kur’ân’dan olan “Fedâilü’l-Kur’ân” ilmine dair, hadis kitapları içerisinde farklı bölümler ayrılmıştır. Aynı şekilde tefsir kitaplarında da buna benzer konu başlıkları altında bu konudaki rivâyetler nakledilmiştir.⁵⁵² Hadislerde Kur’ân’ın faziletlerine dair bilgi bulunmaktadır.⁵⁵³ Ancak bu konuda çok sayıda zayıf ve mevzû hadis var olduğu da bir gerçektir.⁵⁵⁴ Nitekim bu mevzû hadisler,

⁵⁴⁸ Kehf 18/22.

⁵⁴⁹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 106a.

⁵⁵⁰ İbn Manzûr. 2005: XI, 193.

⁵⁵¹ es-Suyûtî. 1983. **el-İtkân**: II, 192-199; Abdullah Aydemir. 1995. “Fezâilü’l-Kur’ân” md. **DİA**. İstanbul: XII, 532-533; Emin el-Hûlî. 1995. **Kur’ân Tefsirinde Yeni bir Metod**. (Çev. Mevlüt Güngör). İstanbul. Kur’ân Kitaplığı yay.: s. 17.

⁵⁵² Ali Turgut. 1991. **Tefsir Usulü ve Kaynakları**. İstanbul: MÜİF yay: s. 205.

⁵⁵³ Geniş bilgi için bkz. Ebû’l-Leys es-Semerkandî, **Tenbîhü’l-Ġâfilîn**, (Çev. Abdülkadir Akçiçek), Bedir yay., İstanbul, 1974, s. 738-742.

⁵⁵⁴ Aydemir, “Fezâilü’l-Kur’ân” md. **DİA**: a.y.; ez-Zerkeşî. Ts: I, 532; el-Kurtubî. 2006: I, 56; M. Yaşar Kandemir. 1984. **Mevzu Hadisler**. Ankara: DİB yay.: s. 171;

bazı tefsirlerde çokça yer almıştır. Özellikle de ez-Zemahşerî, el-Vâhidî ve Ebû's-Suûd gibi müfessirler, bu yönden eleştiriyeye tabi tutulmuşlardır.⁵⁵⁵

Müfessir İrâkî, âyetlerin faziletlerine dair sahih hadis kitaplarında yer alan hadisler nakletmiştir.

Tefsîru'l-Kur'ân'da yer alan Fedâilü'l-Kur'ân ile ilgili örnekler şunlardır:

Örnek 1:

{ الله لا إله إلا هو الحي القيوم لا تأخذه سنة ولا نوم له ما في السموات وما في الأرض من ذا الذي يشفع عنده إلا بإذنه يعلم ما بين أيديهم وما خلفهم ولا يحيطون بشيء من علمه إلا بما شاء وسع كرسيه السموات والأرض ولا يؤده حفظهما وهو العلي العظيم } وفي الحديث الصحيح: "إذا ذهبت إلي فراشك فاقرا آية الكرسي فإنه لن يزال عليك من الله حافظ ولا يقربك شيطان حتى تصبح."

“Allah ki, O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, hayydir, kayyûmdur. Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerdekilerin hepsi, O’nundur. İzni olmadan O’nun katında kim şefaât edebilir? O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını çok iyi bilir (O’na hiçbir şey gizli kalmaz). O’nun bildirdiklerinin dışında insan; onları koruyup gözetmek, kendisine zor gelmez. O, çok yücedir; çok büyüktür.”⁵⁵⁶ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirine dair şunları söylemiştir: “Sahih bir hadis-i şerifte: “Yatağına vardığında (yattığında) Âyete’l-Kürsî’yi oku. Çünkü onun sebebiyle Allah, seni daima koruyacak ve sabaha kadar da şeytan sana yaklaşamayacaktır” buyrulmuştur.”⁵⁵⁷

Örnek 2:

{ هو الله الذي لا إله إلا هو عالم الغيب والشهادة هو الرحمن الرحيم هو الله الذي لا إله إلا هو الملك القدوس السلام المؤمن المهيمن العزيز الجبار المتكبر سبحان الله عما يشركون هو الله الخالق البارئ المصور له الأسماء الحسنى يسبح له ما في السموات والأرض وهو العزيز الحكيم } عن أبي هريرة {ر}

⁵⁵⁵ Aydemir. Ts. **Ebû's-Suûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu**. Ankara: DİB yay.: s. 166.

⁵⁵⁶ Bakara 2/255.

⁵⁵⁷ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 18b. Hadis için bkz. Buharî. 2000: s. 180-181 (Buharî, Vekale, 10 [2311]).

"سألت رسول الله {ص} عن إسم الله الأعظم فقال {ص}: "عليك باخر سورة الحشر" فأعدت فأعاد علي فأعدت عليه فأعاد."

"O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Görülmeyeni ve görüleni bilendir. O, esirgeyendir, bağışlayandır. O, öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir ilâh yoktur. O; mülkün sahibidir, eksiklikten münezzehtir, selâmet verendir, emniyete kavuşturandır, gözetip koruyandır, üstündür, istediğini zorla yaptıran, büyüklükte eşi olmayandır. Allah, müşriklerin ortak koştukları şeylerden münezzehtir. O; yaratan, var eden, şekil veren Allah'tır. En güzel isimler, O'na aittir. Göklerde ve yerde olanlar, O'nun şânını yüceltmektedirler. O, galiptir; hikmet sahibidir."⁵⁵⁸ Müfessir Îrâkî, bu âyetin tefsirine ilişkin olarak şunları ifade etmiştir: "Ebû Hureyre (RA)'nın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Rasûlullah (SAV)'e Allah'ın İsm-i A'zâm'ını (Allah'ın en yüce ismini) sordum. O (SAV) de "Haşr sûresinin sonuna (son âyetlerine) dikkat et (önem ver, oku)" buyurdu. Bunun üzerine (o âyetleri) tekrar ettim (okudum). Sonra O da bana tekrar etti. Daha sonra ben, O'na tekrar ettim. O da yine (bana) tekrar etti."⁵⁵⁹

m. Siyâk - Sibâk Konusuna Değınmesi

Sözlükte "göndermek, sürmek ve sevk etmek" mânâlarına gelen siyâk, ıstılâhta "sözün gelişı, ifade tarzı, uslûp, tarz ve anlatım biçimi" gibi anlamlara gelmektedir. Siyâku'l-keîâm, "sözün gelişı"; genel anlamda ise, bir ifadenin kullanımını gerekli kılan veya ona uygun düşen ortam demektir.

Sibâk ise, sözlükte "ilk, öncü ve birinci"; ıstılâhta ise, "bir şeyin geçmişı, başlangıcı" demektir. Sibâku'l-keîâm ise, "sözün baş tarafı ile olan bağlantısı, öncesinden gelen mânâ" demektir.⁵⁶⁰

⁵⁵⁸ Haşr 59/22-24.

⁵⁵⁹ Îrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 291a.

⁵⁶⁰ Ünver. 1996. *Kur'ân'ı Anlamada Siyâkın Rolü –Bütünlük Üzerine-*. Ankara. Sidre yay.: s. 72-76; Gıyasettin Arslan. 2004. *Muhammed eş-Şeybani'nin Kur'ân'ı Yorum Metodu*. Ankara. Avrasya yay. 1. Baskı: s. 115.

Tefsir ilminde dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de siyâk ve sibâk konusunun, yani âyetlerin içinde bulunduğu kontekse (bağlamlarının) göz önünde bulundurulmasıdır. Kur’ân tefsir edilirken âyetler, bütünlük ve anlam örgüsüyle birlikte yorumlanmalıdır. Bir âyetin, içinde bulunduğu anlam ağından soyutlanarak tek başına tefsir edilmesi, çoğu zaman yanlış bir tefsirdir.⁵⁶¹

Siyâk ve sibâk konusu ile ilgili Tefsîru’l-Kur’ân’da yer alan örneklerden bazıları şunlardır:

Örnek 1:

{ اولئك الذين هدى الله فبهداهم اقتده قل لا أسئلكم عليه أجرًا إن هو إلا ذكرى للعالمين } أي علي التبليغ و يدل عليه السياق.

“İşte o peygamberler, Allah’ın hidâyet ettiği kimselerdir. (Rasûlüm!) Sen de onların yoluna uy. “Ben buna (peygamberlik görevime) karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Bu (Kur’ân) âlemler için ancak bir öğüttür” de.”⁵⁶² Tefsîru’l-Kur’ân’da bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak şunlar belirtilmiştir: “Âyette ifade edilen, tebliğ görevimden dolayı (ücret istemiyorum) demektir. Nitekim bu anlama siyak işaret etmektedir.”⁵⁶³

Örnek 2:

{ أقمّن كان علي بينة من ربه و يتلوه شاهد منه و من قبله كتاب موسى إمامًا و رحمةً أولئك يؤمنون به و من يكفر به من الأحزاب فالنار موعده فلا تك في مرية منه إنه الحق من ربك و لكن أكثر الناس لا يؤمنون } أي كمن ليس كذلك لأن السياق يدل عليه كقوله { أقمّن شرح الله صدره للإسلام فهو علي نورٍ من ربه فويلٌ للقاسية قلوبهم من ذكر الله أولئك في ضلالٍ مبينٍ } الآية.

“Rabbi’n tarafından (gelmiş) açık bir delile dayanan ve kendisini Rabbi’nden bir şahidin izlediği; ayrıca kendisinden önce bir önder ve bir rahmet olarak Mûsâ’nın

⁵⁶¹ Gıyasettin Arslan. 2004. **Muhammed eş-Şeybani’nin Kur’ân’ı Yorum Metodu**. Ankara. Avrasya yay. 1. Baskı: s. 115-116.

⁵⁶² Enâm 6/90.

⁵⁶³ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 51b. Ayrıca bkz. Ağbal. 2006: s. 41.

Kitab'ı (elinde) bulunan kimse (inkârcılar gibi) midir? Çünkü bunlar o'na (Kur'ân'a) inanırlar. Zümrelerden hangisi o'nu inkâr ederse, işte cehennem ateşi onun varacağı yerdir. Bundan şüphen olmasın; zira bu, senin Rabbi'n tarafından bildirilmiş gerçektir. Fakat insanların çoğu inanmazlar.”⁵⁶⁴ Müfessir, bu âyeti tefsir ederken şunları söylemiştir: “Âyette ifade edilen özelliklere sahip olan kişi, bu özelliklere sahip olmayan kişi gibi midir? Nitekim “Allah, kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabbi'nden bir nûr üzerinde değil midir? Allah'ı anmak hususunda kalpleri katılaşmış olanlara yazıklar olsun! İşte bunlar, apaçık bir sapıklık içindedirler”⁵⁶⁵ âyetinde ifade edildiği üzere siyak, bu mânâyâ işaret etmektedir.”⁵⁶⁶

2- Çeşitli İlimler Açısından Tefsirinin Özelliği

a. Fıkıh

Îrâkî, Tefsîru'l-Kur'ân'da fikhî açıklamalara oldukça fazla yer vermiştir. Çoğunlukla İmam Şafî (ö:204/819)⁵⁶⁷ ve İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin (ö:150/767)⁵⁶⁸ görüşlerini aktaran Îrâkî, bazen de İmam Malik b. Enes (ö: 179/795)⁵⁶⁹ gibi diğer mezhep imamlarının görüşlerini de nakletmiştir. Ayrıca İmam Muhammed⁵⁷⁰, Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib⁵⁷¹, İbn Abbâs⁵⁷², Hasanü'l-Basrî, Said b. Cübeyr, Atâ b. Ebî Rebah, Süfyan b. Uyeyne, Şurayh b. el-Haris, Süfyan-ı Sevrî, Amirü's-Şa'bî ve Mesrûk b. el- Ecda⁵⁷³, Davud ez-Zâhirî⁵⁷⁴ ve İbn Sîrîn⁵⁷⁵, in fıkha dair görüşlerine de atıfta bulunmuştur.

⁵⁶⁴ Hûd 11/17.

⁵⁶⁵ Zümer 39/22.

⁵⁶⁶ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 80a. Ayrıca bkz. Ağbal. 2006: s. 42.

⁵⁶⁷ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 15b; 30a; 31b; 32a; 34a; 42b; 43b; 44a; 47a; 48a; 53b; 62b; 70a; 72a; 99b; 113a; 129b; 135a; 135b; 138a; 180b; 184b; 188b; 189b; 207a; 236a; 256a; 262b; 286a; 290b; 297b ve 343a.

⁵⁶⁸ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 14a; 15a; 15b; 31b; 33a; 42b; 44a; 48a; 48a; 53b; 129a; 135a; 135b; 137b; 138a; 154a; 171a; 173b; 175b; 180b; 184b; 185a; 188b; 189b; 207a; 217a; 256a; 260a; 262b; 286a; 297a; 297b; 298b ve 328a.

⁵⁶⁹ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 15b; 92a ve 135b.

⁵⁷⁰ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 171a.

⁵⁷¹ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 39a.

⁵⁷² Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 20b.

⁵⁷³ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 37b.

⁵⁷⁴ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 13a ve 53b.

⁵⁷⁵ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 53b.

Müfessir, fıkhıta Şâfiî mezhebine mensuptur, ancak bu hususta mezhep taassubu gütmemiştir. Fıkha dair açıklamalarda bulunurken mensubu olduğu Şâfiî mezhebinin delillerini ve görüşlerini, yorumsuz bir şekilde nakletmiş ve bazı konularda kendi görüşlerini de dile getirmiştir.

Öte yandan, âyetlerden farklı konulara dair hükümler çıkardığı, bazen de mezheplerin görüşlerine dayanarak; onların, âyetlerden çıkardıkları hükümlere işaret ettiği de olmuştur. Fıkha dair görüşlerini sık sık isim kullanarak ifade etmiştir. Tefsîru'l-Kur'ân'da fıkha dair açıklamalara oldukça geniş yer ayrıldığından, İrâkî'nin fikhî yönünün tespiti için Fıkıh konusunu alt başlıklar halinde sunmanın faydalı ve lüzumlu olacağı kanaatindeyiz.

(1) Mezhep İmamlarının Görüşlerini Belirtmesi

(a) İmam Şâfiî'nin Görüşlerini Belirtmesi

Örnek 1:

{ و أتموا الحج و العمرة لله فإن احصرتم فما استيسر من الهدي و لا تحلقوا رؤسكم حتي يبلغ الهدي محله فمن كان منكم مريضاً أو به أذى من رأسه ففدية من صيام أو صدقة أو نسك فإذا أمنتكم فمن تمتع بالعمرة إلي الحج فما استيسر من الهدي فمن لم يجد فصيام ثلاثة أيام في الحج و سبعة إذا رجعتم تلك عشرة كاملة ذلك لمن لم يكن أهله حاضري المسجد الحرام واتقوا الله و اعلموا أن الله شديد العقاب { و عند الشافعي "دم جيران فلا ياكل منه كسائر دماء الجيران".

“Haccı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız; kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim, hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa; oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidye gerekir. (Hac yolculuğu için) emin olduğunuz vakit kim, hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir. Kurban kesme imkanı olmayan ise, hac günlerinde üç; memleketine döndüğü zaman yedi olmak üzere oruç tutar ki, hepsi tam on gündür. Bu söylenenler, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan

korkun. Biliniz ki Allah'ın vereceği ceza ağırdır.”⁵⁷⁶ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirine ilişkin olarak şunları ifade etmiştir: “İmam Şâfiî'ye göre, “Mescid-i Haram'a komşu olanlar (onun) civarında oturanlar için kurban kesme (kan akıtma) zorunluluğu vardır. Onu kesen kimse, diğer Mescid-i Haram mücavirlerinin kes-tikleri kurbanlarda olduğu gibi, onun etinden yiyemez.”⁵⁷⁷

Örnek 2:

{ احل لكم صيد البحر و طعامه متاعاً لكم و للسيارة و حرم عليكم صيد البر ما دمتم حرماً و اتقوا الله الذي إليه تحشرون } قيل "طعامه مامات فيه و هو حلال" عند الشافعي.

“Hem size hem de yolculara fayda olmak üzere (faydalanmanız için) deniz avı yapmak ve onu yemek, size helâl kılındı. İhramlı olduğunuz müddetçe kara avı, size haram kılındı. Huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun.”⁵⁷⁸ Bu âyeti tefsir ederken İrâkî, şunları belirtmiştir: “İmam Şâfiî'ye göre, denizde ölü halde bulunmadığı sürece, deniz avını yemenin helal olduğu söylenmiştir.”⁵⁷⁹

Örnek 3:

{ الذين يتبعون الرسول النبي الامي الذي يجدونه مكتوباً عندهم في التوراة و الإنجيل يامرهم بالمعروف و ينهيهم عن المنكر و يحل لهم الطبيبات و يحرم عليهم الخبائث و يضع عنهم إصرهم و الأغلال التي كانت عليهم فالذين امنوا به و عزروه و نصرروه و اتبعوا النور الذي انزل معه اولئك هم المفلحون } هذه قاعدة الشافعي في باب الأطعمة فإنه جعل كلما استخبثه العرب حراماً.

“Yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber’e uyanlar (var ya), işte o Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir. O Peygamber’e inanıp ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nûr’a (Kur’ân’a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa eren-

⁵⁷⁶ Bakara 2/196.

⁵⁷⁷ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 14b.

⁵⁷⁸ Mâide 5/96.

⁵⁷⁹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 47b. Krş. el-Kurtubî. 2006: VIII, 211-212; Vehbe Zühaylî. 1990. **İslam Fıkhi Ansiklopedisi**. (Çev. Ahmet EFE, Beşir ERYARSOY, Hasan Fehmi ULUS, Abdürrahim URAL, Yunus Vehbi YAVUZ, Nurettin YILDIZ). İstanbul: Feza Yay.: IV, 460-461 .

ler onlardır.”⁵⁸⁰ Müfessir, bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “Bu, İmam Şâfiî’nin yiyecekler konusunda benimsediği kuraldır. Çünkü o (İmam Şâfiî), (mezhebî bir prensip olarak) Arab’ın pis saydığı her şeyi haram saymıştır.”⁵⁸¹

Örnek 4:

{ فَلَمَّا أَلْقَا قَالَ مُوسَىٰ مَا جِئْتُمْ بِهِ السَّحَرُ إِنَّ اللَّهَ سَيَبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ لَا يَصْلَحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ } و مذهب الشافعي ان من قتل بسحر يقتل غالباً تجب عليه القصاص.

“Onlar (sihirbazlar), (iplerini) atınca, Mûsâ: “Sizin getirdiğiniz sihirdir. Muhakkak Allah, onu boşa çıkaracaktır. Çünkü Allah, bozguncuların işini düzeltmez” dedi.”⁵⁸² Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirine dair şunları söylemiştir: “Şâfiî mezhebinde, sihirle adam öldüren kimse, çoğunluğun (Cumhur’un) görüşüne göre öldürülür. Dolayısıyla da onun (sihirle adam öldürenin) kısas edilmesi (öldürülmesi) gerekir.”⁵⁸³

Örnek 5:

{ لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَ يُذَكِّرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَيَّ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَ أَطْعَمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ } قيل "إنها عشر ذي الحجة و اخرها يوم النحر" و هو مذهب الشافعي و قيل "ان الأكل مستحب و الإطعام واجب" و به قال الشافعي.

“Tâ ki kendilerine ait bir takım yararları yakînen görmeleri, Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günler de Allah’ın ismini anırlar. Artık ondan hem kendiniz yeyin, hem de yoksula, fakire yediniz.”⁵⁸⁴ Müfessir, bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: “Onların (belli günlerin), Zilhicce ayının ilk on günü; sonu ise kurban bayramı günü olduğu söylenmiştir. Bu, İmam Şâfiî’nin görüşüdür. Ayrıca ondan (kurban etinden) yemenin müstehab; (kurban etinden

⁵⁸⁰ A`râf 7/157.

⁵⁸¹ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 63a. Krş. el-Kurtubî. 2006: IX, 355; Zühaylî. 1990: IV, 470.

⁵⁸² Yûnus 10/81.

⁵⁸³ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 79a. Krş. Zühaylî. 1990: VII, 475.

⁵⁸⁴ Hac 22/28.

fakirleri) yedirmenin ise vacib (farz) olduğu söylenmiştir. Bunu İmam Şâfiî söylemiştir.⁵⁸⁵

(b) İmam Ebû Hanîfe'nin Görüşlerini Belirtmesi

Örnek 1:

{ إنما جزاء الذين يحاربون الله ورسوله ويسعون في الأرض فساداً أن يقتلوا أو يصلبوا أو تقطع أيديهم وأرجلهم من خلافٍ أو ينفوا من الأرض ذلك لهم خزي في الدنيا ولهم في الآخرة عذابٌ عظيمٌ } و قيل "اراد بالنفي من الأرض الحبس" و هو مذهب أبي حنيفة.

“Allah ve Resûlüne karşı savaşanların ve yeryüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası, ancak ya (acımadan) öldürülmeleri; ya asılmaları; yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi; yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu, onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Onlar için ahirette de büyük azap vardır.”⁵⁸⁶ Müfessir İrâkî, bu âyeti tefsir ederken şunları ifade etmiştir: “Âyette ifade edilen bulunduğu yerden sürgün etmekten muradın, hapsedmek olduğu söylenmiştir ki; bu, İmam-ı A`zam Ebû Hanîfe'nin görüşüdür.”⁵⁸⁷

Örnek 2:

{ الزانية والزاني فاجلدوا كل واحدٍ منهما مائة جلدةٍ ولا تأخذكم بهما رأفة في دين الله إن كنتم تؤمنون بالله واليوم الآخر وليشهد عذابهما طائفة من المؤمنين } منع أبو حنيفة من ثبوت التغريب علي البكر لأن الله تعالى اقتصر علي مائة جلدةٍ و الزيادة علي النص نسخ عنده.

“Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun; Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dininde (hükümlerini uygularken) onlara acıyacağınız tutmasın. Müminlerden bir gurup da onlara uygulanan cezaya şahit olsun.”⁵⁸⁸ İrâkî, bu âyetin tefsirine ilişkin olarak şunları belirtmiştir: “Ebû Hanîfe,

⁵⁸⁵ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 130a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: IV, 187; Zühaylî. 1990: IV, 424-425.

⁵⁸⁶ Mâide 5/33.

⁵⁸⁷ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 44b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: II, 229; Zühaylî. 1990: VII, 425-426.

⁵⁸⁸ Nûr 24/2.

bekârların bir yıl sürgün edilmesine karşı çıkmıştır. Nitekim Yüce Allah, (ceza olarak) yüz değnek cezası ile yetinmiştir. Âyetteki (ma'lûm) cezanın ötesinde ilave bir ceza vermek, Ebû Hanîfe'ye göre neshedilmiştir.⁵⁸⁹

Örnek 3:

{ ووصينا الإنسان بوالديه حملته أمه وهنَّ علي وهنَّ و فصّاله في عامين أن اشكر لي و لوالديك إلي المصير } عن أبي حنيفة "أن مدة الرضاع ثلاثون شهرًا فإذا رضعت بعد ذلك لم تفد."

"Biz, insana ana - babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Çünkü anası, onu nice sıkıntılara katlanarak taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur. (İşte bunun için) önce bana, sonra da ana - babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur. Dönüş, ancak banadır."⁵⁹⁰ Müfessir, bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak "Ebû Hanîfe'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Süt emzirmenin müddeti, otuz aydır. Bundan sonra kadın, bir çocuğa süt emzirse de; haramlık ifade etmez (mahrem olmaz)" demiştir.⁵⁹¹

Örnek 4:

{ قل للمخلفين من الأعراب ستدعون إلي قومٍ أولي بأسٍ شديدٍ تقاتلونهم أو يسلمون فإن تطيعوا يؤتكم الله أجرًا حسنًا وإن تتولوا كما توليتم من قبل يعذبكم عذابًا أليمًا } عند أبي حنيفة "تقبل الجزية من مشركي العجم."

"(Rasûlüm!) Bedevîlerden (seferden) geri kalmış olanlara de ki: "Siz, yakında çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağırılacaksınız; onlarla teslim oluncaya kadar savaşacaksınız. Eğer emre itaat ederseniz; Allah, size güzel bir mükâfat

⁵⁸⁹ Irâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 135b. Krş. Nihat Dalgın. 1999. **İslam'da Tevbe ve Cezalara Et-kisi**. Samsun: Etüt yay. 3. Baskı: s. 94-95; İmam Ebû Yusuf Yakub b. İbrahim b. Habib el-Ensârî. 1982. **Kitâbu'l-Harâc**. (Çev. İsmail Karakaya). Ankara: Akçağ Yay.: 352-353; Zühaylî. 1990: VII, 342.

⁵⁹⁰ Lokmân 31/14.

⁵⁹¹ Irâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 176a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 13; Bilmen. 1968. **Hukuku İslamiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye**. İstanbul: Bilmen yay.: II, 81; **Fetevâyî Hindiye: Fetevâyî Alemgiriyye**. Ts. (Komisyon). (Çev. İsmail Karakaya). Ankara: Akçağ yay. 2. Baskı: II, 485-488; İbrahim Halebî. 1968. **Mültekâ'l-Ebhur**. (Çev. Mustafa Uysal). İstanbul: Dizerkonca Matbaası: I, 421-422; Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs. Ts. **Ahkâmu'l-Kur'ân li Hucceti'l-İslâmî'l-İmâm Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs**. (Thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî). Kahire: Dâru'l-Mushaf: II, 114.

verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönecek olursanız; (bilin ki Allah,) sizi acıklı bir azaba uğratar. ⁵⁹² Bu âyetin tefsirine ilişkin olarak Tefsîru'l-Kur'ân'da şunlar belirtilmiştir: “Ebû Hanîfe’ye göre, Acem (İran kökenli) müşriklerden cizye kabul edilir.” ⁵⁹³

Örnek 5:

{ أَسْكُنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وَجْدِكُمْ وَلَا تَضَارُوهُنَّ لَتَضْيِقُوا عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتٍ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَارْضَعْنَ لَهُنَّ وَأَتَمُّوا رِزْقَهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ تَعَاَسَرْتُمْ فِى تَرْجِعَهُنَّ فَمِىْ أَنْفُسِكُمْ أَنْفَقُوا لَكُمْ فَاكْفَرْتُمْ وَأَنْفَقْتُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ عَدْوً مِنْ دُونِ اللَّهِ يُغْنِي عَنْهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ } عند أبي حنيفة "النفقة واجبة للمطلقات كلهن".

“Onları (boşadığınız kadınları) gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun, onları sıkıştırıp (gitmelerini sağlamak için) kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hâmile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin. Sizin için çocuğu emzirirlerse, onlara ücretlerini verin; aranızda uygun bir şekilde anlaşın. Eğer anlaşamazsanız, çocuğu başka bir kadın emzirecektir.” ⁵⁹⁴ Müfesir İrâkî, bu âyeti tefsir ederken şunları söylemiştir: “Ebû Hanîfe’ye göre, boşanan kadınların tümüne nafaka vermek (iddet süresince nafakalarını karşılamak) farzdır.” ⁵⁹⁵

(c) İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfi’î’nin Görüşlerini Birlikte Belirtmesi

Örnek 1:

{ وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبَعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ } "و هي ثلاثة أطهار" عند الشافعي. "و ثلاثة حيض" عند أبي حنيفة.

⁵⁹² Fetih 48/16.

⁵⁹³ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 260b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 541; Zühaylî. 1990: VIII, 204.

⁵⁹⁴ Talâk 65/6.

⁵⁹⁵ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 298a. Krş. el-Kurtubî. 2006: XXI, 53; Zühaylî. 1990: IX, 514-515.

“Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer onlar, Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanmışlarsa; rahimlerinde Allah’ın yarattığını gizlemeleri, kendilerine helâl olmaz. Eğer kocalar, barışmak isterlerse; bu durumda boşadıkları kadınları geri almaya daha fazla hak sahibidirler. Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları gibi, kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır. Ancak erkekler, kadınlara göre bir derece üstünlüğe sahiptirler. Allah, azîzdir; hakîmdir.”⁵⁹⁶ Müfessir İrâkî, “âyetteki “ثلاثة قروء” ifadesinin, İmam Şâfi’ye göre üç temizlik süresi; Ebû Hanîfe’ye göre ise üç hayız süresi olduğunu” ifade etmiştir.⁵⁹⁷

Örnek 2:

{ و لا تتكحوا ما نكح آبؤكم من النساء إلا ما قد سلف إنه كان فاحشة و مقنًا و ساء سبيلا } قال أبو حنيفة: "المراد به الوطئ فإذا زنا رجلٌ بامرأةٍ حرمت علي ابنه عنده" و عند الشافعي "الزنا لا يحرم الحلال".

“Geçmişte olanlar hariç, babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin. Çünkü bu, hayâsızlıktır, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur.”⁵⁹⁸ Müfessir İrâkî, bu âyeti tefsir ederken şunları söylemiştir: “Ebû Hanîfe, “bu âyette murad edilenin, cinsel ilişki olduğunu ve kişi, bir kadınla zina ederse; o kadının (kendisiyle zina eden) adamın oğluna haram (mahrem) olacağını söylemiştir. İmam Şâfi’ye göre ise zina (etmek), helali (nikahı) haram kılmaz.”⁵⁹⁹

Örnek 3:

{ و الذين يرمون المحصنات ثم لم يأتوا بأربعة شهداء فاجلدوهم ثمانين جلدة و لا تقبلوا لهم شهادة أبداً و أولئك هم الفاسقون } "و هو حق الادمي يسقط بعفوه" عند الشافعي و قال أبو حنيفة: "هو من حقوق الله تعالى".

“Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu isbat için) dört şahit getiremeyenlere, seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul

⁵⁹⁶ Bakara 2/228.

⁵⁹⁷ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 16a. Krş. el-Kurtubî. 2006: IV, 37-39; Mehmet Akif Aydın. 2002. “Aile Hayatı” md. *İlmihal*. Ankara: TDV yay.: II, 240; Zühaylî. 1990: IX, 493-494.

⁵⁹⁸ Nisâ 4/22.

⁵⁹⁹ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 32a. Bkz. Zühaylî. 1990: IX, 108-109.

etmeyin. Onlar, tamamen günahkârdırlar.”⁶⁰⁰ Müfessir, bu âyetin tefsiriyle ilgili olarak demiştir ki; “Âyette ifade edilen (seksen celde) insanın kendisine ait bulunan kul hakkı sebebiyledir. İmam Şâfiî’ye göre, kişinin (iftira edilenin) affetmesiyle (had cezası) düşer. Ebû Hanîfe ise “bunun (seksen celdenin), Yüce Allah’ın hukuku kapsamında olduğunu” söylemiştir.⁶⁰¹ Tabî bu bağlamda iftiraya uğrayanın affı ile had cezası düşürülemez.

Örnek 4:

{ لا يحل لك النساء من بعد و لا أن تبدل بهن من أزواج و لو أعجبك حسنهن إلا ما ملكت يمينك و كان الله علي كل شيء رقيباً } عن الشافعي "ما مات رسول الله {ص} حتي أحل الله له النساء التي حرم من عليه" و قال أبو حنيفة: "كن محرماتٍ عليه إلي حين وفاته."

“(Rasûlüm!) Bundan sonra artık başka kadınlarla evlenmen, elinin altında bulunan cariyeler hariç, güzellikleri hoşuna gitse bile, bunların yerine başka hanımlar alman, sana helâl değildir. Allah, her şeyi gözetleyendir.”⁶⁰² İrâkî, bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: “İmam Şâfiî’ye göre Allah, Rasûlullah (SAV)’e haram olan kadınları helal kılıncaya kadar o henüz vefat etmemişti. Ebû Hanîfe ise “âyette ifade edilen kadınların (onlarla evlenmenin), Hz. Peygamber’in vefatına kadar haram olduğunu” söylemiştir.”⁶⁰³

Örnek 5:

{ و من شر النفاثات في العقد } أنكر الحنفية تأثير السحر و قالوا: "هو تخيلٌ لقوله "يخيل إليه من سحرهم أنها تسعى" و احتج الشافعي علي تأثير السحر بقوله "إن الله سيبيطله."

“(De ki:) Dügümlere üfürüp büyü yapan üfürükçülerin şerrinden (sabahın Rabbine sığınırım).”⁶⁰⁴ Bu âyetin tefsirine dair Tefsîru’l-Kur’ân’da şu ifadeler yer almaktadır: “Hanefîler, “sihrin etkisini inkar etmişler ve “Hayır, siz atın” dedi. Bir de baktı ki, büyülerini sayesinde ipleri ve sopaları, kendisine gerçekten koşuyor gibi

⁶⁰⁰ Nûr 24/4.

⁶⁰¹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 136a. Krş. Dalgın. 1999: s. 133-136; Zühaylî. 1990: VII, 377-378.

⁶⁰² Ahzâb 33/52.

⁶⁰³ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 190a.

⁶⁰⁴ Felak 113/4.

görünüyor”⁶⁰⁵ âyetinde buyrulduğu üzere, bunun (sihrin) sadece hayal olduğunu” söylemişlerdir. İmam Şâfiî ise “Onlar (iplerini) atınca, Mûsâ da “sizin getirdiğiniz sihirdir. Allah onu boşa çıkaracaktır. Çünkü Allah, bozguncuların işini düzeltmez” dedi”⁶⁰⁶ âyetini, sihrin etkisinin varlığına delil saymıştır.”⁶⁰⁷

(d) Birçok Görüşü Birlikte Belirtmesi

Örnek 1:

{ و يسئلونك عن المحيض قل هو أذى فاعتزلوا النساء في المحيض و لا تقربوهن حتي يطهرن فإذا تطهرن فاتوهن من حيث أمركم الله إن الله يحب التوابين و يحب المتطهرين } "و لا تقربوهن حتي يطهرن أي اغتسلن بالماء فتحل الوطئ شرطان فلو اغتسلت قبل انقطاع الدم لم تحل و لو انقطع الدم و لم تغتسل لم تحل" هذا مذهب الشافعي و مالك و قال أبو حنيفة: "إذا انقطع دمها و قت عادته و غسلت الفرج من اثار الأذى حل و طئها لأنها قبل الغسل."

“(Rasûlüm!) Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: “O, bir rahatsızlıktır. Bu sebeple ay halinde olan kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah’ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şunu iyi bilin ki; Allah, tevbe edenleri de sever; temizlenenleri de sever.”⁶⁰⁸ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirine ilişkin olarak şunları söylemiştir: “Âyette ifade edilen “suyla gusledinceye kadar onlara yaklaşmayın” demektir. Cinsel ilişki, iki şartla helal olur. Kanın kesilmesinden önce kadın, guslederse; helal olmaz. Kan kesilip de gusletmezse de yine helal olmaz. Bu, Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinin görüşüdür. Ebû Hanîfe, “normal süresinde kan kesilmişse ve de kadın, cinsel organını yıkamışsa cinsel ilişki helal olur. Çünkü o (hal), gusül öncesi (gibidir).”⁶⁰⁹

Örnek 2:

⁶⁰⁵ Tâhâ 20/66.

⁶⁰⁶ Yûnus 10/81.

⁶⁰⁷ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 343b.

⁶⁰⁸ Bakara 2/222.

⁶⁰⁹ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 16a. Krş. el-Kurtubî. 2006: III, 487-488; Zühaylî. 1990: IV, 358-359.

{ الطلاق مرتان فإمساكٌ بمعروفٍ أو تسريحٌ بإحسانٍ و لا يحل لكم أن تأخذوا مما آتيتموهن شيئاً إلا أن يخافاً ألا يقيما حدود الله فإن خفتم ألا يقيما حدود الله فلا جناح عليهما فيما اقتدت به تلك حدود الله فلا تعتدوها و من يتعد حدود الله فأولئك هم الظالمون } "فاخصص جواب الخلع بحاله الشقاق" و هو مذهب جماعة من العلماء و الشافعي يحيره من غير شقاق كالطلاق.

“Boşama iki defadır. Bundan sonrası, ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir. Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız, size helâl olmaz. Ancak erkek ve kadın, Allah’ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa; bu durum hariç. (Ey müminler!) Siz de karı ile kocanın, Allah’ın sınırlarını hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuyla düşerseniz; kadının (erkeğe) fıdye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur. Bu söylenenler, Allah’ın koyduğu sınırlardır; sakın onları aşmayın. Kim, Allah’ın sınırlarını aşarsa; işte onlar zalimlerdir.”⁶¹⁰ Müfessir, bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: “Muhâlea’nın caiz olması, şikâk (ayrılık) durumu ile tahsis edilmiştir. Bu, âlimlerin çoğunluğunun benimsediği görüştür. İmam Şâfiî ise boşamada olduğu gibi ayrılık olmasa da; onu muhayyer bırakmıştır (izin vermiştir).”⁶¹¹

Örnek 3:

{ و لكلٍ جعلنا موالٍ مما ترك الوالدان و الأقربون و الذين عقدت أيمانكم فاتوهم نصيبهم إن الله كان علي كل سيئٍ شهيداً } إستدل به أبو حنيفة علي ان الحليف يرث السدس من محالفه و عند الشافعي و غيره "ان اية الميراث نسخت ذلك".

“(Erkek ve kadından) her biri için, ebeveynin ve akrabaların bıraktığından (hisselerini alacak olan) vârisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı kimselere de paylarını verin. Çünkü Allah, her şeyi görmektedir.”⁶¹² Bu âyetin tefsiriyle ilgili olarak Tefsîru’l-Kur’ân’da şu bilgiler yer almaktadır: “Ebû Hanîfe, bu âyeti yemin(li müttefikin yemin yoluyla koruma altına alınan şahsın), yeminleştigi kişinin terikesine 1/6 (altıda bir) oranında mirasçı olacağına delil saymıştır. İmam

⁶¹⁰ Bakara 2/229.

⁶¹¹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 16b. Krş. el-Kurtubî. 2006: IV, 79-82; Zühaylî. 1990: IX, 379-380.

⁶¹² Nisâ 4/33.

terikesine 1/6 (altıda bir) oranında mirasçı olacağına delil saymıştır. İmam Şâfiî ve diğerlerine göre ise miras âyetleri, bunu (bu âyetin hükmünü) neshetmiştir.”⁶¹³

Örnek 4:

{ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَرَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفْوًا غَفُورًا } و المراد بالصعيد عند الشافعي "ما صعد علي وجه الأرض من تراب" و عند غيره "كل ما صعد علي وجه الأرض."

“Ey iman edenler! Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya bir yolculuk üzerinde bulunursanız; yahut sizden biriniz ayak yolundan gelirse; yahut kadınlara dokunup da (bu durumlarda) su bulamamışsanız; o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin: Yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah, çok affedici ve bağışlayıcıdır.”⁶¹⁴ Mufessir İrâkî, bu âyetin tefsirine dair şunları ifade etmiştir: “Âyette geçen “الصعيد” kelimesinden maksat, İmam Şâfiî’ye göre arzın (yerin) üzerinde ortaya çıkan toprak cinsi; diğerlerine (diğer mezhep imamlarına) göre ise, arzın (yerin) üzerindeki her şeydir.”⁶¹⁵

Örnek 5:

{ الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلِيَشْهَدَ عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ } قيل "أقلهم أربعة" قاله مالك و الشافعي و قيل "ثلاثة فصاعداً" فقال الزبير و قيل "اثنان" قاله عكرمة و قيل "واحد" قاله الحسن البصري.

“Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun; Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dininde (hükümlerini uygularken) onlara acıyacağınız tutmasın. Müminlerden bir gurup da onlara uygulanan cezaya şahit

⁶¹³ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 33b. Krş. el-Kurtubî. 2006: VI, 32-33.

⁶¹⁴ Nisâ 4/43.

⁶¹⁵ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 34b. Krş. el-Kurtubî. 2006: VI, 391-392; Zühaylî. 1990: I, 329-331.

olsun.”⁶¹⁶ Âyette ifade edilen “و ليشهد عذابهما طائفة من المؤمنين” (Müminlerden bir gurup da onlara uygulanan cezaya şahit olsun) ifadesiyle ilgili olarak müfessir, şunları ifade etmiştir: “Onların (müminlerden oluşan gurubun) en azının dört kişi olduğu söylenmiştir ki, bu görüşü İmam Mâlik ve İmam Şâfiî benimsemiştir. Onların üç kişi ya da üçten fazla olduğu da söylenmiştir ki, bunu da Zübeyr demiştir. Ayrıca onların iki kişi olduğu da söylenmiştir ki, bu görüşü İkrime benimsemiştir. Onların tek kişi olduğu da söylenmiştir ki, bu fikri Hasanü'l-Basrî savunmuştur.”⁶¹⁷

Âyet-i kerimede geçen “müminlerden bir topluluk” ifadesinden “bir kişinin” kastedildiği tarzında Hasanü'l-Basrî'ye isnad olunan son görüşün Arap Dili ve Belağati açısından da tutarlı olamayacağı kanaatindeyiz. Çünkü cemî` (çoğul) kavramının en az sayısı ikidir.

(2) Fıkḥî Meseleleri Açıklaması

(a) Nafile Namaz

{ و لله المشرق و المغرب فأينما تولوا فثم وجه الله إن الله واسعٌ عليمٌ } قيل "اراد صلوة النافلة في السفر."

“Doğu da Allah’ındır, batı da. Her nereye dönerseniz; (bilin ki), Allah’ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah’(ın rahmeti ve nimeti) geniştir; O, her şeyi bilendir.”⁶¹⁸ Müfessir İrâkî, “âyette O’nun (Allah’ın) yolculuktaki nafile namazı murad ettiğinin (kastettiğinin) söylendiğini” ifade etmiştir.⁶¹⁹

(b) Tavaftan Sonra Kılınan İki Rekât Namaz

{ و إذ جعلنا البيت مثابة للناس و أمناً و اتخذوا من مقام إبراهيم مصلياً و عهدنا إلي إبراهيم و إسماعيل أن يطهرا بيتي للطائفين و العاكفين و الركع السجود } قيل 'فيه دليل' علي وجوب ركعتين بعد الطواف."

⁶¹⁶ Nûr 24/2.

⁶¹⁷ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 135b. Krş. el-Kurtubî. 2006: XV, 113-114; Dalgın. 1999: s. 93.

⁶¹⁸ Bakara 2/115.

⁶¹⁹ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 10b. Krş. el-Kurtubî. 2006: II, 326.

“Biz, Beyt’i (Kâbe’yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim’in makamından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın). İbrahim ve İsmail’e: “Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rükû ve secde edenler için Beyt’imi (Kâbe’mi) temiz tutun” diye emretmiştik.”⁶²⁰ Müfessir, “âyetle tavaftan sonra iki rekât namaz kılmanın vacib olduğunun delilinin bulunduğunu” ifade etmiştir.⁶²¹

(c) Sa’y

{ إن الصفا و المروة من شعائر الله فمن حج البيت أو اعتمر فلا جناح عليه أن يطوف بهما و من تطوع خيراً فإن الله شاکرٌ عليمٌ } و سعی رسول الله {ص} و قال: "يا أيها الناس اسعوا فإن الله كتب عليكم السعي".

“Şüphe yok ki, Safa ile Merve, Allah’ın koyduğu nişanlardandır. Her kim, Beyt’i (Kâbe’yi) ziyaret eder veya umre yaparsa; onları tavaf etmesinde, kendisine bir günah yoktur. Her kim, gönüllü olarak bir iyilik yaparsa; şüphesiz Allah, (iyiliği) kabul eder ve (yapılanı) hakkıyla bilir.”⁶²² İrâkî, bu âyeti tefsir ederken şunları belirtmiştir: “Rasûlullah (SAV), sa’y yaptı ve “Ey İnsanlar! Sa’y yapın. Muhakkak Allah, sa’y yapmayı sizlere emretti” buyurdu.”⁶²³

Sa’y, haccın vaciplerinden olup, Kâbe’yi tavaftan hemen sonra Safâ ile Merve tepeleri arasında yedi kez yürümek sûretiyle yapılır.⁶²⁴

(d) Şükür Kurbanı

⁶²⁰ Bakara 2/125.

⁶²¹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 11b. Krş. el-Kurtubî. 2006: II, 375; Mehmed Dikmen. 1991. **Tasavvuf ve Hikmet Işığında İslam İlmihali**. İstanbul: Cihan Yay.: s. 543.

⁶²² Bakara 2/158.

⁶²³ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 13a. Hadis için bkz. Ebû Davud. 2000: s. 1362 (Ebû Davud, Menâsik, 51 [1888]); Tirmizi: s. 1737 (Tirmizi, Hacc, 64 [902]).

⁶²⁴ Şemsüddin es-Serahsî. 1982. **el-Mebsût**. İstanbul. Çağrı yay: IV, 50; Abdurrahman el-Cezerî. Ts. **Kitâbu’l-Fıkh ala’l-Mezâhibi’l-Erbiati**. Kahire: el-Mektebetü’t-Ticâriyyeti’l-Kübrâ. 2. Baskı: I, 659; Muhammed Emîn İbn Âbidîn. 1982. **Reddü’l-Muhtâr ale’d-Dürri’l-Muhtâr**. (Çev. Ahmet Davutoğlu). İstanbul: IV, 517-520; Yaşar Yiğit – Ekrem Keleş. 2008. **İbadetim**. Ankara: DİB yay.: s. 153; A. Fikri Yavuz. Ts. **Açıklamalı Muamelatlı İslam İlmihali**. İstanbul: Erhan yay.: s. 251; Ebû Zeyd eş-Şiblî. 2005. **el-Miftâh Şerhu Nûri’l-İzâh**. (Çev. Abdullah Aydın). İstanbul: Çelik yay.: s. 167; Hamdi Döndüren. 1991. **Delilleriyle İslâm İlmihali**. İstanbul: Erkam yay.: s. 584-585.

{ و أتموا الحج و العمرة لله فإن احصرتكم فما استيسر من الهدي و لا تحلقوا رؤسكم حتي يبلغ الهدي محله فمن كان منكم مريضاً أو به أذى من رأسه ففدية من صيام أو صدقة أو نسك فإذا أمنتكم فمن تمتع بالعمرة إلي الحج فما استيسر من الهدي فمن لم يجد فصيام ثلاثة أيام في الحج و سبعة إذا رجعتم تلك عشرة كاملة ذلك لمن لم يكن أهله حاضري المسجد الحرام واتقوا الله و اعلموا أن الله شديد العقاب { "و هذا الدم الواجب في التمتع" عند أبي حنيفة. دم قربانٍ فيأكل منه كما في الهدايا و الضحايا.

"Haccı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız; kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim, hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa; oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere (ona) fidye gerekir. (Hac yolculuğu için) emin olduğunuz vakit kim, hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse; kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir. Kurban kesmeyen kimse, hac günlerinde üç; memleketine döndüğü zaman yedi olmak üzere oruç tutar ki, hepsi tam on gündür. Bu söylenenler, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun. Biliniz ki, Allah'ın vereceği ceza çok ağırdır."⁶²⁵ Bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak Tefsîru'l-Kur'ân'da şu ifadeler yer almaktadır: "Ebû Hanîfe'ye göre, temettü' haccında bir şükür kurbanı farz olur. Kişi, hedy ve udhiye kurbanlarında olduğu gibi onun etinden yiyebilir."⁶²⁶

(e) Fıkhî Lafızlar

{ و لا تتكحوا المشركات حتي يؤمن و لأمة مؤمنة خيرٌ من مشركةٍ و لو أعجبتكم و لا تتكحوا المشركين حتي يؤمنوا و لعبدٌ مؤمنٌ خيرٌ من مشركٍ و لو أعجبتكم أولئك يدعون إلي النار و الله يدعوا إلي الجنة و المغفرة بآذنه و يبين آياته للناس لعلهم يتذكرون { عامٌ مخصوصٌ بقوله "و المحصنات من الذين أوتوا الكتاب من قبلکم."

"İman etmedikçe müşrik kadınlarla evlenmeyin. Beğenseniz bile, müşrik bir kadından, imanlı bir câriye kesinlikle daha iyidir. İman etmedikçe müşrik erkekleri de (kızlarınızla) evlendirmeyin. Beğenseniz bile, müşrik bir kişiden, inanmış bir köle kesinlikle daha iyidir. Onlar (müşrikler), cehenneme çağırır. Allah ise, izni (ve yardımı) ile cennete ve mağfirete çağırır. Allah, düşünüp anlasınlar diye âyet-

⁶²⁵ Bakara 2/196.

⁶²⁶ İrâkî, Tefsîru'l-Kur'ân, vr: 14b. Krş. el-Kurtubî. 2006: III, 284; Zühaylî. 1990: IV, 155.

lerini insanlara açıklar.”⁶²⁷ Müfessir, bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “Âyetteki “المشركات” (müşrik kadınlar) kelimesi, âm lafızdır. Ancak “Bugün size temiz ve iyi şeyler, helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin (yahudi, hristiyan vb. nin) yiyeceği, size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz şartıyla; namuslu olmak, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Kim, (İslâmî hükümlere) inanmayı kabul etmezse; onun ameli boşa gitmiştir. O, ahirette de ziyana uğrayanlardandır”⁶²⁸ âyeti ile tahsis edilmiştir.”⁶²⁹

(f) Fâsid Akid

{ غلبت الروم } و احتج أبو حنيفة و محمدٌ بقصة أبي بكرٍ مع امية بن الخلف علي ان العقود الفاسدة من عقود الربا و غيرها جائزة في دار الحرب بين المسلم و الكافر.

“Rumlar, yenildi.”⁶³⁰ İrâkî, bu âyetin tefsirine dair şunları ifade etmiştir: “Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed, Hz. Ebû Bekir ile Ümeyye b. Halef arasında geçen olayı faiz ve benzeri diğer akidler gibi fasid akidlerin, Daru’l-Harb’de Müslüman ile kafir arasında câiz olacağına delil saymışlardır.”⁶³¹

Ehl-i kitap olan Bizanslılar, Mecusi İranlılar tarafından yenilgiye uğratıldı. Mekke’li müşrikler de, buna çok sevindiler. “Eğer Allah, sizin dediğiniz gibi yegane galip olsaydı, ehl-i kitaptan olan Bizanslıları üstün getirirdi” şeklinde sözleri müminlere söylüyorlardı. Bunun üzerine Kur’ân, gelecekte olacak bir olayın sonucunu haber verdi. Birkaç yıl içinde Bizanslılar, İranlıları yenilgiye uğratacak ve bu duruma müminler çok sevineceklerdi. Bizanslılar, 2/624 yılında İran’a girdiler.

Hz. Ebû Bekir, Yüce Allah’ın bu vaadine inanmış ve mecusi İranlıların galibiyetine sevinen Mekke müşriklerine şöyle demişti: “Muhakkak Allah, sizin sevincinizi

⁶²⁷ Bakara 2/221.

⁶²⁸ Mâide 5/5.

⁶²⁹ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 15b. Krş. el-Kurtubî. 2006: III, 457.

⁶³⁰ Rûm 30/2.

⁶³¹ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 171b. Krş. Zühaylî. 1990: V, 176-178.

fazla sürdürmeyecektir. Çünkü O, birkaç yıl içinde Rumların tekrar üstün geleceklerini haber verdi.” Bunun üzerine müşriklerden Ümeyye b. Halef, bahse girmeyi teklif etti ve on deve üzerine ve üç yıl içinde Rumların galip gelip gelemeyeceği konusunda bahse girdiler.

Hiz. Ebû Bekir, başından geçeni Rasûlullah (SAV)’e anlatınca; O da, “bid’ (birkaç) sene” sözünün üç ilâ dokuz sene arasında bir süreyi ifade ettiğini ve bu sebeple de süreyi de deve sayısını da üç katına çıkarmasını teklif etti. Bu defa dokuz sene içinde Rumların galip geleceğine dair yüz deve üzerine tekrar bahse girdiler. Bedir savaşı ile aynı günlerde Rumlar, İranlılara karşı yaptıkları savaşta galip geldiler. Böylece Yüce Allah’ın vaadi gerçekleşmiş oldu. Hiz. Ebû Bekir de Ümeyye b. Halef’in varislerinden, kazandığı develeri almış ve Rasûlullah’ın tavsiyesi doğrultusunda fakirlere dağıtmıştır.⁶³²

(g) Yeminin Hükmü

{ فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرَمَانٌ فَبَايَ الْآءِ رَبِّكَمَا تَكْذِبَانِ } قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ: "إِذَا أَحْلَفَ لَا يَأْكُلُ فَاكِهَةً فَأَكَلَ رَمَانًا وَرَطْبًا لَمْ يَحْنُثْ."

“İkisinde de her türlü meyveler, hurma ve nar vardır. Öyleyken Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz!”⁶³³ İrâkî, bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak şunları belirtmiştir: “Ebû Hanîfe “kişi, meyve yemeyeceğine dair yemin etse; sonra nar ve hurma yese, (o kişi) yeminini bozmuş olmaz” demiştir.”⁶³⁴

Yukarıdaki ayette Cenab-ı Hak, sırasıyla meyveler, hurma ve nar kelimelerini ayrı ayrı zikretmiştir. Ebû Hanife de hurma ve narın meyve olmadığı anlamını çıkartmıştır. Bundan ötürü de meyve yemeyeceğine dair yemin eden kimsenin hurma ve nar yese bile yeminin bozulmayacağını görüşünü benimsemiştir.

b. Kelâm

⁶³² Tirmizi. 2000: s. 1977-1978 (Tirmizi, Tefsîru’l-Kur’ân, 30 [3193-3194]).

⁶³³ Rahmân 55/68-69.

⁶³⁴ İrâkî, Tefsîru’l-Kur’ân, vr: 280a. Krş. el-Kurtubî. 2006: XX, 162-163; Zühaylî. 1990: IV, 266.

Kelâm, “deliller aracılığı ile elde edilen i'tikatla ve dinle ilgili kurallar ilmi” şeklinde tarif edilmektedir.⁶³⁵ Kelâm ilminin amacı ise, kesin delilleri kullanarak iddia edilen şüpheleri ve itirazları yok etmek ve dinî inançların doğruluğunu ispatlamaktır.⁶³⁶

Îrâkî, Tefsîru'l-Kur'ân'da kelâm ilmi ile ilgili konulara değinmiş⁶³⁷ ve kelâmî açıklamalar yaparken; “Ehl-i Sünnet,”⁶³⁸ “bizim mezhebimiz” ve “bize göre”⁶³⁹ şeklinde ifadeler kullanmıştır. Ayrıca Tefsîru'l-Kur'ân'da Ebû Hanîfe'nin⁶⁴⁰, Abdullah b. Mesûd'un,⁶⁴¹ İbnü'l-Hâtîb'in⁶⁴² ve Mücâhid'in⁶⁴³ adları zikredilmek sûretiyle görüşlerine yer verilmiştir. Kelâmî konularda çoğunlukla Ehl-i Sünnet'in görüşlerini nakleden müfessir, Ehl-i Sünnet mezhepleri arasında ayırım gözetmemiş ve Tefsîru'l-Kur'ân'da kelâma dair tartışmalı konuları Ehl-i Sünnet çerçevesinde yorum getirmiştir.

Îrâkî'nin Tefsîru'l-Kur'ân'da değindiği kelâmî meseleleri ve açıklamalarını şu alt başlıklar halinde inceleyebiliriz:

(1) Ehl-i Sünnet'in Görüşlerini Nakletmesi

Örnek 1:

{ إن تجتنبوا كبائر ما تنهون عنه نكفر عنكم سيئاتكم و ندخلكم مدخلا كريماً } تمسكت المعتزلة بهذه الآية في ان مات مصرّاً علي كبيرة يخلد في النار و لا يدخل الجنة لأنه شرط في دخوله مدخلا كريماً ان تجتنب الكبائر و أهل السنة تمسكوا بقوله "إن الله لا يغفر أن يشرك به و يغفر ما دون ذلك لمن يشاء و من يشرك بالله فقد افترى إثماً عظيماً" و يدخل فيه مرتكب الكبيرة و المصر علي الصغيرة.

⁶³⁵ A. Saim Kılavuz. 1993. **Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş**. İstanbul: Ensar Neşriyat: s. 246.

⁶³⁶ Kılavuz. 1993:s. 248; Bekir Topaloğlu. 1981. **Kelâm İlmi**. İstanbul: Damla yay.: s. 47-50.

⁶³⁷ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 4b; 5b; 7a; 18a; 23b; 26b; 32b; 43a; 54a; 62b; 71a; 84a; 93b; 101b; 121a; 127b; 134a; 149b; 152b; 210b ve 342b.

⁶³⁸ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 32b; 39a ve 62b.

⁶³⁹ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 152b.

⁶⁴⁰ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 15b ve 43a.

⁶⁴¹ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 248b.

⁶⁴² Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 90a.

⁶⁴³ Îrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 180a.

“Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere sokarız.”⁶⁴⁴ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirine dair şunları ifade etmiştir: “Mutezile, bu âyeti delil sayarak büyük günahta ısrar eder halde ölen kişinin, ebediyyen cehennemde kalacağını ve cennete giremeyeceğini iddia etmiştir. Çünkü cennete girebilmenin şartı, büyük günahları terk etmektir. Ehl-i Sünnet ise, “Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, (günahları) dilediği kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah (ile) iftira etmiş olur”⁶⁴⁵ âyetini delil saymış ve büyük günah işleyen ile küçük günahta ısrar edenin de cennete girebileceği görüşünü benimsemiştir.”⁶⁴⁶

Örnek 2:

{ إن الله لا يغفر أن يشرك به و يغفر ما دون ذلك لمن يشاء و من يشرك بالله فقد ضلّ ضلّالاً بعيداً } هذه الآية مطابقة لمذهب أهل السنة في أن الله لا يغفر الشرك إلا بالإسلام و أما الكبائر و الصائر موكلٌ إلي المشيئة إن شاء الله عذب عليها و إن شاء عفا و مذهب المعتزلة أن من مات و قد فعل كبيرة و لم يتب و أصروا صغيرة فهو مخلدٌ في النار و لا يدخلون الجنة أبداً.

“Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; ondan başka günahları dilediği kimse için bağışlar. Kim, Allah’a ortak koşarsa büsbütün sapıtmıştır.”⁶⁴⁷ Müfessir, bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: “Bu âyet, Ehl-i Sünnet mezhebinin görüşünü desteklemektedir. Onlara göre Yüce Allah, mümin olmadıkça şirk günahını bağışlamaz. Büyük ve küçük günahlar ise, Allah’ın dilemesine havale edilir. Allah, dilerse azab eder, dilerse affeder. Mutezile mezhebine göre ise, büyük günah işleyen tevbe etmeden, yahut da küçük günahta ısrar eder halde ölürse; o kişi, ebediyyen cehennemde kalır ve ebediyyen cennete giremez.”⁶⁴⁸

(2) Ehl-i Sünnet Olan Mezhep İmamlarının Görüşlerini Nakletmesi

⁶⁴⁴ Nisâ 4/31.

⁶⁴⁵ Nisâ 4/48.

⁶⁴⁶ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 33a. Krş. el-Kurtubî. 2006: VI, 266-267. Ayrıca bkz. Tuzkaya. 2009. **Kırk Hadis**. İstanbul: İttihat yay: s. 159-160.

⁶⁴⁷ Nisâ 4/116.

⁶⁴⁸ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 39a. Krş. el-Kurtubî. 2006: VII, 131; Nureddin es-Sâbûnî. 2005. **Mâturûdiyye Akâidi**. (Çev. Bekir Topaloğlu). Ankara: DİB yay.: s. 161-164.

Örnek 1:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدَ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يَقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدَّكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فِيمَتِ وَهُوَ كُفْرٌ فَإِنَّكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ { شرط في احباط العمل بالردة الموت علي الكفر و لم يشترط أبو حنيفة لقوله "و من يكفر بالإيمان فقد حبط عمله." }

“Sana haram ayı, yani onda savaşmayı soruyorlar. De ki: “O ayda savaşmak, büyük bir günahdır. (İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah’ı inkâr etmek, Mescid-i Haram’ın ziyaretine mâni olmak ve halkını oradan çıkarmak ise, Allah katında daha büyük günahdır. Fitne de adam öldürmekten daha büyük bir günahdır. Onlar, eğer güçleri yeterse, sizi dininizden döndürünceye kadar size karşı savaşa devam ederler. Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse; onların yaptıkları işler, dünyada da ahirette de boşa gider. Onlar, cehennemliktirler ve orada devamlı kalırlar.”⁶⁴⁹ Tefsîru’l-Kur’ân’da bu âyetin tefsiri ile ilgili şu bilgiler mevcuttur: “Âyette ifade edildiği üzere amelin boşa gitmesi, irtidat edip (dinden dönmüş) de kâfir olarak ölme durumunda olur. Ancak Ebû Hanîfe, “Kim, (İslâmî hükümlere) inanmayı kabul etmezse; onun ameli boşa gitmiştir”⁶⁵⁰ âyeti sebebiyle bunu yani dinden dönmeyi şart koşmamıştır.”⁶⁵¹

Örnek 2:

{ اليوم احل لكم الطيبات و طعام الذين اوتوا الكتاب حل لكم و طعامكم حل لهم و المحصنات من المؤمنات و المحصنات من الذين اوتوا الكتاب من قبلكم إذا اتيتموهن اجورهن محصنين غير مسافحين و لا متخذي آخذان و من يكفر بالإيمان فقد حبط عمله و هو في الآخرة من الخاسرين { بهذا احتج أبو حنيفة علي ان من كفر بعد الإيمان حبط عمله فلو كان حج حجة الإسلام ثم ارتد ثم عاد إلي الإسلام لزمه إعادة الحج و عند الشافعي "لا تحبط الردة إلا بشرط أن يموت عليها." }

⁶⁴⁹ Bakara 2/217.

⁶⁵⁰ Mâide 5/5. Âyetin tam metninin meâli şöyledir: “Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin (yahudi, hristiyan vb. nin) yiyeceği size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz şartıyla, namuslu olmak, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Kim (İslâmî hükümlere) inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir. O, ahirette de ziyana uğrayanlardır.”

⁶⁵¹ İrâkî, Tefsîru’l-Kur’ân, vr: 15b.

“Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin (yahudi, hristiyan vb.’nin) yiyeceği size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz şartıyla, namuslu olmak, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Kim, (İslâmî hükümlere) inanmayı kabul etmezse; onun ameli boşa gitmiştir. O, ahirette de ziyana uğrayanlardandır.”⁶⁵² İrâkî, bu âyetin tefsirine ilişkin olarak demiştir ki; “Ebû Hanîfe, bu âyeti delil tutup imandan (mümin olduktan) sonra inkar eden kişinin, (daha önceden yaptığı) amelinin boşa gideceği görüşünü benimsemiştir. Kişi, İslâm’ın emri olan hacc ibadetini yapsa bile (sonradan) irtidat edip (dinden dönüp); tekrar dine dönse (mümin olsa) onun hacc ibadetini iade etmesi (tekrar yapması) gerekir. İmam Şâfiî’ye göre ise irtidat etmenin ameli boşa çıkarması, o hal üzere (kafir olarak) ölmesi şartına bağlanmıştır.”⁶⁵³

(3) Kelâmî Konularda Kendi Görüşlerini Belirtmesi

Örnek 1:

{ فَمَا نَقْضُهُمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَانَهُمْ وَ جَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَ نَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَ لَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَ اصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ } لَا تَأْتِيرُ بِالْمَوَاعِظَةِ وَ فِيهِ دَلِيلٌ عَلَى أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى فَاعِلُ الْخَيْرِ وَ الشَّرِّ.

“Sözlerini bozmaları sebebiyle onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar, kelimelerin yerlerini değiştirirler (kitaplarını tahrif ederler). Kendilerine öğretilen ahkâmın (Tevrat’ın) önemli bir bölümünü de unuttular. İçlerinden pek azı hariç, onlardan daima bir hainlik görürsün. Yine de sen, onları affet ve aldırış etme. Şüphesiz Allah, iyilik edenleri sever.”⁶⁵⁴ İrâkî, “âyetle sözü edilen “ وَ جَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً ” (onların kalplerini katılaştırdık) ifadesinden maksadın, “nasihatler, onlara

⁶⁵² Mâide 5/5.

⁶⁵³ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 43a.

⁶⁵⁴ Mâide 5/13.

hiç etki etmez” demek olduğunu; ayrıca bu âyetin, hayrın ve şerrin fâilinin (yaratıcısının) Yüce Allah olduğunun da delili olduğunu” vurgulamıştır.⁶⁵⁵

Örnek 2:

{ و قل الحق من ربكم فمن شاء فليؤمن ومن شاء فليكفر إنا أعتدنا للظالمين نارًا أحاط بهم سرادقها و إن يستغيثوا يغاثوا بماء كالمهل يشوي الوجوه بئس الشراب و ساءت مرتفعًا { و لا يقع الفعل إلا بمشيئة الله تعالى.

“De ki: “Hak, Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin. Biz, zalimlere öyle bir cehennem hazırladık ki; onun duvarları, kendilerini çepe çevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) imdat dileyecek olsalar, imdatlarına erimiş madden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Ne fena bir içecek ve ne kötü bir kalma yeri!”⁶⁵⁶ İrâkî, âyette geçen “فمن شاء فليؤمن ومن شاء فليكفر” (Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin) ifadesini tefsir ederken; “Yüce Allah’ın dilemesi olmaksızın, fiilin vukû bulamayacağını” ifade etmiştir.⁶⁵⁷

Örnek 3:

{ و ما تشاؤون إلا أن يشاء الله رب العالمين { هذه الآية حجة لي علي مذهبي فانني اعتقد ان الله تعالى يشاء ان يشاء العبد فيشاء العبد فيفعل و يدل ذلك علي هذه الآية فيقول الفعل موقوف علي مشيئة العبد و مشيئة العبد موقوفة علي مشيئة الله تعالى.

“Âlemlerin Rabbi olan Allah, dilemedikçe siz dileyemezsiniz.”⁶⁵⁸ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirine ilişkin olarak şunları söylemiştir: “Bu âyet, benimsediğim görüşüm hakkında delildir. Çünkü ben, şuna inanırım (kabul ederim): “Muhakkak Yüce Allah, kulunun dilemesini diler bilahare kul da (bir işi yapmayı) diler ve sonuçta onu yapar. Nitekim bu âyet, bu duruma işaret etmektedir. O (müfessir),

⁶⁵⁵ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 43b.

⁶⁵⁶ Kehf 18/29.

⁶⁵⁷ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 106b. Krş. el-Kurtubî. 2006: XIII, 260; Ebû’l-Hasen el-Eş’arî. 2005. *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu’l-Mûsallîn (İlk Dönem İslam Mezhepleri)*. (Çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın). İstanbul: s. 237; Erdoğan Pazarbaşı. 2008. *İnancım*. Ankara: DİB yay.: s. 190.

⁶⁵⁸ Tekvîr 81/29.

“fiil, kulun dilemesine; kulun dilemesi (cüz’i iradesi) de Yüce Allah’ın dilemesine (küllî iradesine) bağlıdır” der.”⁶⁵⁹

(4) Kelâmî Konularda Başkalarının Görüşlerini Belirtmesi

Örnek 1:

{ الله لا إله إلا هو الحي القيوم لا تأخذه سنة و لا نوم له ما في السموات و ما في الأرض من ذا الذي يشفع عنده إلا بإذنه يعلم ما بين أيديهم و ما خلفهم و لا يحيطون بشيء من علمه إلا بما شاء و سع كرسیه السموات و الأرض و لا يؤده حفظهما و هو العلي العظيم } و قيل "الكرسي مخلوق".

“Allah ki, O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, hayydir; kayyûmdur. Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerdekilerin hepsi, O’nundur. İzni olmadan O’nun katında kim şefaate edebilir? O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. (O’na hiçbir şey gizli kalmaz.) O’nun bildirdiklerinin dışında insanlar, O’nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler. O’nun kürsüsü, gökleri ve yeri içine alır; onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O, yücedir; büyüktür.”⁶⁶⁰ İrâkî, bu âyeti tefsir ederken “kürsünün mahlûk (sonradan yaratılmış) olduğunun söylendiğini” ifade etmiştir.⁶⁶¹

Örnek 2:

{ و لنذيقنهم من العذاب الأدنى دون العذاب الأكبر لعلهم يرجعون } عن مجاهد "العذاب الأدنى عذاب القبر و العذاب الأكبر عذاب الآخرة".

“En büyük azaptan önce, onlara mutlaka en yakın azaptan tattıracağız; olur ki (imana) dönerler.”⁶⁶² Müfessir, bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: “Mücâhid, “âyette ifade edilen “en yakın azabın” kabir azabı; “en büyük azabın” ise âhiret azabı olduğunu” söylediği rivâyet edilmiştir.”⁶⁶³

⁶⁵⁹ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 325b.

⁶⁶⁰ Bakara 2/255.

⁶⁶¹ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 18b. Krş. el-Kurtubî. 2006: IV, 278.

⁶⁶² Secde 32/21.

⁶⁶³ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 180a. Krş. el-Kurtubî. 2006: XVII, 40.

Örnek 3:

{ فارتقب يوم تأتي السماء بدخانٍ مبينٍ { ابن مسعود قال: "من علم شيئاً فليقل و من لم يقل شيئاً فليقل: "الله أعلم."

“Şimdi sen, göğün açık bir duman çıkaracağı günü gözetle (bekle).”⁶⁶⁴ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirine ilişkin olarak şunları ifade etmiştir: “İbn Mesûd, “bu husta (kıyamet günü ile ilgili) bir şey bilen söz söylesin (konuşsun); ancak hiç bir şey bilmeyen ise, “Allahu A`lem” (en iyisini Allah bilir) desin” demiştir.”⁶⁶⁵

(5) Kelâm ile İlgili Bazı Konuları Açıklaması

(a) Hayır ve Şer

Örnek 1:

{ قل اللهم مالك الملك تؤتي الملك من تشاء و تنزع الملك ممن تشاء و تعز من تشاء و تذلل من تشاء بيدك الخير إنك على كل شيء قدير } و هو الشر مخلوق الله لكن الأدب الانكفاف عن الإطلاق نسبته إلي الله تعالى كما لا يقال: "يا خالق الكلام و الذناب اغفر لي" و إن كان خفي في نفسه.

“(Rasûlüm!) De ki: “Mülkün gerçek sahibi olan Allah’ım! Sen, mülkü dilediğine verirsın; mülkü dilediğinden geri alırsın; dilediğini yüceltir ve dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Muhakkak sen, her şeye kâdirsın.”⁶⁶⁶ Müfessir İrâkî, “şerrin, Allah’ın yarattığı bir şey olduğunu; kişi, - içinden dua ederken bile olsa- “Ey kurtların ve köpeklerin yaratıcısı (olan Allah)! Beni affet” şeklinde diyemeyeceği gibi edebe uygun olan (aslolan), şerri Allah’a nispet etmekten kaçınmak gerektiğini” ifade etmiştir.⁶⁶⁷

(b) Mürtekib-i Kebîre’nin (Büyük Günah İşleyen Kimsenin) Durumu

⁶⁶⁴ Duhân 44/10.

⁶⁶⁵ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 248b.

⁶⁶⁶ Âl-i İmrân 3/26.

⁶⁶⁷ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 22b.

{ و يستعجلونك بالسيئة قبل الحسنة و قد خلت من قبلهم المثالات و إن ربك لذو مغفرة للناس علي ظلمهم و إن ربك لشديد العقاب } و احتج به ابن الخطيب علي ان الله تعالى يجوز ان يعفو عن أصحاب الكبائر من غير توبة.

“(Müşrikler), senden iyilikten önce kötülüğü çabucak istiyorlar. Hâlbuki onlardan önce ibret alınacak nice azap örnekleri gelip geçmiştir. Doğrusu insanlar, kötülük ettikleri halde Rabbin, onlar için mağfiret sahibidir. (Bununla beraber) Rabbinin azabı da çok şiddetlidir.”⁶⁶⁸ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsiriyle ilgili olarak şunları belirtmiştir: “İbnü’l-Hatîb, bu âyeti büyük günah işleyenleri - tevbe etmeseler bile - Yüce Allah’ın affetmesinin caiz (mümkün) olabileceğine (affedebileceğine) delil saymıştır.”⁶⁶⁹

(c) İsrâ ve Mi`râc Olayı

{ سبحان الذي أسري بعبده ليلا من المسجد الحرام إلي المسجد الأقصى الذي باركنا حوله لنريه من آياتنا إنه هو السميع البصير } بعبده دليلٌ علي انه أسري بجسده إذ لا يطلق علي الروح إسم العبد.

“Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Hz. Muhammed’i) Mescid-i Harâm’dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah, noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir; görendir.”⁶⁷⁰ Müfessir İrâkî, âyetteki “بعبده” (kulunu) ifadesinin, İsrâ olayının Nebî (SAV)’in cesediyle (bedeniyle) vukû` bulduğunun delili olduğunu; nitekim “العبد” (kul) isminin, ruh kelimesine ıtlak olamayacağını (isim olarak kullanılamayacağını) ifade etmiştir.⁶⁷¹

(d) Peygamberlerin İsmet Sıfatı

⁶⁶⁸ Ra`d 13/6.

⁶⁶⁹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 90a.

⁶⁷⁰ İsrâ 17/1.

⁶⁷¹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 102a. Bkz. el-Kurtubî. 2006: XIII, 10-12; Ebû Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastalânî. 1984. **İrşâdü’s-Sârî li Şerhi Sahîhi’l-Buhârî**. Beyrut: Matbaatü’l-Kübrâ. 6. Baskı: II, 53-54. Geniş bilgi için bkz. Abdürrahim Zapsu. 2006. **Büyük İslam Tarihi**. İstanbul: s. 354-356; Sabri Hizmetli. 1997. **İslam Tarihi**. Ankara: Yeni Çizgi yay.: s. 201-203; İbrahim Sarıçam. 2005. **Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**. Ankara: DİB yay.: s. 110; M. Said Ramazan el-Bûtî. 1992. **Fıkhu’s-Siyre**. İstanbul: Gonca yay.: s. 655-656; Said Havva. 1979. **el-Esâsü fi’s-Sünneti**. İstanbul: Aksa yay. 1. Baskı: I, 388-395; İsmail İbn Yusuf en-Nebhânî. 1997. **Peygamber Efendimizin Mucizeleri**. (Çev. Abdülhâlık Duran). İstanbul: I, 479-490.

{ يا زكريا إنا نبشرك بغلام اسمه يحيي لم نجعل له من قبل سمياً } و قال {ص}: "نحن معاشر الأنبياء ما منا إلا من عصي أو هم بمعصية غير يحيي بن زكريا."

“(Allah, şöyle buyurdu:) Ey Zekeriyya! Biz sana bir oğul müjdelerez ki, onun adı Yahya’dır. Daha önce ona kimseyi adaş yapmadık.”⁶⁷² Bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak Tefsiru’l-Kur’ân’da şu ifadeler yer almaktadır: “Nebî (SAV), “Zekeriya (AS)’ın oğlu Yahya (AS) hariç, biz peygamberler içinde hiçbirisi yoktur ki; hata etmiş yahut da hata etmeye teşebbüs etmiş olmasın” buyurmuştur.”⁶⁷³

(e) Nüzûl-i Îsâ Meselesi

{ ما كان محمدٌ أباً أحدٍ من رجالكم و لكن رسول الله و خاتم النبيين و كان الله بكل شيءٍ عليماً } و في الحديث الصحيح: "كيف بكم إذا أنزل عيسى بن مريم و إمامكم منكم!"

“Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah’ın Rasûlü ve peygamberlerin sonucusudur. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”⁶⁷⁴ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirine dair şunları söylemiştir: “Sahih bir hadis-i şerifte varit olmuştur ki; “Meryem oğlu Îsâ, sizin imamınız olarak gökten indirildiğinde haliniz nice olacak!”⁶⁷⁵

(f) Kabir Azabı

Örnek 1:

{الذي أحلنا دار المقامة من فضله لا يمسنها فيها نصبٌ و لا يمسنها فيها الغوبٌ} و في الحديث: "ليس علي أهل لا إله إلا الله وحشة في قبورهم و لا محشرهم."

⁶⁷² Meryem 19/7.

⁶⁷³ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 110b. Krş. el-Kurtubî. 2006: XIII, 417. Hadis için bkz: Ahmed b. Hanbel. 1982. **Müsnedü Ahmed b. Hanbel (el-Kütübü’s-Sittetü)**. İstanbul: Çağrı yay.: I, 254.

⁶⁷⁴ Ahzâb 33/40.

⁶⁷⁵ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 188a. Hadis için bkz. Buhârî. 2000: s. 282 (Buhârî, Ehâdîsü’l-Enbiyâ, 49 [3449]); Müslim. 2000: s. 704 (Müslim, İmân, 244 [392]); **Mecmeu’t-Tefâsîr**. 1979. (Komisyon). İstanbul: Çağrı yay.: I, 507; İshak Yazıcı. 2005. **Kur’ân’a Göre Hz. Îsâ’nın Ref’i ve İlgili Âyetlerin Yorumlarının Tahlili**. OMÜİF Dergisi. Sayı: 20-21. Samsun: s. 87-90.

“O (Allah) ki, lütfuyla bizi asıl oturulacak yurda (cennete) yerleştirdi. Artık orada bize bir yorgunluk dokunmaz, bize orada bir usanç da gelmez.”⁶⁷⁶ Bu âyetin tefsirine ilişkin olarak müfessir demiştir ki; “Hadis-i şerifte şöyle varit olmuştur: “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” (Lâ ilâhe illallâh: Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur) diyen kimseler için ne kabirde, ne de mahşerde (âhirette) hiçbir vahşet (korku, keder ve ürkütücü durum) yoktur.”⁶⁷⁷

Örnek 2:

{ النار يعرضون عليها غدوًا و عشياً و يوم تقوم الساعة ادخلوا ال فرعون أشد العذاب } قد استدل بهذه الآية علي عذاب القبر.

“Onlar, sabah akşam ateşe sokulurlar. Kıyametin kopacağı gün ise, “Firavun ailesini azabın en çetinine sokun” (denilecek)!”⁶⁷⁸ Tefsîru’l-Kur’ân’da bu âyet, şöyle tefsir edilmiştir: “Bu âyet, kabir azabının varlığına delil tutulmuştur (kabir azabının varlığının delilidir).”⁶⁷⁹

c. Tasavvuf ve İşârî Yorum

Tasavvuf, “İslam’ın mânâ yönünü öne çıkaran dinî hayat ve dinî düşünce biçimi” olarak tarif edilmektedir ki; bu hayat ve düşünce biçimini benimseyen kişiye de “mutasavvıf” veya “sûfî” denilmektedir. Temelini Kur’ân ve Sünnet’ten alan ve

⁶⁷⁶ Fâtır 35/35.

⁶⁷⁷ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 202b. Bu hadis, meşhur hadis kitaplarında bulunamamıştır.

⁶⁷⁸ Mümin 40/46.

⁶⁷⁹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 231a. Krş. el-Kurtubî. 2006: XVIII, 364; Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Ebû Hamîd Huccetü’l-İslâm Zeynüddin İmâm Gazâlî. 1973. **İhyâu Ulûmi’d-Dîn**. (Çev. Ahmed Serdaroglu). İstanbul: Bedir yay.: I, 294; Muhammed b. Muhammed Hüseyin ez-Zebîdî Mürtezâ. Ts. **İttihâfu’s-Sâdeti’l-Müttekîn**. Beyrut: İhyau’t-Türâsi’l-İlmiyye: X, 398-399; **İslam’a Giriş**. 2007. İstanbul: DİB yay. 3. Baskı: s. 270-271; Aliyyü’l-Kârî. 1981. **Fıkıh-ı Ekber**. (Çev. Yunus Vehbi Yavuz). İstanbul: Çağrı Yay. 3. Baskı: s. 253-258; İmam Celaleddin es-Suyûtî. 1994. **Kabir Alemi**. (Çev. Bahaeddin Sağlam). İstanbul: Kahraman Yay.: s. 222-249; Fahreddin Razi. 2002. **el-Muhassal**. (Çev. Hüseyin Atay). Ankara: Öncü Basımevi. 1. Baskı: s. 265; Mehmet Okuyan. 2007. **Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Kabir Azabı Var mı?** Samsun: Etüt yay. 1. Baskı: s. 195-205.

Rasûlullah (SAV) ile Sahâbe'nin hayatında somut örneklerini bulan tasavvuf, tarihte çeşitli aşamalardan geçmiş; değişerek ve gelişerek varlığını sürdürmüştür.⁶⁸⁰

Tasavvuf'u Maruf Kerhî (ö. 200/815), “gerçekleri almak ve insanların sahip olduklarından yüz çevirmek”; es-Sakatî (ö. 251/865), “güzel ahlak”; Cüneyd-i Bağdadî (ö. 298/910), “Allah'ın seni senden öldürmesi ve seni kendisiyle diriltmesi”; Ebû Bekir eş-Şiblî (ö. 334/945), “karşılıklı dostluk, sevgi ve hiç bir şüphe duymaksızın Allah ile birlikte olmak”; Kuşeyrî (ö. 465/1072), “Allah'ın dışındaki her şeyden el çekmek, tanınmamayı seçmek ve hayırlı olmayan şeylerden sakınmak”; Gazalî (ö. 505/1111), “kalbi Allah'a bağlamak ve O'nun dışındakilerle ilgiyi kesmek” ve son olarak da es-Sühreverdî (ö. 563/1168) ise “başı ilim, ortası amel, sonu ise Allah'ın mağfireti” şeklinde tarif etmişlerdir.

Sahâbe'nin takvası, gündelik yaşantılarına zahitlik olarak yansımış ve tasavvuf, ilk zamanlarda zahitlik olarak başlamış, hicrî üçüncü yüzyılda sistemleşmiş, hicrî yedinci asırda ise kurumsallaşmıştır.⁶⁸¹

İlk dönemlerden beri sûfiler, görüşlerini Kur'ân âyetlerine dayandırmak ve kendi düşüncelerini desteklemek için âyetlerden belli kurallar çıkarmaya uğraşmışlardır.⁶⁸² Ayrıca sûfiler, Kur'ân âyetlerinin ilk akla gelen anlamının ötesinde, gizli anlamlarının bulunduğunu ifade etmişler ve bu yönde düşünceleri doğrultusunda Kur'ân'ın âyetlerini yorumlamışlardır. Ancak bu konu, birtakım çevrelerce suiistimal edilmiştir.⁶⁸³

⁶⁸⁰ **Günümüz Din ve Fikir Hareketleri Ansiklopedisi**. 1990. (Komisyon). (Çev. Kemal Hoca). İstanbul: Risale yay.: s. 275-278; Macit Fahri. 2000. **İslam Felsefesi Kelâm ve Tasavvufuna Giriş**. İstanbul: İnsan yay.: s. 103-107; Tuzkaya. 2008. **Marifet-i İlâhiyye Tarîkât-ı Âliye**. İstanbul: İttihad yay.: s. 25-27; Mehmet Ali Aynî. 1992. **Tasavvuf Tarihi**. İstanbul: Kitabevi yay.: s. 193-200.

⁶⁸¹ Selçuk Eraydın. 1981. **Tasavvuf ve Tarikatlar**. İstanbul: Marifet yay.: s. 87; Yaşar Nuri Öztürk. 1979. **Kur'ân-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf**. İstanbul: Fatih Yay. 1. Baskı: s. 13-18.

⁶⁸² Akk. 1986: s. 210.

⁶⁸³ Cerrahoğlu. 1988. **Tefsir Tarihi**: II, 10-11; M. Mustafa Çakmaklıoğlu. 2005. “Hallâc'ın “Ene'l-Hak” Sözü Bağlamında Mevlânâ'nın Şatahât Yorumu”. **Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**. Ankara. Yıl: 6. Sayı: 15: s. 191-194.

Tasavvufî tefsirler, nazarî ve işârî olmak üzere iki kısma ayrılır ki; nazarî sûfî tefsir, inceleme ve felsefî düşüncelere dayandırılmıştır. İşârî sûfî tefsir ise, tasavvufa girmiş olanların bilebileceği anlam ve işaretlerle yapılmıştır.⁶⁸⁴

Müfessir İrâkî'nin, keşf ve keramet sahibi birisi olduğu yönünde yahut da bir tasavvuf ekolüne bağlı olup olmadığına dair bir bilgiye rastlayamadık. Ancak Tefsîru'l-Kur'ân'da az da olsa bazı âyetlere işârî yorumlar ve açıklamalar getirilmiştir.

Bunlardan bazıları ise şunlardır:

Örnek 1:

{ الله نور السموات والأرض مثل نوره كمشكوفاها مصباح المصباح فى زجاجة الزجاجة كأنها كوكب درى يوقد من شجرة مباركة زيتونة لا شرقية ولا غربية يكاد زيتها يضيئ ولو لم تمسسه نار نور على نور يهدي الله لنوره من يشاء و يضرب الله الأمثال للناس و الله بكل شئ عليم } "الله نور السموات والأرض" أي هادي من في السموات والأرض و قيل "خالق نورهما من شمس و قمر". "مثل نوره" و يهدي الله لنوره و قد جعل نفسه نورًا مبالغة شبه الحق في ثبوته و ظهوره بالنور. "من شجرة مباركة" يعني كثيرة المنافع. "يكاد زيتها يضيئ ولو لم تمسسه نار" فإذا اجتمعت هذه الأوصاف صلح أن يشبه به نور الله في القلب عن علي {ر} "نشر الله فيه الحق و بثه فأضاءت بنوره أو نور قلب أهلها به" و عن أبي بن كعب "مثل نور من امن به".

“Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba, kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan; yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (İşte bu), nûr üstüne nûrdur. Allah, dilediği kim-

⁶⁸⁴ Cerrahoğlu. 1988. **Tefsir Tarihi**: II, 8; Akk. 1986: s.205-206; Süleyman Ateş. 1974. **İşârî Tefsir Okulu**. Ankara: AÜİF yay.: s. 19; M. Said Şimşek. Ts. **Günümüz Tefsir Problemleri**. Konya: Kitap Dünyası yay.: s. 175-178; Mehmet Okuyan. 2001. **Son Dönem Osmanlı'da İki Müfessir: Berketzâde İsmail Hakkı ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa**. Samsun: Etüt yay.: s. 13-14.

seyi nûruna eriştirir. Allah, insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah, her şeyi bilendir.”⁶⁸⁵

Îrâkî, bu âyetin tefsirine dair şunları söylemiştir: “Âyette geçen “Allah, göklerin ve yerin nûrudur” ifadesinden maksat, (Allah), göklerde ve yerdekileri hidâyete erdiredir, demektir. Âyetin anlamının (Allah), güneşin ve ayın her ikisinin de nurunu yaratandır, diyenler de olmuştur. Âyetteki “O'nun nûrunun temsili” ifadesi ile Allah nuru ile hidâyete erdirir, denmektedir. Âyette Allah, bizzat kendisini mübalağa olması için “nur” kılmıştır. Böylelikle hak, varlığının ispatı ve izharı hususunda nura benzetilmiştir. Âyette ifade edilen “mübarek bir ağaçtan” maksat, birçok faydalar demektir. “Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir” ifadesinden murat ise şudur: “Bu özellikler, bir araya gelirse; o zaman Allah’ın kalpteki nurunun buna benzetilmesi doğru olur. Rivâyete göre Hz. Ali (RA) “Allah, onda (kalpte) hakkı yaymış ve çoğaltmıştır. Böylelikle de O (Allah)’nun nuru ile veya ona ehil (layık) olan bir kalbin nuru ile ışık saçır. Übey b. Ka’b’in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “O'nun nûrunun temsili, O (Allah)’na iman edenin nurunun temsili demektir.”⁶⁸⁶

Örnek 2:

{ و قال الذين لتوا العلم ويلكم ثواب الله خير لمن امن و عمل صالحًا و لا يلقها إلا الصابرون } "و لا يلقها" الضمير فيها يرجع إلي الكلمة التي قبلها أهل العلم أو الحسنة أو للسيرة. "الصابرون" علي الطاعات و عن المعاصي و عند الشديد.

“Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, “Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlara göre Allah’ın mükâfatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir” dediler.”⁶⁸⁷ Müfessir Îrâkî, bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “Âyetteki “و لا يلقها” (o’na -ancak- kavuşabilir) ifadesindeki zamir, önceki kelimeye yani “kendilerine ilim verilmiş olanlar” ifadesine veya “iyilik” ya da “sîret” kelimelerine râcîdir. Âyette geçen “الصابرون” (sabredenler)’den maksat ise,

⁶⁸⁵ Nûr 24/35.

⁶⁸⁶ Îrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 138a. Krş. el-Kurtubî. 2006: XV, 256.

⁶⁸⁷ Kasas 28/80.

özellikle de zor anda ibadetleri yapmaya ve günahlardan sakınmaya (sabredenler) demektir.”⁶⁸⁸

Örnek 3:

{ إن المتقين في جناتٍ و نهْرٍ في مقعد صدقٍ عند مليكٍ مقتدرٍ } "و نهْر" أي و أنهار اكتفي باسم الجنس و قيل "هي السعة و الضياء من النهار و انهر الدم أخرجه بكثيرة". "في مقعد صدقٍ" في مكانٍ مرضي. "عند مليكٍ" أي مقربون عند مليكٍ عظيم القدرة و المملكة فلا منزلة أتم من تلك المنزلة و لا مقعد أكمل منه و لا مقتدر أعظم منه.

“Takvâ sahipleri, cennetlerde ve ırmakların kenarlarındadır. (Onlar), Güçlü ve Yüce Allah’ın huzurunda hak meclisindedirler.”⁶⁸⁹ Müfessir İrâkî, bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: “Âyette geçen “و نهْر” (nehir kenarlarındadırlar) ifadesinden maksat, nehirlerin kenarlarındadır, demektir. Âyette cins isimle (zikredilmekle) yetinilmiştir. Nehirden maksadın, genişlik ve ışık (aydınlatma) olduğu da söylenmiştir. Nitekim “kan nehir oldu” demek, çok (kanı) çıktı (döküldü), demektir. “في مقعد” ifadesinden maksat ise, kendisinden razı olunan bir yerdedir, demektir. “عند” ifadesi ise, güç ve mülk sahibi olan azametli bir hükümdarın huzurunda, demektir. Öyle ki, o’nun yerinden daha tamama eren (kapsamlı) hiçbir yer yoktur. O’nun meclisinden daha kemale ermiş (olgun) hiçbir meclis de yoktur. Ayrıca o’ndan daha azametli olan hiçbir güçlü kimse yoktur.”⁶⁹⁰

Örnek 4:

{ و ثيابك فطهر } أي من النجاسات واجبًا في الصلوات و مستحبًا في غيرها و قيل "فطهر أي فقصر." و قيل "أمر تطهير النفس من سوء الأخلاق و جميع المكروهات لأن الثوب ملابس الإنسان و تشتمل عليه." و يقولون: "المجد في ثوبه و الكرم تحت حله و لأن الغالب ان من طهر باطنه عني بتطهير الظاهر."

“(Rasûlüm!) Elbiseni tertemiz tut.”⁶⁹¹ İrâkî, bu âyeti tefsir ederken demiştir ki: “(Elbiseni) pisliklerden temizle. Nitekim bu, namazlarda vacip; namaz dışında ise

⁶⁸⁸ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 166b. Krş. el-Kurtubî. 2006: XVI, 324.

⁶⁸⁹ Kamer 54/54-55.

⁶⁹⁰ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 276b. Krş. el-Kurtubî. 2006: XX, 109-110; Tuzkaya. 2008. **Mari-fet-i İlâhiyye Tarîkât-ı Âliye**: s. 77.

⁶⁹¹ Müddesir 74/4.

müstehaptır. “Temiz tut” emrinin, “kısalt” anlamında olduğu da söylenmiştir. Aynı şekilde (âyette ifade edilen hususun), nefsi kötü ahlaktan ve tüm mekruhlardan (çirkinliklerden) temizleme yönünde bir emir olduğu da ifade edilmiştir. Nitekim “الثوب” kelimesi, insanın elbiseleri ve onu kaplayan şeyi ifade eder. “Şeref, kişinin elbisesindedir. Cömertliği ise elbisesinin altındadır,” derler. Zirâ çoğunlukla (benimsenen görüş şudur:) “bâtını (içini) temizleyen kişi, zâhirini (dışını) de temizlemiş olur.”⁶⁹²

Örnek 5:

{ و العصر إن الإنسان لفي خسر إلا الذين آمنوا و عملوا الصالحات و تواصلوا بالحق و تواصلوا بالصبر }
"خسر" الخسران كما قيل "الكفر الكفران." و المعني ان الإنسان في خسر تجارتهم إلا الصالحين و حدهم
لأنهم اشتروا الآخرة الدنيا فرحوا و سعدوا و من عداهم تجروا خلاف تجارتهم فوقعوا في الخسرات و علي
ما يبلى الله به عباده.

“Asr’a yemin ederim ki; insan, gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler müstesnâdır.”⁶⁹³ Bu âyet, Tefsîru’l-Kur’ân’da şöyle tefsir edilmiştir: “Küfür kelimesinin “küfrân” anlamına geldiği gibi âyetteki “خسر” (hüsr) kelimesi de “hüsrân” anlamına gelmektedir. Âyetin anlamı ise şudur: “Muhakkak insan, ticaretlerinde ziyandadır. Ancak bir tek sâlih olanlar hariç. Çünkü onlar, âhiret karşılığında dünyayı satan kimselerdir. Bu yüzden onlar, sevinir ve mutlu olurlar. Onların dışındakiler ise, onların yaptıkları ticaretinden başka şekilde ticaret yaparlar. Böylelikle de hem (ticarete), hem de Allah’ın kullarını imtihan etmesinde ziyana uğrarlar.”⁶⁹⁴

Örnek 6:

{ و البدن جعلناها لكم من شعائر الله لكم فيها خير فاذكروا اسم الله عليها صواف فإذا وجبت جنوبها فكلوا
منها و أطعموا القانع و المعتر كذلك سخرناها لكم لعلكم تشكرون } عن المتصوفة "أن البدن تطهير بدئك
من المعاصي."

⁶⁹² İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 311b. Krş. el-Kurtubî. 2006: XXI, 359-362.

⁶⁹³ Asr 103/1-3.

⁶⁹⁴ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 339a.

“Biz, büyük baş hayvanları da sizin için Allah’ın (dininin) işaretlerinden (kurban) kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Şu halde onlar, ayakları üzerine dururken üzerlerine Allah’ın ismini anınız (ve kurban ediniz). Yan üstü yere düştüklerinde ise, artık (canı çıktığında) onlardan hem kendiniz yeyin, hem de ihtiyacını gizleyen veya gizlemeyen fakirlere yedirin. İşte bu hayvanları biz, şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik.”⁶⁹⁵ Müfessir, bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: “Mutasavvıflardan nakledildiğine göre, “البدن” (kurbanlık büyük baş hayvan) ifadesinden maksat, bedenini günahlardan arındırmandır.”⁶⁹⁶

d. Siyer ve Meğâziden Bazı Önemli Konulara Yer Vermesi

Siyer, Arapça “sîre” kelimesinin çoğulu olup; “Rasûlullah (SAV)’ın hayatı” kastedilmektedir.⁶⁹⁷ Meğâzî ise, “mağzâ” kelimesinin çoğuludur ve sözlük anlamı “savaş alanı”dır. Terim olarak ise, “Peygamberimizin savaşlarını” ifade etmek için kullanılır.⁶⁹⁸

İfade edildiği üzere siyer, Hz. Nebî’nin hayatını konu alır ki, O’nun hayatına dair tüm bilgiler, bu ilmin konusudur. Hz. Rasûlullah’ın doğumu, çocukluğu, peygamber olmadan önceki hayatı, peygamber olması, evlilikleri, çocukları ve diğer insanlarla münasebetleri gibi hususlar, siyer ilminin konuları arasındadır. Megazî ise, Hz. Rasûlullah’ın savaşlarını ve devletlerle olan ilişkileri gibi konuları incelemektedir.

Kur’ân’da geçmiş ümmetlerle ilgili bilgilerin yanı sıra Rasûlullah’ın yaşadığı döneme dair bilgiler bulunmaktadır.

Îrâkî, Tefsîru’l-Kur’ân’da bu konulara değinmiş ve Hz. Peygamber’in hayatına ilişkin bilgilere tefsirinde yer vermiştir. İlgili âyetler, tefsir edilirken Asr-ı Saadet döneminde meydana gelen bazı olaylar hakkında bilgiler verilmiştir.

⁶⁹⁵ Hac 22/36.

⁶⁹⁶ Îrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 130a.

⁶⁹⁷ İbn Manzûr. 2005: VII, 317.

⁶⁹⁸ İbn Manzûr. 2005: XI, 47.

Tefsîru'l-Kur'ân'da siyer ve meğazi'ye dair ifade edilen rivâyetlerden bazı örnekler şunlardır:

(1) Bedir Savaşı Hakkında Bilgi Vermesi:

{ قد كان لكم آية في فئتين التقتا فئة تقاتل في سبيل الله و أخرى كافرة يرونهم مثليهم رأي العين و الله يؤيد بنصره من يشاء إن في ذلك لعبرة لأولي الأبصار } يريد يوم بدرٍ و كان المسلمون يومئذٍ ثلاثة عشر رجلاً و ثلاثة مائة رجلٍ و الكفار ما بين التسع مائة إلى الألف يري المؤمنون الكفار مثلي أنفسهم قللهم الله في أعينهم ليهجموا عليهم. و قيل "يري الكفار المؤمنين مثل الكفار ليزداد غيظهم."

“(Bedir’de) karşı karşıya gelen şu iki gurubun halinde sizin için büyük bir ibret vardır. Biri, Allah yolunda çarpışan bir gurup; diğeri ise bunları apaçık kendilerinin iki misli gören kâfir bir guruptur. Allah, dilediğini yardımı ile destekler. Elbette bunda, basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır.”⁶⁹⁹ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirine dair şunları ifade etmiştir: “Âyette Bedir günü kastedilmektedir. O gün müslümanlar, üç yüz on üç kişi; kâfirler ise dokuz yüz ilâ bin kişi arasındaydı. Müminler, kâfirleri kendileri (kendi sayıları) gibi görüyorlardı. Allah, (müminler), onlara (kâfirlere) hücum etsinler diye; onları (kâfirleri) (müminlerin) gözlerinde az gösterdi. O’nun (Allah’ın), kinleri artsın diye kâfirlere müminleri kâfirler gibi (kadar) gösterdiği de söylenmiştir.”⁷⁰⁰

(2) Benî Şeybe’ye Kâbe’nin Anahtarının Verilmesi:

{ إن الله يأمركم أن تؤدوا الأمانات إلي أهلها و إذا حكمتم بين الناس أن تحكموا بالعدل إن الله نعماً يعظمكم به إن الله كان سميعاً بصيراً } أمر النبي {ص} علياً {ر} يرد المفتاح إلي عثمان بن أبي شيبة. فقال: "أخذت بقوة و اذيت ثم جئت ترده." فقال: "قد أنزل الله في شأنك هذه الآية" فقال: "إن هذا الدين شريف" فأسلم و تقرر مفتاح الكعبة بيدي بني شيبة إلي الآن.

⁶⁹⁹ Âl-i İmrân 3/13.

⁷⁰⁰ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 20b-21a. Krş. Buhari. 2000: s. 323 (Buhari, Meğâzî, 4); Müslim. 2000: s. 990-991 (Müslim, Cihad, 58); Tirmizi. 2000: s. 1962 (Tirmizi, Tefsîru'l-Kur'ân, Enfâl [3801]); Ebû Davud. 2000: s. 1428 (Ebû Davud, Cihad, 157 [2747]); el-Kurtubî. 2006: V, 39-40; Hizmetli. 1997: s. 237-242; Sarıçam. 2005: s. 154-167; Salih Suruç. 2004. **Kainatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı**. İstanbul: Nesil Yay.: II, 15-20; Martin Lings. 1984. **Hız. Muhammed'in Hayatı**. (Çev. Nazife Şişman). İstanbul: İnsan Yay. 2. Baskı: s. 211-218; Zekai Konrapa. Ts. **Peygamberimiz**. İstanbul: Fatih Yay.: s. 191-194; **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**. 1992. (Komisyon). İstanbul: Çağ Yay.: I, 444-450; Ahmed Cevdet. 1985. **Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hülafa**. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 2. Baskı: I, 135-139.

“Allah, size mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah, size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah, her şeyi işitendir; her şeyi görendir.”⁷⁰¹ İrâkî, bu âyetin tefsirine ilişkin olarak şunları söylemiştir: “Nebî (SAV), Ali (RA)’a (Kâbe’nin) anahtarını Osman b. Ebî Şeybe’ye vermesini emretti. Bunun üzerine O (SAV), “(Anahtarı o’ndan) zorla aldım. Sonra (anahtarın) o’na (Osman b. Ebî Şeybe’ye) vermek üzere geldin” buyurdu. (Ali de:) “Muhakkak Allah, senin hakkında bu âyeti nazil buyurdu” dedi. Bunun üzerine o (Osman b. Ebî Şeybe) da “muhakkak bu din çok şerefli” dedi ve müslüman oldu. Günümüze kadar da Benî Şeybe’ de kalmak üzere Kâbe’nin anahtarını kabul etti.”⁷⁰²

Bu âyet, emanete ve adaletle riâyet etmeyi emretmektedir. Rasûlullah, Mekke’yi fethettiğinde, o âna kadar Kâbe’ye bakmakta olan Osman b. Ebî Şeybe, kapıyı kilitleyip, Kâbe’nin üzerine çıktı. Kâbe’nin anahtarını vermeyi reddetti ve Rasûlullah’a “senin peygamber olduğuna inansaydım, anahtarı sana verirdim” dedi. Bunun üzerine Hz. Ali de o’ndan Kâbe’nin anahtarını zorla aldı ve kapıyı açtı. Hz. Rasûlullah, Kâbe’ye girdi ve iki rekât namaz kıldı.⁷⁰³ Hz. Abbâs da Kâbe’nin anahtarının ve o’nun bakıcılığı görevinin kendisine verilmesini istedi. Bunun üzerine de bu âyet nazil oldu. Hz. Rasûlullah, Hz. Ali’ye “anahtarı önceden bu işle görevlendirilen kişiye vermesini ve o kişiden de özür dilemesini” emretti. Bu hadise, Osman b. Ebî Şeybe’nin de müslüman olmasına vesile oldu.⁷⁰⁴

(3) Hz. Ömer (RA)’a “el-Fârûk” Lakabının Verilmesi:

{ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا نَزَّلَ إِلَيْكَ وَ مَا نَزَّلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَ قَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَ يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا } رَوَى أَنَّ الْمُسْلِمَ وَ الْيَهُودِيَّ وَ أَصْحَابَهُ مَرَوْا عَلَى عَمْرِ بْنِ الْخَطَّابِ فَسَأَلَ خَبْرَهُمْ وَ سَأَلُوهُ أَنْ يَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَقَالَ: "رَوَيْدُكُمْ" ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فَأَخَذَ سَيْفَهُ وَ

⁷⁰¹ Nisâ 4/58.

⁷⁰² İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 34b. Krş. Müslim. 2000: s. 898-899 (Müslim, Hacc, 388-397); el-Kurtubî. 2006: VI, 423; Nedvi, Ansârî. 1985. *Asr-ı Saadet Peygamberimizin Ashabı*: III, 18-19; Martin Lings. 1984: s. 443-444; Konpara. Ts: s. 279-282; Ali Akın. 1991. *Saadet Yılları*. İstanbul: VI, 30-32.

⁷⁰³ Sarıçam. 2005: s. 211-212.

⁷⁰⁴ Fatih Okumuş. 2006. *Hiz. Muhammed’in Yaşam Öyküsü*. İstanbul: Timaş yay. 6. Baskı: s. 295-296.

ضرب المسلم حتي يرد و قال: "هكذا أحكم فيمن امتنع من طاعة رسوله" فسمي عمر "الفاروق" لذلك لأنه فرق بين الحق و الباطل.

“Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri sürenleri görmedin mi? Tâğut’a inanmamaları kendilerine emrolunduğu halde, Tâğut’un önünde mahkemeleşmek istiyorlar. Hâlbuki şeytan, onları büsbütün saptırmak istiyor.”⁷⁰⁵ Müfessir İrâkî, bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: “Rivâyete göre müslüman (görünümünde olan münafık), yahûdî ve arkadaşları Ömer b. Hattab’a uğradılar. O da onların durumunu (sorunlarının ne olduğunu) sordu. Onlar da aralarını (aralarındaki sorunu) düzeltmesini o’ndan istediler. O (Ömer), (konuyu dinleyince) “acele etmeyin (bekleyin)” dedi. Sonra elini (elbisesinin altına) sokup, kılıcını (eline) aldı; bilahare onların yanına girince Müslüman görüntüsündekinin boynunu vurdu ve “ben, O’nun (Allah’ın) Rasûlüne itaat etmekten imtinâ edene (Rasûlüllah (SAV)’e itaat etmeyene) böyle hüküm veririm” dedi. Bu sebeple Ömer’e “el-Fârûk” ismi verildi. Çünkü o, hak ile bâtili ayırdı.”⁷⁰⁶

(4) Hudeybiye Anlaşmasının Müşrikler Tarafından Bozulması Bozulması:

{ براءة من الله و رسوله إلي الذين عاهدتم من المشركين فسيحوا في الأرض أربعة أشهر و علموا أنكم غير معجزي الله و أن الله مخزي الكافرين } و كان رسول الله {ص} قد صالح كفار قريش في نوبة الحديبية علي أن من أحب أن يدخل في حلف رسول الله {ص} دخل و من أحب أن يدخل في حلف الكفار دخل و أن لا يعين فريق علي حلف صاحبه و كانت خزاعة حلفاء رسول الله {ص} و بنو بكر حلفاء الكفار و كان بين بني بكر و خزاعة اختلاف فاقتتلوا و أعانت قريش بني بكر بالسلاح فانقض عهدهم. فقال رجل من خزاعة: "ان قريشاً اختلفوك الموعد و أخلفوا ميثاقك المؤكد و قتلونا ركعاً سجداً." فقال النبي {ص} حين سمع شعرهم: "لأنصرت أن لم أنصركم" ثم جاء أبو سفيان ابن حرب فأراد أن يجدد العهد و العقد و هو مشرك فلم يجد إلي ذلك سبيلاً. فبعث رسول الله {ص} علياً {ر} و معه أبو هريرة و جماعة من الصحابة يقرؤون علي الكفار سورة براءة و يعرفونهم أن العهد فيما بينهم قد انتقض.

⁷⁰⁵ Nisâ 4/60.

⁷⁰⁶ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 34b. Krş. el-Kurtubî. 2006: VI, 435-437; Ramazanoğlu. 2003. **Hiz. Ömerü'l-Fârûk Radiyallahu Anhu.** İstanbul: Erkam yay.: s. 119-121.

“Allah ve Resûlü’nden kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere bir ihtar! (Ey müşrikler!) Yeryüzünde dört ay daha dolaşın. İyi bilin ki siz, Allah’ı âciz bırakacak değilsiniz; Allah ise kâfirleri rezil (ve perişan) edecektir.”⁷⁰⁷

Müfessir, bu âyetin tefsirine dair şunları belirtmiştir: “Rasûlullah (SAV), Kureyş kâfirleri ile Hudeybiye dönüşünde sulh yapmıştı. Buna göre Rasûlullah (SAV)’ın ittifakına dâhil olmak isteyen (Rasûlullah’ın müttefik olmak isteyen), (ittifaka) dâhil olacak; kâfirlerin ittifakına dâhil olmak isteyen de (onların ittifakına) dâhil olacak ve hiçbir gurup, arkadaşlarının ittifakını tayin etmeyecek (karışmayacak). Huzâ kabilesi, Rasûlullah (SAV)’ın Benî Bekr kabilesi ise kâfirlerin müttefikiydi. Benî Bekr kabilesi ile Huzâ kabilesi arasında bir anlaşmazlık vukû buldu ve savaş tutuştular. Kureyş de Benî Bekr kabilesine silah yardımı yaptı. Böylelikle de sözleri bozulmuş oldu. Huzâ kabilesinden adamın biri “muhakkak Kureyş, seninle yaptığı vaadine uymadı. Sana verdiği kesin sözünün hilafına davrandı. Rukûdayken secdeyken bizi katletti” diye şiir okudu. Rasûlullah (SAV), onların şiirini duyunca “sizlere yardım etmeden (hiç kimseye) yardım etmem” dedi. Daha sonra Ebû Süfyan b. Harb ki, o zaman müşrikti, geldi; anlaşmayı ve akdi yenilemeyi istedi. Ancak buna bir yol bulamadı. Rasûlullah (SAV), Ali (RA)’yi Ebû Hureyre ve Sahâbe’den topluluk ile birlikte gönderdi. Onlar, kâfirlere Berâe (Tevbe) sûresini okudular ve onlara aralarındaki anlaşmanın bozulduğunu bildirdiler.”⁷⁰⁸

(5) Sa`lebe Olayı:

{ فلما اتاهم من فضله بخلوا به و تولوا و هم معرضون } سأل ثعلبة بن قيس رسول الله {ص} {ص} يدعو له بكثرة المال فقال له {ص} : قليلٌ يكتفيك خيرٌ من كثرةٍ لا تقدر علي شكره" فأعاد السؤال ثالثاً فدعا له رسول الله {ص} فاتخذ غنماً فنمت فانقطع بها في الأودية و أماكن المرعي و انقطع عن الصلوة في الجماعة مع النبي {ص} فسأل عنه النبي {ص} فأخبر فلما توجه الساعة لأخذ الصدقات مروا به فطلبوا زكوة ما معه بحسبه فاستكثر و قال: "إذهبوا إلي غيري فإذا رجعتم فمروا علي" فلما عادوا و مروا عليه قال

⁷⁰⁷ Tevbe 9/1-2.

⁷⁰⁸ İrâkî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, vr: 68a. Krş. el-Kurtubî. 2006: X, 98-100; Martin Lings. 1984: s. 313-319; Hizmetli. 1997: s. 259-262; Sarıçam. 2005: s. 196-204; Nahide Bozkurt. 2008. **Peygamberim**. Ankara: DİB yay.: s. 97-99; Suruç. 2004: II, 470-476; Lings. 1984: s. 429-431; Konpara. Ts: s. 263-272; Ahmed Cevdet. 1985: I, 273-274; M. Asım Köksal. Ts. **İslam Tarihi**. İstanbul: Şamil Yay. 2. Baskı: XIII, 433-436.

لهم: "ما هذه إلا اخت الجزية" و قال النبي {ص} قبل أن يصل رسله إليه "يا ويح ثعلبة" فجاء الرسل فأخبروه بما قال: "يا ويح ثعلبة" خاف علي نفسه فأحضر ما طلب منه من الزكوة فلم يقبله النبي {ص} شيئاً ثم جاء في خلافة أبي بكرٍ بركوته فلم يقبلها ثم جاء في زمان عمر فلم يقبلها و توفي في خلافة عمر.

“Fakat Allah, lütfundan onlara (zenginlik) verince, onda cimrilik edip (Allah’ın emrinden) yüz çevirerek sözlerinden döndüler.”⁷⁰⁹

Bu âyetin tefsirine dair şunlar söylenmiştir: “Sa’lebe b. Kays, Rasûlullah (SAV)’den kendisinin çok malı olması için dua etmesini istedi. Bunun üzerine Rasûlullah (SAV) da “şükürünü îfâ edebildiğin az mal, şükürünü îfâ edemediğin çok maldan hayırlıdır” buyurdu. O, üçüncü defa da (bunu) yenileyince; Rasûlullah (SAV), onun için dua etti. Bir sürü edindi ki, o (sürü) (hızla) arttı. Nihâyet hayvanlarına mer’a yerleri bulabilmek için nice vadileri katetti (gezip dolaştı). Artık Nebî (SAV) ile birlikte cemaatle namazdan kesildi (gelmemeye başladı). Rasûlullah (SAV), o’nu sordular. Kendisine (durum), haber verildi. Zekât toplama memurları zekâtı almak için o’na (Sa’lebe’ye de) uğrayıp elinde olanın (malının) belli miktarını istediler. O’na çok geldi. O da “diğer kimselere gidin, döneceğiniz zaman bana uğrayın” dedi. Memurlar, döndüler ve o’na uğradılar. Onlara “bu, cizyenin benzerinden başka bir şey değildir” dedi. Nebî (SAV), elçiler (memurlar) daha kendisine ulaşmadan “vay Sa’lebe’ye! (yazık oldu Sa’lebe’ye!)” dedi. Elçiler, gelip O (SAV)’nun “vay Sa’lebe’ye!” dediğini o’na (Sa’lebe’ye) haber verdiler. O da kendisi için korktu ve kendisinden istenilen zekâtı getirdi. Ancak Nebî (SAV), o’ndan hiçbir şey kabul etmedi. Sonra Ebû Bekir’in halifeliği döneminde zekâtıyla geldi, ancak o (RA) da bunu kabul etmedi. Daha sonra Ömer’in zamanında geldi, ancak o (RA) da bunu kabul etmedi. Sonunda Sa’lebe, Ömer’in halifeliği döneminde öldü.”⁷¹⁰

(6) Rıdvan Bey’atı:

{ لقد رضي الله عن المؤمنين إذ يبايعونك تحت الشجرة فعلم ما في قلوبهم فأنزل السكينة عليهم و أثابهم فتحاً قريباً } سميت بيعة الرضوان و ذلك أن النبي {ص} لما نزل الحديبية بعث جواس بن أمية رسولا إلي أهل

⁷⁰⁹ Tevbe 9/76.

⁷¹⁰ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 72a-72b. Krş. el-Kurtubî. 2006: X, 306-308.

مكة فهموا به فمنعه جواسٌ فلما رجع دعا بعمر لسعته فقال: "إني أخاف علي نفسي و لكن أدلك علي شخصٍ هو أكرم بها مني عثمان بن عفانٍ" فبعثه إليهم فأخبرهم أن رسول الله {ص} لم يأت لحربٍ و انما جاء زائرًا و معظماً لهذا البيت فوقروه و قالوا: "إن شئت أن تطوف بالبيت فطف" فقال: "ما كنت لأطوف به قبل رسول الله {ص}" فاحتبس عندهم فأرجف بأنهم قتلوه فقال رسول الله {ص}: "لا نفرح حتي بنا جزاء القوم" فدعا الناس إلي البيعة فبايعوه تحت الشجرة فقال رسول الله {ص}: "أنتم اليوم خير أهل الأرض" و كان عدد المنافقين ألفاً و أربع مائة و قيل ألفاً و خمس مائة و خمسة و عشرين.

“Andolsun ki, o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuş; (onların) kalplerinde olanı bilmiş; onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir.”⁷¹¹ Tefsîru’l-Kur’ân’da bu âyetin tefsiri şöyledir: “Âyette ifade edilen bey’at, Rıdvan bey’atı olarak adlandırılmıştır. Muhakkak Nebî (SAV), Hudeybiye mevkiine inince (gelince); Cevvâs b. Ümeyye Mekkelilere elçi olarak gönderildi. Mekkeliler, ondan tedirgin oldular. Cevvâs da buna karşı çıktı. Geri dönünce, iyiliği sebebiyle Ömer’i çağırdı. O da “muhakkak ben, başıma bir şeyin gelmesinden endişeleniyorum. Ancak sana benden daha cömert birisi olan Osman b. Affân’ı haber vereyim” dedi. O (SAV) da o’nu (Osman’ı) onlara gönderdi. O (Osman), onlara Rasulüllah (SAV)’in savaşmak için gelmediğini, sadece ziyaret etmek ve Beyt’e (Kâbe’ye) saygı göstermek için geldiğini haber verdi. Onlar, ona (Osman’a) saygı gösterdiler ve “dilersen beyt’i (Kâbe’yi) tavaf et” dediler. O da “Rasûlullah (SAV)’den önce onu tavaf etmem” dedi. Bunun üzerine onu yanlarında hapsettiler (alıkoydular). Onların (Mekkelilerin), onu (Osman’ı) öldürdükleri şeklinde asılsız bir söylenti çıktı. Bunun üzerine Rasûlullah (SAV) de “bu topluluğu (Mekkelileri) cezalandırmadıkça bize rahatlık yoktur” buyurdu ve insanları (kendisine) bey’at etmeye çağırdı. Onlar da ağacın altında hemen bey’at ettiler. Bunun üzerine Rasûlullah (SAV), “bugün siz, yeryüzündeki en hayırlı kimselersiniz” buyurdu. (O gün) Münafıkların sayısı, bin dört yüzdü. (Sayılarının) bin beş yüz yirmi beş olduğu da söylenmiştir.”⁷¹²

e. Dil ve Belâğat

⁷¹¹ Fetih 48/18.

⁷¹² İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 259b-260a. Krş. Buhari. 2000: s. 413 (Buhari, Kitabu’t-Tefsir, 48 [4840]); Tirmizi. 2000: s. 2047 (Tirmizi, Menakıb, 57 [3860]); el-Kurtubî. 2006: XIX, 314-317; Hizmetli. 1997: s. 252-255; Sarıçam. 2005: s. 196-199; Okumuş. 2006: s. 255-257; Suruç. 2004: II, 316-320; Lings. 1984: s.366-377; Konpara. Ts: s. 241-245.

Îrâkî, Tefsîru'l-Kur'ân'da dil ve belagat konusuna da değinmiştir. Îrâkî tarafından Tefsîru'l-Kur'ân'da âyetlerin irablarına dair açıklamaların yanı sıra, bazı âyetleri oluşturan kelimelerin analizlerine de yer vermiştir. Dil ve belagatla ilgili açıklamalarda dil âlimlerinin görüşlerine atıfta bulunmakla birlikte, yeri geldikçe kendi görüşlerini de ifade etmiştir.

Müfessirin Tefsîru'l-Kur'ân'da belagat ile ilgili yaptığı açıklamalarından bazı örnekler:

(1) Âyetlerdeki Bazı Kelimelerin Anlamlarını Belirtmesi:

(a) Kelimelerin Sözlük ve Terim Anlamlarını Belirtmesi:

Örnek 1:

{ يخادعون الله و الذين امنوا و ما يخدعون إلا أنفسهم و ما يشعرون } الخداع ما يسر المخاطب مع قصد ضرورة في الباطن.

“Onlar, (kendi akıllarınca) güya Allah’ı ve müminleri aldatırlar. Hâlbuki onlar, ancak kendilerini aldatırlar ve bunun farkında da değillerdir.”⁷¹³ Müfessir Îrâkî, “âyetle ifade edilen “الخداع” kelimesinin anlamının, zaruri bir kasıtlı gizli olanı muhataptan saklamak” olduğunu belirtmiştir.⁷¹⁴

Örnek 2:

{ الله يستهزئ بهم و يمدهم في طغيانهم يعمهون } العمه التردد و الحيرة.

“Gerçekte Allah, onlarla istihzâ (alay) eder de azgınlıklarında onlara fırsat verir. Bu yüzden onlar, bir müddet başıboş dolaşırlar.”⁷¹⁵ Îrâkî, “âyetteki “العمه” ifadesinin anlamının, tereddüt etmek ve şaşırmak olduğunu” söylemiştir.⁷¹⁶

⁷¹³ Bakara 2/9.

⁷¹⁴ Îrâkî, Tefsîru'l-Kur'ân, vr: 3a-3b.

⁷¹⁵ Bakara 2/15.

Örnek 3:

{ و قالوا اتخذ الله ولداً سبحانه بل له ما في السموات و الأرض كلٌ له قانتون { و القنوت السكوت و قيل "الخشوع".

“Onlar, “Allah çocuk edindi” dediler. Hâşâ! O, bundan münezzektir. Göklerde ve yerde olanların hepsi, O’nundur; O’na boyun eğmiştir.”⁷¹⁷ Müfessir İrâkî, “âyetle ifade edilen “القنوت” kelimesinin, sükût (susmak) demek olduğunu, ayrıca huşû` anlamına geldiğinin de söylendiğini” ifade etmiştir.⁷¹⁸

Örnek 4:

{ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَ لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ { السِّلْمِ الصِّلح.

“Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır.”⁷¹⁹ Tefsîru’l-Kur’ân’da, bu âyet tefsir edilirken “السِّلْمِ” kelimesinin, sulh (barış) anlamına geldiğini” belirtilmiştir.⁷²⁰

Örnek 5:

{ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَ الْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَ مَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَ إِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَ يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ { الْمَيْسِرِ الْقَمَار.

“Sana şarap ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki: “Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için bir takım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı, faydasından daha büyüktür.” Yine sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar. “İhtiyaç fazlasını” de. Allah, düşünesiniz diye size âyetleri böylece açıklar.”⁷²¹

⁷¹⁶ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 3b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: I, 187.

⁷¹⁷ Bakara 2/116.

⁷¹⁸ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 10b. Bkz. Okuyan. 2007. **Kur’ân’da Vucûh ve Nezâir –Çok Anlamalı Kelimeler ve Edatlar-**. Samsun. Etüt yay. 2. Baskı: s. 359.

⁷¹⁹ Bakara 2/208.

⁷²⁰ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 15a.

⁷²¹ Bakara 2/219.

Müfessir İrâkî, “âyette geçen “الميسر” kelimesinin anlamının, kumar olduğunu” ifade etmiştir.⁷²²

(b) Kelimenin Anlamı İle İlgili Olarak Âyet ve Hadisten Delil Getirmesi:

Örnek 1:

{ و قالوا قلوبنا غلفٌ بل لعنهم الله بكفرهم فقليلًا ما يؤمنون } أي عليها غطاءٌ و غشاءٌ يمنع من فهم ما يقولون كقوله "و قالوا قلوبنا في أكنةٍ."

“(Yahudiler, peygamberlerle alay ederek) “Kalplerimiz perdelidir” dediler. Hayır, küfür ve isyanları sebebiyle Allah, onlara lânet etmiştir. O yüzden (onlardan) çok azı iman eder.”⁷²³ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirine dair demiştir ki; “âyette ifade edilenin, “Dediler ki: Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz kapalıdır. Kulaklarımızda da bir ağırlık vardır. Bizimle senin aranda bir perde bulunmaktadır. Onun için sen (istediğini) yap, biz de yapmaktayız”⁷²⁴ âyetinde buyrulduğu gibi “(kalplerinin) üzerinde, onların dediklerini anlamaya engel olan bir örtü ve perde vardır” demektir.”⁷²⁵

Örnek 2:

{ قال اهبطوا بعضكم لبعضٍ عدوٌ و لكم في الأرض مستقرٌ و متاعٌ إلي حينٍ } و قيل "اهبطوا خطواتٍ لادم و حواء خاصة" لقوله "قال اهبطا منها جميعًا بعضكم لبعضٍ عدوٌ."

“Allah: “Birbirinize düşman olarak inin! Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır” buyurdu.”⁷²⁶ Bu âyet, Tefsîru’l-Kur’ân’da şöyle tefsir edilmiştir: “(Allah): “Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan (cennetten) inin! Artık benden size hidâyet geldiğinde, kim benim hidâyetime uyarsa o sap-

⁷²² İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 15b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: I, 429. Bkz. Ayşenur Çalıkçı. 2008. **Kumar**. Ankara: DİB yay.: s. 14. Kelimelerin sözlük ve terim anlamlarının belirtilmesi ile ilgili diğer örnekler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 2a; 2b; 3a; 4b; 5a; 6a; 7b; 8b; 9a; 10a; 42a ve 104b.

⁷²³ Bakara 2/88.

⁷²⁴ Fussilet 41/5.

⁷²⁵ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 8a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: I, 294.

⁷²⁶ Araf 7/24.

maz ve bedbaht olmaz” buyurdu”⁷²⁷ âyetinde buyrulduğu gibi âyetten maksadın, “özellikle Âdem ve Havvâ için hitaben adım adım (cennetten) inin” demek olduğu ifade edilmiştir.”⁷²⁸

Örnek 3:

{ إن كل من في السموات والأرض إلا آتي الرحمن عبداً } و يجوز الإخبار من كلٍ بالمفرد و يجوز عنها بالجمع كقوله "وكلٌ أتوه داخرين."

“Göklerde ve yerde olan herkes, kul olarak Rahmân’a gelecektir.”⁷²⁹ Müfessir, bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: “Âyette geçen “كل” ifadesinin müfredi haber vermesi caizdir (mümkündür). Aynı şekilde “Sûr’a üfürüldüğü gün, -Allah’ın diledikleri müstesna-, göklerde ve yerde bulunanlar hep dehşete kapılır. Hepsi boyunları bükük olarak O’na gelirler”⁷³⁰ âyetinde buyrulduğu gibi onun (“كل” ifadesinden) cem’î bir kelimenin kastedilmesi de caizdir (mümkündür).”⁷³¹

Örnek 4:

{ قال يا قوم أرأيتم إن كنت علي بينة من ربي و اتاني رحمة من عنده فعميت عليكم أن نلزمكموها و أنتم لها كارهون } أي عميت عن شاملها و في الحديث: "ياتي فتنة عمياً صمّاً بكمًا."

“(Nuh:) “Ey kavmim! Eğer ben Rabbim tarafından (bildirilen) açık bir delil üzerinde isem ve O, bana kendi katından bir rahmet vermiş de bu, size gizli tutulmuşsa; buna ne dersiniz? Siz, onu istemediğiniz halde biz, sizi ona zorlayacak mıyız!” dedi.”⁷³² Müfessir, bu âyetin tefsirine dair şunları ifade etmiştir: “Fitne; kör, sağır ve dilsiz olarak gelir”⁷³³ hadisinde buyrulduğu gibi âyetin, “onun kapsamı, içeriği size gizli tutulmuşsa” anlamında olduğunu” belirtmiştir.”⁷³⁴

⁷²⁷ Tâhâ 20/123.

⁷²⁸ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 56b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: I, 434.

⁷²⁹ Meryem 19/93.

⁷³⁰ Neml 27/87.

⁷³¹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 115a.

⁷³² Hûd 11/28.

⁷³³ Ebû Dâvûd. 2000: s. 1532 (Ebû Dâvûd, Fiten, 3 [4264]).

⁷³⁴ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 80a.

Örnek 5:

{ يا بني أقم الصلوة و أمر بالمعروف و انه عن المنكر و اصبر علي ما أصابك إن ذلك من عزم الامور }
و مثله قوله {ص}: "لا صيام لمن لم يعزم الصيام من الليل."

“(Lokman:) “Yavrucuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir” dedi.”⁷³⁵ İrâkî, “âyetle ifade edilen hususun bir benzerinin, (SAV)’in “geceden oruca azmetmeyenin (niyet etmeyenin) hiçbir sûrette orucu yoktur”⁷³⁶ hadisinde buyurduğu gibi olduğunu” ifade etmiştir.⁷³⁷

(2) Sarf Yönünden Bazı Kelimelerin İştikâklarını, İ'lâl ve İdğam Durumlarını Belirtmesi:

İştikâk, kelime türetmek; i'lâl, illet harfinin kolaylık olsun diye değiştirilmesi olup, kalb (çevirme), iskân (harekeyi gidermekle yapılan i'lâl) ve hazf (harfi atmakla yapılan i'lâl) kısımlarından oluşur. İdğam ise birbirlerine benzeyen iki harfin birincisini ikincisine idhal ederek ikisini birleştirmektir.⁷³⁸

Örnek 1:

{ قالت أني يكون لي غلامٌ و لم يمسنني ثبرٌ و لم أك بغياً { ههنا سؤالٌ و هو أن فعلا يأتي بمعنى الفاعل و المفعول و إن كان الفاعل دخلت تاء التانيث فيه تقول: "رجلٌ رحيمٌ و امرأةٌ رحيمة." و إن كان معني المفعول لا تدخل تاء التانيث فيه تقول: "إمرأةٌ قتيلةٌ." و ههنا بغىٌ بمعنى باغيةٌ فقياسه "و لم أك بغية" و الجواب أنهم قالوا: "ان أصله فعولٌ و ليس من فعل الذي بمعنى فاعل." و لكنه من قولهم "إمرأةٌ بغوءٌ" كما يقال "فلانٌ نهوٌ عن الشر."

⁷³⁵ Lokmân 31/17.

⁷³⁶ Ebû Dâvûd. 2000: s. 1405 (Ebû Dâvûd, Sıyam, 7 [2454]); Tirmizi. 2000: s. 1719 (Tirmizi, Sıyam, 33 [730]); en-Nesâî. 2000: s. 2238 (en-Nesâî, Sıyam, 68 [2333]).

⁷³⁷ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 176a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 14.

⁷³⁸ **Sarf Nahiv Kitabı**. 1992. (Komiyon). İstanbul: Nesil Yayınları: s. 72-83; Soner Gündüzöz. 2005. **Arapçada Kelime Türetimi**. Samsun: Kayıhan yay. 1. Baskı: s. 25-31.

“(Meryem:) “Bana bir insan eli değmediği, iffetsiz de olmadığım halde benim nasıl çocuğum olabilir!” dedi.”⁷³⁹ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirine dair şunları ifade etmiştir: “Burada bir mesele var ki; o da şudur: Âyetteki fiil, fâil ve mefûl anlamında gelmiştir. Eğer fâil (anlamında) ise, tâû’t-te’nîs (müenneslik tâ’sı) ona (“بغى” kelimesine) idhal edilirdi. Nitekim “رَجُلٌ رَحِيمٌ وِ امْرَأَةٌ رَحِيمَةٌ” (merhametli adam ve merhametli kadın) dersin (böyle söylersin). Eğer mefûl (anlamında) ise, tâû’t-te’nîs (müenneslik tâ’sı) ona (“بغى” kelimesine) idhal edilmez. Nitekim “امْرَأَةٌ قَتِيلَةٌ” (maktûle (öldürülen) kadın) dersin. Âyette “بغى” kelimesi “بأغية” (iffetsiz kadın) anlamındadır. Bunun karşılığı ise, “و لم أك بغية” (ben, iffetsiz bir kadın olmadım) cümlesidir. Bu meselenin cevabı ise şudur: Muhakkak onlar, onun (“بغى” kelimesinin) aslının, “فعل” (feûl) vezninden olduğu ve fâil anlamında işi yapan kişi olmadığı görüşünü benimsemişlerdir. Halbuki onların (benimsedikleri) görüşleri, “فلانٌ نهو عن الشر” (Filanca, kötülük (yapmaktan) nehyolunan bir kişidir) cümlesinde söylendiği gibi, “امْرَأَةٌ بغو” (iffetsiz kadın) cümlesi içindir (geçerlidir).”⁷⁴⁰

Örnek 2:

{ فكلى و اشربى و قرى عينا فاما ترين من البشر احدا فقولى انى نذرت للرحمن صوما فلن اكلم اليوم انسيا فيه تاويلان أحدهما أن دمة الفرحة باردة و دمة الحزن حارة فيقال للمدعي له: "أقر الله عينه" أي جعل دمعته بارداً و للمدعي عليه. "أسخن الله عينه" و التاويل الثاني أنه من القرار يعني يستقر عينه.

“(Meryem’e denildi ki:) Ye, iç, gözün aydın olsun! Eğer insanlardan birini görürsen; “Ben, çok merhametli olan Allah’a oruç adadım; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım” de.”⁷⁴¹ Müfessir, bu âyeti tefsir ederken demiştir ki; “Bu âyetin iki tevili (yorumu) vardır. İlki şudur: Muhakkak sevinç gözyaşı serindir (serin tabiri kullanılır); üzüntü gözyaşları ise sıcaktır (sıcak tabiri kullanılır). Nitekim dua edilen kimseye “أقر الله عينه” (Allah, onun gözlerini aydın etsin!), yani (Allah), gözyaşlarını serin kılsın; kendisine beddua edilen kimseye ise “أسخن الله عينه” (Allah, gözyaşlarını ısıtsın) denilir. İkinci tevil (yorum) ise şudur: Muhakkak o “قرى”

⁷³⁹ Meryem 19/20.

⁷⁴⁰ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 110a-110b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: IV, 12.

⁷⁴¹ Meryem 19/26.

ifadesi, “القرار” (yerleşmek) kelimesindendir ki, anlamı da “يستقر عينه” (Allah, onun gözlerini kararlı, istikrarlı kılsın)” demektir.”⁷⁴²

Örnek 3:

{ اطلع الغيب أم اتخذ عند الرحمن عهدًا } دخلت فيه همزة الإستفهام علي ألف الوصل فسقطت ألف الوصل.

“(Yoksa) O (adam), gaybı mı bildi; yoksa Allah’ın katından bir söz mü aldı!”⁷⁴³ İrâkî, bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “Âyetteki “أطلع” ifade-sinde istifham hemzesi, vasıl elif’ine idhâl edilmiştir. Böylelikle de vasıl elif’i düşürülmüştür.”⁷⁴⁴

Örnek 4:

{ عم يتساءلون } "عم" أصله "عما" و جاء ثبوت الألف و الإستعمال الكثير حذف الألف كثر إستعماله فاستعمل في التعظيم و التخويف.

“Birbirlerine neyi soruyorlar?”⁷⁴⁵ Tefsîru’l-Kur’ân’da bu âyetin tefsiri yapılırken şunlarda belirtilmiştir: “Âyetteki “عم” ifadesi(nin aslı), “إ” (elif) harfi var olduğu halde “عما” şeklindedir. Çok kullanım, elif (harfini) hazfetmiştir. Böylelikle de onun (ifadenin) kullanımı çoğalmıştır ve de ta’zîm (çok yüceltme) ve tahvîf (çok korkma) için kullanılmıştır.”⁷⁴⁶

Örnek 5:

{ من الذين هادوا يحرفون الكلم عن مواضعه و يقولون سمعنا و عصينا و اسمع غير مسمع و راعنا لئلا بالسنتهم و طعنا في الدين و لو أنهم قالوا سمعنا و أطعنا و اسمع و انظرنا لكان خيرا لهم و أقوم و لكن لعنهم الله بكفرهم فلا يؤمنون إلا قليلا } "لئلا" أصله من "لوي يلوي لويًا" اجتمعت الواو و الباء و سبقت أحدا هما بالسكون فقلبت الواو ياءً و ادغمت الأولى في الثانية و مثله "كوي كيًا و شوي شيًا."

⁷⁴² İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 11a.

⁷⁴³ Meryem 19/78.

⁷⁴⁴ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 114b.

⁷⁴⁵ Nebe 78/1.

⁷⁴⁶ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 319a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: VI, 293-294.

“Yahudilerden bir kısmı, kelimeleri yerlerinden değiştirirler; dillerini eğerek, bükerek ve dine saldırarak (Peygamber’e karşı) “işittik ve karşı geldik; dinle, dinlemez olası ve râ`inâ” derler. Eğer onlar, “işittik, itaat ettik, dinle ve bizi gözet” deselerdi; şüphesiz (bu), kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı. Fakat küfürleri (gerçeği kabul etmemeleri) sebebiyle Allah, onları lânetlemiştir. Artık pek azı hariç inanmazlar.”⁷⁴⁷ Müfessir, bu âyetin tefsirini şöyle yapmıştır: “Âyette geçen “لَيَّا” kelimesinin aslı, “لوي يلوي لويًا” (leviye-yelvî-levyen)’dir. “و” (vav) ile “ي” (yâ) harfleri birleştirilip, sükûn (cezm) ile de tek yapılmıştır. “و” (vav) harfî, “ي” (yâ) harfine kalbedilip (çevirilip); birinci (harf) ikinci (harfe) idgam edilmiştir. Bunun bir benzeri de “كوي كيًا” (kevâ-keyyen: yakmak) ve “شوي شيًا” (şevâ-şeyyen: kızartmak) fiileridir.”⁷⁴⁸

(3) Fiil Çeşitlerini ve İsim Fiillerini Belirtmesi:

(a) Zemm Fiillerini Belirtmesi:

Örnek 1:

{ بئسما اشتروا به أنفسهم أن يكفروا بما أنزل الله بغيًا أن ينزل الله من فضله علي من يشاء من عباده فباؤ بغضبٍ علي غضبٍ وللڪافرين عذابٌ مهينٌ } "بئسما اشتروا به أنفسهم" كفرهم أي كرهوا أن تكون النبوة في عزهم من بني إسماعيل.

“Allah’ın, kullarından dilediğine peygamberlik ihsan etmesini kışkandıkları için, Allah’ın indirdiğini (Kur’ân’ı) inkâr ederek kendilerini sattıkları, ne kötü bir şeydir! Böylece onlar, gazap üstüne gazaba uğradılar. Ayrıca kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır.”⁷⁴⁹ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirine dair şunları ifade etmiştir: “Âyette geçen “بئسما اشتروا به أنفسهم” (kendilerini sattıkları şey de ne kötüdür) ifadesi, “küfürleri ne kötü bir şey” demektir. Yani “peygamberliğin İsmailoğullarından birine verilmesini hoş karşılamadılar (beğenmediler)” demektir.”⁷⁵⁰

⁷⁴⁷ Nisâ 4/46.

⁷⁴⁸ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 33b.

⁷⁴⁹ Bakara 2/90.

⁷⁵⁰ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 8a.

Örnek 2:

{ و اتبعوا ما تتلوا الشياطين علي ملك سليمان و ما كفر سليمان و لكن الشياطين كفروا يعلمون الناس السحر و ما انزل علي الملكين ببابل هاروت و ماروت و ما يعلمان من أحد حتي يقولا إنما نحن فتنة فلا تكفر فيتعلمون منهما ما يفرقون به بين المرء و زوجه و ما هم بضارين به من أحد إلا بإذن الله و يتعلمون ما يضرهم و لا ينفعهم و لقد علموا لمن اشترىه ما له في الآخرة من خلاق و لبئس ما شروا به أنفسهم لو كانوا يعلمون } و لبئس ما باعوه أنفسهم كقوله "و شروه بثمانٍ بخسٍ دراهم معدودة و كانوا فيه من الزاهدين" أي باعوه.

“Süleyman’ın hükümrânlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tâbi oldular. Hâlbuki Süleyman, büyü yapıp kâfir olmadı. Lâkin şeytanlar, kâfir oldular; çünkü insanlara sihri ve Babil’de Hârut ile Mârut isimli iki meleğe indirileni öğretiyorlardı. Hâlbuki o iki melek, herkese “biz, ancak imtihan için gönderildik; sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız” demeden hiç kimseye (sihir ilmini) öğretmezlerdi. Onlar, o iki melekten karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa büyücüler, Allah’ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezler. Onlar, kendilerine fayda vereni değil de zarar vereni öğrenirler. Sihri satın alanların (ona inanıp para verenlerin), âhiretten nasibi olmadığını çok iyi bilmektedirler. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bunu anlasalardı!”⁷⁵¹ İrâkî, bu âyeti tefsir ederken demiştir ki; “âyetteki ifade, karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür” demektir. Nitekim bunun bir benzeri “(Kafîle Mısır’a vardığında) onu değersiz bir pahaya, sayılı birkaç dirheme sattılar. Onlar, zaten ona değer vermemişlerdi”⁷⁵² âyetinde buyrulmuştur.”⁷⁵³

(b) Müteaddî ve Lâzım Fiilleri Belirtmesi:

Örnek 1:

{ يريد الله ليبين لكم و يهديكم سنن الذين من قبلكم و يتوب عليكم و الله علیمٌ حكيمٌ } اللام بمعنى "أن" أي يريد الله أن يبين لكم كقوله "و أمرنا لنسلم" "و أمرت أن أسلم".

⁷⁵¹ Bakara 2/102.

⁷⁵² Yûsuf 12/20.

⁷⁵³ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 9a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: I, 306.

“Allah, size (bilmediklerinizi) açıklamak ve sizi, sizden önceki (iyi)lerin yollarına iletmek ve sizin günahlarınızı bağışlamak istiyor. Allah, hakkıyla bilendir; yegâne hikmet sahibidir.”⁷⁵⁴ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak “ل” harfinin “أن” anlamında olduğunu ve âyetin anlamının da “يريد الله أن يبين لكم” (Allah, size (bilmediklerinizi) açıklamak stiyor) olduğunu ifade etmiştir. Nitekim bu durum, “de ki: “Allah’ı bırakıp da bize fayda veya zarar veremeyecek olan şeylere mi tapalım? Allah, bizi doğru yola ilettikten sonra şeytanların saptırıp şaşkın olarak çöle düşürmek istedikleri, arkadaşlarının ise: “Bize gel” diye doğru yola çağırdıkları şaşkın kimse gibi gerisin geri (inkârcılığa) mı döndürüleceğiz?” De ki: “Allah’ın hidâyeti, doğru yolun ta kendisidir. Bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir”⁷⁵⁵ ve “(Rasûlüm)! De ki: “Bana Rabbimden apaçık deliller gelince, sizin Allah’ı bırakıp o taptıklarınıza kulluk etmem, bana yasaklandı ve bana âlemlerin Rabbine teslim olmam emredildi”⁷⁵⁶ âyetlerinde de bulunmaktadır.”⁷⁵⁷

Örnek 2:

{ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يَرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ } و اللام في "ليجعل" و "ليطهركم" بمعنى "أن".

“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi, başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp oldunuz ise, boy abdesti alın. Hasta yahut yolculuk halinde bulunursanız, yahut biriniz tuvaletten gelirse, yahut da kadınlara dokunmuşsanız (cinsî birleşme yapmışsanız) ve bu hallerde su bulamamışsanız; temiz toprakla teyemmüm edin de yüzünüzü ve (dirseklere kadar) ellerinizi onunla meshedin. Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez; fakat sizi tertemiz kılmak ve size (ihسان ettiği) nime-

⁷⁵⁴ Nisâ 4/26.

⁷⁵⁵ En`âm 6/71.

⁷⁵⁶ Mümin 40/66.

⁷⁵⁷ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur`ân*, vr: 32a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: II, 60.

tini tamamlamak ister; umulur ki şükredersiniz.”⁷⁵⁸ Müfessir, bu âyeti tefsir ederken, “âyetteki “ليجعل” ve “ليطهركم” ifadelerindeki “ل” harfinin “أن” anlamında olduğunu” söylemiştir.⁷⁵⁹

(c) İsim Fiilleri Belirtmesi:

Örnek 1:

{ فمن حَاجَكَ فيه من بعد ما جَاءَكَ من العلم فقل تعالوا ندع أبناءنا و أبناءكم و نسآئنا و نسآئكم و أنفسنا و أنفسكم ثم نبتهل فنجعل لعنت الله علي الكاذبين { أصل "تعالوا" أن يقال لمن كان في مكانٍ مخفصٍ فيناديه من مكانٍ عالٍ "تعال" أي ارتفع حتي اجتمع بك ثم كثر استعماله فصار يدعو به المساوي من سواء في المكان و يدعو به الذي هو أسفل للذي فوقه.

“Sana bu ilim geldikten sonra, seninle bu konuda çekişenlere de ki: “Geliniz, sizler ve bizler de dahil olmak üzere siz, kendi çocuklarınızı; biz de kendi çocuklarımızı; siz kendi kadınlarınızı; biz de kendi kadınlarımızı çağıralım. Sonra da dua edelim de, Allah’tan yalancılar üzerine lânet dileyelim.”⁷⁶⁰ Müfessir İrâkî, bu âyeti tefsir ederken şunları da ifade etmiştir: “Âyette ifade edilen “تعالوا” kelimesi, başlangıçta alçak bir yerde olan kimseye yüksek bir yerden söz söylemekti. “تعال” ifadesinin anlamı, “yükseğe çık ki, seninle bir araya gelebileyim” demektir. Daha sonra ise onun kullanımı öyle arttı ki, hem aynı seviyede olan kimseyi; hem de aşağıda olanın, kendisinden daha yukarıda olanı çağırarak için kullanılır oldu.”⁷⁶¹

Örnek 2:

{ قل تعالوا أنل ما حرم ربكم عليكم ألا تشركوا به شيئاً و بالوالدين إحساناً و لا تقتلوا أولادكم من إملاقٍ نحن نرزقكم و إياهم و لا تقربوا الفواحش ما ظهر منها و ما بطن و لا تقتلوا النفس التي حرم الله إلا بالحق ذلكم وصيكم به لعلكم تعقلون { "تعال" خاصٌ اريد به العام و أصله أن يقول المستعلي للمستقل: "تعال." ثم اتسع فقيل لمن هو معك في أرضٍ مستويةٍ ثم اتسع فيه. فقيل لمن هو مستعلٍ عنك و أنت في مكانٍ أخفض تقول له: "تعال" و صار معناه "جئ."

⁷⁵⁸ Mâide 5/6.

⁷⁵⁹ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 42a.

⁷⁶⁰ Âl-i İmrân 3/61.

⁷⁶¹ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 23b.

“De ki: “Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını (bir bir) okuyayım: “O’na (Allah’a) hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana-babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin, sizin de onların da rızkını biz verimiz; kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın ve Allah’ın yasakladığı cana haksız yere kıymayın! İşte bunlar Allah’ın size emrettikleridir. Umulur ki düşünüp anlarsınız.”⁷⁶² Bu âyetin Tefsîru’l-Kur’ân’daki tefsiri şöyledir: “تعال” ifadesi, hâstır (hususî bir anlam ifade eder), ancak âmm (umumî bir anlam) kastedilir. Başlangıçta yüksekte olanın, daha aşağıda olana “تعال” (gel) demek için kullanılırdı. Daha sonra ise, (kullanımı) genişledi ve seninle aynı yerde olan kimseye söylenir oldu. Daha sonraları ise daha da genişledi ve sen daha aşağıda olduğun halde, senden daha yukarıda olana “تعال” (gel) dersin (der hale geldi). Böylelikle de (kelimenin) anlamı “جى” (gel) oldu.”⁷⁶³

Örnek 3:

{ و راودته التي هو في بيتها عن نفسه و غلقت الأبواب و قالت هيت لك قال معاذ الله إنه ربي أحسن مثواي إنه لا يفلح الظالمون } "هيت" تعال و أقبل و اللام في "لك" لبيان من هيت له كأنها قالت تعال.

“Evinde bulunduğu kadın, onun nefsinden murat almak istedi, kapıları iyice kapattı ve “Haydi gel!” dedi. O (Yusuf) da: “(Hâşâ) Allah’a sığınırım! Zira kocanız, benim efendimdir; bana güzel davrandı. Gerçek şu ki, zalimler iflah olmaz” dedi.”⁷⁶⁴ Müfessir, bu âyeti tefsir ederken, “âyette geçen “هيت” kelimesinin, “تعال” (gel) ve “أقبل” (gel) anlamında olduğunu ve “لك” ifadesindeki “ل” harfi ise, “O’nun (Yusuf) için gel” cümlesinde olduğu gibi beyan içindir. Nitekim o’nun (âyette bahsedilen kadının) “gel” demesi de böyledir.”⁷⁶⁵

(d) Ğayr-i Munsarif ve Arapça Asıllı Olmayan Kelimleri Belirtmesi:

Örnek 1:

⁷⁶² En`âm 6/151.

⁷⁶³ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 54b-55a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: II, 411.

⁷⁶⁴ Yûsuf 12/23.

⁷⁶⁵ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 84b-85a.

{ و اتبعوا ما تتلوا الشياطين علي ملك سليمان و ما كفر سليمان و لكن الشياطين كفروا يعلمون الناس السحر و ما انزل علي الملكين ببابل هاروت و ماروت و ما يعلمان من أحد حتي يقولا إنما نحن فتنة فلا تكفر فيتعلمون منهما ما يفرقون به بين المرء و زوجه و ما هم بضارين به من أحد إلا بإذن الله و يتعلمون ما يضرهم و لا ينفعهم و لقد علموا لمن اشترى به ما له في الآخرة من خلاق و لبئس ما شروا به أنفسهم لو كانوا يعلمون } "هاروت و ماروت" إسمان أعجميان و لذلك منعا من الصرف.

"Süleyman'ın hükümrânlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tâbi oldular. Hâlbuki Süleyman, büyü yapıp kâfir olmadı. Lâkin şeytanlar kâfir oldular; çünkü insanlara sihri ve Babil'de Hârut ile Mârut isimli iki meleğe indirileni öğretiyorlardı. Hâlbuki o iki melek, herkese: "Biz ancak imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız" demeden, hiç kimseye (sihir ilmini) öğretmezlerdi. Onlar, o iki melekten karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa büyücüler, Allah'ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezler. Onlar, kendilerine fayda vereni değil de zarar vereni öğrenirler. Sihri satın alanların (ona inanıp para verenlerin), âhiretten nasibi olmadığını çok iyi bilmektedirler. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bunu anlasalardı!"⁷⁶⁶ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirine dair şunları ifade etmiştir: "Âyette zikredilen "هاروت و ماروت" isimleri, a'cemî iki isimdir, yani Arapça kökenli değildir. Bu sebeple de ğayr-i munsarif sayılmışlardır."⁷⁶⁷

(4) Kelimelerin Nahiv Yönünden Cümle İçindeki Durumlarını Belirtmesi:

(a) Mübteda ve Haberleri Belirtmesi:

Örnek 1:

{ الذين يؤمنون بالغيب و يقيمون الصلوة و مما رزقناهم ينفقون } "الذين يؤمنون بالغيب" مبتدأ أو منصوب
باضمار "عني."

⁷⁶⁶ Bakara 2/102.

⁷⁶⁷ İrâkî, Tefsîru'l-Kur'ân, vr: 10a.

“Onlar, gayba (âhirete) inanırlar; namaz kılarlar ve kendilerine verdiğimiz mal-lardan Allah yolunda harcarlar.”⁷⁶⁸ Mufessir İrâkî, “âyetteki “الذين يؤمنون بالغيب” ifadesinin, mübteda olduğunu; yahut da “عني” gizli fiilinden dolayı mansup olduğunu” ifade etmiştir.⁷⁶⁹

Örnek 2:

يُسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدُّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكَفَرٌ بِهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ إخراج أهله منه أكبر عند الله و الفتنة أكبر من القتل و لا يزالون يقاتلونكم حتي يردوكم عن دينكم إن استطاعوا و من يرتدد منكم عن دينه فيمت و هو كافرٌ فأولئك حبطت أعمالهم في الدنيا و الآخرة و أولئك أصحاب النار هم فيها خالدون { "و صدُّ عن سبيل الله" مبتدأ لا معطوفٌ.

“Sana haram ayı, yani onda savaşmayı soruyorlar. De ki: “O ayda savaşmak, büyük bir günahdır. (İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah’ı inkâr etmek, Mescid-i Haram’ın ziyaretine mâni olmak ve halkını oradan çıkarmak ise, Allah katında daha büyük günahdır. Fitne de, adam öldürmekten daha büyük bir günah-tır. Onlar, eğer güçleri yeterse; sizi dininizden döndürünceye kadar size karşı sa-vaşa devam ederler. Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse; onların yaptıkları işler dünyada da, ahirette de boşa gider. Onlar, cehennemliktirler ve orada devamlı kalırlar.”⁷⁷⁰ Mufessir, bu âyeti tefsir ederken, “âyetteki “و صدُّ عن “ ifadesinin, matûf olmayıp mübteda olduğunu” belirtmiştir.⁷⁷¹

Örnek 3:

{ و الوالدات يرضعن أولادهن حولين كاملين لمن أراد أن يتم الرضاعة و علي المولود له رزقهن و كسوتهن بالمعروف لا تكلف نفسٌ إلا وسعها لا تضار و الدة بولدها و لا مولودٌ له بولده و علي الوارث مثل ذلك فإن أراد فصالاً عن تراضٍ منهما و تشاورٍ فلا جناح عليهما و إن أردتم أن تسترضعوا أولادكم فلا جناح عليكم إذا سلمتم ما آتيتم بالمعروف و اتقوا الله و اعلموا أن الله بما تعملون بصيرٌ { "و الوالدات يرضعن" خبرٌ معناه الأمر.

⁷⁶⁸ Bakara 2/3.

⁷⁶⁹ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 2b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: I, 151.

⁷⁷⁰ Bakara 2/217.

⁷⁷¹ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 15b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: I, 424-425.

“Emzirmeyi tamamlatmak isteyen (baba) için anneler, çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların örfü uygun olarak beslenmesi ve giyimi, babaya aittir. Bir insan, ancak gücü yettiğinden sorumlu tutulur. Hiçbir anne, çocuğu sebebiyle hiçbir baba da çocuğu yüzünden zarara uğratılmamalıdır. Onun benzeri (nafaka temini) vâris üzerine de gerekir. Eğer ana ve baba, birbiriyle görüşerek ve karşılıklı anlaşarak çocuğu memeden kesmek isterlerse; kendilerine günah yoktur. Çocuklarınızı (sütanne tutup) emzirtmek istediğiniz takdirde, sütanneye vermekte olduğunuzu iyilikle teslim etmeniz şartıyla, üzerinize günah yoktur. Allah’tan korkun. Bilin ki Allah, yapmakta olduklarınızı görür.”⁷⁷² İrâkî, bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak “و الوالدات يرضعن” ifadesinin, haber olduğunu ve emir anlamı taşıdığını” söylemiştir.⁷⁷³

Örnek 4:

{ كتابٌ لزل إليك فلا يكن في صدرك حرجٌ منه لتتذر به و ذكرى للمؤمنين } “كتابٌ انزل إليك” خبر المبتدأ المحذوف أي “هذا الكتاب.”

“(Bu), kendisiyle insanları uyarman; inananlara öğüt vermek için sana indirilen bir kitaptır. Artık bu hususta kalbinde bir şüphe olmasın.”⁷⁷⁴ Müfessir, bu âyetteki “انزل إليك” ifadesinin, “هذا الكتاب” (bu kitap) şeklindeki mahzûf mübtedanın haberi olduğunu” ifade etmiştir.⁷⁷⁵

Örnek 5:

{ و نادي فرعون في قومه قال يا قوم أليس لي ملك مصر و هذه الأنهار تجري من تحتي أفلا تبصرون } “هذه الأنهار” و اسم الإشارة مبتدأ و الأنهار صفة لاسم الإشارة.

“Firavun, kavmine seslendi ve şöyle dedi: “Ey kavmim! Mısır mülkü ve (benim sarayımın) altından akıp giden şu ırmaklar benim değil mi, hâla görmüyor musu-

⁷⁷² Bakara 2/233.

⁷⁷³ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 16b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: I, 455.

⁷⁷⁴ A'râf 7/2.

⁷⁷⁵ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 56b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: II, 421.

nuz?”⁷⁷⁶ İrâkî, bu âyetteki “هذه الأنهار” ifadesinin ve ism-i işaretin mübteda olduğunu ve “الأنهار” ifadesinin de ism-i işaretin sıfatı olduğunu⁷⁷⁷ belirtmiştir.

(b) Mefûl Çeşitlerini Belirtmesi:

Örnek 1:

{ الذي جعل لكم الأرض فراشاً و السماء بناءً و انزل من السماء ماءً فأخرج به من الثمرات رزقاً لكم فلا تجعلوا لله أنداداً و أنتم تعلمون } "رزقاً لكم" مفعولٌ لأجله و "لكم" معمولٌ للمفعول من أجله.

“O Rab ki, yeri sizin için bir döşek; göğü de (kubbemsi) bir tavan yaptı. Gökten su indirerek, onunla size besin olsun diye (yerden) çeşitli ürünler çıkardı. Artık bunu bile bile Allah’a şirk koşmayın.”⁷⁷⁸ Müfessir İrâkî, bu âyeti tefsir ederken “âyetteki “رزقاً لكم” ifadesinin, mefûlün li eclih olduğunu ve de “لكم” ibaresinin ise, mefulün li eclih için yapıldığını” söylemiştir.⁷⁷⁹

Örnek 2:

{ يعدهم و يمنيهم و ما يعدهم الشيطان إلا غروراً } "غروراً" مفعولٌ لأجله.

“(Şeytan), onlara söz verir ve onları ümitlendirir. Hâlbuki şeytanın onlara söz vermesi, aldatmacadan başka bir şey değildir.”⁷⁸⁰ Müfessir, “bu âyette geçen “غروراً” kelimesinin, mefûlün li eclih olduğunu” ifade etmiştir.⁷⁸¹

Örnek 3:

⁷⁷⁶ Zuhurf 43/51.

⁷⁷⁷ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 245b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 449. Mübtedanın belirtildiği diğer örnekler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 2a; 2b; 3b; 9a; 15a; 20b; 21b; 59b; 78b; 85a; 89a; 106a; 140b; 146b; 166a; 174a; 192b; 193a; 200b; 222b; 230b; 233a; 238a; 246b; 250a; 250b; 256a; 257a; 266a; 267a; 268b; 271a; 277b; 298a; 308a; 317b ve 318a. Haberin belirtildiği diğer örnekler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 14b; 16a; 26a; 56a; 59b; 78b; 121a; 140b; 146b; 166a; 174a; 193a; 200b; 202b; 233b; 235a; 237a; 245a; 246a; 250a; 250b; 255b; 257a; 266a; 283a; 293b; 298a; 317b; 318a ve 320b.

⁷⁷⁸ Bakara 2/22.

⁷⁷⁹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 4b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: I, 216.

⁷⁸⁰ Nisâ 4/120.

⁷⁸¹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 39a. Tefsîru’l-Kur’ân’da belirtilen mefûlün li eclih ile ilgili örnekler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 4a; 90a; 104b; 108b; 165b; 172b; 210a; 219a; 231a; 213b; 234a; 238b; 242a; 263b; 276a; 303b ve 322a.

{ إن الله لا يظلم الناس شيئاً و لكن الناس أنفسهم يظلمون } "شيئاً" يجوز أن يكون مفعولاً به.

“Şüphesiz ki Allah, insanlara hiçbir şekilde zulmetmez; fakat insanlar, kendilerine zulmederler.”⁷⁸² Müfessir İrâkî, “âyetteki “شيئاً” ifadesinin, mefûlün bih olmasının caiz olduğunu” belirtmiştir.⁷⁸³

Örnek 4:

{ و اتل عليهم نبأ نوح إذ قال لقومه يا قوم إن كان كبر عليكم مقامي و تذكيري بآيات الله فعلي الله توكلت فأجمعوا أمركم و شركاءكم ثم لا يكن أمركم عليكم غمة ثم اقضوا إلي و لا تنظرون } "أمركم" منصوبٌ مفعولٌ معه.

“(Rasûlüm!) Onlara Nuh’un haberini oku: “Hani o, kavmine şöyle demişti: “Ey kavmim! Eğer benim (aranızda) durmam ve Allah’ın âyetlerini hatırlatmam, size ağır geldi ise ben, yalnız Allah’a dayanıp güvenirim. Siz de ortaklarınızla beraber toplanıp yapacağınızı kararlaştırın. Sonra işiniz, başınıza dert olmasın. Bundan sonra (vereceğiniz) hükmü bana uygulayın ve bana mühlet de vermeyin.”⁷⁸⁴ Müfessir, “bu âyet-i kerimedeki “أمركم” ifadesinin, mensup olup; mefûlün meah olduğunu” söylemiştir.⁷⁸⁵

Örnek 5:

{ رحمة من ربك إنه هو السميع العليم } "رحمة" مفعولٌ به.

“Senin Rabbinin acıması gereği olarak (gönderdiğimiz elçilere o gece emirlerimizi bir bir açıklar, vahiylerimizi bildiririz). Muhakkak O (Allah), işitendir; bilendir.”⁷⁸⁶ İrâkî, “âyetteki “رحمة” kelimesinin, mefûlün bih olduğunu” bildirmiştir.⁷⁸⁷

⁷⁸² Yûnus 10/44.

⁷⁸³ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 77a.

⁷⁸⁴ Yûnus 10/71.

⁷⁸⁵ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 79a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: III, 161.

⁷⁸⁶ Duhân 44/6.

⁷⁸⁷ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 248a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: IV, 465. Tefsîru’l-Kur’ân’da belirtilen mefûlün bih ile ilgili örnekler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 77b; 247b; 248a ve 311b. Ayrıca Tefsîru’l-Kur’ân’daki mefûllerle ilgili diğer örnekler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-**

(c) Hâl, Temyiz, İstisnâ ve Sıfatları Belirtmesi:

Örnek 1:

{ قُلْ إِنِّي هَدَيْتَنِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيمًا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَ مَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ }
"حنيفًا" حالٌ من المضاف إليه.

“De ki: “Şüphesiz Rabbim, beni doğru yola, dosdoğru dine, Allah’ı birleyen İbrahim’in dinine iletti. O (İbrahim), müşriklerden de değildi.”⁷⁸⁸ Müfessir İrâkî, “bu âyette geçen “حنيفًا” kelimesinin, muzâfun ileyh konumundaki İbrahim kelimesinin hâli olduğunu” söylemiştir.⁷⁸⁹

Örnek 2:

{ إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمَقَامًا } "مستقرًا" تمييزٌ.

“Orası, cidden ne kötü bir yerleşme ve ikamet yeridir!”⁷⁹⁰ Müfessir, “bu âyetteki “مستقرًا” ifadesinin, temyîz olduğunu” ifade etmiştir.⁷⁹¹

Örnek 3:

{ وَ مِنْهُمْ أَمْيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِي وَ إِن هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ } وَ قِيلَ "إِلَّا أَمَانِي" إِسْتِثْنَاءٌ مُنْقَطِعٌ.

“İçlerinde bir takım ümmîler vardır ki, Kitab’ı (Tevrat’ı) bilmezler. Bütün bildikleri, kulaktan dolma şeylerdir. Onlar, sadece zanda (tahminde) bulunuyorlar.”⁷⁹²

Kur’ân, vr: 16a; 21a; 21b; 31a; 38b; 40a; 41a; 42a; 45b; 51a; 58a; 78b; 83b; 93a; 105a; 106b; 109b; 193b; 263a; 265a; 300a; 309a; 323b ve 342a.

⁷⁸⁸ En`âm 6/161.

⁷⁸⁹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 56b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: II, 419. Hâl ile ilgili örnekler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 6a; 10b; 50b; 4a; 56a; 80b; 112b; 114a; 155b; 162b; 183a; 201a; 206a; 212b; 231b; 242a; 255a; 263b; 267b; 270a; 280b; 283a; 293b; 317b; 327b ve 332b.

⁷⁹⁰ Furkân 25/66.

⁷⁹¹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 146b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: IV, 330. Temyîz ile ilgili örnekler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 11a; 111b; 112a ve 147a.

⁷⁹² Bakara 2/78.

Îrâkî, “âyette geçen “إلا أمني” ifadesinin, munkatı’ bir istisna olduğunu” belirtmiştir.⁷⁹³

Örnek 4:

{ و لا يملك الذين يدعون من دونه الشفاعة إلا من شهد بالحق و هم يعلمون } "إلا من شهد بالحق" و هو إستثناء منقطع.

“Allah’ı bırakıp da taptıkları putlar, (onlara) şefâat edemezler. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler, bunun dışındadır.”⁷⁹⁴ Müfessir Îrâkî, “bu âyet-i kerimedeki “إلا” ifadesinin, munkatı’ bir istisna olduğunu” ifade etmiştir.⁷⁹⁵

Örnek 5:

{ الحمد لله فاطر السموات و الأرض جاعل الملكة رسلا أولي أجنحة مثنى و ثلاث و رباع يزد في الخلق ما يشاء إن الله علي كل شيء قدير } "مثنى و ثلاث و رباع" صفة للأجنحة.

“Hamd, gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah’a mahsustur. O, yaratmada dilediği arttırmayı yapar. Şüphesiz Allah, her şeye gücü yetendir.”⁷⁹⁶ Îrâkî, “âyetteki “مثنى و ثلاث و رباع” (ikişer, üçer, dörder) ifadelerinin, âyette ifade edilen “أجنحة” (kanatlar) kelimesinin sıfatı olduğunu” belirtmiştir.⁷⁹⁷

(d) Bedel, Atf-ı Beyan ve Atıfları Belirtmesi:

Örnek 1:

⁷⁹³ Îrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 8b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: I, 288.

⁷⁹⁴ Zuhurf 43/86.

⁷⁹⁵ Îrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 247a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 460.

⁷⁹⁶ Fâtır 35/1.

⁷⁹⁷ Îrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 198a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 136. Sıfat ile ilgili örnekler için bkz. Îrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 2b; 44b; 55b; 62a; 75a; 90a; 91b; 92a; 95a; 106b; 198a; 198b; 206a; 209b; 216a; 233a; 237a; 245a; 252b; 259a; 267a; 280a; 281b; 282b; 306b; 320b; 323a ve 330a.

{ حم تنزيل الكتاب من الله العزيز العليم غافر الذنب و قابل التوب شديد العقاب ذي الطول لا إله إلا هو إليه المصير } و قد جعله الزجاج بدلا .

“Hâ Mîm. Bu Kitap, mutlak gâlip, hakkıyla bilen, lütuf sahibi Allah tarafından indirilmiştir. O, günahı bağışlayan, tevbeyle kabul eden, azabı çetin, lütuf sahibi Allah’tandır ki; O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur, dönüş ancak O’nadır.”⁷⁹⁸ Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirine dair şunları ifade etmiştir: “Zeccâc, “قابل التوب” ifade-sini “غافر الذنب” ifadesinden bedel olarak kabul etmiştir.”⁷⁹⁹

Örnek 2:

{ يوم يقول المنافقون و المنافقات للذين امنوا انظرونا نقتبس من نوركم قيل ارجعوا وراكم فالتمسوا نورًا فضرِب بينهم بسورٍ له بابٌ باطنه فيه الرحمة و ظاهره من قبله العذاب { بدلٌ من "يوم تري" { الآية:12} .

“Münafık erkeklerle münafık kadınların, müminlere: “Bizi bekleyin, nurunuzdan bir parça ışık alalım” diyeceği günde, kendilerine: “Arkanıza dönün de bir ışık arayın” denilir. Nihâyet onların arasına içinde rahmet, dışında azap bulunan kapılı bir sur çekilir.”⁸⁰⁰ Müfessir, “bu âyetin, “يوم تري” ile başlayan âyetten (Hadîd 57/12) bedel olduğunu” söylemiştir.⁸⁰¹

Örnek 3:

{ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ } و الذين من قبلكم" معطوفٌ علي مفعول "خلقكم".

“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz. Umulur ki, böylece korunmuş (Allah’ın azabından kendinizi kurtarmış) olursunuz.”⁸⁰²

⁷⁹⁸ Mümin 40/1-3.

⁷⁹⁹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 227b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 327.

⁸⁰⁰ Hadîd 57/13.

⁸⁰¹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 284a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: VI, 46. Bedel ile ilgili örnekler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 9a; 10a; 40b; 59a; 77a; 90b; 105a; 109b; 120b; 168b; 183a; 211a; 219a; 220a; 223b; 233a; 234b; 236a; 240a; 244b; 247b; 248b; 251a; 257a; 261a; 266a; 267a; 268b; 274b; 280a; 281a; 283b; 289a; 309b; 312b; 314b; 317a; 318a; 320b; 326a; 329a; 337b ve 342b.

⁸⁰² Bakara 2 /21.

Müfessir İrâkî, “âyetteki “و الذين من قبلكم” ifadesinin, “خلقكم” fiilinin mefûlüne atıf yapıldığını” belirtmiştir.⁸⁰³

Örnek 4:

{ إن في خلق السموات و الأرض و اختلاف الليل و النهار و الفلك التي تجري في البحر بما ينفع الناس و ما أنزل الله من السماء من ماء فأحيا به الأرض بعد موتها و بث فيها من كل دابة و تصريف الرياح و السحاب المسخر بين السماء و الأرض لآياتٍ لقوم يعقلون } “و بث فيها من كل دابة” معطوفٌ علي “ما أنزل.”

“Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah’ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandığı suda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için (Allah’ın varlığını ve birliğini ispatlayan) birçok deliller vardır.”⁸⁰⁴ Müfessir, “bu âyet-i kerimedeki “ما أنزل” (yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında) ifadesinin, “و بث فيها من كل دابة” ifadesine atıf yapıldığını” söylemiştir.⁸⁰⁵

Örnek 5:

{ قل أعوذ برب الناس ملك الناس إله الناس } هو عطف بيانٍ لرب الناس.

“(Rasûlüm!) “Ben, insanların Rabbine, insanların Melikine (mutlak sâhip ve hâkimine), insanların İlâhına sığınırım” de.”⁸⁰⁶ İrâkî, bu âyetleri tefsir ederken “إله

⁸⁰³ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 4b.

⁸⁰⁴ Bakara 2/164.

⁸⁰⁵ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 13a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: I, 353. Atıf ile ilgili örnekler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 2b; 4a; 9b; 12b; 18b; 29b; 45b; 52b; 66a; 67b; 76a; 81b; 87b; 96b; 111a; 122a; 148a; 154b; 157a; 169a; 181b; 186a; 191b; 202a; 209a; 209b; 213b; 219a; 240b; 242a; 244a; 247a; 250a; 251b; 252a; 253a; 254a; 260a; 261a; 271a; 278a; 281a; 281b; 284b; 285a; 289a; 294a; 307b; 309b; 313b; 315b; 317b; 319b; 324b; 325b; 330a; 334a; 335b ve 338b.

⁸⁰⁶ Nâs 114/1-3.

”الناس“ (insanların İlahına) ifadesi, ”رب الناس“ (insanların Rabbine) ifadesine atf-ı beyandır” demiştir.⁸⁰⁷

(5) Cümle Çeşitlerini Belirtmesi:

(a) Hâl Cümlesi:

Örnek 1:

{ و إذا تتلى عليهم آياتنا بيناتٍ قال الذين لا يرجون لقاءنا انت بقرانٍ غير هذا أو بدله قل ما يكون لي أن أبدله من تلقائٍ نفسي إن أتبع إلا ما يوحى إلي إني أخاف إن عصيت ربي عذاب يومٍ عظيمٍ } ”إن عصيت ربي“ جملة حالية معترضة بين الفعل و المفعول أي ”أنني أخاف عاصيًا عذاب يومٍ عظيمٍ“.

“Onlara âyetlerimiz açık açık okunduğu zaman, (öldükten sonra) bize kavuşmayı beklemeyenler: “Bundan başka bir Kur’ân getir, ya da bunu değiştir” dediler. De ki: “Onu kendiliğimden değiştirmem, benim için olacak şey değildir. Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam. Çünkü Rabbime isyan edersem, elbette büyük günün azabından korkarım.”⁸⁰⁸ Mufessir İrâkî, bu âyeti tefsir ederken “إن عصيت ربي” (Rabbime isyan edersem) ifadesinin, fiil ile mefûl arasına giren cümle-i mu’teriza yani parantez arası cümlesi olduğunu” söylemiştir ki, yani “eğer isyan-kar olursam, büyük günün azabından korkarım” demektir.”⁸⁰⁹

Örnek 2:

{ و فعلت فعلتك التي فعلت و أنت من الكافرين { جملة حالية أي ”و أنت من الكافرين بنعمتي.“

⁸⁰⁷ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 344a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: VI, 468. Atf-ı beyan ile ilgili örnekler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 2b; 4a; 9b; 12b; 18b; 29b; 107b; 113a; 117b; 200b; 149a; 219b; 229b; 261b; 332a ve 343b.

⁸⁰⁸ Yûnus 10/15.

⁸⁰⁹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 76b.

“(Firavun, Mûsâ’ya dedi ki:) Sonunda o yaptığın (kötü) işi de yaptın. Sen, nankörün birisin!”⁸¹⁰ Müfessir, “âyetteki ibarenin, hâl cümlesi olduğunu; yani (âyetin anlamı), “(sen) benim nimetime nankörlük edenlerden birisisin” demektir.”⁸¹¹

(b) İsti`nâf (Başlangıç) Cümlesi:

Örnek 1:

{ إلا تتصروه فقد نصره الله إذ أخرجه الذين كفروا ثاني اثنين إذ هما في الغار إذ يقول لصاحبه لا تحزن إن الله معنا فأنزل الله سكينته عليه و أيدته بجنود لم تروها و جعل كلمة الذين كفروا السفلي و كلمة الله هي العليا و الله عزيز حكيم } "و كلمة الله هي العليا" كلامٌ مستأنفٌ.

“Eğer siz, ona (Rasûlullah’a) yardım etmezseniz (bu önemli değil); ona Allah, yardım etmiştir. Hani kâfirler, onu iki kişiden biri olarak (Ebû Bekir ile birlikte Mekke’den) çıkarmışlardı. Hani onlar, mağaradaydı; o (Rasûlullah), arkadaşına: “Üzülme. Çünkü Allah, bizimle beraberdir” diyordu. Bunun üzerine Allah, ona (sükûnet sağlayan) emniyetini indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi ve kâfir olanların sözünü alçalttı. Allah’ın sözü ise, zaten yücedir. Çünkü Allah üstündür, hikmet sahibidir.”⁸¹² İrâkî, “âyette ifade edilen “و كلمة الله هي العليا” (Allah’ın sözü, zaten yücedir) ifadesinin, isti`nâf (başlangıç) cümlesi olduğunu” belirtmiştir.⁸¹³

Örnek 2:

{ و يقول الذين كفروا لو لا أنزل عليه آية من ربه إنما أنت منذرٌ و لكل قوم هادٍ } "و لكل قوم هادٍ" و قيل "هي جملة مستأنفة."

“Kâfirler, diyorlar ki: “O’na Rabbinden bir mucize indirilseydi ya! (Rasûlüm! Hâlbuki) sen, ancak bir uyarıcısın. (Bilesin ki), her toplumun bir rehberi var-

⁸¹⁰ Şuarâ 26/19.

⁸¹¹ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 150b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: IV, 383-384.

⁸¹² Tevbe 9/40.

⁸¹³ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 71b.

dır.”⁸¹⁴ Müfessir, bu âyeti tefsir ederken “و لكل قوم هادٍ” (her toplumun bir rehberi vardır) cümlesinin, isti`nâf cümlesi olduğunun söylendiğini” bildirmiştir.⁸¹⁵

Örnek 3:

{ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنْتُمْ تُؤْفَكُونَ } “لا إله إلا هو فأني تؤفكون” جملة مستأنفة لا موضع لها من الإعراب.

“Ey insanlar! Allah’ın size olan nimetini hatırlayın; Allah’tan başka size gökten ve yerden rızık verecek bir yaratıcı var mı? O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Nasıl oluyor da (tevhidden küfre) çevriliyorsunuz!”⁸¹⁶ Tefsîru’l-Kur’ân’da bu âyet, tefsir edilirken “Nasıl oluyor da (tevhidden küfre) çevriliyorsunuz” ibaresinin, isti`nâf cümlesi olduğu ve de irabdan mahallinin olmadığı” ifade edilmiştir.⁸¹⁷

(c) Mu`teriza Cümlesi:

Örnek 1:

{ وَ لئن أصابكم فضلٌ من الله ليقولن كأن لم تكن بينكم و بينه مودة يا ليتني كنت معهم فأفوز فوزًا عظيمًا } “كأن لم تكن بينكم و بينه مودة” جملة معترضة بين القول و المقول.

“Eğer Allah’tan size bir lütuf erişirse, -sanki sizinle onun arasında (zahirî) bir dostluk yokmuş gibi- “keşke onlarla beraber olsaydım da; ben de büyük bir başarı kazansaydım” der.”⁸¹⁸ Müfessir İrâkî, “âyet-i kerimedeki “كأن لم تكن بينكم و بينه مودة” “sanki sizinle onun arasında (zahirî) bir dostluk yokmuş gibi” ifadesinin, söyleme fiili ile söylenen söz arasında bir mu`teriza cümlesi olduğunu” belirtmiştir.⁸¹⁹

Örnek 2:

⁸¹⁴ Ra`d 13/7.

⁸¹⁵ İrâkî, Tefsîru’l-Kur’ân, vr: 90a.

⁸¹⁶ Fâtır 35/3.

⁸¹⁷ İrâkî, Tefsîru’l-Kur’ân, vr: 199b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 139-140.

⁸¹⁸ Nisâ 4/73.

⁸¹⁹ İrâkî, Tefsîru’l-Kur’ân, vr: 36a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: II, 106.

{ و الذين امنوا و عملوا الصالحات لا نكلف نفساً إلا وسعهاً أولئك أصحاب الجنة هم فيها خالدون } "لا نكلف نفساً إلا وسعها" جملة معترضة بين المبتدأ والخبر.

“İnanıp da iyi işler yapanlara gelince, -ki hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz- işte onlar, cennet ehlidir. Orada onlar, ebedî kalacaklar.”⁸²⁰ Müfessir, “âyetle geçen “لا نكلف نفساً إلا وسعها” (hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz) cümlesinin, mübtedâ ile haber arasında yer alan bir mu`teriza cümlesi olduğunu” ifade etmiştir.⁸²¹

Örnek 3:

{ فالتقطه آل فرعون ليكون لهم عدواً و حزنًا إن فرعون و هامان و جنودهما كانوا خاطئين } "إن فرعون و هامان و جنودهما كانوا خاطئين" جملة معترضة.

“Nihâyet Firavun ailesi, onu yitik çocuk olarak (nehirden) aldı. O, sonunda kendileri için bir düşman ve bir tasa olacaktı. Şüphesiz Firavun ile Hâmân ve askerleri, yanlış yolda idiler.”⁸²² İrâkî, “bu âyetteki “إن فرعون و هامان و جنودهما كانوا خاطئين” (Şüphesiz Firavun ile Hâmân ve askerleri, yanlış yolda idiler) ifadesinin, mu`teriza (parantez arası) cümle kapsamında olduğunu” söylemiştir.⁸²³

Örnek 4:

{ و كذلك اوحينا إليك قرآنًا عربياً لتنذر أم القرى و من حولها و تنذر يوم الجمع لا ريب فيه فريق في الجنة و فريق في السعير } "و تنذر يوم الجمع لا ريب فيه"اعتراض لا محل لها.

“Şehirlerin anası (olan Mekke’de) ve onun çevresinde bulunanları uyarman ve asla şüphe olmayan toplanma günüyle onları korkutman için, sana böyle Arapça bir Kur’ân vahyettik. (İnsanların) bir bölümü, cennette; bir bölümü de çılgın alevli cehennemdedir.”⁸²⁴ İrâkî, “bu âyet-i kerimede “و تنذر يوم الجمع لا ريب فيه”

⁸²⁰ A`râf 7/42.

⁸²¹ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 58a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: II, 443.

⁸²² Kasas 28/8.

⁸²³ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 163b.

⁸²⁴ Şûrâ 42/7.

şüphe olmayan toplanma günüyle onları korkutman (için)” ibaresinin, mu`teriza cümlesi olduğunu ve de irâbdan mahallinin bulunmadığını” ifade etmiştir.⁸²⁵

Örnek 5:

{ و اذكر أحمأ عادٍ إذ أنذر قومہ بالأحقاف و قد خلت النذر من بين يديه و من خلفه ألا تعبدوا إلا الله إني أخاف عليكم عذاب يومٍ عظيمٍ } "و قد خلت النذر" إعتراضًا بين "إذ أنذر قومہ" و بين "ألا تعبدوا".

“Âd kavminin kardeşini (Hûd’u) an. Zira o, kendinden önce ve sonra uyarıcıların da gelip geçtiği Ahkâf bölgesindeki kavmine: “Allah’tan başkasına kulluk etmeyin. Ben, sizin büyük bir günün azabına uğramanızdan korkuyorum” demişti.”⁸²⁶ Müfessir, bu âyetin tefsirine dair şunları söylemiştir: “Âyetteki “و قد خلت النذر” (Halbuki nice uyarılar, gelip geçmişti) ifadesi, “إذ أنذر قومہ” ile “ألا تعبدوا” (Hani Hûd kavmini “Allah’tan başkasına kulluk etmeyin” anlamındaki) ifadeleri arasında mu`teriza (parantez arası) cümlesidir.”⁸²⁷

(d) Fasıl Cümlesi:

Örnek 1:

{ قل يا أيها الناس إني رسول الله إليكم جميعًا الذي له ملك السموات و الأرض لا إله إلا هو يحيي و يميت فآمنوا بالله و رسوله النبي الأمي الذي يؤمن بالله و كلماته و اتبعوه لعلكم تهتدون } "إليكم جميعًا" جملة فصل بها بين الصفة و الموصوف.

“De ki: “Ey insanlar! Gerçekten ben, sizin hepinize göklerin ve yerin sahibi olan Allah’ın elçisiyim. Ondan başka hiçbir ilah yoktur; O, diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah’a ve ümmî Peygamber olan Rasûlüne -ki o, Allah’a ve onun sözlerine inanır- iman edin ve O’na uyun ki, doğru yolu bulasınız.”⁸²⁸ Müfessir Îrâkî, “âyette

⁸²⁵ Îrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 238b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 395.

⁸²⁶ Ahkâf 46/21.

⁸²⁷ Îrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 254b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 505. Mu`teriza cümleleri ile ilgili örnekler için bkz. Îrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 4b; 35b; 49b; 57b; 76a; 104b; 155a; 163a; 168b; 169a; 172a; 189a; 221a; 238a; 254a; 255b; 261a; 265b; 306a; 313b; 330a; 333a ve 333b.

⁸²⁸ A`râf 7/158.

ifade edilen “إليكم جميعاً” (sizin hepinize) cümlesinin, sıfat ile mevsuf olan Lafza-i celâl arasına giren fasıl (ara) cümlesi olduğunu” söylemiştir.⁸²⁹

Örnek 2:

{ أولم يسيروا في الأرض فينظروا كيف كان عاقبة الذين كانوا من قبلهم كانوا أشد منهم قوة و اثاراً في الأرض فأخذهم الله بذنوبهم و ما كان لهم من الله من واقٍ } "كانوهم أشد" فصلٌ و إنما دخلت بين معرفة و نكرة.

“Onlar, yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, kendilerinden öncekilerin âkıbetinin nasıl olduğunu görsünler! Onlar, kuvvet ve yeryüzündeki eserleri yönünden; bunlardan daha da üstündüler. Böyleyken Allah, onları günahları yüzünden yakaladı. Onları Allah’ın gazabından koruyan da olmadı.”⁸³⁰ Müfessir, “bu âyette “كانوهم أشد” ifadesinin, marife ile nekre arasına giren fasıl cümlesinin bulunduğunu” ifade etmiştir.⁸³¹

(6) Âyetlerdeki Bazı Edat ve Harflerin Fonksiyonlarına İşaret Etmesi:

Örnek 1:

{ أولئك الذين اشتروا الضلالة بالهدى و العذاب بالمغفرة فما أصبرهم علي النار } و قيل "ما إستفهامية و ليست تعجبية."

“Onlar, doğru yol karşılığında sapıklığı; mağfirete bedel olarak da azabı satın almış kimselerdir. Onlar, ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar!”⁸³² Müfessir İrâkî, “âyette yer alan “فما أصبرهم علي النار” (Onlar, ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar) ibaresindeki “ما” (mâ)’nın, istifhâmiyye mâ’sı olduğunu; taaccübiye (taaccüb fiilinin) mâ’sı olmadığını” ifade etmiştir.⁸³³

Örnek 2:

⁸²⁹ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 63a.

⁸³⁰ Mümin 40/21.

⁸³¹ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 229a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 339-340.

⁸³² Bakara 2/175.

⁸³³ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 13b.

{ و إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَ حِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَتَّبِعُنَّهُ قَالَ أَ أَقْرَرْتُمْ وَ أَخَذْتُمْ عَلَيَّ ذَلِكَمْ إِنْصَرَفِي قَالُوا أَ أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَ أَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ { اللام لام الإبتداء و دخلت علي ما الشرطية.

“Hani Allah, peygamberlerden “ben, size Kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekileri tasdik eden bir peygamber geldiğinde; ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz” diye söz almış; “kabul ettiniz ve bu ahdimi yüklendiniz mi?” dediğinde; “kabul ettik” cevabını vermişlerdi. Bunun üzerine Allah, “O halde şahit olun; ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim” buyurmuştu.”⁸³⁴ Müfessir, “bu âyetteki “لما معكم” (nezdinizdekileri) ifadesindeki “ل” (lâm)’ın, şartıyye mâ’sına bitişmiş olan ibtidâiyye lâm’ı olduğunu” söylemiştir.⁸³⁵

Örnek 3:

{ الرجال قوامون علي النساء بما فضل الله بعضهم علي بعضٍ و بما أنفقوا من أموالهم فالصالحات قانتاتٌ حافظاتٌ للغيب بما حفظ الله و التي تخافون نشوزهن فعظوهن و اهجروهن في المضاجع و اضربوهن فإن أطعنكم فلا تبغوا عليهن سبيلا إن الله كان عليًا كبيرًا { الواو في قوله "و اهجروهن في المضاجع و اضربوهن" للتقنيع.

“Allah’ın, insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler, kadınların üzerinde otorite (yetki) sahibidirler. Onun için sâliha kadınlar itaatkârdır. Allah’ın kendilerini korumasına karşılık, gizliyi (kimse görmese de namuslarını) koruyucudurlar. Baş kaldırmamasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve (bunlarla yola gelmezlerse) dövün. Eğer size itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah, çok yücedir; çok büyüktür.”⁸³⁶ Müfessir İrâkî, “âyetle geçen “و اهجروهن في المضاجع و اضربوهن” “onları (eşlerinizi) yataklarda yalnız bırakın ve (bunlarla yola gelmezlerse) dövün” ibaresindeki “و” (vâv) harfinin, taknî (değiştirme, çeşitlilik) için olduğunu” belirtmiştir.⁸³⁷

⁸³⁴ Âl-i İmrân 3/81.

⁸³⁵ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 25a.

⁸³⁶ Nisâ 4/34.

⁸³⁷ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 32b.

Örnek 4:

{ يا موسى إنه أنا الله العزيز الحكيم { الهاء في "إنه" ضمير الشأن.

“(Allah şöyle buyurdu:) Ey Mûsâ! İyi bil ki, Ben, mutlak galip ve hikmet sahibi olan Allah’ım.”⁸³⁸ İrâkî, “âyetteki “إنه” ifadesindeki “ه” (hû) zamirinin, zamir-i şân olduğunu” belirtmiştir.⁸³⁹

Örnek 5:

{ حم و الكتاب المبين { الواو فيه واو القسم.

“Hâ Mîm. Apaçık olan Kitab’a andolsun ki...”⁸⁴⁰ Müfessir İrâkî, “âyetle ifade edilen “و” (vav) harfinin, kasem vâv’ı olduğunu” söylemiştir.⁸⁴¹

(7) Âyetlerdeki Haziflere İşaret Etmesi:

Örnek 1:

{ صَمُّ بَكْمٌ عَمِيٌّ فَهَمْ لَا يَرْجِعُونَ { "صَمُّ بَكْمٌ عَمِيٌّ" أَخْبَارٌ عَنْ مَبْتَدَأٍ مَحْذُوفٍ تَقْدِيرُهُ "الْمُنَافِقُونَ صَمُّ بَكْمٌ عَمِيٌّ".

“Onlar, sağırlar; dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple onlar, geri dönemezler.”⁸⁴² Müfessir, “âyetteki “صَمُّ بَكْمٌ عَمِيٌّ” (sağırlar, dilsizler ve körler) ibarelerinin, mahzûf mübtedânın haberleri olduğunu ve âyetin takdirinin ise, “münafıklar, sağırlar; dilsizler ve körlerdir” olduğunu” belirtmiştir.⁸⁴³

Örnek 2:

⁸³⁸ Neml 27/9.

⁸³⁹ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 155b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: IV, 433.

⁸⁴⁰ Duhân 44/1-2.

⁸⁴¹ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 247a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 462.

⁸⁴² Bakara 2/18.

⁸⁴³ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 4a.

{ و لتجدنهم أحرص الناس علي حياةٍ و من الذين اشرکوا يود أحدهم لو يعمروا ألف سنةٍ و ما هو بمزحزحه من العذاب أن يعمر و الله بصيرٌ بما يعملون } "ألف سنةٍ" فحذف الموصوف.

“(Rasûlüm!) Yemin olsun ki; sen, onları yaşamaya karşı insanların en düşkünü olarak bulursun. Müşriklerden her biri de arzular ki, bin sene yaşasın. Oysa (onların) yaşatılması, hiç kimseyi azaptan uzaklaştırmaz. Allah, onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür.”⁸⁴⁴ Müfessir İrâkî, “bu âyet-i kerimede, mevsûfun hazfedildiğini” ifade etmiştir.⁸⁴⁵

Örnek 3:

{ لتبطلون في أموالكم و أنفسكم و لتسمعن من الذين اوتوا الكتاب من قبلكم و من الذين اشرکوا أذی كثيرًا و إن تصبروا و تنتقوا فإن ذلك من عزم الأمور } جواب الشرط محذوفٌ لأن كونه من عزم الأمور ليس معللاً علي شرطٍ.

“Andolsun ki, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz; sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden birçok üzücü sözler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve takvâ sahibi olursanız; muhakkak ki bu, (yapılacak) işlerin en değerlisidir.”⁸⁴⁶ Müfessir, “âyet-i kerimede şartın cevabının hazfedildiğini; çünkü “من عزم الأمور” ibaresinin, şart ile bir bağlantısının bulunmadığını” söylemiştir.⁸⁴⁷

Örnek 4:

{ متاعٌ في الدنيا ثم إلينا مرجعكم ثم نذيقهم العذاب الشديد بما كانوا يكفرون } "متاعٌ في الدنيا" خبر المبتدأ المحذوف أي "هو متاعٌ".

“(Onlar), dünyada bir miktar geçim (sağlarlar), sonra dönüşleri bizedir; sonra da inkâr etmekte oldukları şeylerden ötürü onlara şiddetli azabı tattırırız.”⁸⁴⁸ İrâkî, “bu âyetteki “متاعٌ في الدنيا” (dünyada bir miktar geçim” ifadesinin, mahzûf

⁸⁴⁴ Bakara 2/96.

⁸⁴⁵ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 9b.

⁸⁴⁶ Âl-i İmrân 3/186.

⁸⁴⁷ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 28b.

⁸⁴⁸ Yûnus 10/70.

mübtedânın haberi olduğunu ve anlamının da “هو متاعٌ” yani “bu, dünyada bir miktar geçimdir” olduğunu” belirtmiştir.⁸⁴⁹

Örnek 5:

{ و إن تجهر بالقول فإنه يعلم السر و أخفي } "و إن تجهر بالقول" جوابه محذوفٌ تقديره "لم يخف علي الله".

“(Rasûlüm!) Eğer sen, sözü açıktan söylersen; bilesin ki O (Allah), gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir.”⁸⁵⁰ Müfessir, “âyet-i kerimde ifade edilen “و إن تجهر بالقول” (eğer sen, sözü açıktan söylersen) ifadesinin, cevabının hazfedildiğini ve âyetin takdirinin (cevabının) ise, “لم يخف علي الله” (Allah’a gizli kalmaz) olduğunu” söylemiştir.⁸⁵¹

(8) İrâb Hakkında Bilgi Vermesi:

Örnek 1:

{ يا عباد لا خوفٌ عليكم اليوم و لا أنتم تحزنون الذين امنوا بآياتنا و كانوا مسلمين } "الذين امنوا بآياتنا" محله نصبٌ صفةٌ بعبادي.

“(Allah, şöyle buyurdu:) Ey kullarım! Bugün size korku yoktur. Sizler üzölmeyeceksiniz de. Onlar, âyetlerimize inanan ve müslüman olan (kullarım) idiler.”⁸⁵² Müfessir İrâkî, Zuhruf sûresinin almış dokuzuncu “الذين امنوا بآياتنا” (âyetlerimize inanan) âyetinin, mahallen mansup olduğunu; çünkü (bu âyetin), (altmış sekizinci âyetteki) “عبادي” (kullarım) ifadesinin sıfatı olduğunu” ifade etmiştir.⁸⁵³

⁸⁴⁹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 78a.

⁸⁵⁰ Tâhâ 20/7.

⁸⁵¹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 115b. Hazif ile ilgili örnekler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 3b; 9a; 10b; 25b; 29a; 29b; 33b; 65b; 78b; 81b; 88a; 98b; 103a; 116a; 143a; 150b; 165b; 169a; 171b; 174b; 177b; 179a; 180b; 195b; 198a; 200a; 202a; 208a; 208b; 209a; 212a; 212b; 220a; 221a; 222b; 224a; 228a; 229b; 230a; 231b; 232a; 233a; 234a; 235a; 240a; 240b; 241a; 247a; 250b; 251b; 253a; 255b; 256a; 257a; 258b; 263a; 266b; 272b; 280b; 282a; 283a; 290b; 291a; 315a; 317a; 326a; 327b; 328b; 329b; 332a; 334a; 335a ve 339a.

⁸⁵² Zuhruf 43/68-69.

⁸⁵³ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 246b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 455.

Örnek 2:

{ يوم لا يغني مولي عن مولي شيئاً ولا هم ينصرون إلا من رحم الله إنه هو العزيز الرحيم } "إلا من رحم الله" في موضع رفع علي البدل من الواو في "ينصرون".

“O gün, dostun dostu hiçbir faydası olmaz; kendilerine yardım da edilmez. Ancak Allah’ın merhamet ettiği kimseler böyle değildir. Şüphesiz O, üstündür; merhametlidir.”⁸⁵⁴ Müfessir, “bu âyetlerde geçen “إلا من رحم الله” (Allah’ın merhamet ettiği kimseler böyle değildir) ibaresinin, “ينصرون” ifadesinden bedel olduğundan mahallen merfû olduğunu” bildirmiştir.⁸⁵⁵

(9) Belâğat Yönünden Âyet-i Kerimelerdeki Edebî San`atları Belirtmesi:

(a) Hakîkat ve Mecâz:

Örnek 1:

{ فرجعوا إلي أنفسهم فقالوا إنكم أنتم الظالمون } قيل "هو حقيقة أفكر كل واحد في نفسه".

“Bunun üzerine kendi vicdanlarına dönüp (kendi kendilerine): “Zalimler, muhakak sizlersiniz, sizler!” dediler.”⁸⁵⁶ Müfessir İrâkî, “âyetle ifade edilen rucû etmenin (kendi vicdanlarına dönmenin), hakîkat anlamında olduğunu ve âyetin de “onların her biri, kendi kendine düşündü” demek olduğunu” ifade etmiştir.⁸⁵⁷

Örnek 2:

{ قال كلا فاذهبا بإياتنا إنا معكم مستمعون } و هذا من مجاز الكلام يعني "إني أشاهد ما يجري منكم".

“Allah: “Hayır (seni asla öldüremezler)! İkiniz, mucizelerimizle gidin. Şüphesiz ki biz, sizinle beraberiz; (her şeyi) işitmekteyiz” şeklinde buyurdu.”⁸⁵⁸ İrâkî, bu

⁸⁵⁴ Duhân 44/41-42.

⁸⁵⁵ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 249b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 475.

⁸⁵⁶ Enbiyâ 21/64.

⁸⁵⁷ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 125a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: IV, 153.

⁸⁵⁸ Suarâ 26/15.

âyeti şöyle tefsir etmiştir: “Âyetteki “إنا معكم مستمعون” “Şüphesiz ki biz, sizinle beraberiz; (her şeyi) işitmekteyiz” ifadesi, mecâz bir sözdür. Yani “muhakkak ben, sizden kaynaklanan her söz ve davranışa şahitlik etmekteyim” demektir.”⁸⁵⁹

Örnek 3:

{ و قال الذين استضعفوا للذين استكبروا بل مكر الليل و النهار إذ تامروننا أن نكفر بالله و نجعل له أنداداً و أسروا الندامة لما رأوا العذاب و جعلنا الأغلال في أعناق الذين كفروا هل يجزون إلا ما كانوا يعلمون { قيل "جعلوا الليل و النهار مكرين مجازاً".

“Zayıf sayılanlar da büyüklük taslayanlara: “Hayır! Gece gündüz (işiniz), tuzak kurmaktı. Çünkü siz, daima Allah’ı inkâr etmemizi; O’na ortaklar koştığımızı bize emrederdiniz” derler. Artık azabı gördüklerinde için için yanarlar; biz de, o inkâr edenlerin boyunlarına demir halkalar takarız. Onlar, ancak yapmakta oldukları günahları yüzünden cezalandırılırlar.”⁸⁶⁰ Müfessir, “âyetle ifade edilen kimselerin, gece ile gündüzü mecâzî olarak “tuzak kuran kimseler olarak” kullandıklarının söylendiğini” belirtmiştir.⁸⁶¹

Örnek 4:

{ و أنذرهم يوم الازفة إذ القلوب لدى الحناجر كاظمين ما للظالمين من حميم و لا شفيع يطاع { مجازٌ في قبول الشفاعة.

“Yaklaşan gün hususunda onları uyar! Çünkü o onda dehşet içinde yutkunurken, yürekleri ağızlarına gelmiştir. Zalimlerin ne dostu, ne de sözü dinlenir bir şefaatiçisi yoktur.”⁸⁶² İrâkî, “bu âyet-i kerimede, şefaatin kabul edilmesi hususunda mecâzî bir anlatımın bulunduğunu” söylemiştir.⁸⁶³

⁸⁵⁹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 150a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: IV, 381.

⁸⁶⁰ Sebe 34/33.

⁸⁶¹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 196b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 125.

⁸⁶² Mümin 40/18.

⁸⁶³ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 229a. Hakikat ile ilgili örnekler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 38a; 124b; 160a; 176b; 203b; 205a; 249b; 250a; 262a ve 280a. Ayrıca mecâz ile ilgili örnekler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 29b; 38a; 55a; 86b; 90b; 155a; 160a; 162b; 175a; 176b; 193a; 196a; 234b; 237a; 254b; 259b; 266b; 283b; 299a; 304a; 315b; 317b; 323b ve 338a.

(b) Kinaye:

Örnek 1:

{ إن الذين يشترون بعهد الله و أيمانهم ثمناً قليلاً أولئك لا خلاق لهم في الآخرة و لا يكلمهم الله و لا ينظر إليهم يوم القيامة و لا يزكّيهم و لهم عذابٌ أليمٌ } "لا ينظر إليهم يوم القيامة" نظر رحمةٍ و قيل "هو كنايةٌ عن الغضب."

“Allah’a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini, az bir bedelle değiştirenlere gelince; işte bunların ahirette bir payı yoktur. Kıyamet günü Allah, onlarla konuşmayacak; onlara (rahmet nazarıyla) bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için acı bir azap vardır.”⁸⁶⁴ İrâkî, bu âyeti tefsir ederken “لا ينظر إليهم يوم القيامة” “Kıyamet günü Allah, onlara (rahmet nazarıyla) bakmayacak” ibaresinde ifade edilenin, “rahmet nazarı” olduğunu ve bunun da gazaptan (kızmaktan) kinaye olduğunun söylendiğini” ifade etmiştir.⁸⁶⁵

Örnek 2:

{ إني توكلت على الله ربي و ربكم ما من دابةٍ إلا هو اخذ بناصيتهاً إن ربي على صراطٍ مستقيمٌ } و الأخذ بناصية الدابة كنايةٌ عن القدرة عليها.

“Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah’a tevekkül ettim (dayandım). Çünkü yürüyen hiçbir varlık yoktur ki; O (Allah), onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbim, dosdoğru yoldadır.”⁸⁶⁶ Müfessir, “bu âyette bildirilen “الأخذ بناصية الدابة” (canlının perçeminden tutmak) ifadesinin, “buna güç yetirebilmekten” kinaye olduğunu, yani bu anlam yerinde kullanılmakta olduğunu” söylemiştir.⁸⁶⁷

Örnek 3:

⁸⁶⁴ Âl-i İmrân 3/77.

⁸⁶⁵ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 25a.

⁸⁶⁶ Hûd 11/56.

⁸⁶⁷ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 82a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: III, 209.

{ و من آياته أن خلق لكم من أنفسكم أزواجًا لتسكنوا إليها و جعل بينكم مودةً و رحمة إن في ذلك لآياتٍ لقومٍ يتفكرون } عن الحسن "المودة كناية عن الجماع."

“Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp, aranızda sevgi ve merhamet peydâ etmesi de, O’nun (Allah’ın varlığının) delillerindendir. Doğrusu bunda, iyi düşünüen bir kavim için ibretler vardır.”⁸⁶⁸ İrâkî, bu âyetin tefsirine dair şunları ifade etmiştir: “Hasanü’l-Basrî’den rivâyet edildiğine göre, bu âyette ifade edilen “المودة” (sevgi) kelimesi, cinsel ilişkiden kinayedir.”⁸⁶⁹

Örnek 4:

{ فإذا لقيتم الذين كفروا فضرب الرقاب حتي إذا أوثقتموهم فشدوا الوثاق فإما منا بعد و إما فداءً حتي ترضع الحرب أوزارها ذلك و لو يشاء الله لانتصر منهم ولكن ليبلو بعضكم ببعض و الذين قتلوا في سبيل الله فلن يضل أعمالهم } و ضرب الرقاب كناية عن القتل.

“(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman, (onların) boyunlarını vurun. Nihâyet onlara iyice vurup sindirince, bağı sıkıca bağlayın (esir alın). Savaş sona erince de, artık ya karşılıksız veya fidye karşılığı salıverin. Durum şu ki Allah, dileyseydi; onlardan intikam alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek ister. Allah yolunda öldürülenlere gelince; Allah, onların yaptıklarını boşa çıkarmaz.”⁸⁷⁰ Müfessir, “bu âyette ifade edilen “ضرب الرقاب” (boyunlarını vurun) ifadesinin, (adam) öldürmekten kinaye olduğunu” söylemiştir.⁸⁷¹

(c) İstiâre:

Örnek 1:

{ ختم الله علي قلوبهم و علي سمعهم و علي أبصارهم غشاوة و لهم عذابٌ عظيمٌ } "ختم الله علي قلوبهم" إستعارة لتوثق من منع الشيء.

⁸⁶⁸ Rûm 30/21.

⁸⁶⁹ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 173a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: IV, 571.

⁸⁷⁰ Muhammed 47/4.

⁸⁷¹ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 256b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 516.

“Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için (dünya ve ahirette) büyük bir azap vardır.”⁸⁷² Müfessir İrâkî, “âyetteki “ختم الله علي قلوبهم” (Allah, onların kalplerini mühürlemiştir) ifadesinin, “bir şeye mani olma” hususunda kuvvetlendirmek anlamında kullanılan müsteâr bir ifade olduğunu” söylemiştir.⁸⁷³

Örnek 2:

{ و عنده مفاتيح الغيب لا يعلمها إلا هو و يعلم ما في البر و البحر و ما تسقط من ورقة إلا يعلمها و لا حبة في ظلمات الأرض و لا رطب و لا يابس إلا في كتاب مبين } "و عنده مفاتيح الغيب" إستعارة أي "مطلع علي الغيوب."

“Gaybın anahtarları, Allah’ın katındadır; onları O’ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O’nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi, apaçık bir kitaptadır.”⁸⁷⁴ Müfessir, “âyetteki “مفاتيح الغيب” (gaybın anahtarları) ifadesinin, istiâre olduğunu; yani (anlamının), “bilinmeyenlere muttali` olan” demek olduğunu” belirtmiştir.⁸⁷⁵

Örnek 3:

{ بل كذبوا بالساعة و أعتدنا لمن كذب بالساعة سعيراً } النار الشديدة الإستعارة.

“Onlar, üstelik kıyameti de yalan saydılar. Biz ise, kıyameti inkâr edenler için alevli bir ateş hazırladık.”⁸⁷⁶ Müfessir, “bu âyette ifade edilen “سعيراً” kelimesinin, “şiddetli ateş” anlamında kullanılan bir istiâre olduğunu” bildirmiştir.⁸⁷⁷

Örnek 4:

⁸⁷² Bakara 2/7.

⁸⁷³ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 3a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: I, 164-165.

⁸⁷⁴ En`âm 6/59.

⁸⁷⁵ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 51b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: II, 355.

⁸⁷⁶ Furkân 25/11.

⁸⁷⁷ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 142a-142b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: IV, 335.

{ و حرمنّا عليه المراضع من قبل فقالت هل أدلكم علي أهل بيت يكفلونه لكم و هم له ناصحون } التحريم إستعارة للمنع.

“Biz, daha önceden (annesine geri verilinceye kadar) o’nun (Mûsâ’nın) sütannelerini kabul etmesine (emmesine) müsaade etmedik. Bunun üzerine ablası: “Size, onun bakımını namınıza üstlenecek, hem de ona iyi davranacak bir aile göstereyim mi?” dedi.”⁸⁷⁸ İrâkî, “bu âyetteki haram kılmanın, men etmek (engel olmak) anlamında kullanılan müsteâr bir ifade olduğunu” belirtmiştir.⁸⁷⁹

Örnek 5:

{ ثم صبوا فوق رأسه من عذاب الحميم } و صب العذاب مستعار.

“(Allah şöyle buyurdu:) Sonra başına azap olarak kaynar su dökün!”⁸⁸⁰

Müfessir, “bu âyet-i kerimedeki “صب العذاب” (azabın dökülmesi), (kaynar su) yerinde kullanılan bir istiâre olduğunu” söylemiştir.⁸⁸¹

(d) Teşbih:

Örnek 1:

{ و لقد ذرأنا لجهنم كثيرًا من الجن و الإنس لهم قلوبٌ لا يفقهون بها و لهم أعينٌ لا يبصرون بها و لهم اذانٌ لا يسمعون بها أولئك كالأنعام بل هم أضل أولئك هم الغافلون } و أما ههنا فتشبيهة بالأنعام و وصفٌ بالغفلة.

“Andolsun biz, cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla (hakkı) kavramazlar; gözleri vardır, onlarla (hakkı) görmezler; kulakları vardır, onlarla (hakkı) işitmezler. İşte onlar, hayvanlar gibi-

⁸⁷⁸ Kasas 28/12.

⁸⁷⁹ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 163b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: IV, 486.

⁸⁸⁰ Duhân 44/48.

⁸⁸¹ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 250a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: IV, 477. İstiâre ile ilgili örnekler için bkz. İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 2b; 3a; 15a; 45b; 50a; 51a; 58a; 101a; 104b; 143a; 163a; 185b; 215b; 233a; 249b ve 286b.

dir; hatta daha da şaşkınlırlar. İşte asıl gafiller onlardır.”⁸⁸² Müfessir İrâkî, bu âyetin tefsirine dair şunları ifade etmiştir: “Burada (bu âyette) dört ayaklı küçükbaş ve büyükbaş hayvanlara yönelik yapılan bir benzetme ve onların (kâfirlerin), gaflet ortamında olduklarına dair yapılan bir niteleme vardır.”⁸⁸³

Örnek 2:

{ و رفع ابويه علي العرش و خروا له سجداً و قال يا أبت هذا تاويل رؤياي من قبل قد جعلها ربي حقاً و قد أحسن بي إذ أخرجني من السجن و جاء بكم من البدو من بعد أن نزع الشيطان بيني و بين إخوتي إن ربي لطيفٌ لما يشاء إنه هو العليم الحكيم } و جعل الإنتقال من البدو إلي الحضر نعمة تشبيهه الخلاص من السجن.

“(Yusuf), annesi ile babasını tahtının üstüne çıkartıp oturttu ve hepsi, onun için (o’na kavuştukları için) secdeye kapandılar. (Yusuf) dedi ki: “Ey babacığım! İşte bu, daha önce (gördüğüm) rüyanın yorumudur. Rabbim, onu gerçekleştirdi. Doğrusu Rabbim, bana (çok şey) lütfetti; nitekim beni zindandan çıkardı ve şeytan, benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra sizi çölden getirdi. Şüphesiz ki Rabbim, dilediğine lütfedicidir. Kuşkusuz O, çok iyi bilendir; hikmet sahibidir.”⁸⁸⁴ Müfessir, bu âyeti tefsir ederken “Allah’ın, eski konumdan yeni konuma intikali (geçmeyi) nimet saydığını ve de burada hapisten kurtulmaktan da benzetme yapıldığını” söylemiştir.⁸⁸⁵

Örnek 3:

{ فما زالت تلك دعويهم حتي جعلناهم حصيداً خامدين } فشبه خمود الحيوية بخمود النار.

⁸⁸² A`râf 7/179.

⁸⁸³ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 64a.

⁸⁸⁴ Yûsuf 12/100.

⁸⁸⁵ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 89a.

“Biz, kendilerini kuruyup biçilmiş ekine, sönmüş ateşe çevirinceye kadar, bu fer-yatları sürüp gider.”⁸⁸⁶ Müfessir, “bu âyet-i kerimede dünyadaki hayatın sönme-sinin (bitmesinin), ateşin sönmüş haline benzetildiğini” belirtmiştir.⁸⁸⁷

Örnek 4:

{ و تتخذون مصانع لعلكم تخلدون { يشبه حالكم حال من يخلد.

“Temelli kalacağınızı umarak, sağlam yapılar mı ediniyorsunuz!”⁸⁸⁸ İrâkî, bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak demiştir ki; “sizin haliniz (durumunuz), temelli (ebe-di) yaşayacak kimsenin durumuna benzetilmiştir.”⁸⁸⁹

Örnek 5:

{ له مقاليد السموات و الأرض يبسط الرزق لمن يشاء و يقدر إنه بكل شيء عليم { شبه بمن سلمت له مفاتيح ملك.

“Göklerin ve yerin (hazine) anahtarları, O’nundur (Allah’ındır). Dilediğine rızkı bol verir, dilediğinden de kısar. O, her şeyi bilendir.”⁸⁹⁰ Müfessir İrâkî, “bu âyet-i kerimede Allah’ın, kendisine mülkün anahtarları teslim edilmiş birine (hazine sorumlusuna) benzetildiğini” ifade etmiştir.⁸⁹¹

(10) Harflerin Mânâ İnceliklerini Belirtmesi:

Örnek 1:

⁸⁸⁶ Enbiyâ 21/15.

⁸⁸⁷ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 123b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: IV, 132-133.

⁸⁸⁸ Şuarâ 26/129.

⁸⁸⁹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 153b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: IV, 406.

⁸⁹⁰ Şûrâ 42/12.

⁸⁹¹ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 238b. Teşbîh ile ilgili örnekler için bkz. İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 3b; 12a; 16a; 16b; 23b; 29a; 40b; 55a; 63b; 65a; 73a; 80b; 88b; 97b; 100a; 101a; 103a; 115a; 123a; 138b; 153a; 169b; 205a; 209b; 201a; 218b; 222a; 229a; 240a; 245a; 261b; 262a; 265b; 267a; 268b; 278a; 282a; 286a; 291b; 294a; 300a; 304a; 305a; 306b; 307a; 308b; 312b; 314b; 317b; 325b ve 339a.

{ إنما الصدقات للفقراء والمساكين والعاملين عليها والمؤلفة قلوبهم وفي الرقاب والغارمين وفي سبيل الله وابن السبيل فريضة من الله والله عليم حكيم } قال أبو حنيفة: "إنما الصدقات" الآية لبيان أن هؤلاء هم المستحقون لا غيرهم. فتجوز المفاضلة بين الأنواع الثمانية وقال الشافعي: "لا بد من المساواة بينهم لأن الله تعالى أفاضها إليهم بلام التمليك و شرك بينهم بواو التشريك."

“Sadakalar (zekâtlar), Allah’tan bir farz olarak ancak; yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm’a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere ve yolcuya mahsustur. Allah, çok iyi bilendir; hikmet sahibidir.”⁸⁹² Müfessir İrâkî, bu âyeti tefsir ederken şunları belirtmiştir: “Ebû Hanîfe “âyetin siyakı, onların buna (zekata) hak sahibi olduklarını açıklamaktadır. Ancak onların dışındakiler hariç. Böylelikle bu sekiz kısım sınıfın, kendi aralarında birliğine karşı efdaliyetleri yani önceliğe sahip olma durumları caiz olur” demiştir. İmam Şâfiî ise, bu konuda şunları ifade etmiştir: “Onların (zekat dağıtılan sınıflar) arasında eşitlik olacağı kaçınılmazdır. Nitekim Yüce Allah, onların (zekâtların) kime ait oldukları konusuna Temlik “Lâm”ı ile açıklık kazandırmış ve müştereklik bildiren atıf “vâv”ı ile de bu sınıfları aynı ölçüde mütâlaa etmiştir.”⁸⁹³

f. Kırâat

Sözlükte “okumak” anlamına gelen⁸⁹⁴ kırâat, ıstılahta “kırâat imamlarından birinin -rivâyet ve tariklerin ittifakla- sahip olduğu mezhebi,”⁸⁹⁵ kırâat ilmi ise, “Kur’ân’ın kelimelerinin okunuş biçimlerini ve bu konuyla ilgili ihtilafları nakledenlerine dayandırarak bilmek”⁸⁹⁶ şeklinde tarif edilmiştir.⁸⁹⁷

Rivâyet, kırâat imamının râvilerinden birinin, diğerine muhâlif olan kırâatı veya bir râviye nisbet olunan ihtilaf; tarik ise, râvilerden sonra gelenlerin ihtilafları yahut da bir râviden rivâyet edenlerden birinin, diğerine muhâlif olan kırâatidir.

⁸⁹² Tevbe 9/60.

⁸⁹³ İrâkî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, vr: 72b.

⁸⁹⁴ İbn Manzûr. 2005: XII, 50-51.

⁸⁹⁵ Menna`. 1993: s. 170; İsmail Karaçam. 2005. **Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri**. İstanbul: MÜİF Vakfı yay.: s. 68.

⁸⁹⁶ ez-Zerkânî. 1998: I, 412; Karaçam. 2005: s. 61.

⁸⁹⁷ es-Suyûtî. 1983. **el-İtkân**: I, 99-109.

Kırâat ilmindeki üstünlükleri icmâ` ile kabul edilen yedi kırâate “kırâat-i seb’a”, on imâma (âlime) ise “kırâat-i aşere” adı verilmiştir ki, bu kırâat imâmlarından her birinin ikişer râvisi vardır. Râvîleri ile birlikte kırâat-i seb’a ve kırâat-i aşere imamları -ilk yedi imam, kırâat-i seb’a; son üç imam ise kırâat-i aşere imamlarıdır- şunlardır:

1. Nâfi: Adı, Nâfi b. Abdîrrahmân; râvîleri ise, Verş Osman b. Saîd ve Kâlûn Ebû Mûsâ’dır.
2. İbni Kesîr: Adı, Abdullah b. Kesîr; râvîleri ise, Kunbul ve Bezzî’dır.
3. Ebû Amr: Adı, Ebû Amr b. Alâ; râvîleri ise, Hafs b. Ömer ve Sûsî’dır.
4. İbni Âmir: Adı, Abdullah b. Âmir; râvîleri ise, Hişâm b. Ammâr ve İbn-i Zekvân’dır.
5. Âsım: Adı, Âsım b. Behd Ebi’n-Nücûd; râvîleri ise, Hafs b. Süleymân ve Şu’be’dır.
6. Hamza: Adı, Hamza b. Habîb; râvîleri ise, Hallâd b. Hâlid ve Halef b. Hişâm’dır.
7. Kisâî: Adı, Ali b. Hamza; râvîleri ise, Hafs b. Ömer ve Leys b. Hâlid’dır.
8. Yâkûb b. İshak: Adı, Ebû Muhammed Yâkûb b. İshak; râvîleri ise, Ruveys ve Ravh’dır.
9. Ebû Cafer: Adı, Ebû Cafer Yezîd b. Ka’ka; râvîleri ise, İbn-i Verdân ve İbn-i Cemmâz’dır.
10. Halefû’l-Âşir: Adı, Ebû Muhammed Halef b. Hişâm; râvîleri ise, İshak el-Verrak ve İdris el-Haddâd’dır.

Mütevâtir kırâatin sağlam ve güvenilir bir şekilde okunmasını sağlayan ve kitaplara yazan bu kırâat âlimleri olup bu kırâat imâmları, Sahâbe'nin yolunu devâm ettirdiler ve Müslümanların ihtilâfa düşmelerine mâni oldular. Günümüzde Müslümanlarının çoğu tarafından Kur'ân, İmâm-ı Âsım kırâatinin Hafs rivâyetine göre okunmaktadır.

Îrâkî, Tefsîru'l-Kur'ân'da mütevatir kırâatleri esas almış olup; tefsirinde kırâatler ve kırâat farklılıklarına değinmiş ve bu konuda açıklamalarda bulunmuştur.⁸⁹⁸ Mütevatir kırâatler, yalan üzerine ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir kalabalığın, diğer bir kalabalıktan rivâyet ettiği kıraatlerdir.⁸⁹⁹

Tefsîru'l-Kur'ân'da Îrâkî'nin, kırâat konusuna dair açıklamalarını şöyle örneklendirebiliriz:

(1) Kırâat İmamlarının Açıklamalarını Belirtmesi:

Örnek 1:

{ فاصبر علي ما يقولون و سبح بحمد ربك قبل طلوع الشمس و قبل غروبها و من اناء الليل فصبح و أطراف النهار لعلك ترضي } و قرأ الكسائي و أبو بكرٍ "لعلك تُرضي" بضم التاء.

“(Rasûlüm!) Sen, onların söylediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce de batmasından önce de Rabbini övgü ile tesbih et. Gecenin bir kısım saatleri ile gündüzün etrafında (iki ucunda) da tesbih et ki; sen, Allah’tan hoşnut olasın (Allah da senden hoşnut olsun).”⁹⁰⁰ Mufessir Îrâkî, bu âyetin tefsirine dair şunları ifade etmiştir: “Kisâî ve Ebû Bekir, bu âyeti “لعلك تُرضي” (umulur ki hoşnut edilsin) şeklinde “ت” (te) harfini dammeli olarak okumuşlardır.”⁹⁰¹

Örnek 2:

⁸⁹⁸ Îrâkî, Tefsîru'l-Kur'ân, vr: 19b; 23a; 27a; 29b; 80a; 122a; 191a; 215a ve 237a.

⁸⁹⁹ Geniş bilgi için bkz. Akk. 1986: s. 428-429; Hayrettin Öztürk. 2002. **Ebedî Mucize Kur'ân Yazılması ve Toplanması**. İstanbul: 2. Baskı: s. 248-250.

⁹⁰⁰ Tâhâ 20/130.

⁹⁰¹ Îrâkî, Tefsîru'l-Kur'ân, vr: 122b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: IV, 119.

{ و ذا النون إذ ذهب مغاضبًا فظن أن لن نقدر عليه فنادي في الظلمات أن لا إله إلا أنت سبحانك إني كنت من الظالمين } و قرأ ابن عباس "أن لن نقدر عليه" بالتشديد.

“Zünnûn'u da (Yûnus'u da zikret). O, öfkeli bir halde geçip gitmişti; bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı zannetmişti. Nihâyet karanlıklar içinde: “(Allah’ım!) Senden başka hiçbir ilah yoktur; seni tenzih ederim. Gerçekten ben, zâlimlerden oldum” diye niyaz etti.”⁹⁰² Mûfessir, “İbn Abbâs’ın, bu âyeti “أن لن نقدر عليه” (aynı mânâda) şeklinde “د” (dal) harfini şeddeli okuduğunu” söylemiştir.⁹⁰³

Örnek 3:

{ و إن إلياس لمن المرسلين } قيل "هو إدريس النبي." و في قراءة ابن مسعود "و إن إدريس لمن المرسلين."

“İlyas da şüphe yok ki, peygamberlerdendi.”⁹⁰⁴ İrâkî, “bu âyette ifade edilen peygamberin, İdris peygamber olduğunun söylendiğini; nitekim İbn Mesûd’un kırâatinde bu âyetin “و إن إدريس لمن المرسلين” (İdrîs de şüphe yok ki, peygamberlerdendi) şeklinde (yazılı) olduğunu” belirtmiştir.⁹⁰⁵

Örnek 4:

{ و الذي جاء بالصدق و صدق به أولئك هم المتقون } قرأ ابن مسعود "و الذي جاء بالصدق و صدقوا به."

“Doğruyu getiren ve onu tasdik eden(ler) var ya, işte kötülükten sakmanlar onlardır.”⁹⁰⁶ Mûfessir, “İbn-i Mes’ud’un, bu âyeti “و الذي جاء بالصدق و صدقوا به” (Doğruyu getiren ve onu tasdik edenler) şeklinde okuduğunu” söylemiştir.⁹⁰⁷

⁹⁰² Enbiyâ 21/87.

⁹⁰³ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 127a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: IV, 161.

⁹⁰⁴ Saffât 37/123.

⁹⁰⁵ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 213a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 228.

⁹⁰⁶ Zümer 39/33.

⁹⁰⁷ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 225a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 305-306.

Örnek 5:

{ إقتربت الساعة و انشق القمر } و في قراءة حذيفة "و قد انشق القمر."

"Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı."⁹⁰⁸ Müfessir İrâkî, "Huzeyfe'nin, bu âyet-i kerimeyi "و قد انشق القمر" (ve ay yarılmıştır) şeklinde okuduğunu" ifade etmiştir.⁹⁰⁹

(2) Kırâat İle İlgili Açıklamaları İsim Vermeden Belirtmesi:

Örnek 1:

{ و كآين من نبي قتل معه ربيون كثيرٌ فما وهنوا لما أصابهم في سبيل الله و ما ضعفوا و ما استكانوا و الله يحب الصابرين } و قرئ "قتل معه."

"Nice peygamberler vardı ki, beraberinde birçok Allah erleri bulunduğu halde savaştılar da; bunlar, Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşeklik ve zaaf göstermediler, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri sever."⁹¹⁰ Müfessir İrâkî, "bu âyetin "قتل معه" (beraberinde birçok Allah erleri bulunduğu halde savaşıldı) şeklinde okunduğunu" söylemiştir.⁹¹¹

Örnek 2:

{ و ما كان لنبي أن يغفل و من يغفل يأت بما غل يوم القيامة ثم توفي كل نفسٍ ما كسبت و هم لا يظلمون } قرئ "أن يغفل" مبنياً لما يسم فاعله أي ينسب إلي الغلول.

"Bir peygambere emanete hıyanet etmek yaraşmaz. Kim, emanete (devlet malına) hıyanet ederse; kıyamet günü, hainlik ettiği şeyin günahı boynuna asılı olarak gelir. Sonra herkese, -asla haksızlığa uğratılmaksızın- kazandığı tastamam verilir."⁹¹² Müfessir, bu âyeti tefsir ederken, "fâilin adını vermeden "Nebî'ye hıyanet-

⁹⁰⁸ Kamer 54/1.

⁹⁰⁹ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 275b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 654.

⁹¹⁰ Âl-i İmrân 3/146.

⁹¹¹ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 27b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: I, 638.

⁹¹² Âl-i İmrân 3/161.

te bulunulması düşünülemez” anlamında “أَنْ يُغْلَ” şeklinde de okunduğunu; yani hıyanete nisbet edildiğini” bildirmiştir.⁹¹³

Örnek 3:

{ بَرَاءَةٌ مِنْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ } قُرِئَ "و رَسُولُهُ" بِالْعَطْفِ عَلَى اسْمِ اللَّهِ وَ قُرِئَ بِالْجَرِّ عَلَى الْقَسَمِ بِالرَّسُولِ.

“Allah ve Rasûlünden, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere bir ihtar!”⁹¹⁴ Müfessir, “bu âyet-i kerimenin, Allah’ın adına atıf yapılarak “و رَسُولُهُ” şeklinde “ل” (lam) harfinin dammeli okunduğunu; ayrıca Rasûl’ün üzerine yemin edilerek mecrur olarak da okuduğunu” belirtmiştir.⁹¹⁵

Örnek 4:

{ وَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَ مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ } وَ قُرِئَ "جَمِيعًا مِنْهُ" بِكَسْرِ الْمِيمِ وَ تَشْدِيدِ النُّونِ.

“O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendi katından (bir lütfu olmak üzere); size boyun eğdirmiştir. Elbette bunda, düşünen bir toplum için ibretler vardır.”⁹¹⁶ İrâkî, “bu âyetin, “جَمِيعًا مِنْهُ” şeklinde mim harfini kesreli ve nun harfini de şeddeli olarak okunduğunu” ifade etmiştir.⁹¹⁷

Örnek 5:

{ تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَ الْإِكْرَامِ } وَ قُرِئَ "ذُو الْجَلَالِ وَ الْإِكْرَامِ" صِفَةً لِلْإِسْمِ.

“Büyüklik ve ikram sahibi Rabbinin adı, yücelerden yücedir.”⁹¹⁸ Müfessir, “bu âyet-i kerimenin, “اسم” (isim) kelimesine sıfat yapılmak sûretiyle “ذُو الْجَلَالِ وَ

⁹¹³ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 28a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: I, 652.

⁹¹⁴ Tevbe 9/1.

⁹¹⁵ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 69a.

⁹¹⁶ Câsiye 45/13.

⁹¹⁷ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 251a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 484.

⁹¹⁸ Rahmân 55/78.

الإكرام” şeklinde (Rabbinin izzet ve yüce olan adı anlamında) okunduğunu” söylemiştir.⁹¹⁹

(3) Şâz Kırâatleri Belirtmesi:

Örnek 1:

{ قال فإنا قد فتنا قومك من بعدك و أضلهم السامري { و قرئ في الشاذ " و أضلهم" بضم اللام.

“Allah: “Senden sonra biz, kavmini (Harun ile kalan İsrailoğullarını) imtihan ettik ve Sâmirî onları yoldan çıkardı” buyurdu.”⁹²⁰ Müfessir İrâkî, “bu âyetin, dammeli olarak şâz kırâatte “en sapıĝı Sâmirî idi” anlamında “و أضلهم” şeklinde, lam harfinin dammeli olarak okunduğunu” belirtmiştir.⁹²¹ Senedi sahih olmayan kırâate “şâz kırâat” denir.

g) Vakıf ve İbtidâ`

Vakıf sözlükte, “durmak ve durdurmak,”⁹²² terim olarak ise, “nefesle birlikte sesi kesmek” demektir. Başlama anlamına gelen ibtidâ`, “ilk kez okumaya başlamak veya vakıftan sonra okumaya başlamak” olarak tarif edilmiştir.<sup>923</sup> Vakıf ve ibtida` konusunda âlimler, yapıldıkları yere göre vakıfları kısımlara ayırmışlardır. Âlimlerin çoĝu, Kur’ân’daki vakıfları vakf-ı tam, vakf-ı kâfî, vakf-ı hasen ve vakf-ı kabîh olarak dört kısımda değerlendirmişlerdir.⁹²⁴ Nitekim bu dört çeşit vakfı belirleyen de Muhammed b. Sehl Ebû’l-A`lâ Hemedânî el-Attân (ö: 569/1174)’dır.⁹²⁵

Sözün tamam olduĝu yerlerde yapılan vakfa “vakf-ı tâm”; cümleinin tamamlandıĝı, fakat sonraki kısımla ilginin devam ettiĝi yerlerde yapılan vakfa “vakf-ı kâfî”; kendisinden sonraki kısımla hem lafzen hem de mânâ ilginin devam ettiĝi yer-

⁹¹⁹ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 280b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: VI, 19.

⁹²⁰ Tâhâ 20/85.

⁹²¹ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 119b.

⁹²² İbn Manzûr. 2005: XVI, 263.

⁹²³ Karaçam. 2005: s. 317; Turgut. 1991: s. 132.

⁹²⁴ ez-Zerkeşî. Ts: I, 350-352; es-Suyûtî. 1983. *el-İtkân*: I, 109-110; Karaçam. 2005: s. 351-352.

⁹²⁵ Hamdi Uygun. 2005. *Uygulamalı Kur’ân Tecvidi*. Samsun: s. 117.

lerde yapılan vakfa “vakf-ı hasen”; ve sözün tamamlanmadığı ve anlamın tam olarak anlaşılamadığı yerlerde yapılan vakfa ise “vakf-ı kabîh” denilir.

Bunun yanı sıra Muhammed b. Tayfur es-Secâvendî (ö: 560/1165) ise âyetlerin anlamlarını korumak için bir takım işaretler ortaya koymuştur. Bu sebeple bu işaretlere “secâvend” denmiştir. es-Secâvendî’nin ortaya koyduğu işaretler, vakf-ı lâzım, vakf-ı mutlak, vakf-ı câiz, vakf-ı mücevvez, vakf-ı murahhas, vakf-ı kâf, vakf-ı ayn, vakf-ı gif, vakf-ı lâ ve vakf-ı muâneka’dır.⁹²⁶

Müfessir İrâkî, Tefsîru’l-Kur’ân’da vakıf ve ibtidâ’ konusunda bilgi verirken kendi görüşlerini açıklamanın yanı sıra isim zikretmeksizin bilgi naklettiği de olmuştur.

(1) Vakıf ve İbtidâ’ İle İlgili Olarak Kendi Görüşlerini Belirtmesi:

Örnek 1:

{ ختم الله علي قلوبهم و علي سمعهم و علي أبصارهم غشاوة و لهم عذابٌ عظيمٌ } الوقف علي قوله "و علي سمعهم."

“Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için (dünya ve ahirette) büyük bir azap vardır.”⁹²⁷ Müfessir İrâkî, “bu âyetteki “و علي سمعهم” (Allah), onların kulaklarını (mühürlemiştir)” ifadesinde vakıf yapıldığını söylemiştir.⁹²⁸

Örnek 2:

{ ثم أنزل عليكم من بعد الغم أمانة نعاسًا يغشي طائفة منكم و طائفة قد أهتمهم أنفسهم يظنون بالله غير الحق ظن الجاهلية يقولون هل لنا من الأمر من شيء قل إن الأمر كله لله يخفون في أنفسهم ما لا يبدون لك يقولون لو كان لنا من الأمر شيء ما قتلنا ههنا قل لو كنتم في بيوتكم لبرز الذين كتب عليهم القتل إلي مضاجعهم و

⁹²⁶ es-Suyûtî. 1983. *el-İtkân*: I, 109-110; Uygun. 2005: s. 118-119.

⁹²⁷ Bakara 2/7.

⁹²⁸ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 3a.

ليبتلي الله ما في صدوركم و ليحص ما في قلوبكم و الله عليّ بذات الصدور { الوقف علي قوله "يغشي طائفة منكم".

“Sonra o kederin arkasından Allah, size bir güven indirdi ki; (bu güvenin yol açtığı) uyuklama hali, bir kısmınızı kaplıyordu. Kendi canlarının kaygısına düşmüş bir gurup da, Allah’a karşı haksız yere câhiliye devrindekine benzer düşüncelere kapılıyorlar ve “bu işten bize ne!” diyorlardı. De ki: “İş (zafer, yardım, herşeyin karar ve buyruğu), tamamen Allah’a aittir.” Onlar, sana açıklayamadıklarını içlerinde gizliyorlar. “Bu işten bize bir şey olsaydı, burada öldürülmezdik” diyorlar. (Rasûlüm) Onlara: “Evlerinizde kalmış olsaydınız bile, öldürülmesi takdir edilmiş olanlar, öldürölüp düşecekleri yerlere kendiliklerinden çıkıp giderlerdi. Allah, içinizdekileri yoklamak ve kalplerinizdekileri temizlemek için (böyle yaptı). Allah içinizde ne varsa hepsini bilir” de.”⁹²⁹ Müfessir, bu âyeti tefsir ederken “bu âyetin “يغشي طائفة منكم” (uyuklama hali), bir kısmınızı kaplıyordu” ifadesinin sonunda vakıf vardır” demiştir.⁹³⁰

Örnek 3:

{ و هو الذي مد الأرض و جعل فيها رواسي و أنهارًا و من كل الثمرات جعل فيها زوجين اثنين يغشي الليل النهار إن في ذلك لآياتٍ لقوم يتفكرون } و الوقف عند قوله "و أنهارًا".

“Yeri döşeyen, onda oturaklı dağlar, ırmaklar yaratan ve orada bütün meyvelerden çiftler çiftler yaratan O’dur. Geceyi de gündüzün üzerine O, örtüyor. Şüphesiz bütün bunlarda, düşünen bir toplum için ibretler vardır.”⁹³¹ Müfessir, “bu âyet-i keriminin “و أنهارًا” (ırmaklar) ifadesinde vakıf bulunduğunu” ifade etmiştir.⁹³²

Örnek 4:

{ كلا لو تعلمون علم اليقين لترون الجحيم } الوقف علي قوله "علم اليقين".

⁹²⁹ Âl-i İmrân 3/154.

⁹³⁰ İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 28a.

⁹³¹ Ra’d 13/3.

⁹³² İrâkî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, vr: 88b.

“Gerçek öyle değil! Kesin bilgi ile bilmiş olsaydınız, mutlaka cehennem ateşini görürdünüz.”⁹³³ İrâkî, “bu âyetlerin “علم اليقين” “kesin bilgi ile (bilmiş olsaydınız)” ifadesinde vakıf olduğunu” belirtmiştir.⁹³⁴

(2) Vakıf ve İbtidâ` İle İlgili Olarak Başkalarının Görüşlerini Belirtmesi:

Örnek 1:

{ و لتجدنهم أحرص الناس علي حياةٍ و من الذين أشركوا يود أحدهم لو يعمرُوا ألف سنةٍ و ما هو بمزحزحه من العذاب أن يعمر و الله بصيرٌ بما يعملون } و قيل "الوقف عند قوله "علي حياةٍ".

“(Rasûlüm!) Yemin olsun ki sen, onları yaşamaya karşı insanların en düşkünü olarak bulursun. Müşriklerden her biri de arzular ki, bin sene yaşasın. Oysa yaşatılması, hiç kimseyi azaptan uzaklaştırmaz. Allah, onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür.”⁹³⁵ Müfessir İrâkî, “bu âyetin “علي حياةٍ” (yaşamaya karşı) ifadesinin sonunda vakıf bulunduğunun söylendiğini” belirtmiştir.⁹³⁶

Örnek 2:

{ يوم تجد كل نفسٍ ما عملت من خيرٍ محضراً و ما عملت من سوءٍ تود لو أن بينها و بينه أمداً بعيداً و يحذرکم الله نفسه و الله رؤفٌ بالعباد } قيل "الوقف علي قوله "محضراً".

“Herkesin, iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduğu günde (insan) isteyecek ki; kötülükleri ile kendisi arasında uzun bir mesafe bulunsun. Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor. Allah, kullarına çok şefkatlidir.”⁹³⁷ Müfessir, “bu âyet-i kerimede “محضراً” (hazır bulduğu) ifadesinde vakfın olduğunun ifade edildiğini” söylemiştir.⁹³⁸

Örnek 3:

⁹³³ Tekâsür 102/5-6.

⁹³⁴ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 339b.

⁹³⁵ Bakara 2/96.

⁹³⁶ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 9b. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: I, 300.

⁹³⁷ Âl-i İmrân 3/30.

⁹³⁸ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 23a.

{ قال لا تثريب عليكم اليوم يغفر الله لكم و هو ارحم الراحمين } و وقف بعضهم علي قوله "لا تثريب عليكم".

“(Yusuf): “Bugün sizi kınamak yok, Allah, sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir” dedi.”⁹³⁹ İrâkî, “bazı âlimlerin, bu âyetin “لا تثريب عليكم” (sizi kınamak yok) ifadesinde vakıf yaptıklarını” bildirmiştir.⁹⁴⁰

Örnek 4:

{ و لو يؤاخذ الله الناس بظلمهم ما ترك عليها من دابةٍ و لكن يؤخرهم إلي أجلٍ مسميٍ فإذا جاء أجلهم لا يستأخرون ساعة و لا يستقدمون } كان يقف بعضهم علي قوله "لا يستأخرون ساعة".

“Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden cezalandıracak olsaydı; yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat (Allah), onları takdir edilen bir müddete kadar erteliyor. Ecelleri geldiği zaman onlar ne bir saat geri kalabilirler ne de öne geçebilirler.”⁹⁴¹ Müfessir İrâkî, “bazı âlimlerin, bu âyetin “لا يستأخرون ساعة” (onlar ne bir saat geri kalabilirler) ifadesinin sonunda vakıf yaptıklarını” söylemiştir.⁹⁴²

Örnek 5:

{ ص و القرآن ذي الذكر } "ص" علي الوقف و هو المشهور.

“Sâd. Ögüt veren Kur’ân’a yemin ederim ki...”⁹⁴³ Müfessir, “meşhur olan görüşe göre bu âyette “ص” (Sâd) ifadesinden sonra vakıf vardır” demiştir.⁹⁴⁴

⁹³⁹ Yûsuf 12/92.

⁹⁴⁰ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 88a.

⁹⁴¹ Nahl 16/61.

⁹⁴² İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 99b.

⁹⁴³ Sâd 38/1.

⁹⁴⁴ İrâkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, vr: 215a. Krş. ez-Zemahşerî. 1997: V, 230.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Müfessir İrâkî, 622/1225 veya 623/1226 tarihinde Mısır'da doğmuştur. İrâkî, Mısırlı âmâ bir müfessir olup babasının Endülüslü olduğu, daha sonra Mısır'a geldiği ifade edilmiştir. İrâkî, 704/1304 yılında Kahire'de vefat etmiştir.

Müfessirin asıl adı, “Abdülkerim b. Ali b. Ömer el-İrâkî”dir. Müfessir İrâkî, Irak'ta bulunduğu ve dedesi Ebû İshak el-İrâkî el-Şâfî'ye atfedilerek “el-İrâkî” nisbesiyle meşhur olmuş ve “Alemüddin” lakabıyla birlikte zikredilmiştir ki, müellifin isim, künye, nisbe ve lakaplarının tümü şu şekildedir: “el-Hâfız eş-Şeyh Alemüddin Abdülkerim b. Ali b. Ömer İbnü binti'l-İrâkî el-Ensârî eş-Şâfî.”

Müfessir İrâkî'nin döneminde meşhur ilim adamı olarak, tefsir usûlü alanında ez-Zerkeşî'yi; fıkıh alanında el-Makdisî ve eş-Şatıbî'yi; tarih alanında Ebû'l-Fidâ ile ez-Zehebi'yi ve tasavvuf alanında ise İbrahim el-Hemedânî ile Şeyh Edebâlî'yi zikredebiliriz. Hicrî sekizinci tabakadaki müfessirler içerisinde özellikle Ebû'l-Berekât en-Nesefî, İbn Kayyım el-Cevziyye ve Allâme Taftâzânî çok meşhur kimselerdi.

Müfessir İrâkî, mütefekkir bir âlim; tefsir alanında kudret sahibi bir şahsiyettir. Ayrıca fıkıh, usûl ve Arapça ilimlerinde uzman olmasının yanı sıra yazı ve hesap konularında liyakat sahibi bir kişidir. Âmâ olmasına rağmen hüsn-i hat sanatıyla uğraştığı ve beyit ve nesir türlerinde şiir yazdığı da ifade edilmiştir.

Bunlara ek olarak Mansuriye'de Behâüddin İbnü'n-Nühâs'tan tefsir ilmi okuduğu Ebû Hayyân el-Endelûsi ile es-Subkî'nin İrâkî'den ders aldığı da bilinmektedir.

Müfessirin Tefsîru'l-Kur'ân'da dışındaki eserleri, Muhtasaru'l-İntisâf mine'l-Keşşâf, el-İnsâf Muhtasaru'l-İntisâf Mine'l-Keşşâf, Şerhu't-Tenbîh, Muhtasar fî Usûli'l-Fıkıh, et-Tehzîbu'l-Keşşâf alâ Sebîli'l-İnsâf'tır.

Tefsîru'l-Kur'ân'ın, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Beyazıt, nr: 529'da ve Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, nr: 45'de olmak üzere iki adet yazma nüshası mevcuttur.

Tefsîru'l-Kur'ân, dirâyet ağırlıklı muhtasar bir tefsirdir ve önsözü yoktur. Fatiha sûresiyle başlayıp, âyetlerin bir kısmı bölümler halinde tefsir edilmiştir. Eserde kelime izahlarının yanı sıra irab ve kıraat farklılıklarına da işaret edilmiştir. Dil ile ilgili açıklamalarda âyetler delil gösterilmiş; toplu anlama önem verilmiştir. Ahkâm âyetlerinin tefsirinde ilgili fikhî açıklamalar ve mezhep imamlarının görüşleri belirtilmiştir. Kelâmî konulara, Ehl-i Sünnet'in ve Mutezile'nin görüşlerine de değinilmiştir.

Müfessir İrâkî'nin tefsirinin kaynakları, Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ı, el-Mâverdî'nin en-Nüketü ve'l-U'yûn'u, Sahâbe ve Tâbiîn müfessirleridir. Dirâyet yönü açısından, Tefsiru'l-Kur'ân'da yer alan ifadeler, genellikle Keşşâf'tan aktarılmıştır.

Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mes'ûd, Ali b. Ebî Tâlib, Ebû Bekir Abdullah b. Ebî Kuhafe, Ömer b. Hattâb, Osman b. Affan, Zeyd b. Sabit, Ubey b. Ka'b, Ebû Hureyre, Hasan b. Ali, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyir, Cabir b. Abdillâh, Abdullah b. Selâm, Ebû'd-Derdâ, Enes b. Malik, Hz. Âişe ve Haccâc ise sırasıyla Tefsîru'l-Kur'ân'da görüşlerine atıflar yapılan Sahabî müfessirlerdir.

Tefsîru'l-Kur'ân'da görüşlerine atıflar yapılan Tâbiîn müfessirleri Hasanü'l-Basrî, Mücâhid b. Cebr, Katâde b. Ed-Diâme es-Sedûsî, Ka'bu'l-Ahbar, Mesruk b. el-Ecda', Ebû'l-Aliye er-Reyâhî, Said b. Cübeyr, Dahhak b. Müzahim, İkrime el-Berberî, Amir eş-Şa'bî, Kelbî ve İbnü Atıyye el-Endelûsî; lügat ve dil açısından ise Sibeveyh, Ahfeş-i Evsat, Zeccâc başta olmak üzere Ferezdak, Halil b. Ahmed, İbnü's-Serrâc, Ebû Zeyd ve Zebârî'dir.

Tefsîru'l-Kur'ân'ı rivâyet yönünden “Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri, Kur'ân'ın Sünnet ile tefsiri, Kur'ân'ın Sahâbî sözleri ile tefsiri, Kur'ân'ın Tabiîn sözleriyle tefsiri, isrâiliyyât karşısındaki tutumu” şeklindeki başlıklar altında detaylandırmak

mümkündür. Müfessir İrâkî'nin tefsirinde yer alan isrâiliyyât rivâyetlerinden bazıları ise; Ashab-ı Kehf, Hz. Yûnus (AS), Hz. Mûsâ (AS)'ın âsası ile Kızıldeniz'i yarması, Hz. Mûsâ (AS) ve annesi ve Hz. Mûsâ (AS) ve Kârûn ile ilgili isrâiliyyâttır. Tefsîru'l-Kur'ân'da Kur'ân'da geçmeyen ve Tevrat kaynaklı rivâyetlere de yer verilmiştir.

Müfessir İrâkî, âyetlerin nüzûl sebeplerini belirtme hususunda farklı kaynaklardan edindiği rivâyetlere tefsirinde yer vermiştir.

Ayrıca müfessir, Kur'ân'da mensûh âyetlerin bulunduğunu savunmaktadır. Kur'ân'da birçok âyette neshin gerçekleştiğine işaret etmiş ve mensûh kabul ettiği âyetlerle ilgili olarak çok defa kendi görüşünü ifade etmiştir.

Müfessir İrâkî, Âl-i İmrân sûresinin yedinci ve Hud sûresinin birinci âyetlerinin tefsirinde muhkem ve müteşabih konusu ile ilgili olarak herhangi bir açıklamada bulunmamış; bu konuda bilinen görüşleri aktarmanın ötesinde, özgün bir görüş ortaya koymamıştır. Tefsîru'l-Kur'ân'da Allah'ın sıfatları ile ilgili müteşabih âyetler yorumlanırken, Allah'ın cisimleştirilmesi ve başka şeylere benzetilmesinden uzak durulmuştur. İrâkî, müteşabih âyetleri yorumlama konusunda Halef'n görüşlerini benimsemiştir. Hurûf-u mukattaa' ile ilgili İrâkî, kelâm âlimlerinin görüşlerini paylaşmış ve bu konu hakkındaki görüşlerini bazı harflerde dile getirmiştir.

Tefsîru'l-Kur'ân'da "Müşkilü'l-Kur'ân" olarak isimlendirilen ilme ve âyetlerde müphem bırakılan ifadeleri tayin etmeye önem verilmiştir. Bu konuyla ilgili açıklamalarında Sahâbe'nin ve Tabiîn'un görüşlerine başvurulmuştur.

Bunun yanı sıra Müfessir, mücmel ve mesel içeren âyetleri yorumlamış ve başkalarına ait görüşlere de yer vermiştir. Aynı şekilde Ğarîbü'l-Kuran ve Aksâmu'l-Kur'ân konularında açıklamalar da yapmıştır.

Tefsîru'l-Kur'ân'da bazı Mekkî sûrelerin başında, sûrenin Mekkî olduğu yazılıdır. Ancak Mekkî ve Medenî âyet ve sûrelerle ilgili bir usûl belirtilmemiş, yalnızca farklı yerlerde bu konuya değinilmiştir.

Tefsîru'l-Kur'ân'da Kısasu'l-Kur'ân ve Fedâilü'l-Kur'ân ile ilgili rivâyetlere de yer verilmiş; âyetlerin faziletleri hakkında hadisler nakledilmiştir. Ayrıca Tefsîru'l-Kur'ân'da siyâk – sibâk konusuna da değinilmiştir.

Tefsîru'l-Kur'ân'da çeşitli ilimler açısından tefsirinin özelliğini şu şekilde özetleyebiliriz:

Müfessir, fikhî açıklamalara oldukça fazla yer vermiştir. İmam Şâfiî ve İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin görüşlerini aktaran İrâkî, İmam Malik, İmam Muhammed, Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib, İbn Abbâs, Hasanü'l-Basrî, Said b. Cübeyr, Atâ b. Ebî Rebah, Süfyan b. Uyeyne, Şurayh b. el-Haris, Süfyan-ı Sevrî, Amirü's-Şa'bî ve Mesrûk b. el- Ecda', Davud ez-Zâhirî ve İbn Sîrîn gibi şahsiyetlerin fıkha dair görüşlerine de atıfta bulunmuştur.

Müfessir, Şâfiî mezhebine mensuptur, ancak mezhep taassubu gütmemiştir. Tefsîru'l-Kur'ân'da fıkha dair açıklamalara geniş yer vermiştir. Söz gelimi, Şâfiî mezhebinin çeşitli konulardaki görüşlerini belirtmesinin ötesinde başta Hanefî mezhebinin imam ve müctehidleri olmak üzere, farklı hükümler ihtiva eden diğer mezheplerin ve fukahânın ictihadlarına da yer vermiştir.

Bunların yanı sıra müfessir İrâkî, kelâm ilmi ile ilgili konulara da değinmiş ve kelâmî açıklamalarda bulunmuştur. Tefsîru'l-Kur'ân'da Ebû Hanîfe'nin, Abdullah b. Mesûd'un, İbnü'l-Hâtîb'in ve Mücâhid'in adları zikredilmek sûretiyle görüşlerine yer verilmiştir. Kelâmî konularda Ehl-i Sünnet'in görüşlerini nakleden müfessir, Ehl-i Sünnet mezhepleri arasında ayırım gözetmemiş ve âyetlerin tefsirine Ehl-i Sünnet çerçevesinde yorum getirmiştir. Müfessirimiz, hüsün-kubûh, mürtekeb-i kebîre'nin durumu, İsrâ ve mirac olayı, peygamberlerin "ismet" sıfatı, nüzûl-i İsâ ve kabir azabı gibi çeşitli kelâmî konuları gündeme getirmiştir.

Müfessir İrâkî'nin sûfî olup olmadığına dair bir bilgiye ulaşamadıysak da; Tefsîru'l-Kur'ân'da bazı âyetlere işârî yorumlar ve açıklamalar getirilmiştir. İrâkî, Tefsîru'l-Kur'ân'da siyer ve meğâzî konularına da değinmiştir. Tefsîru'l-Kur'ân'da siyer ve meğâzî'ye dair ifade edilen rivâyetlerden bazıları, “Bedir savaşı, Benî Şeybe'ye Kâbe'nin anahtarının verilmesi, Hz. Ömer (RA)'a “el-Fârûk” lakabının verilmesi, Hudeybiye anlaşmasının bozulması, Sa'lebe olayı ve Rıdvan bey'atı” konularıdır.

İrâkî, Tefsîru'l-Kur'ân'da dil ve belâğat konusuna değinmiş; âyetlerin irablarına dair açıklamaların yanı sıra, bazı âyetlerin etimolojik analizlerine de yer verilmiştir. Tefsîru'l-Kur'ân'da kelimelerin sözlük ve terim anlamları belirtilmiş, kelimenin anlamı ile ilgili olarak âyet ve hadisten delil getirilmiş, sarf yönünden bazı kelimelerin iştikâklarını, i'lâl ve idğam durumları da belirtilmiştir.

Ayrıca zemm fiilleri, müteaddî ve lâzım fiiller, isim fiiller, ğayr-i munsarif ve Arapça asıllı olmayan kelimeler, mübteda ve haberler, mef'ûl çeşitleri, hâller, temyizler, istisnâlar, sıfatlar, bedeller, atf-ı beyanlar, atıflar, hâl, isti'nâf, mu'teriza ve fasıl cümleleri belirtilmiştir.

Aynı şekilde Tefsîru'l-Kur'ân'da âyetlerdeki haziflere işaret edilmiş; i'rab hakkında bilgi verilmiş; hakikat, mecâz, kinaye, istiâre ve teşbih gibi edebî sanatlara da değinilmiş ve harflerin mânâ incelikleri belirtilmiştir.

Tefsîru'l-Kur'ân'da müfessir İrâkî, kırâat konusu hakkında da açıklamalarda bulunmuştur. Müfessir, kırâat imamlarının açıklamalarını belirtmiş; bazen de kırâat ile ilgili açıklamaları isim vermeden ifade etmiştir. Ayrıca Tefsîru'l-Kur'ân'da şâz kırâatlerin belirtildiği; vakıf ve ibtidâ` konusunda da bilgi verilirken İrâkî'nin görüşlerinin yanı sıra isim zikretmeksizin bilgi nakledildiği de olmuştur.

Sonuç olarak ifade edecek olursak, Tefsîru'l-Kur'ân, farklı bir üsluba sahip olmamakla birlikte, rivâyet ve dirâyet ile ilgili birçok konuyu özet olarak içeriğinde bulunduran veciz bir üslupla kaleme alınmıştır. Bazı noktalarda muhataplara farklı bakış açıları sunabilen değerli bir kaynak olduğu kanaatindeyiz. Tefsîru'l-Kur'ân

adlı eseri metot açısından inceleyip değerlendirmemizin, ileride yapılacak olan çalışmalara ışık tutacağını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- AFZALU'R-RAHMAN. 1996. **Hız. Muhammed (SAV)**. İstanbul: 2. Baskı.
- AĞBAL, Davut. 2006. **Abdülkerim bin Ali el-İrâkî ve Tefsirdeki Metodu**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- AHMED, Muhtarüddin. 1960. **Mecelletü'l-Ulûmi'l-İslamiyye**. y.y.
- AHMED BİN HANBEL. 1982. **Müsnedü Ahmed b. Hanbel (el-Kütübü's-Sittetü)**. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- AHMED CEVDET PAŞA. 1985. **Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hülafa**. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 2. Baskı.
- AKK, Hâlid Abdurrahman. 1986. **Usûlü't-Tefsîr ve Kavâiduhû**. Beyrut: Daru'n-Nefâis.
- ALİYYÜ'L-KÂRÎ. 1982. **Fıkıh-ı Ekber**. Çev. Yunus Vehbi Yavuz. İstanbul: Çağrı Yay., 3. Baskı.
- el-ÂLÛSÎ, Ebû'l-Fadl Şihâbüddin es-Seyyid Mahmûd. ts. **Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ân i'lAzîm**. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-İlmiyye.
- AKIN, Ali. 1991. **Saadet Yılları**. İstanbul.
- ANABRİTANNİCA GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ. (Komisyon). 1989. Ankara.
- APAYDIN, Hacı Yunus. 1999. "İbn Abdisselam, İzzeddin" md. **DİA**. İstanbul.
- , 2004. "İbn Kayyim el-Cevziyye" md. **DİA**. Ankara.

ARSLAN, Gıyasettin. 2004. **Muhammed eş-Şeybani'nin Kur'ân'ı Yorum Metodu**. Ankara. Avrasya yay. 1. Baskı.

ATEŞ, Süleyman. 1974. **İşarî Tefsir Okulu**. Ankara: AÜİF yay.

AYCAN, İrfan. 2004. "Haccac b. Yusuf es-Sakaffi" md. **DİA**. Ankara.

AYDEMİR, Abdullah. 2004. "Ebû'l-Âliye er-Riyâhî" md. **DİA**. Ankara.

-----, 1995. **Ebû's-Suûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu**. Ankara: DİB yay.

-----, 1995. "Fezâilü'l-Kur'ân" md. **DİA**. İstanbul.

-----, ts. **Tefsirde İsrailiyyat**. Ankara: DİB yay.

AYDIN, Mehmet Akif. 2002. "Aile Hayatı" md. **İLMİHAL**. Ankara: TDV yay.

AYNİ, Mehmet Ali. 1992. **Tasavvuf Tarihi**. İstanbul: Kitabevi yay.

el-BAĞDADÎ, İsmail Paşa. 1951. **Hedyyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Asârü'l-Müsannifin**. İstanbul.

BEDİR, Murteza. 2004. "Ebû'l-Berekat en-Nesefî" md. **DİA**. Ankara.

BİLKENT TEMEL EĞİTİM ANSİKLOPEDİSİ. 2004. Komisyon. Ankara: Meteksan Matbaa. 2. Baskı.

BİLMEN, Ömer Nasuhi. 1960. **Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn)**. Ankara: Doğu Matbaası.

-----, 1968. **Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye**. İstanbul: Bilmen yay.

BİRİŞİK, Abdülhamit. 2004. "Katade b. Daime" md. **DİA**. Ankara.

BOZKURT, Nahide. 2008. **Peygamberim**. Ankara: DİB yay.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîra b. Berdizbe. 2000. **Sahîhu'l-Buhârî, el-Câmi`u'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillâh (SAV) ve Sünenihî ve Eyyâmihî (el-Kütübü's-Sittetü)**. Riyad: Daru's-Selâm. 3. Baskı.

BULADI, Kerim. 2007. **Kur'ân'ın İnsan Tasavvuru**. İstanbul: Pınar yay.

BULUT, Ali. 2003. **Sibeveyh'in El-Kitâb'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

el-BURÛSEVÎ, İsmail Hakkı. 1970. **Tefsîru Ruhi'l-Beyân**. İstanbul: His Matbaacılık.

el-BÛTÎ, M. Said Ramazan. 1992. **Fıkhu's-Siyre**. İstanbul: Gonca yay.

BÜYÜK LAROUSSE SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ. (Komisyon). 1986. İstanbul: Gelişim Yay.

el-CASSÂS, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. Ts. **Ahkâmu'l-Kur'ân li Hucceti'l-İslâmi'l-İmâm Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs**. (Thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî). Kahire: Dâru'l-Mushaf.

CERRAHOĞLU, İsmail. 2004. “Abdullah b. Mesûd” md. **DİA**. Ankara.

-----, 2004. “Kelbî, Muhammed b. Sâib” md. **DİA**. Ankara.

-----, 1988. **Tefsir Tarihi**. Ankara: DİB yay.

-----, 1983. **Tefsir Usulü**. Ankara: TDV yay. Ankara.

el-CEZERÎ, Abdurrahman. Ts. **Kitâbu'l-Fıkh ala'l-Mezâhibi'l-Erbiati**. Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ. 2. Baskı.

CİHAN, Sadık. 1997. **Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi**. Samsun: Etüt yay. 2. Baskı.

ÇAKAN, İsmail Lütfi - Muhammed Eroğlu. 2004. "Abdullah bin Abbâs" md. **DİA**. Ankara.

-----, 1997. **Hadis Edebiyatı**. İstanbul.

ÇAKIR, Mehmet. 1994. **Sibeveyh Öğretim Yöntemi ve Koyduğu Bazı Nahiv Kuralları**. İzmir.

ÇAKMAKLIOĞLU, M. Mustafa. 2005. "Hallâc'ın "Ene'l-Hak" Sözü Bağlamında Mevlanâ'nın Şatahât Yorumu". Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi. Yıl: 6. Sayı: 15. Ankara.

ÇALIKÇI, Ayşenur. 2008. **Kumar**. Ankara: DİB yay.

ÇELİK, İbrahim. 1996. "Furkan" md. **DİA**. İstanbul. TDV yay.

ÇETİN, Abdurrahman. 1982. **Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi**. İstanbul: Dergah yay.

-----, 2008. "Nesih" md. **DİA**. Ankara.

ÇETİN, Mazlum Nihad. 1950. "Sibeveyhi" md. **İA**. İstanbul: ME Basımevi.

ÇETİNER, Bedrettin. 1995. **Ebû'l-Berekat en-Neseî ve Medarik Tefsiri**. İstanbul: MÜİF yay.

DALGIN, Nihat. 1999. **İslam'da Tevbe ve Cezalara Etkisi**. Samsun: Etüt yay. 3. Baskı.

ed-DÂVÛDÎ, Şemsüddin Muhammed b. Ali b. Ahmed. 1972. **Tabâkâtü'l-Müfessirîn**. (Thk. Ali Muhammed Ömer). Kahire: Matbaatü'l-İstikbalî'l-Kübrâ. 1. Baskı.

DERVEZE, Mustafa İzzet. 1997. **Kur'ânü'l-Mecid**. (Çev. Vahdettin İnce). İstanbul: Ekin yay.

-----, 1998. **Sîretü'r-Resûl**. (Çev. Mehmet Yolcu). İstanbul: Ekin yay.

ed-DÎHLEVÎ, Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdirrahim. 1980. **el-Fevzü'l-Kebir fi Usûli't-Tefsir**. (Çev. Mehmet Sofuoğlu). İstanbul: Çağrı yay.

DİKMEN, Mehmed. 1991. **Tasavvuf ve Hikmet Işığında İslam İlmihali**. İstanbul: Cihan Yay.

DÖNDÜREN, Hamdi. 1991. **Delilleriyle İslâm İlmihali**. İstanbul: Erkam yay.

DÖNMEZ, İbrahim Kâfî. 2002. "Fıkıh (Deliller)" md. **İLMİHAL**. Ankara: TDV yay.

DURMUŞ, İsmail. 2004. "İbnü'n-Nühas el-Halebî" md. **DİA**. Ankara.

DURUSOY, Ali. 1999. "Hüsrevşâhî" md. **DİA**. İstanbul.

EBÛ DAVÛD, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî. 2000. **Sünenü Ebî Davûd (el-Kütübü's-Sittetü)**. Riyad: Daru's-Selâm. 3. Baskı.

EBÛ HAYYÂN EL-ENDELÛSÎ, Muhammed b. Yusuf. 1993. **Tefsîru Bahri'l-Muhît**. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

EBÛ YUSUF, Yakub b. İbrahim b. Habib el-Ensârî. 1982. **Kitâbu'l-Harâc**. (Çev. İsmail Karakaya). Ankara: Akçağ Yay.

EBÛ ZEHRA, Muhammed. 1997. **Ebû Hanife**. (Çev. Osman Keskiöğlü). Ankara: DİB yay. 2. Baskı.

EBÛ'S-SUÛD, Muhammed b. Muhammed el-Amâdî. Ts. **Tefsiru Ebi's-Suûd, İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm**. Kahire: Dâru'l-Mushaf.

EMİN EL-HULÎ. 1995. **Kur'ân Tefsirinde Yeni bir Metod**. (Çev. Mevlüt Güngör). İstanbul. Kur'ân Kitaplığı yay.

ERAYDIN, Selçuk. 1981. **Tasavvuf ve Tarikatlar**. İstanbul: Marifet yay.

ERDOĞAN, Mehmet. 1995. **Akıl-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet**. İstanbul: MÜİF yay.

ERGİN, Ali Şakir. 2004. "Ferezdak" md. **DİA**. Ankara.

EROĞLU, Muhammed. 2004. "Dahhak b. Müzahim" md. **DİA**. Ankara.

ERUL, Bünyamin. 2004. "Mesruk b. Ecda'" md. **DİA**. Ankara.

ERÜNSAL, İsmail. 1992. "İslam Medeniyetinde Kütüphaneler" md. **Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi**. İstanbul: Çağ Yay.

el-EŞ'ARÎ, Ebû'l-Hasen. 2005. **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Mûsâllîn**. (Çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın). İstanbul.

FAHRÎ, Macit. 2000. **İslam Felsefesi Kelâm ve Tasavvufuna Giriş**. İstanbul: İnsan yay.

FAYDA, Mustafa. 2004. "Ebû Bekir" md. **DİA**. Ankara.

FETEVÂYİ HİNDİYE (FETEVÂYİ ALEMĞİRİYYE). Ts. (Komisyon). (Çev. İsmail Karakaya). Ankara: Akçağ yay. 2. Baskı.

FIGLALI, Ethem Ruhi. 2004. “Ali” md. **DİA**. Ankara.

GAZÂLÎ, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Ebû Hamîd Hucetü'l-İslâm Zeynüddin. 1973. **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**. (Çev. Ahmed Serdaroğlu). İstanbul: Bedir yay.

GELİŞİM HACHETTE. 1993. (Komisyon). İstanbul.

GÜNDÜZÖZ, Soner. 2005. **Arapçada Kelime Türetimi**. Samsun: Kayıhan yay.
1. Baskı.

-----, 2004. **el-Kitab'ın Kuramsal Temelleri: Sibeveyhi'nin Kitabındaki Kodifikasyonun Çözümü**. OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 17, Samsun.

GÜNGÖR, Mevlüt. 1995. **Kur'ân Araştırmaları 1**. İstanbul. Kur'ân Kitaplığı yay.

-----, 1996. **Kur'ân Araştırmaları 2**. İstanbul. Kur'ân Kitaplığı yay.

GÜNÜMÜZ DİN VE FİKİR HAREKETLERİ ANSİKLOPEDİSİ. 1990.
(Komisyon). (Çev. Kemal Hoca). İstanbul: Risale yay.

GÜRLER, Kadir. 2007. **Ehl-i Hadis'in Düşünce Yapısı –İlk Dönem Ehl-i Hadis Örneği-**. Bursa. Emin yay. 1. Baskı.

HACİMÜFTÜOĞLU, Nasrullah. 2001. **Kur'ân'ın Belâğatı ve İ'câzı Üzerine**. Erzurum: Ekev yay.

HALEBÎ, İbrahim. 1968. **Mültekâ'l-Ebhur**. (Çev. Mustafa Uysal). İstanbul: Dizerkonca Matbaası.

el-HAMEVÎ, Şahabüddin Ebû Abdillâh Yakut b. Abdillâh er-Rûmî. 1957. **Mucemu'l-Buldan**. Beyrut.

el-HANEFÎ, Kasım b. Kutlubuğa. Ts. **Kitâbu Takrîbi'l-Ğarîb**. (Thk. Osman Keskiner). Y.y. (Basılmamış Eser).

HARUN YAHYA. 2000. **Kavimlerin Helâkı**. İstanbul: Vural yay. 5. Baskı.

HAVVA, Said. 1979. **el-Esâsü fi's-Sünneti**. İstanbul: Aksa yay. 1. Baskı.

HİZMETLİ, Sabri. 1997. **İslam Tarihi**. Ankara: Yeni Çizgi yay.

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emîn. 1982. **Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr**. (Çev. Ahmet Davutoğlu). İstanbul.

İBN ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir. 1984. **Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**. Tunus: ed-Daru't-Tûnusiyye.

İBN HACER el-ASKALÂNÎ, Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmed. 1324/1930. **ed-Dürretü'l-Kâmine fî A'yanî'l-Mietî's-Sâmine**. Hindistan: Matbaatü Meclisi Dairati'l-Meârifi'l-Osmaniyye. 1. Baskı.

-----, 1324/1930. **el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe**. Beyrut.

İBN İYAS, Muhammed b. Ahmed. 1896. **Bedayiu'z-Zuhûr fî Vekâyii'd-Duhûr**. Kahire.

İBN KESÎR, İmâdüddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Kesîr ed-Dimeşkî. 2000. **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**. (Thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed). Kahire: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs. 1. Baskı.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid er-Rebî` el-Kazvînî. 2000. **Sünenü İbn Mâce (el-Kütübü's-Sittetü)**. Riyad: Daru's-Selâm. 3. Baskı.

İBN MANZUR, Ebû'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem İbn Manzur el-Afrîkî el-Mısırî. 2005. **Lisanü'l-Arab**. Beyrut. Daru Sadr. 4. Baskı.

İBN NEDİM, Muhammed b. İshak b. Ebî Yakub. Ts. **el-Fihrist**. Beyrut: Daru'l-Marifet.

İBN TEYMİYYE, Ahmed b. Abdülhalim. 1988. **el-Mukaddime fi Usûli't-Tefsir**. Beyrut.

İBNÜ'L-ARABÎ, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh. 1974. **Ahkâmu'l-Kur'ân**. (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî). Y.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.

İBNÜ'L-CEVZÎ. 1984. Cemâlüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. **Nevâsihu'l-Kur'ân**. (Thk. Muhammed Eşref Ali el-Melebârî). Medine: İhyâu't-Türasi'l-İslâmiyye. 1. Baskı.

İBNÜ'L-CEVZÎ. 1983. **Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr**. Y.y.: el-Mektebetü'l-İslamiyye. 2. Baskı.

İBNÜ'L-ESÎR, Ali b. Muhammed. 1970. **Üsdü'l-Ğâbe fi Marifeti's-Sahabe**. Kahire.

İRÂKÎ, Abdülkerim b. Ali. **el-İnsâf Muhtasaru'l-İntisâf Mine'l-Keşşâf**. Süleymaniye Kütüphanesi. Ayasofya: nr.: 78.

-----, **Tefsîru'l-Kur'ân**. (Müst.: İbnü's-Sâbunî Muhammed b. Ali). Beyazıt Devlet Ktp. Beyazıt, nr.: 570.

-----, **Tefsîru'l-İrâkî**. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi, nr: 45.

-----, **Tefsîru'l-Kur'ân**. DİB Ktp. Nr: 4581.

İSLAM'A GİRİŞ. 2007. (Komisyon). İstanbul: DİB yay. 3. Baskı.

KAFES, Mahmut. 2004. “Ebû Hayyan el-Endelûsî” md. **DİA**. Ankara.

KAFİYEÇİ, Muhammed b. Süleyman. 1990. **et-Teyisir fi Kavâidi İlmi’t-Tefsir**. Riyad.

KALLEK, Cengiz. 2003. “Mâverdî” md. **DİA**. Ankara. TDV yay.

KANDEMİR, M. Yaşar. 1984. **Mevzu Hadisler**. Ankara: DİB yay.

-----, 2006. “Münzirî” md. **DİA**. İstanbul.

KARAÇAM, İsmail. 2005. **Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaidele-ri**. İstanbul: MÜİF Vakfı yay.

KARAGÖZ, İsmail. 2007. **İnsan, Din ve Peygamber**. Ankara: DİB yay. 2. Baskı.

-----, 2007. “Müphemâtü’l-Kur’ân” md. **Dinî Kavramlar Sözlüğü**. Ankara: DİB yay. 3. Baskı.

KARAMAN, Hayreddin. 1999. **İslam Hukuk Tarihi**. İstanbul.

-----, 1996. **Muhakemeli İslam Hukuku**. İstanbul: Nesil yay. 5. Baskı.

KASTALÂNÎ, Ebû Abbâs Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed. 1984. **İrşâdü’s-Sârî li Şerhi Sahîhi’l-Buhârî**. Beyrut: Matbaatü’l-Kübrâ. 6. Baskı.

KÂTİP ÇELEBÎ, Mustafa b. Abdullah. 1971. **Keşfu’z-Zünûn an Esâmii’l-Kütüb ve’l-Fünûn**. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. 2.Baskı.

KEHHALE, Ömer Rıza. Ts. **Mu`cemu’l-Müellifin Teracimu Mûsânnifi’l-Kütübi’l-Arabiyye**. Beyrut: Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabiyye. 2. Baskı.

KESKİN, Yusuf Ziya. 2001. **Recm Cezası**. İstanbul: Beyan yay.

- KESLER, Muhammet Fatih. 2004. “Mücâhid b. Cebr” md. **DİA**. Ankara.
- KILAVUZ, A. Saim. 1993. **Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş**. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- KOÇAK, İnci. 2004. “Ahfeş el-Evsat” md. **DİA**. Ankara.
- KONRAPA, Zekai. Ts. **Peygamberimiz**. İstanbul: Fatih Yay.
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar. 1989. “Tolunoğulları, İhşidîler ve Memlûkler” md. **Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi**. İstanbul: Çağ yay.
- KÖKSAL, Mustafa Asım. Ts. **İslam Tarihi**, İstanbul: Şamil Yay. 2. Baskı.
- Peygamberler Tarihi**. 2004. (Komisyon). Ankara: TDV yay.
- KUR’AN YOLU TÜRKÇE MEÂL VE TEFSİR**. 2006. (Komisyon). Ankara: DİB yay.
- el-KURTÛBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir. 2006. **el-Câmiu li-Ahkâmî’l-Kur’ân ve’l-Mübeyyin lemâ Tedammenühü mine’s-Sünneti ve Âyi’l-Furkân**, Beyrut: Müessesetü’r-Risalet. 1. Baskı.
- KUTUB, Seyyid. 1972. **Fî Zilâli’l-Kur’ân**. (Çev. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüller, Bekir Karlığa). İstanbul: Hikmet yay.
- LİNGS, Martin. 1984. **Hız. Muhammed’in Hayatı**. (Çev. Nazife Şişman). İstanbul: İnsan Yay. 2. Baskı.
- MACİT, Yusuf. 2006. **İletişimde Model Olarak Hız. Muhammed (SAV)**. İstanbul: Yeni Akademi yay.
- el-MAKRİZÎ, Takıyyüddin Ahmed b. Ali. 1334. **Kitabu’s-Sülûk li Marifeti Düveli’l-Mülûk**. Kahire.

el-MÂVERDÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. Ts. **en-Nüketü ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdî**. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiye.

MECMEU'T-TEFÂSÎR. 1979. (Komisyon). İstanbul: Çağrı yay.

el-MEKKÎ, Ebû Tâlib. 1998. **Kûtu'l-Kulûb**. (Çev. Yakup Çiçek). İstanbul: Umran yay.

el-MEKKÎ, Ebû't-Tîb Muhammed b. Ahmed el-Fasî. Ts. **Zeylû't-Takyid**. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiye. 1. Baskı.

MENNA', Halil el-Kattan. 1993. **Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'ân**. Beyrut.

MEVDÛDÎ, Ebû'l-Alâ. 1991. **Tefhîmu'l-Kur'ân**. İstanbul: İnsan yay. 2. Baskı.

MOLLAİBRAHİMOĞLU, Süleyman. 2002. **Süleymaniye Kütüphanesinde Bulunan Yazma Tefsirler**. İstanbul: Kahraman Ofset.

M. SOBERNHEİM. 1950. "Memlûkler" md. **İA**. İstanbul: ME Basımevi.

MÜCAHİD B. CEBR. Ts. **Tefsiru Mücâhid**. (Thk: Abdurrahman et-Tahir). Beyrut.

el-MÜNZİRÎ, Abdülazîm b. Abdilkaviy. 1984. **et-Terğîb ve't-Terhîb mine'l-Hadisi's-Şerîf**. İstanbul.

MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâburî. 2000. **Sahîhu Müslim, el-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar mine's-Süneni bi nakli'l-Adli ani'l-Adli an Rasûlillah (SAV) (el-Kütübü's-Sittetü)**. Riyad: Daru's-Selâm. 3. Baskı.

en-NEBHÂNÎ, İsmail b. Yusuf. 1997. **Peygamber Efendimizin Mucizeleri**. (Çev. Abdülhâlık Duran). İstanbul.

en-NEDVÎ, Şah Muinüddin Ahmed - Said Sâhib el-Ensârî. 1963. **Büyük İslam Tarihi Asr-ı Saadet Peygamberimizin Ashabı.** (Çev. Eşref Edib). İstanbul: Ülkü Matbaacılık.

-----, 1985. **Asr-ı Saadet Peygamberimizin Ashabı.** (Çev. Ali Genceli). İstanbul.

en-NESÂÎ, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali İbn Sinan. 2000. **Sünenü'n-Nesâî, el-Müctebâ mine's-Süneni (el-Kütübü's-Sittetü).** Riyad: Daru's-Selâm. 3. Baskı.

OKUMUŞ, Fatih. 2006. **Hız Muhammed'in Yaşam Öyküsü.** İstanbul: Timaş yay. 6. Baskı.

OKUYAN, Mehmet. 2008. **Fâtîha ve Duhâ-Nâs Arası Kısa Sûrelerin Tefsîri.** Samsun. 1. Baskı.

-----, 2007. **Kur'ân'da Vucûh ve Nezâir –Çok Anlamlı Kelimeler ve Edatlar-.** Samsun. Etüt yay. 2. Baskı.

-----, 2007. **Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Kabir Azabı Var mı?** Samsun: Etüt yay. 1. Baskı.

-----, 2001. **Son Dönem Osmanlı'da İki Müfessir: Berketzâde İsmail Hakkı ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa.** Samsun: Etüt yay.

ÖZTÜRK, Hayrettin. 2002. **Ebedî Mucize Kur'ân Yazılması ve Toplanması.** İstanbul.

-----, 2002. **İslâm'ın Yeniden Doğuşu.** Samsun.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri. 1979. **Kur'ân-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf.** İstanbul: Fatih Yay. 1. Baskı.

ÖZKAZANCIGİL, Hasan Hüseyin. Ts. **Kur'ân Kelimeleri Sözlüğü**. Ankara.

PAZARBAŞI, Erdoğan. 2008. **İnancım**. Ankara: DİB yay.

er-RAGİB EL-İSFEHANÎ, Hüseyin b. Muhammed. 1986. **el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân**. İstanbul: Kahraman yay.

RAMAZANOĞLU, Mahmud Sami. 2003. **H. Aliyyü'l-Mürtezâ Radiyallahu Anhu**. İstanbul: Erkam yay.

-----, 2003. **H. Ebû Bekir Sıddîk Radiyallahu Anhu**. İstanbul: Erkam yay.

-----, 2003. **H. Ömerü'l-Farûk Radiyallahu Anhu**. İstanbul: Erkam yay.

er-RÂZÎ, Fahreddin. 2002. **el-Muhassal**. (Çev. Hüseyin Atay). Ankara: Öncü Basımevi. 1. Baskı.

er-RÂZÎ, Muhammed b. Ebî Bekr. 1997. **Tefsîru Garîbi'l-Kur'âni'l-Azîm**. (Thk. Hüseyin Elmalı). Ankara: TDV yay.

es-SÂATÎ, Yahya Mahmud. 1988. **el-Vakfu ve Bünyetü'l-Mektebeti'l-Arabiyye**. Riyad.

es-SÂBÛNÎ, Muhammed Ali. Ts. **et-Tıbyan fi Ulûmi'l-Kur'ân**. İstanbul: Dersaadet Kitabevi.

-----, 1981. **Safvetü't-Tefâsîr**. Beyrut: Daru'l-Kur'âni'l-Kerim. 4. Baskı.

es-SÂBÛNÎ, Nureddin. 2005. **Mâturûdiyye Akâidi**. (Çev. Bekir Topaloğlu). Ankara: DİB yay.

es-SAFEDÎ, Selâhuddin Halîl b. Aybek. 1993. **el-Vâfi bi'l-Vefâyât**. (Thk. Rıdvan es-Seyyid). Beyrut.

-----, 1990. **A'yânu'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr**. (Thk. Fuad Sezgin). Frankfurt.

SARF NAHİV KİTABI. 1992. (Komiyon). İstanbul: Nesil Yayınları.

SARIÇAM, İbrahim. 2005. **Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı**. Ankara: DİB yay.

es-SEMERKANDÎ, Ebû'l-Leys. 1974. **Tenbîhü'l-Ğâfilîn**. (Çev. Abdülkadir Akçiçek). İstanbul: Bedir yay.

es-SERAHSÎ, Şemsüddin. 1982. **el-Mebsût**. İstanbul: Çağrı yay.

SERİNSU, Ahmet Nedim. 1994. **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Sebeb-i Nüzulün Rolü**. İstanbul: Şule yay.

SUBHÎ, Salih. Ts. **Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'ân**. İstanbul: Dersaadet Kitabevi.

es-SUBKÎ, Tacüddin Ebû Nasr Abdülvehhab İbn Takıyyiddin. Ts. **Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ**. Kahire: Matbaatü'l-Hasiniyyeti'l-Mısıryye. 1. Baskı.

SURUÇ, Salih. 2004. **Kainatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı**. İstanbul: Nesil Yay.

es-SUYÛTÎ, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir. 2003. **ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr**. Kahire.

-----, ts. **el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân**. Y.y.

-----, 1299/1881. **Hüsnü'l-Muhadara fî Ahbari Mısra ve'l-Kâhire**. Mısır: Matbaatü İdareti'l-Vatan.

-----, 1994. **Kabir Alemi**. (Çev. Bahaeddin Sağlam). İstanbul: Kahraman Yay.

es-SUYÛTÎ, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir - Celâlüddin Muhammed b. Ahmed el-Mahallî. Ts. **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (Tefsîru'l-Celâleyn)**. İstanbul: Çağrı yay.

ŞABAN, Zekiyyüddin. **İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)**. (Çev. İbrahim Kâfi DÖNMEZ). Ankara: TDV yay.

eş-ŞÂFÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris. 1975. **Ahkâmü'l-Kur'ân**. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye.

eş-ŞÂTİBÎ, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed. 1997. **el-Muvâfakat fî Usûli's-Şerîa**. Beyrut.

eş-ŞİBLÎ, Ebû Zeyd. 2005. **el-Miftâh Şerhu Nûri'l-İzâh**. (Çev. Abdullah Aydın). İstanbul: Çelik yay.

ŞİMŞEK, Mehmed Said. Ts. **Günümüz Tefsir Problemleri**. Konya: Kitap Dünyası yay.

eş-ŞİRBÎNÎ, el-Hatîb. Ts. **es-Sirâcu'l-Munîr fî'l-Î'âneti alâ Ma'rifeti Ba'di Meâni kelâmi Rabbine'l-Hakîmi'l-Habîr**. Beyrut: Daru'l-Marifet. 2. Baskı.

et-TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. 1968. **Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**. Y.y.: 3. Baskı.

et-TİRMİZÎ, Ebû İsmâ Muhammed b. İsa b. Sevrâ İbnü Mûsâ. 2000. **Câmi'u't-Tirmizî el-Câmi'u'l-Muhtasar mine's-Süneni an Rasûlillah (SAV)**

ve Ma`rifetü's-Sahîhi ve'l-Ma`lûli ve Mâ Aleyhi'l-Amel (el-Kütübü's-Sittetü). Riyad: Daru's-Selâm. 3. Baskı.

TOMAR, Cengiz. 2004. "Mısır" md. **DİA**. Ankara.

TOPALOĞLU, Bekir. 1981. **Kelâm İlmi**. İstanbul: Damla yay.

TOPUZOĞLU, Tevfik Rüştü. 2004. "Halil b. Ahmed" md. **DİA**. Ankara.

TURGUT, Ali. 1991. **Tefsir Usulü ve Kaynakları**. İstanbul: MÜİF yay.

TUZKAYA, Muhammed Hikmet. 2004. **İslam'da Edeb ve Ahlâk**. İstanbul: Hasen yay.

-----, 2008. **Kur'ân-ı Azîmüşşân Sünnet-i Nebiyyi Zîşân**. İstanbul: İttihad yay.

-----, 2008. **Marifet-i İlâhiyye Tarîkât-ı Âliye**. İstanbul: İttihad yay.

-----, 2009. **Kırk Hadis**. İstanbul: İttihat yay.

-----, 2009. **İslam'da Kadın**. İstanbul: İttihat yay.

ULUDAĞ, Süleyman. 2004. "Hasanü'l-Basrî" md. **DİA**. Ankara.

UYGUN, Hamdi. 2005. **Uygulamalı Kur'ân Tecvidi**. Samsun.

ÜNVER, Mustafa. 2003. **Hurûfilik ve Kur'ân Nesîmi Örneği**. Ankara. Fecr yay.
1. Baskı.

-----, 2000. **Kur'ân'dan Mesajlar**. Samsun: Sidre yay.

-----, 1996. **Kur'ân'ı Anlamada Siyâkın Rolü –Bütünlük Üzerine-**. Ankara: Sidre yay.

-----, 2008. **Tefsirde Öteki Celâleyn'de İsrâiliyât**. Samsun. Sidre yay. 1. Baskı.

-----, 2001. **Tefsir Usûlünde Mekkî - Medenî İlmi**. Samsun. Sidre yay.

el-VÂHİDÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed en-Nîsâbûrî. 1968. **Esbâbu'n-Nüzûl**. Kahire: Müessesetü'l-Halebî.

W. HEFFENİNG. 1964. "Nesefî" md. **İA**. İstanbul: ME Basımevi.

YAVUZ, Ali Fikri. Ts. **Açıklamalı Muamelatlı İslam İlmihali**. İstanbul: Erhan yay.

YAZICI, Hüseyin. 2004. "İbnü's-Serrâc" md. **DİA**. Ankara.

YAZICI, İshak. 1993. "**Kur'ân'ın Yorumlanması'nda Temel İlkeler**". Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu. (22-23.Ekim.1992). OMÜİF - Samsun İlim Yayma ve Eğitim Vakfı. Samsun: Kardeşler Matbaası.

-----, 2005. **Kur'ân'a Göre Hz. İsâ'nın Ref'i ve İlgili Âyetlerin Yorumlarının Tahlili**. OMÜİF Dergisi. Sayı: 20-21. Samsun.

-----, 1987. **Nüzul Sebeplerini Bilmenin Kur'ân Tefsirindeki Önemi**. OMÜİF Dergisi. Sayı: 2. Samsun.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi. 1995. **Hak Dini Kur'ân Dili**. Ankara: Akçağ yay.

YILDIRIM, Suat. 1983. **Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri**. İstanbul: Kayıhan yay.

YİĞİT, Yaşar – Ekrem Keleş. 2008. **İbadetim**. Ankara: DİB yay.m

ZAPSU, Abdürrahim. 2006. **Büyük İslam Tarihi**. İstanbul.

ez-ZEBÎDÎ, Muhammed b. Muhammed Hüseyin Mürtezâ. Ts. **İttihâfu's-Sâdeti'l-Müttekîn**. Beyrut: İhyau't-Türâsi'l-İlmiyye.

ez-ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed b. Osman. 1413/1992. **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**. Beyrut: Müessesetü'r-Risalet. 6.Baskı.

ez-ZEHEBÎ, Muhammed b. Hüseyin. **et-Tefsir ve'l-Müfessirûn**, Daru Kütübi'l-Hadis, y.y., 1976.

ez-ZEMAŞERÎ, Ebû'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed. 1997. **el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl**. Riyad.

ez-ZERKEŞÎ, Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh. Ts. **el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân**. (Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim). Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs.

-----, ts. **el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'ân**. (Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim). Beyrut.

ez-ZERKÂNÎ, Muhammed b. Abdilazim. 1988. **Menâhilü'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'ân**. Beyrut.

ZEYDAN, Abdülkerim. Ts. **el-Veciz fi Usûli'l-Fıkıh**. İstanbul: Dersaadet Kitabevi.

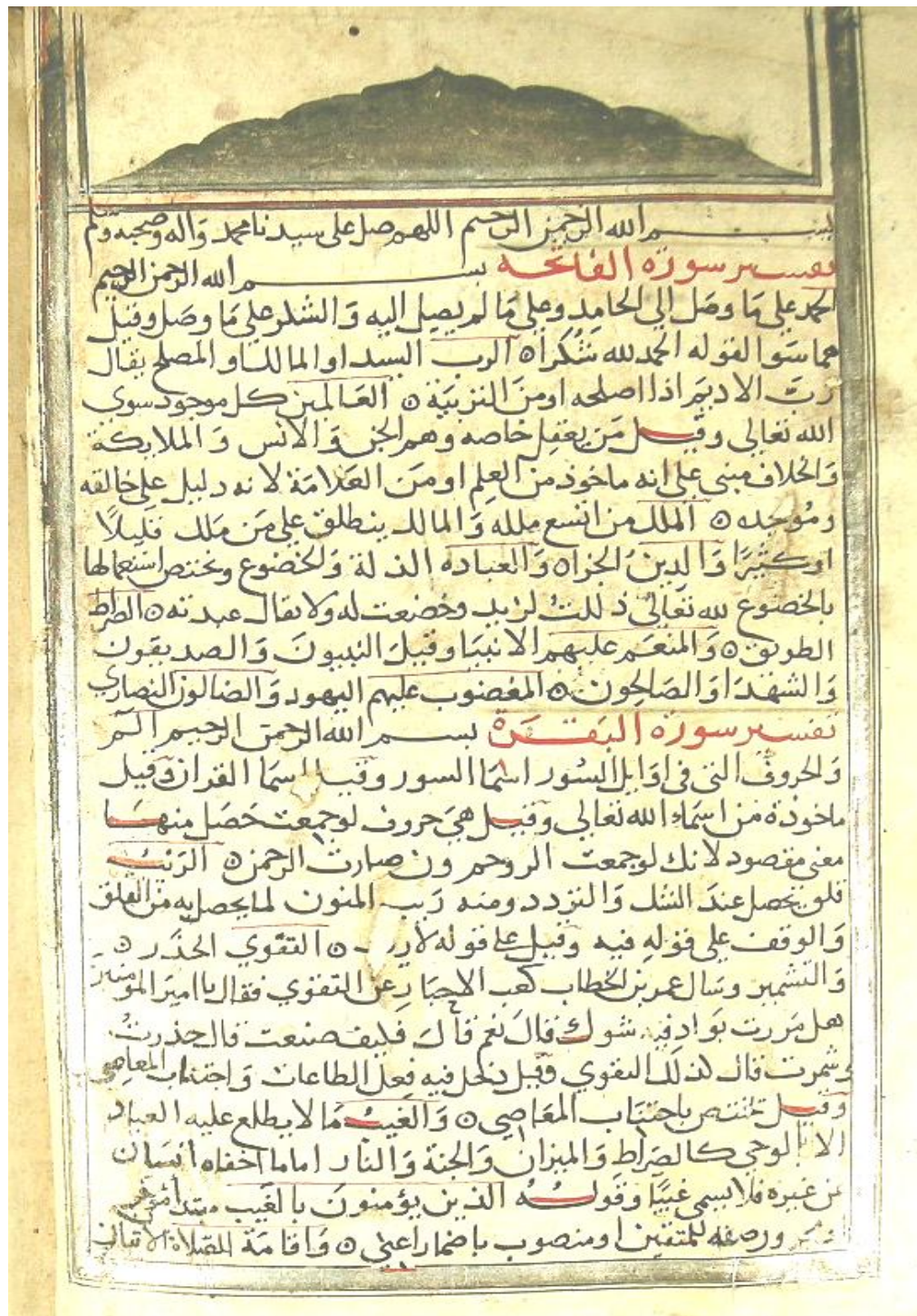
ez-ZİRİKLÎ, Hayreddin. 1969. **el-A'lâm**. Beyrut: y.y. 3.Baskı.

ZÜHAYLÎ, Vehbe. 1990. **İslam Fıkıhı Ansiklopedisi**. (Çev. Ahmet EFE, Beşir ERYARSOY, Hasan Fehmi ULUS, Abdürrahim URAL, Yunus Vehbi YAVUZ, Nurettin YILDIZ). İstanbul: Feza Yay.

EKLER

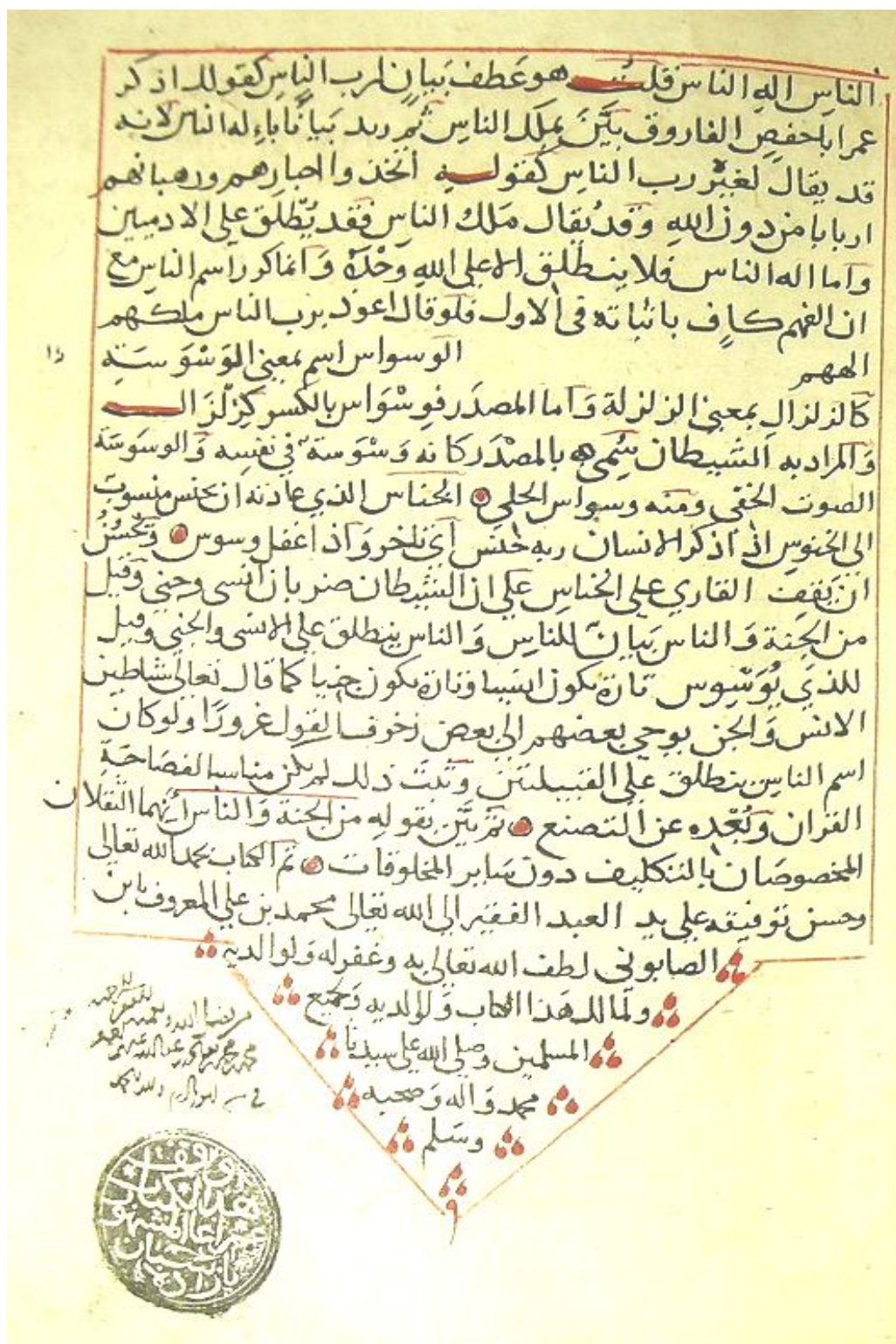
EK - 1: İrâkî, Tefsîru'l-Kur'ân, vr: 1b

(Beyazıt Devlet Ktp, nr: 529)

EK - 2: Îrâkî, Tefsîru'l-Kur'ân, vr: 343a.

(Beyazıt Devlet Ktp, nr: 529)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Celal EKER
Doğum Yeri ve Tarihi: Samsun - 10.12.1979

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi - 2001
Yüksek Lisans Öğrenimi: O.M.Ü. Sosyal Bil. Ens.Temel İslam Bil.
(TEFSİR) - 2004

Bildiği Yabancı Diller: Arapça, İngilizce.

Bilimsel Etkinlikleri:

İş Deneyimi

Uygulamalar:

Projeler:

Çalıştığı Kurumlar: Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

E-Posta Adresi: celaleker1979@hotmail.com

Telefon:

İş: 0 452 423 17 94

Ev: 0 452 424 19 52

Cep: 0 506 277 59 45

Tarih:

